

महिला,

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૭૫૦ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ દેખુડાતી.

વિષય કદમ્બ : ૬

સેરિકૃત પુસ્તક ત્રીજું.

ૐ

શ્રી કૃષ્ણ ગીતા.

—યાને—

શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા.

મૂળશ્લોક, પદચ્છેદ, સમાસ, શબ્દાર્થ અને ભાવાર્થ સહિત.

અનુવાદક અને પ્રકાશક—

સરિત્=માણેકલાલ હરિલાલ પંડ્યા.

નારદીપુર. તાલુકે કલોલ. (ઉત્તર ગુજરાત)

ગીતાં મે હૃદયં પાર્ય ગીતા મે જ્ઞાનમુત્તમમ્ ॥

હે અર્જુન ? ગીતા મારું હૃદય છે અને ગીતા મારું
પરમ જ્ઞાન છે.

॥ શ્રી કૃષ્ણ ॥

કિંમત—૨-૦-૦ બે રૂપીઆ.

પ્રથમાવૃત્તિ વિદ્યાપીઠ પ્રત ૧૦૦૦
સંવત્ ૧૯૨૧ ૨૭ દાવાદ ૧૯૨૫
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ.

ધી “દેસાઈ” પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં પટેલ દેસાઈભાઈ હીરાચંદે છાપી
કે. રીચીરોડ લક્ષ્મીવિલાસ સામે નં. ૬૨૧૭—અમદાવાદ.

ભલા માટે.

પ્રભુ ? તેંજે કર્યું તેને, ગણ્યું મારા ભલા માટે,
પ્રભુ ? તું જે કરે તેને, ગણ્યું મારા ભલા માટે;
પ્રભુ ? તું જે કરીશ તેને ગણીશ મારા ભલા માટે,
કર્યું, કરતો, ને કરવાનો, ગણ્યું મારા ભલા માટે.

મસ્ત રહો વસ મસ્ત રહો,

હર હાલતમેં વસ મસ્ત રહો. ॥સરિત્વ॥

ગીતાનું જ્ઞાન.

(ગઝલ) .

હુંતો કેવળ ચિદાત્મા છું, મને સુખ દુઃખ તે જ્ઞાનું ?
અખંડાનંદ સાગર છું, પછી શું આપી કહેવાનું ?—હુંતો.

શરીરનાં સુખ દુઃખો તે—

શરીર સાથે રહ્યાં છો ને,

શરીરથી છું જુદો; કેને હરખ ને શોકમાં તારું?—હું.

અંધાંધી દેહનાં સર્વ—

ભણેને દેહ સાથે રહે,

મને શું લાભ હાનિ છે ? સહુ રડતાં હસુ છાનું—હું.

જગતની નાટ્ય શાળાએ—

બન્યો નટ દેહ આ જ્યારે

પછી છો ખેલ ભજવે એ, નકામુ મારું તો બહાનું—હું.

શરીર છો આચરી કર્મો—

અજાણે નિજના ધર્મો,

શ્વલુ સર્વમ્ ક્વદમ્ બ્રહ્મ—સદા હું અંતરે માનું—હું.

જગતથી, ને જગતનાંથી,

જુદો હું છું જુદો સૌથી,

ન ભૂલું એ કદી મનથી, પછી ક્યાં, કેને, રોવાનું ?—હું.

સરિત્.

અર્પણ પત્રિકા.

મે. રા. રા. નંદનાથ કેદારનાથ દીક્ષિત,

બી. એ, એમ. સી, પી, [લંડન]

વિદ્યાધિકારી અને કમીશનર ઓફ એજ્યુકેશન.

વડોદરા રાજ્ય.

સાહેબ !

આજ બાર વરસ પછી પણ-મારા જીવનમાં અનેક ફેરફારો થઈ ગયા છતાંયે આપ સાહેબ પ્રત્યેનો ગુરુભાવ હું વિસરી શક્યો નથી. એ એકજ લાગણીથી પ્રેરાઈને આ પુસ્તક આપ સાહેબને પ્રેમપૂર્વક અર્પણ કરું છું.

નારદીપુર, તા. કલોલ

તા. ૧-૭-૧૯૨૫

લી. આપનો

માણેકલાલ હરિલાલ પંડ્યા.

શ્રી કૃષ્ણગીતા.]

[સરિન્.

રા. રા. નંદનાથ કેદારનાથ દીક્ષિત બી. એ એમ મી પી (લંડન)
કમીશનર ઓફ એજ્યુકેશન વડોદરા રાજ્ય.

પ્રસ્તાવના.

શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની પરમ કૃપા વડેજ આ તેમની વાણી “શ્રીકૃષ્ણ ગીતા” આજ છ વર્ષની મહેનત પછી પણ પ્રસિદ્ધ કરવા ભાગ્યશાળી થયેા છું.

“શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા” ના નામથી આજસુધી દુનિયામાં પ્રખ્યાત થયેલું પુસ્તકજ આ “શ્રીકૃષ્ણ ગીતા” છે, ફક્ત શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા એ શ્રીકૃષ્ણનીજ વાણી છે, એટલે એને શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતાને બદલે “શ્રીકૃષ્ણગીતા” કહેવામાં કશો પ્રત્યવાય નથી. હિલદું એમ કરવાથી વસ્તુનું નામ સાથે તાદાત્મ્ય સારૂં થાય છે, એમ સમજીતેજ મેં શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાને શ્રીકૃષ્ણગીતા નામ આપ્યું છે અને એમાં વિદ્વાન વાંચકો સમ્મત થશેજ.

આ પુસ્તકનાં દુનિયાની તમામ શિષ્ટ ભાષાઓમાં ભાષાંતરો થયાં છે. સંસ્કૃતમાં ભાષ્યો અને ટીકાઓ લખાયાં છે. ગુજરાતીમાં ગદ્ય તેમજ પદ્યમાં બહુમાં ભાષાન્તરો છપાયાં છે. તે બધાંમાં કરેલો આ ઉમેરો જનસમાજ સહન કરી લેશે એવી આશા છે.

આ ભાષાંતરનો ઉદ્દેશ માત્ર—વાંચકો સાંપ્રદાયિક ઝઘડાથી દૂર રહી ખરો અર્થ સમજી શકે—એજ છે, અને એટલા મારેજ શ્લોકનો, વધુ શબ્દો ઉમેરવા ન પડે અને જે અર્થ નિષ્પન્ન થાય, તેજ અર્થ આપવામાં આવ્યો છે.

પદ્મછેદના અર્થ જેમ બને તેમ સહેલા રાખવા ખાસ ધાનજી

રાખવામાં આવી છે, છતાં પુસ્તકનો વિષયજ આધ્યાત્મિક હોવાથી અને કેટલાક શબ્દોનો અર્થ સમજાવતાં લાંબી બાબ્યાઓ આપવી પડે તેમ હોવાથી, ઘણા શબ્દો નિરૂપાયે કઠણ રહી ગયા છે.

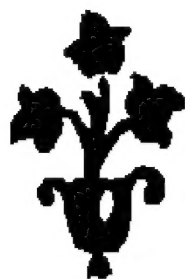
ધાર્યા કરતાં પુસ્તકનું કદ દોઢમણું વધી ગયું છે, તેમજ પાકા સોનેરી પુંઠામાં પાકા સાદા પુંઠા કરતાં દોઢું ખર્ચ થયું છે, એટલે ગ્રાહકોને એક રૂપીઆની કીંમતે આ પુસ્તક અમે આપી શક્યા નથી.

જે જે સાન્નિધ્યે ગ્રાહકો મેળવી આપવામાં અને જે જે ગૃહસ્થોએ પોતે ગ્રાહક થઈ, પુસ્તક પ્રસિદ્ધિના કાર્યમાં કીમતી મદદ કરી છે, તે સર્વનો તેમજ આ અનુવાદ કરવામાં જે જે પુસ્તકોનો આધાર લેવામાં આવ્યો છે, તે તે પુસ્તકોના લેખકોનો આ સ્થળે આભાર માનવામાં આવે છે.

ભાઈ મુળચંદ્ર ઇશ્વરદાસ શાહે તેમજ ભાઈ અંબાલાલ જીગલરાય પંડિતે પુસ્તક છપાવવાના કામમાં કરેલી મદદ માટે તેમનો ઉપકારી છું, એ ભૂલવું ન જોઈએ.

નિર્માણુ તો, ગીતા ઉપર વિષયવાર સ્તોત્રના ભાગ પાડી, વ્યવહારમાં ઉપયોગી થઈ પડે એવું એક પુસ્તક લખવા વિચાર છે, પછી તો શ્રીકૃષ્ણની ગીતાને માટે શ્રીકૃષ્ણની જેવી મરજી. અસ્તુ.

નારદીપુર—સરિતાશ્રમ } સરિત્=માણેકલાલ હરિલાલ પંડ્યા.
૧-૭-૧૯૨૫.

ઉપોદ્ધાત.

ભગવદ્ગીતાના આજસુધીમાં અનેક ભાષાંતરો થયાં છે, તેમાં આ એક ઉમેરો છે, તથાપિ તેનું પણ સ્થાન છે.

ભગવદ્ગીતા એ હિંદુ સમાજને પ્રિયમાં પ્રિય પુસ્તક છે. લોકો તેનું ભાષાંતર વાંચે છે, પણ કેટલાકને તેનું મૂળ સમજવાની વણી હોંશ હોમ છે, કિન્તુ સંસ્કૃતના અદ્ય જ્ઞાનને લીધે, તેઓ કયા શબ્દનો કયો અર્થ તે સમજી શકતા નથી. એટલે શ્લોકો મોટે કરેલા હોવા છતાં, તેઓને તે બોલતી વખતે પુરતો રસ આવતો નથી એવા ભાવિક જીવોને, મૂળ સંસ્કૃત શ્લોકોનો લાભ મળે તે હેતુથી ભાષાંતર કરતાં સરિત્ માણેકલાલ હરિલાલ પંડ્યાએ દરેક સંસ્કૃત શબ્દનો અર્થ જુદો જુદો આપ્યો છે, તથા આખા શ્લોકનો અર્થ પણ આપ્યો છે. આવા પુસ્તકની જન સમાજને ખોટ હતી તે તેમણે મહેનત લઈ પુરી પાડી છે, અને આ રીતે તેમણે પોતાના સમયનો અને જ્ઞાનનો સદુપયોગ કર્યો છે. તે ખરેખર ધન્યવાદને પાત્ર છે. આ ભાષાંતરને યોગ્ય અવકાશ મળ્યે, એ ભાઈ ભગવદ્ગીતાના જુદા જુદા વિષયો લઈ, તે પર વ્યવહારને ઉપયોગી થાય એવું એક સંગીત પુસ્તક લખવા ધારે છે. પ્રભુ તેમને તેમના કામમાં વિજય આપો.

ભગવદ્ગીતા (ભાઈ સરિત્તા શબ્દોમાં કહીએ તો શ્રી કૃષ્ણ ગીતા) સંબંધે બે બોલ લખવાનું કાર્ય મને સોંપવામાં આવ્યું છે.

મહાભારતના મહાન વીરરસ કાવ્યમાં જે અનેક રત્નો પડેલાં છે, તેમાં સૌથી હીમતી અને સૌથી અનુષમ રત્ન તે ભગવદ્ગીતા

છે. કુરુક્ષેત્ર ઉપર પોતાના મિત્ર અને શિષ્યને અપૂર્વ ઉપદેશ આપ્યો, તેના અનિશ્ચિત મનને નિશ્ચિત બનાવ્યું અને તેને કર્તવ્યનો માર્ગ બતાવ્યો, ત્યારથી આ પુસ્તકે હજારો મનુષ્યોના હૃદયોને શાંત કર્યા છે, અનેક નિર્બળ જીવોને સખળ બનાવ્યા છે. અને કેટલાએ આત્મ અને દુષ્ટી મનુષ્યોને પ્રભુના માર્ગ તરફ દોર્યા છે.

જગતમાં બે પ્રકારના સન્યાસ છે. એક તો હલકા પ્રકારનો સન્યાસ કે જેમાં વિષયના પદાર્થોનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે. આ ભગવદ્ગીતામાં ઉચ્ચ પ્રકારના સન્યાસનું વર્ણન છે. તે સ્થિતિમાં યોગી સ્થિતપ્રજ્ઞની દશામાં રહી પ્રભુનું ચિન્તન કરે છે અને તેનું મન તથા તેનું શરીર તેને શિરે આવી પડેલી દ્રવ્ય અદા કરવામાં લાગેલાં હોય છે. આધ્યાત્મિક મનુષ્યે સન્યાસી થઈ આજસુ થઈ જવાનું નથી. જગતમાં રહેવા છતાં પ્રભુ સાથે યોગ સાધી શકાય અને તે યોગ ટકી શકે પણ ખરો. આ યોગ માર્ગમાં જે વિઘ્નો નડે છે, તે આપણી બહાર રહેલાં નથી પણ આપણી પોતાની અંદર રહેલાં છે આ ભગવદ્ગીતાનું મુખ્ય રહસ્ય છે.

ભગવદ્ગીતામાં જ્ઞાન, ભક્તિ અને કર્મ એ પ્રભુ પ્રાપ્તિના ત્રણે માર્ગ બતાવવામાં આવ્યા છે, પણ ત્રણેની સાથે યોગ શબ્દ જોડવામાં આવ્યો છે, જે જ્ઞાનથી પ્રભુ સાથે એકતા થાય તે જ્ઞાનયોગ, જે ભક્તિથી પ્રભુ સાથે એકતા થાય તે ભક્તિયોગ, અને જે કર્મથી પ્રભુ સાથે એકતા થાય તે કર્મયોગ, હાલમાં જગતમાં યાત્રીઓ, ભક્તો અને કર્મ કરનારા ઘણા મળી આવે છે પણ જ્ઞાનયોગી, ભક્તિયોગી અને કર્મયોગી બહુ વિરલ માણસ પડે છે. આરમ્ભ અધ્યાયમાં ભક્તિનું મહાત્મ્ય બતાવવામાં આવ્યું છે અને

શ્રીકૃષ્ણ કહે છેકે યો મે ભક્તઃ સ મે પ્રિયઃ જે મારો ભક્ત છે તે મને પ્રિય લાગે છે, જ્યારે વળી ખીજે એક સ્થળે કહેવામાં આવ્યું છે કે નહીં જાનેન સદશં પવિત્રમિહ વિચિત્રે જ્ઞાન સમાન પવિત્ર આ જગતમાં ખીજું કંઈ નથી. વળી એક સ્થળે કર્મયોગીને કર્મકાંડી તથાધ્યાનીથી પણ વધારે ઉત્તમ ગણવામાં આવ્યો છે. જ્ઞાનિભ્યોઽપિ મતોઽધિકઃ કર્મયોગી એ મારે મન જાની કરતાં પણ અધિક છે. અને જ્યાં કર્મ, સન્યાસ અને કર્મયોગની વાત આવે છે, ત્યાં તે સ્પષ્ટ જગદોમાં લખેલું છે કે—

તયોઽસ્તુ કર્મ સંન્યાસાત્કર્મયોગો વિશિષ્યતે ॥

કાર્ય કરવાનું છોડી દેવું તેના કરતાં પ્રભુની સાથે જેથી એકતા થાય તેવો કર્મયોગ એ વધારે ઉત્તમ છે.

ત્રીજા અધ્યાયના ૧૭ માં શ્લોકમાં લખ્યું છે કે—

યસ્ત્વાત્મરતિરેવ સ્યાદાત્મ તૃપ્તશ્ચ માનવઃ ॥

આત્મન્યેવ ચ સંતુષ્ટસ્તસ્ય કાર્યં ન વિચિત્રતે ॥

જે મનુષ્ય આત્મામાંજ પ્રીતિવાળો, આત્મામાંજ તૃપ્તિવાળો, અને આત્મામાંજ સંતુષ્ટ છે તેને કર્તવ્ય હોતું નથી. આતો અથ એમ નથી કે, તે કંઈ કરતો નથી, પણ તે સ્વાર્થની ખાતર કંઈ કરતો નથી; સર્વકાર્ય લોક સંગ્રહાર્થે કરે છે. ગીતાનો બોધ એવો નથી કે મનુષ્યને કાર્ય કરવામાં કાંઈપણ પ્રકરનો હેતુ ન હોવો જોઈએ. પણ ગીતા તે એમ જણાવે છે કે, કાર્યના ફળ પ્રત્યે આશંકિત ન રાખવી. કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે માફલેષુકદાચન તારૌ અધિકાર માત્ર કર્મ કરવામાં છે, પણ તારે ફળની સ્પૃહા રાખવી નહિ.

એકવાર મનુષ્યને પોતાના આશ્રમ, વર્ણ, વય, વિકાસ અને પોતાના અંતઃકર્ણ પ્રમાણે જે યોગ્ય લાગે તે તેણે કરવું, પછી તેનું કૃળ કાઢવાર પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે આવે, અથવા કાઢવાર તે કાર્ય દાશ્વરની યોજનાની વિરુદ્ધ હોય તો, પ્રતિકુળ પણ આવે. છતાં તેણે સંતુષ્ટ રહેવું. કાર્ય અને કાર્યનું કૃળ તેણે પ્રભુને અર્પણ કરવું જોઈએ. આવી રીતે વર્તન કરનારા જીવ સર્વ સંયોગોમાં સ્થિર મતિ રહી શકે છે.

ભગવદ્ગીતા એ એક પ્રકારનું યોગશાસ્ત્ર છે. પ્રભુ અને પ્રભુના નિયમોની સાથે એકતા અનુભવવી તેનું નામ યોગ સર્વમાં પશુમાં, પંખીમાં, ઝાડમાં, પથરમાં, પાણીમાં, તેમજ સંતમાં-સર્વમાં એકજ પ્રભુનું ચૈતન્ય વહી રહેલું છે, એવી ભાવનાનો સાક્ષાત્કાર તે યોગ. યોગના સંબંધમાં છઠ્ઠા અધ્યાયમાં લખેલું છે કે—

તં વિદ્યાદદુઃસ્વસંયોગવિયોગં યોગસંજ્ઞિતમ્ ॥

સ નિશ્ચયેન યોક્તવ્યો યોગો નિર્વિણ્ણ ચેતસા ॥

દુઃખના સંયોગના વિયોગને યોગ જાણવો અને મનુષ્યે ખેદ રહિત ચિત્તવડે નિશ્ચય પૂર્વક તે યોગને સાધવો.

જ્યાં દુઃખનો સર્વદા વિયોગ છે અને જ્યાં આત્માનો અપૂર્વ આનંદ છે, ત્યાં યોગની અદ્ભુત સ્થિતિ છે, કારણ કે સર્વત્ર જ્યારે મનુષ્યને પ્રભુજ દેખાય છે, પ્રભુ સિવાય કંઈ બીજું દેખાતું નથી, ત્યાં તે નિર્ભય બને છે. જે એકતા જોઈ શકે છે, તેને મોહ શો? શોક શો?

આવી યોગની પરિસ્થિતિ મેળવવાને જીવે શુ કરવું, તે તે પછીના ત્રણ શ્લોકોમાં આપવામાં આવ્યું છે—

સંકલ્પપ્રભવાન્કામાસ્ત્યક્ત્વા સર્વાનશેષતઃ ॥

મનસૈવેન્દ્રિયગ્રામં વિનિયમ્ય સમંતતઃ ॥

શનૈઃ શનૈઃ રુપરમેદ્ બુદ્ધ્યા ધૃતિઘૃતિયા ॥

આત્મસંસ્થં મનઃ કૃત્વા ન કિંચિદપિ ચિંતયેત્ ॥

યતો યતો નિશ્ચરતિ મનશ્ચંચલમસ્થિરમ્ ॥

તત્તસ્તતો નિયમ્યૈ તદાત્મન્યેવ વશં નયેત્ ॥

સંકલ્પથી ઉત્પન્ન થતી સધળી વાસનાઓને પુરેપુરી તજીને અને સર્વ તરફથી ઇન્દ્રિયોના સમૂહને મન વડેજ વશ કરીને, ધૈર્ય-વાળી બુદ્ધિવડે ધીમે ધીમે મનને ધૃતિ રહિત કરે. અને મનને આત્મામાં સ્થિર કરીને, કંઈપણ ચિંતવન કરે નહિ. આ ચંચળ અને અસ્થિર મન જ્યાંથી જ્યાંથી ખસી જાય, ત્યાંથી ત્યાંથી પાછું વાળી એને આત્મામાંજ વશ કરવું.

આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાને એવું સમત્વ પ્રાપ્ત કરવું, કે જેથી જીવાત્મા પરમાત્મા સાથેના પોતાના યોગને લીધે, સુખદુઃખ રાગ દ્વેષ અથવા બીજા કાંઈ પણ દ્વંદ્વથી સંક્ષોભ પામશે નહિ. આપણે જાણીએ છીએ કે મનુષ્ય જાતિનો મોટો ભાગ તો દંદો વચ્ચે આમ તેમ ઝાળાં ખાતોજ હોય છે. માટે ગીતાની ચાવી સમત્વ અથવા મધ્યમપણું છે, તેમજ મનુષ્યે પોતાનાં સધળાં તત્વોને પરસ્પર એવાં સાતુકૂળ બનાવવાં કે પરમાત્વતત્વની ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલી શકે. આવોજ ઉદ્દેશ રાખી મુમુક્ષુ પોતાનું જીવન ચલાવે છે. આકર્ષક વસ્તુઓ અથવા બનાવો પ્રત્યે રાગ, તેમજ અનાકર્ષક પ્રત્યે દ્વેષ ન ધરવો, પણ બંનેને પ્રભુનાં વિવિધરૂપો તરિકે ગણવાં. તે બનાવો

અથવા વસ્તુઓ તેના અંધન વાસ્તે નથી, પણ તેને શિક્ષણ આપનાર, પાઠકપે છે. બહારની ધમાલતી વચ્ચે તેણે શાંતિના સાગર-પ્રભુ ઉપર વિશ્વાસ રાખી પોતાની ફરજ પૂર્ણ રીતે બજાવવી. અમુક ફળની આશાથી નહિ, પણ પોતાની તે ફરજ છે, પોતાનો તે ધર્મ છે, એમ સમજીને તે ધર્મ બજાવવો.

સુમુક્તુનું હૃદય એ વેદી છે અને પ્રભુ પ્રત્યેનો પ્રેમ એ તેના ઉપર સળગતી જ્વાળા છે. તે પોતાના શારીરિક તેમજ માનસિક બધાં કાર્યોને તે વેદી ઉપર હોમે છે, અને પ્રભુ પ્રીત્યર્થે તે કામ કર્યા પછી, એકવાર પ્રભુની વેદી ઉપર તે અર્પણ થયા પછી, તેનો તેમાં અધિકાર રહેતો નથી.

આ ગીતાનો ઉપદેશ કાંઈ સન્યાસીને શાંત પળોમાં આપવામાં આવ્યો ન હોતો, પણ અર્જુન જે ૧૧ ક્ષત્રિયને યુદ્ધના ક્ષેત્રપર અપાયો હતો. અન્યાયથી લઇ લીધેલી ગતિ પાછી લેવાનો અર્જુનનો ધર્મ હતો. એક ક્ષત્રિય અને નાજકુમાર તરિકે પોતાની પ્રજ્ઞતા ઉદ્ધાર અર્થે, તેમજ શાંતિ અને સલાહ લાવવા વાસ્તે યુદ્ધ કરવું તે તેનું કર્તવ્ય હતું. આ યુદ્ધ અર્જુનને વધારે ભયંકર એટલા વાસ્તે લાગ્યું કે તેના સ્વજનો અને પ્રિય સાથીઓ બંને આજુએ રણસપ્તામમાં ગોઠવાઇ ગયા હતા. આ જોઇ તેના હૃદયમાં દોર્બંદ્ય આવી ગયું. શું કરવું તે તેને સ્પષ્ટ નહિ. શું તેણે જેમના પુર પ્રેમ અને ભક્તિભાવ રાખવો જોઇએ તેવા વડીલો અને સ્નેહીઓને મારી નાંખવા ? અને જો પોતે ન લડે તો પોતાના બધુઓ પરાધિનતામાં રહે એ પણ તેનાથી કેમ સહન થાય ? ત્યારે કરવું શું ? આમાં કયો માર્ગ ન્યાય ભરેલો કહી શકાય ? ન્યાય

પ્રમાણે ચાલવું જોઈએ, નહિ તો ધર્મ માત્રનું ઉલ્લંઘન થાય અને અનીતિમાન ફાવી જાય, પણ પાપ વગર શત્રુઓને મારવા શી શીટે ? આખું પુસ્તક આ પ્રશ્નનો જવાબ આપવાનેજ રચાયેલું છે.

અર્જુનને ઉઠતી દરેક શંકાનું સમાધાન કરવા શ્રીકૃષ્ણ પ્રયત્ન કરે છે, એટલે નવી શંકાઓ પ્રગટે છે, શ્રીકૃષ્ણ પોતે “ આમજ કર ” એવો જવાબ આપી દેતા નથી, પણ તેને બે માર્ગ બતાવેછે અને પછી તેનો નિર્ણય કરવાનું કામ અર્જુનનેજ સોંપે છે. જ્યાંસુધી અર્જુનનો જીવાત્માશ્રીકૃષ્ણની દલીલથી સંતુષ્ટ થતો નથી, જ્યાં સુધી શ્રીકૃષ્ણ એક પછી એક દલીલોથી અર્જુનનું આ સંયોગોમાં શું કર્તવ્ય હોય શકે, તે બતાવે છે એવટે અર્જુન પોતેજ કહે છે કે—

નષ્ટો મોહઃ સ્મૃતિર્લબ્ધા ત્વત્પસાદાન્મયાચ્યુત ॥

સ્થિતોઽસ્મિ ગતસંદેહઃ કરિષ્યે વચનં તવ ॥

“ હે અચ્યુત ? તમારી કૃપાથી મારો મોહ નાશ પામ્યો અને મને મારી ખરી સ્થિતિનું જ્ઞાન આવ્યું છે. હવે, મારો સંદેહ જતો રહ્યો છે અને હું તમારા વચન પ્રમાણે ચાલીશ. ” અર્જુનના મનની આવી સ્થિતિ થઈ અને તે યુદ્ધ કરવાને પ્રવૃત્ત થયો, તે સંબંધમાં શ્રીકૃષ્ણે આપેલા ઉપદેશનો સાર—આખી ભગવદ્ગીતાનો સાર ૩૦ બેસન્ટના શબ્દોમાં કહીએ તો—

“ Have no personal interest in the event, carry out the duty imposed by the position in life; realise Ishvara, at once Lord & Law, is the doer, working out the mighty evolution that

ends in bliss & peace; be identified with Him by devotion, and then perform duty as duty, fighting without passion or desire, without anger or hatred, thus activity forges no bonds, yoga is accomplished and the soul is free. "

કોઇ પણ આત્મતા અગત સ્વાર્થ રાખતા નહિ તમારી સ્થિતિને અગે જે ફક્ત તમારા પર આવી પડે તે અદા કરે, ઈશ્વર જે પ્રભુ તેમજ નિયમ છે, તે એકજ કાર્ય કરનાર છે, અને જેતો અંત શાંતિ અને આનંદમાં આવે તેવા વિકાસને પ્રભુ દેરી રહ્યો છે, એતો ખ્યાલ લાવો ભક્તિથી પ્રભુની સાથે એકતા સાધો. અને કોઇ પણ જાતના આવેશ અને દ્વેષ વિના કાંઈ કે દ્વેષ વિના તમારી ફક્ત બળવો. આવી રીતે પ્રવૃત્તિ :કરવાથી કમ બધા લાગતો નથી યોગની સિદ્ધિ થાય છે અને આત્મા મુક્ત થાય છે.

આ પ્રમાણે ભગવદ્ગીતાનું રહસ્ય છે પણ મોટા મનુષ્યોના બધાં કાર્યો ગભીર અર્થથી ભરેલાં હોય છે શ્રી કૃષ્ણ અને અર્જુન વચ્ચેનો સંવાદ તે દરેક જીવાત્મા અને તેના મન વચ્ચેના સંવાદરૂપ છે. કોરવો તે આંતર શત્રુઓ છે. જે અત્યાર સુધી મિત્ર તરિકે વર્તતા હતા. જેમ અર્જુનને કોરવો સાથે લડવાનું ભારે લાગ્યું, તેમ દરેક જીવને આ આંતર શત્રુઓ સાથે લડતાં ભય લાગે છે. પણ જગતના ખરા વીર પુરુષો નિરંતર આંતર શત્રુઓ સાથે લડીજ રહે છે અને તેમનો જય જે ત્રિભુવન જેતા મહા પ્રતાપી નૃપના જય કરતાં ચઢી જાય છે.

જે કોઇ જીવાત્મા આ યુદ્ધમાં પોતાનું હું પણું તજી દે છે અને જેમ અર્જુને શ્રીકૃષ્ણને પોતાનું સારથીપણું સોંપી દીધું, તેમ

જે પોતાની જીવન દોરી પ્રભુને સોંપે છે, તેનો પ્રભુ હાથ ઝાલે છે શ્રી કૃષ્ણ કહે છે કે—

सर्व धर्मान् परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ॥

अहं त्वा सर्व पापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मायुचः ॥

સર્વ અંગત ધર્મોનો ત્યાગ કરીને ફક્ત મારું [પ્રભુનું] શરણુ અહણુ કર. અને હું [પ્રભુ] તને સર્વ પાપોથી મુક્ત કરીશ, માટે શોક કરતો નહિ.

ટુંકામાં જે જે સ્થિતિમાં આપણે મુકાયા હોઈએ તે તે સ્થિતિમાં આપણું આપણી ફરજ બજાવવી અને તેનું ફળ પ્રભુને અર્પણુ કરવું, એજ આ ગીતાનો સાર-રહસ્ય-છે.

હેવટ આ ભગવદ્ ગીતાના હેલા શ્લોકથી આ ઉપોદ્ધાત મથામ કરવામાં આવે છે.—

यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्रपार्थो धनुर्धरः ॥

तत्र श्री विजयोभूति ध्रुवानीति र्મतिर्मम ॥

જ્યાં યોગેશ્વર શ્રી કૃષ્ણ છે અને જ્યાં ધનુર્ધારી અર્જુન છે, ત્યાં હક્કમી, જય, આજ્ઞાદી અને અચળ નીતિ છે, એમ હું માનું છું. અર્થાત્ જે મનુષ્ય ધર્મથી યોજના [શ્રી કૃષ્ણ] ને સમજે છે અને તે પ્રમાણે શક્તિ [અર્જુન] ને દારે છે, તે મનુષ્ય જીવન યુદ્ધમાં વિજયી નીવડે છે અને પરમાર્થના પથમાં પણ પરમ સિદ્ધિ મેળવે છે.

નમઃ આશ્રમ

શુક્લતીર્થ

તા. ૨૬-૬-૧૯૨૫

}

મણિલાલ ન. દાશો

બી. એ.

અનુક્રમણિકા.

૧	ગીતાનું જ્ઞાન [ગઝલ] આગળનો પૃષ્ઠક—	૩
૨	અર્પણ પત્રિકા	૪
૩	મે. રા. રા નં. ૩ દીક્ષિત સા. ની પ્રતિકૃતિ	
૪	પ્રસ્તાવના	૫-૬
૫	ઉપોદ્ધાત—[મણિલાલ ન. દોશી, બી, એ]	૭-૧૫
૬	કરન્યાસ, હૃદયાદિન્યાસ અને ધ્યાનાદિ	૧૭-૨૪
૭	અધ્યાય ૧ અર્જુનની ખિન્નતાનો યોગ	૧-૨૨
૮	„ ૨ સાંખ્યયોગ	૨૨-૫૬
૯	„ ૩ કર્મયોગ	૫૬-૬૫
૧૦	„ ૪ જ્ઞાનના વિભાગનો યોગ	૭૫-૯૪
૧૧	„ ૫ કર્મસન્યાસ યોગ	૯૪-૧૦૭
૧૨	„ ૬ ખાતમાના સંયમનો યોગ	૧૦૮-૧૨૯
૧૩	„ ૭ જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનનો યોગ	૧૩૦-૧૪૩
૧૪	„ ૮ અક્ષર બ્રહ્મ યોગ	૧૪૩-૧૫૬
૧૫	„ ૯ અધ્યાત્મયોગ	૧૫૭-૧૭૩
૧૬	„ ૧૦ વિભૂતિયોગ	૧૭૩-૧૯૧
૧૭	„ ૧૧ વિશ્વરૂપના દર્શનનો યોગ	૧૯૨-૨૨૩
૧૮	„ ૧૨ ભક્તિયોગ	૨૨૪-૨૩૩
૧૯	„ ૧૩ ક્ષેત્ર ક્ષેત્રજના વિભાગનો યોગ	૨૩૪-૨૪૯
૨૦	„ ૧૪ ત્રણ ગુણના વિભાગનો યોગ	૨૪૯-૨૬૧
૨૧	„ ૧૫ પુરુષોત્તમ યોગ	૨૬૨-૨૭૧
૨૨	„ ૧૬ દૈવી અને આસરી સંપત્તિનો યોગ	૨૭૨-૨૮૨
૨૩	„ ૧૭ શ્રદ્ધાના ત્રણ વીભાગનો યોગ	૨૮૩-૨૯૫
૨૪	„ ૧૮ મોક્ષ સન્યાસ યોગ	૨૯૬-૩૩૦
૨૫	શ્રી ગીતા માહાત્મ્ય	૩૩૧-૩૩૩
૨૬	ગ્રાહકોની નામાવળી	૩૩૪-૩૪૬
૨૭	શુદ્ધિપત્ર	૩૪૭-૩૫૨

ॐ

શ્રીકૃષ્ણ ગીતા મંત્રત્વ નિરૂપણમ્.

શ્રી કૃષ્ણગીતાના મંત્રત્વનું નિરૂપણ.

ૐ અસ્ય શ્રીકૃષ્ણ ગીતા માલામત્રસ્ય ભગવાન્ વેદવ્યાસ કૃષિ.
(આ શ્રી કૃષ્ણગીતારૂપી માળાના મંત્રના રૂપિ ભગવાન્ વેદ વ્યાસ
છે.) અનુષ્ટુપ્ છંદઃ (અનુષ્ટુપ છંદ છે.) શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા દેવતા
(દેવતા શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા છે.) અશોચ્યાનન્વશોચસ્ત્વં પ્રજ્ઞાવાદાશ્ચ
માષસે इति बीजम् (અ. ૨ શ્લો ૧૬) શોક કરવા યોગ્ય નહિ તેનો
તું શોક કરે છે અને પડિતોના જેવું બોલે છે. એ બીજ છે.
सर्व धर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज इति शक्तिः (૧૮-૬૬)
સર્વ ધર્મોને તજીને મારા એકનાજ શરણે આવ એ શક્તિ છે.
अहं त्वा सर्व पापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुच इति कौलकम् (૧૮-૬૭)
હું તને સર્વ પાપોથી છુટો કરીશ શોક કર નહિ એ કૌલક છે.

अथ करन्यासः

नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावक इति अंगुष्ठाभ्या नमः
(૨-૨૩) આમ બોલી બે હાથના અંગુઠાને નમસ્કાર કરવા,
न चैनं क्लेदयत्यापो न शोषयति मारुत इति तर्जनीभ्या नमः (૨-૨૪)
આમ બોલી બે હાથની તર્જની આંગળીઓને નમસ્કાર કરવા.
अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च इति मध्यमाभ्यां नमः
[૨-૨૫] આમ બોલીને બે હાથની મધ્યમા-વચ્ચલી-આંગળી-
ઓને નમસ્કાર કરવા નિમિત્ત સમગત. આણુરક્તોડય સત્તાતન હાંત

અનામિકામ્યા નમઃ (૨-૨૪) આમ બોલીને બે હાથની અનામિકા આંગળીઓને નમસ્કાર કરવા. પર્ય મે વાર્ય રુપાણિ શતશોઽથ સહસ્રશ્ચ
 इति कनिष्ठिकाभ्या नमः [૧૧-૫] આમ બોલીને બે હાથની ટચલી આંગળીઓને નમસ્કાર કરવા. નાના વિધાનિ દિવ્યાનિ નાનાવર્ણાકૃતીનિ
 च इति करतल करपृष्ठाभ्या नमः [૧૧-૫] આમ બોલીને બે હાથની હાથેલી અને તેના પાછલા ભાગેને નમસ્કાર કરવા

अथ हृदयादिन्यासः

नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावक इति हृदयाय नमः
 [૨-૨૪] આમ બોલી હૃદયને, બે હાથની આંગળીઓ અડાડી નમસ્કાર કરવા. ન ચૈનં ક્લેદયંત્યાપો ન શોષયતિ મારુત્ત્વમિતિ રિરસે
 स्वाहा (૨-૨૪) આમ બોલી માથાને, બે હાથની આંગળીઓ અડાડી નમસ્કાર કરવા. અચ્છેદ્યોઽયમદાહ્યોઽયમેક્લેદ્યોઽશોષ્ય એવ ચ્ચ इति
 शिखायै वषट् [૨-૨૪] આમ બોલી બેઉ હાથની આંગળીઓ વડે શિખાને સ્પર્શ કરવો. નિત્યઃ સર્વગતઃ સ્થાનુરચલોઽયં સનાતન
 इति कवचाय हुम् (૨-૨૪) આમ બોલી બેઉ હાથેલી બેઉ ખભા અડાડી અદબ કરવી. પર્ય મે વાર્યરુપાણિ શતશોઽથ સહસ્રશ્ચ इति नेत्र
 त्रयाय वौषट् [૧૧-૫] આમ બોલી બેઉ નેત્રોની વચ્ચે કપાળમા ત્રીજી નેત્ર માની ત્રણે નેત્રને નમન કરવું. નાના વિધાનિ દિવ્યાનિ નાનાવર્ણાકૃતીનિ ચ્ચ इति अम्बाय फट् [૧૧-૫] આમ બોલી જમણે હાથ માથા ઉપરથી ફેરવી લાવીને તેની ડાબા હાથની હાથેલીમા તાડી પાડવી.

श्री कृष्णगीता ध्यानादि.

पार्थाय प्रतिबोधितां भगवता नारायणेन स्वयं

વ્યાસેન પ્રથિતા પુરાણમુનિના મધ્યે મહાભારતમ્ ॥

અદ્વૈતામૃતવર્ષિણીં ભગવતીમષ્ટાદશાધ્યાયિની-

મંચ ત્વામનુસંદધામિ કૃષ્ણગીતે ભવદ્વેષિણીમ્ ॥ ૧ ॥

પાર્થાય=અર્જુનને; પ્રતિબોધિતામ્=કહેલી; ભગવતા=ભગવાન;
નારાયણેન=નારાયણે; સ્વયમ્=પોતે; વ્યાસેન=વ્યાસે; પ્રથિતામ્=ગુથેલી;
પુરાણમુનિના=પ્રાચીન મુનિ; મધ્યે=મધ્યમાં; મહાભારતમ્=મહાભારતના;
અદ્વૈતામૃત વર્ષિણીમ્=અદ્વૈતરૂપી અમૃતને વરસાવનારી; ભગવતીમ્=
ઐશ્વર્યવાળી; અષ્ટાદશાધ્યાયિનીમ્=અઠાર અધ્યાયવાળી; મંચ=હેમા;
ત્વામ્=તાર; અનુસંદધામિ=હું ધ્યાન કરું છું; કૃષ્ણગીતે=હે કૃષ્ણ ગીતા;
ભવદ્વેષિણીમ્=સમારતો દેવ કરનારી.

ભગવાન નારાયણે પોતે અર્જુનને કહેલી, મહાભા-
રતના મધ્યમાં પ્રાચીન મુનિ વ્યાસે ગુથેલી અદ્વૈતરૂપી
અમૃતને વરસાવનારી, અઠાર અધ્યાયવાળી, હે મા ! હે
કૃષ્ણ ગીતા ! હું તારું ધ્યાન કરું છું. ૧

નમોઽસ્તુ તે વ્યાસ વિશાલબુદ્ધે

ફુલ્હારવિદાયતપત્ર નેત્ર ॥

યેન ત્વયા ભારતતૈલપૂર્ણઃ

પ્રજ્વાલિતો જ્ઞાનમયઃ પ્રદીપઃ ॥ ૨ ॥

નમઃ=નમસ્કાર, અસ્તુ=હો, તે=તમને; વ્યાસ વિશાલબુદ્ધે=વિશાળ
બુદ્ધિવાળા વ્યાસ ભગવાન; ફુલ્હારવિદાયતપત્ર નેત્ર=પ્રકુલ કમળની
વિશાળ પાંખડીના જેવા નેત્રવાળા; યેન=જે; ત્વયા=તમે; ભારતતૈલ-

પ્રર્ણઃ=ભારતરૂપ તેલથી પૂર્ણ; પ્રજ્વાલિતઃ=પ્રકટયો છે; જ્ઞાનમયઃ=જ્ઞાન-
મય; પ્રદીપઃ=દીવો.

વિશાળ બુદ્ધિવાળા અને પ્રકુલ કમળની વિશાળ
પાંખડીના જેવાં નેત્રવાળાં હે વ્યાસ ભગવાન ! તમને નમ-
સ્કાર હો. જે તમે ભારતરૂપ તેલથી પૂર્ણ જ્ઞાનમય દીવો
પ્રકટયો છે. ૨

પ્રપન્નપારિજાતાય તોત્રવેત્રૈકપાણયે ॥

જ્ઞાનમુદ્રાય કૃષ્ણાય ગીતામૃતદુહે નમઃ ॥ ૩ ॥

પ્રપન્નપારિજાતાય=શરણાગતના કદપવૃક્ષ; તોત્રવેત્રૈકપાણયે=એક
હાથમાં નેતરના પરોણાવાળા; જ્ઞાનમુદ્રાય=જ્ઞાનમુદ્રાવાળા; કૃષ્ણાય=
શ્રીકૃષ્ણને; ગીતામૃતદુહે=ગીતારૂપ અમૃતને દહોનાર; નમઃ=નમસ્કાર.

શરણાગતના કદપવૃક્ષ, એક હાથમાં નેતરના પરોણા
વાળા, જ્ઞાન મુદ્રાવાળા અને ગીતારૂપ અમૃતને દહોનાર
શ્રીકૃષ્ણને નમસ્કાર. ૩

સર્વોપનિષદો ગાવો દોગ્ધા ગોપાલનંદનઃ ॥

પાર્થો વત્સઃ સુધીર્ભોક્તા દુગ્ધ ગીતામૃતં મહત્ ॥ ૪ ॥

સર્વઃ=સર્વ; ઉપનિષદઃ=ઉપનિષદ; ગાવઃ=ગાયો. દોગ્ધા=દેનાર;
ગોપાલનંદનઃ=ગોવાળને આનંદ આપનાર-શ્રીકૃષ્ણ; પાર્થઃ=પાર્થ; વત્સઃ=
વાહકો; સુધીર્=બુદ્ધિમાન; પુરૂષો, ભોક્તા=ભોક્તા; દુગ્ધમ્=દૂધ; ગીતા-
મૃતમ્=ગીતારૂપી અમૃત; મહત્=મોટું.

સર્વ ઉપનિષદો ગાયો છે, ગોવાળને આનંદ આપનાર
-શ્રીકૃષ્ણ તેને દોનાર છે, અર્જુન વાછડો છે, બુદ્ધિમાન
પુરૂષો ભોક્તા છે. અને મોટું ગીતારૂપ અમૃત તે હૃદય છે. ૪

વસુદેવસુતં દેવં કંસચાણૂરમર્દનમ્ ॥

દેવકીપરમાનંદં કૃષ્ણં વંદે જગદ્ગુરુમ્ ॥ ૫ ॥

વસુદેવસુતમ=વસુદેવના પુત્ર; દેવમ્=દેવોના દેવ; કંસચાણૂરમર્દન=
કંસ અને ચાણૂર નામના દૈત્યને મારનાર; દેવકીપરમાનંદ=દેવકીને
પરમ આનંદ રૂપ; કૃષ્ણં=કૃષ્ણને; વંદે=નમસ્કાર કરું છું; જગદ્ગુરુમ્=
જગદ્ગુરુ;

વસુદેવના પુત્ર, દેવોના દેવ, કંસ અને ચાણૂર નામના
દૈત્યન મારનાર, દેવકીને પરમ આનંદરૂપ, તથા જગત્ના
ગુરુ શ્રી કૃષ્ણને નમસ્કાર કરું છું. ૫

भीष्मद्रोणतटा जयद्रथजला गांधारनीलोपला

शल्यग्राहवती कृपेण वहनी कर्णेन वेलाकुला ॥ ॥

अश्वत्थामविकर्ण घोरमकरा दुर्योधनावर्तिनी

सोत्तीर्णा खलु पांडवै रणनदी कैवर्तकः केशवः ॥६॥

भीष्મद्रોણતટા=भीष्મ અને દ્રોણરૂપી કિનારાવાળી; જયદ્રથજલા=
જયદ્રથરૂપી પાણીવાળી; ગાંધારનીલોપલા=ગાંધારીના પુત્રોરૂપી નીલ
ખડકોવાળી; શલ્યગ્રાહવર્તી=શલ્યરૂપી ઝડવાળી. કૃપેણ વહની=કૃપાઆર્ય-
રૂપી વહનવાળી; કર્ણેન વેલાકુલા=કર્ણરૂપી પૂરથી બાકુળ; અશ્વત્થામ
વિકર્ણઘોરમકરા=અશ્વત્થામા અને વિકર્ણરૂપી ઘોર મગરવાળી; દુર્યો

અનાયાસે=દુર્યોધનરૂપી વમળવાળી; સાંતે, ડભોળાં=ઉતરાડ; શ્વલ્લુ= અનાયાસે; પાંડવૈ=પાંડવોએ; રણનદી=યુદ્ધરૂપી નદી; કૈવર્તકઃ=નાવિક, કેશવઃ=શ્રીકૃષ્ણ.

ભીષ્મ અને દ્રોણરૂપી કિનારાવાળી,—જયદ્રથરૂપ પાણી વાળી, ગાંધારીના પુત્રોરૂપી નીલ ખડકોવાળી; શલ્યરૂપી ઝુડવાળી; કૃપાચાર્યરૂપી વહનવાળી, કરણરૂપી પુરથી વ્યાકુળ અશ્વત્થામા તથા વિકર્ણરૂપી ઘોર મગરવાળી, દુર્યોધનરૂપી વમળવાળી, તે યુદ્ધરૂપી નદી પાંડવો અનાયાસે ઉતરી ગયા કેમકે નાવિક શ્રીકૃષ્ણ હતા. ૬

પારાશર્યવચઃ સરોજમમલં ગીતાર્થગંધોત્કટં

નાનાખ્યાનકકેસરં હરિકથા સંબોધના બોધિતમ્ ॥

લોકે સજ્જનષ્ટ્પદૈરહરહઃ પેપીયમાનં મુદા

ભૂયાદ્ધારતપંકજં કલ્પિમલ પ્રધ્વંસિ નઃ શ્રેયસે ॥ ૭ ॥

પારાશર્યવચઃ=શ્રી વ્યાસનું વચન; સરોજમ્=કમળ; અમલમ્=નિમળ; ગીતાર્થ-ગંધ-ઉત્કટમ્=ગીતાના અર્થરૂપ તીવ્રગંધવાળું; નાનાખ્યાનક-કેસરમ્=જુદાં જુદાં આખ્યાન રૂપી કેસરવાળું; હરિકથા=હરિની કથા; સંબોધન-આબોધિતમ્=સંબોધથી બોધવાળું, લોકે=આ લોકમાં; સજ્જન-ષ્ટ્પદૈઃ=સતજન માણસરૂપી ભમરાઓએ; અહઃ=રોજ, અહઃ=રોજ; પેપીયમાનમ્=પીવા યોગ્ય; મુદા=આનંદથી, ભૂયાત્=હે; ધારતપંકજમ્=ભારત રૂપી કમળ; કલ્પિમલ=કળિયુગના મેલનો; પ્રધ્વંસિ=અત્યંત નાશ કરનાર; નઃ=અમારા; શ્રેયસે=કલ્યાણને માટે;

શ્રી વ્યાસનું વચન કમળ, નિર્મળ, ગીતાના અથરૂપ
તીવ્ર ગધવાળું, જુદાં જુદાં આજ્ઞાનરૂપી કેસરવાળું; હરિ
કથના સ્ત્રોતધનથી બોધવાળું; આ લોકમાં સજ્જન માણસ
રૂપી ભમરાઓએ રોજ રોજ આનંદથી પીવા ચોગ્ય,
કળીયુગના મેલનો અત્યંત નાશ કરનાર, ભારત રૂપી કમળ
અમારા કલ્યાણને માટે હો. ૭

મૂકં કરોતિ વાચાલં પંગું લંબયતે ગિરિમ્ ॥

યસ્કૃપા તમહં વંદે પરમાનંદમાધવમ્ ॥ ૮ ॥

મૂકમ્=મુગાને; કરોતિ=કરે છે; વાચાલમ્=બોલતો; પંગમ્=લુલાને.
લંબયતે=ઓળંગાવે છે; ગિરિમ્=પર્વત; યત્=જેની; કૃપા=કૃપા; ત=તે;
અહં=હું; વંદે=નમું છું; પરમાનંદમાધવમ્=પરમાનંદ માધવને;

જેની કૃપા મુગાને બોલતો કરે છે, લુલાને પર્વત
ઓળંગાવે છે, તે પરમાનંદ માધવને હું નમું છું. ૮

યં બ્રહ્માવરુણેન્દ્રરુદ્રમરુતઃ સ્તુન્વંતિદિવ્યૈઃ સ્તવૈ-

ર્વદૈઃ સાંગપદક્રમોપનિષદૈર્ગાયંતિ યં સામગાઃ ॥

ધ્યાનાવસ્થિત તદ્વતેન મનસા પश्यંતિ યં યોગિનો

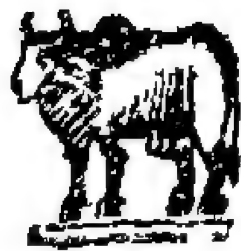
યસ્યાંતં ન વિદુઃ સુરાસુરગણા દેવાય તસ્મૈ નમઃ ॥ ૯ ॥

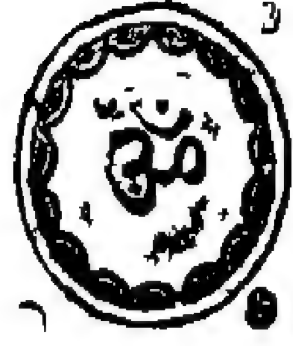
ય=જેની; બ્રહ્મા-વરુણ-ઇન્દ્ર-રુદ્ર-મરુતઃ=બ્રહ્મા વરુણ ઇન્દ્ર રુદ્ર અને
મરુત; સ્તુન્વંતિ=સ્તુતિ કરે છે. દિવ્યૈઃ=દિવ્ય; સ્તવૈઃ=સ્તોત્રોત્તરો; સાંગ-
પદક્રમોપનિષદૈઃ=અંગ, પદ, કમ અને ઉપનિષદો સહિત; ગાયંતિ=

ગાયત્રી કરે છે; યજ્ઞંતુ; સામગાઃ=આમનુ ગાયત્રી કરનાર મુનિઓ.
ધ્યાનાર્વાસ્યતતદ્રતેન=ધ્યાનથી સ્થિત થયલા અને તે પરમાત્મામાં
રહેલા, મનસા=મન વડે; વર્ણયંતિ=બુઝે છે; યજ્ઞેતે, યોગિનઃ=યોગીઓ.
યસ્ય=જેના; અંતે=અંતરે; ન વિદુઃ=જાણતા નથી. સુરાસુરગણાઃ=દેવતા
અને દૈત્યના સમુહો. દેવાવ=દેવતા. તસ્મૈ=તે; નમઃ=નમસ્કાર.

જેની બ્રહ્મા, વરુણ, ઇંદ્ર, રુદ્ર, અને મરુત ગણો દિવ્ય
સ્તોત્રોત્રાવડે સ્તુતિ કરે છે. જંતું સામનું ગાન કરનારા મુનિઓ
અંગ, પદ, કમ અને ઉપનિષદોએ સહિત વેદો વડે ગાન
કરે છે. ધ્યાનથી સ્થિત થયલા અને તે પરમાત્મામાં રહેલા
મન વડે યોગીઓ જેને બુઝે છે-અનુભવે છે. દેવતા અને
દૈત્યના સમુહો જેના અંતરે જાણતા નથી તે દેવતા
નમસ્કાર. ૬

इति ध्यानम्.

શ્રી કૃષ્ણ ગીતા.

પ્રથમોઽધ્યાયઃ ॥ અધ્યાય પહેલો.

અર્જુનવિષાદ યોગઃ ॥ અર્જુનની ખિન્નતાનો યોગ.

ધૃતરાષ્ટ્ર ઉવાચ ॥ ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યા—

ધર્મક્ષેત્રે કુરુક્ષેત્રે સમવેતા યુયુત્સવઃ ॥

મામકાઃ પાંડવાશ્ચૈવ કિમકુર્વત સંજય ॥૧॥

ધર્મક્ષેત્રે (ધર્મસ્ય ક્ષેત્રે)=ધર્મક્ષેત્રમાં; કુરુક્ષેત્રે (કુરો.ક્ષેત્રે)=કુરુક્ષેત્રમાં, સમવેતા=ભેગા થયેલા; યુયુત્સવઃ=લડવાની ઈચ્છાવાળા; મામકા=મારા પુત્રો; પાંડવાઃ=(પાંડોઃ પુત્રાઃ)=પાંડુના પુત્રો-પાંડવો; ચ=અને; એવ=જ; કિમ્=શું; અકુર્વત=કરવા લાગ્યા; સંજય=હે સંજય.

ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યા—હે સંજય ? ધર્મક્ષેત્રરૂપ કુરુક્ષેત્રમાં, લડવાની ઈચ્છાવાળા, ભેગા થયેલા, મારા પુત્રો અને પાંડવો શું કરવા લાગ્યા ? ૧.

સંજય उवाच ॥ संजय भोत्या—

दृष्ट्वा तु पांडवानीकं व्यूढं दुर्योधनस्तदा ॥

आचार्यमुपसंगम्य राजा वचनमब्रवीत् ॥२॥

દૃષ્ટ્વા=જોઈને; તુ=જ; પાંડવનીકમ્ (પાંડવાનામ્ અનીકમ્)=પાંડ-
વોની સેનાને; વ્યૂઢમ્=વ્યૂહ રચનામાં ગોઠવાયેલી; દુર્યોધન=દુર્યોધન;
તદા=તે વખતે; આચાર્યમ્=ગુરુ-દ્રોણાચાર્ય, ઉપસંગમ્ય=પાસે જઈને;
રાજા=રાજા, વચનમ્=વચન; અબ્રવીત્=બોલ્યો.

સંજય બોલ્યા—પાંડવોની સેનાને વ્યૂહ રચનામાં ગોઠ-
વાયેલી જોઈને તે વખતે રાજા દુર્યોધન ગુરુ દ્રોણાચાર્ય પાસે
જઈ (આ પ્રમાણે) વચન બોલ્યો. ૨.

दुर्योधन उवाच—दुर्योधन भोत्या—

पश्यैतां पांडुपुत्राणामाचार्य महतीं चमूम् ॥

व्यूढां द्रुपदपुत्रेण तव शिष्येण धीमता ॥३॥

પસ્ય=જુઓ; એતામ્=આ; પાંડુ પુત્રાણામ્ (પાંડોઃ પુત્રાણામ્)=
પાંડુના પુત્રોની-પાંડવોની; આચાર્ય=હે આચાર્ય; મહતીમ્=મોટી; ચમૂમ્
=સેનાને; વ્યૂઢામ્=વ્યૂહ રચનામાં ગોઠવેલી દ્રુપદ પુત્રેણ (દ્રુપદસ્ય પુત્રેણ) દ્રુપ-
દના પુત્રવડે-ઘૃષ્ઠુમ્ને; તવ=તમારા; શિષ્યેણ=શિષ્યવડે; ધીમતા=બુદ્ધિમાન.

દુર્યોધન બોલ્યા—હે આચાર્ય ? તમારા બુદ્ધિમાન શિષ્ય
દ્રુપદના પુત્રે-ઘૃષ્ઠુમ્ને, વ્યૂહ રચનામાં ગોઠવેલી, પાંડવોની
આ મોટી સેનાને જુઓ. ૩

અત્ર શૂરા મહેષ્વાસાભીમાર્જુન સમા યુધિ ॥

યુયુધાનો વિરાટશ્ચ દ્રુપદશ્ચ મહારથઃ ॥૪॥

અત્ર=અહિ-આ સેનામાં; શૂરા=શૂરવીરો; મહેષ્વાસા (મહાતઃ
શ્વાસાઃ યેષાં તે) મોટાં ધનુષ્યવાળા; ભીમાર્જુનસમા (ભીમસ્ય અર્જુનસ્ય
સમા)=ભીમ અને અર્જુન જેવા; યુધિ=યુદ્ધમાં; યુયુધાન=યુયુધાન-
સાત્યકી; વિરાટ=વિરાટ રાજા, ચ=તથા; દ્રુપદ=દ્રુપદ; ચ=અને;
મહારથ=મહારથી.

અહિં આ સેનામાં-શૂરવીરો, મોટાં ધનુષ્યવાળા, યુદ્ધમાં
ભીમ અને અર્જુન જેવા મહારથી, યુયુધાન-સાત્યકી વિરાટ
રાજા અને દ્રુપદ છે. ૪

ધૃષ્ટકેતુશ્ચેકિતાનઃ કાશીરાજશ્ચ ધીર્યવાન્ ॥

પુરુજિત્કુંતિ ભોજશ્ચ શૈબ્યશ્ચ નરપુંગવઃ ॥૫॥

ધૃષ્ટકેતુઃ ધૃષ્ટકેતુ; ચેકિતાનઃ=ચેકિતાન; કાશીરાજઃ (કાશ્યાઃ રાજા)
=કાશીનો રાજા; ચ=અને; ધીર્યવાન્=પરાક્રમી, પુરુજિત્=પુરુજીત; કુંતિભોજઃ
=કુંતિભોજ; ચ=અને; શૈબ્ય=શૈબ્ય; ચ=અને; નરપૂમવઃ (નરેષુપુંગવઃ)=
નરોમાં ઉત્તમ.

અને પરાક્રમી ધૃષ્ટકેતુ, ચેકિતાન, કાશીનો રાજા, નરોમાં
ઉત્તમ પુરુજીત, કુંતિભોજ, અને શૈબ્ય છે. ૫

યુધામન્યુશ્ચ વિક્રાંત ઉત્તમૌજાશ્ચ ધીર્યવાન્ ॥

સૌભદ્રો દ્રૌપદેયાશ્ચ સર્વ ઇવ મહારથાઃ ॥૬॥

યુધામન્યુ=યુધામન્યુ; ચ=અને; વિક્રાંત=મહાપરાક્રમી; ઉત્તમૌજા=ઉત્ત-

તમૌજ; ચ=અને; વીર્યવાન=ધણે બળવાન; સૌમદ્ર:=સુભદ્રાનો પુત્ર-
અભિમન્યુ; દ્રૌપદેયા:=દ્રૌપદીના પુત્રો; ચ=અને; સર્વ=સઘળા; એવ=જ;
મહારથા:=મહારથીઓ.

અને મહાપરાક્રમી યુધામન્યુ, ધણે બળવાન ઉત્તમૌજ,
સુભદ્રાનો પુત્ર-અભિમન્યુ, અને દ્રૌપદીના સઘળા પુત્રો, મહા-
રથીઓ જ છે. ૬.

અસ્માકં તુ વિશિષ્ટા યે તાન્નિવોધ દ્વિજોત્તમ૥

નાયકા મમ સૈન્યસ્ય સંજ્ઞાર્થં તાન્વર્તીમિ તે॥૭॥

અસ્માકમ્=આપણામાં; તુ=તો; વિશિષ્ટા:=શ્રેષ્ઠ; યે=જેઓ, તાન્=
તેઓના નામ; નિવોધ=બણે-સાંભળે, દ્વિજોત્તમ (દ્વિજેષુ ઉત્તમ:)=પ્રા-
ધ્વણેમાં ઉત્તમ-હે દ્રોણાચાર્ય; નાયકા:=નાયકો; મમ=મારા, સૈન્યસ્ય=
સૈન્યના; સંજ્ઞાર્થમ્ (સંજ્ઞાયાઃ અર્થમ્)=બણવા માટે; તાન્=તેમને, વર્તીમિ=
હું કહું છું, તે=મારે.

હે પ્રાધ્વણેમાં ઉત્તમ-દ્રોણાચાર્ય ? આપણામાં જેઓ
શ્રેષ્ઠ છે, તેઓનાં નામ સાંભળે. જે મારા સૈન્યના નાયકો
છે, તેમને તમારે બણવા માટે હું કહું છું. ૭.

भवान्भीष्मश्च कर्णश्च कृपश्च समितिजयः ॥

अश्वत्थामा विकर्णश्च सौमदत्तिस्तथैव च ॥८॥

મવાન=આપ; બીષ્મ:=બીષ્મપિતામહ; ચ=અને; કર્ણ:=કર્ણ, ચ=
અને; કૃપ:=કૃપાચાર્ય; ચ=અને; સમિતિજય:=(સમિતિમ્ જયતિ)=રથુ-

સંગ્રામ જીતનારા; અશ્વત્થામા=અશ્વત્થામા; વિકર્ણ:=વિકર્ણ, ચ=અને; સૌમદત્તિ:=સૌમદત્તિ-ભૂરિશ્રવા. તથા=તેવા, એવ=જ, ચ=અને.

આપ-દ્રોણાચાર્ય, ભીષ્મપિતામહ, કર્ણ, રણસંગ્રામ જીતનારા કૃપાચાર્ય, અશ્વત્થામા, વિકર્ણ અને તેવા જ સૌમદત્તિ-ભૂરિશ્રવા-છે. ૮.

અન્યે ચ બહવઃ શૂરા મદર્થે ત્યક્તજીવિતાઃ॥

નાનાશસ્ત્રપ્રહરણાઃ સર્વે યુદ્ધ વિશારદાઃ ॥૯॥

અન્યે=બીજા; ચ=અને, બહવઃ=ઘણા; શૂરા:=શૂરવીરો, મદર્થે [મમ અર્થે]=મારે માટે; ત્યક્તજીવિતાઃ [ત્યક્તમ્ જીવિતમ્ યૈઃ તે]=જીવવાની આશા તજેલી છે એવા; નાનાશસ્ત્રપ્રહરણાઃ (નાના શસ્ત્રાણિ પ્રહરણાનિ યેષાં તે)=જુદાં જુદાં હથિયારો ફેંકનારા, સર્વે=બધા; યુદ્ધ વિશારદાઃ [યુદ્ધે વિશારદા.]=લડાઈમાં કુશળ.

અને મારે માટે જીવવાની આશા તજેલી છે એવા જુદાં જુદાં હથિયારો ફેંકનારા, બીજા ઘણા શૂરવીરો છે, તે બધા લડાઈમાં કુશળ છે. ૯.

અપર્યાપ્તં તદસ્માકં બલં મીષ્માભિરક્ષિતમ્ ॥

પર્યાપ્તં ત્વિદમેતેષાં બલં મીમાભિરક્ષિતમ્ ॥૧૦॥

અપર્યાપ્તમ્=અગણિત; તત્=તે; અસ્માકમ્=આપણી; બલમ્=સેના; મીષ્માભિરક્ષિતમ્ (મીષ્મેણ અભિરક્ષિતમ્)=ભીષ્મપિતામહ વડે રક્ષણ કરાવેલી-ભીષ્મે રક્ષેલી; પર્યાપ્તમ્=થોડી; તુ=તો; દમ્=આ; એતેષામ્=એમની;

બલમ્=સેના; ભીમાભિરક્ષિતમ્ [ભીમેન અભિરક્ષિતમ્]=ભીમવડે રક્ષણ કરાયેલી-ભીમે રક્ષેલી.

ભીષ્મે રક્ષેલી આપણી તે સેના અગણિત છે, અને ભીમે રક્ષેલી આ એમની સેના તો થોડી છે. ૧૦.

અયનેષુ ચ સર્વેષુ યથા ભાગમવસ્થિતાઃ ॥

ભીષ્મમેવાભિરક્ષંતુ ભવંતઃ સર્વ એવ હિ ॥૧૧॥

અયનેષુ=વ્યૂહભાગોંમાં; ચ=અને; સર્વેષુ=તમામ; યથા=પોતપોતાને; ભાગમ્=ઠેકાણે, અવસ્થિતાઃ=ઉભા રહીને, ભીષ્મમ્=ભીષ્મપિતામહનું, એવ=જ; અભિરક્ષંતુ=ચારે તરફથી રક્ષણ કરે, ભવંતઃ=આપ; સર્વ=સઘળા; એવ=જ હિ=માટે.

માટે તમામ વ્યૂહ ભાગોંમાં પોતપોતાને ઠેકાણે ઉભા રહીને, આપ સઘળા ભીષ્મ પિતામહનું જ ચારે તરફથી રક્ષણ કરો. ૧૧.

સંજય ઉવાચ ॥ સંજય બોલ્યા—

તસ્ય સંજનયન્દર્પે કુરુવૃદ્ધઃ પિતામહઃ ॥

સિંહનાદં વિનયો ચ્ચૈઃ શંખં દધ્મૌ પ્રતાપવાન ॥૧૨॥

તસ્ય=તેને-દુર્યોધનને; સંજનયન્=ઉત્પન્ન થાય તેમ, દર્પમ્=હર્ષ; કુરુવૃદ્ધઃ [કુરુષુ વૃદ્ધઃ]=કુરૂવંશમા ધરડા; પિતામહઃ=ભીષ્મપિતામહ; સિંહનાદમ્ [સિંહસ્ય નાદમ્]=સિંહના જેવો અવાજ; વિનય=કરીને; ચ્ચૈઃ=ઉંચા રવરવડે, શંખમ્=શંખ, દધ્મૌ=વગાડ્યો; પ્રતાપવાનુ=પ્રતાપશાળી.

સંજય ઓલ્યા--પ્રતાપશાળી કુરૂવંશમાં ધરડા ભીષ્મ પિતામહે, તે-દુર્યોધનને હુર્ષ ઉત્પન્ન થાય તેમ, સિંહના જેવો અવાજ કરીને, ઉંચા સ્વરવડે શંખ વગાડ્યો. ૧૨.

તતઃ શંખશ્ચ ભેર્યશ્ચ પણવાનકગોમુખાઃ ॥

સહસૈવાભ્યહન્યંત સ શબ્દસ્તુમુલોઽભવત્ ॥૧૩॥

તત=પછી, શંખા.=શંખો, ચ=અને; ભેર્ય:=ભેરીઓ; ચ=અને; પણવાનક ગોમુખા' (પણવાઃ ચ આનકાઃ ચ ગોમુખા' ચ) ઝાંઝો, દુદુંભીઓ, અને શીંગીઓ; સહસા=એકદમ, એવ=જ; અભ્યહન્યંત=વાગવા લાગ્યાં; સ:=તે; શબ્દ'=અવાજ; તુમુલ'=ઘણો મોટો, અભવત્=થયો.

પછી શંખો, ભેરીઓ, ઝાંઝો, દુદુંભીઓ, અને શીંગીઓ એકદમ જ વાગવા લાગ્યાં, તે અવાજ ઘણો મોટો થયો. ૧૩

તતઃ શ્વેતૈર્હયૈર્યુક્તે મહતિ સ્યન્દને સ્થિતૌ ॥

માધવઃ પાંડવશ્ચૈવ દિવ્યૌ શંખૌ પ્રદધ્મતુઃ ॥૧૪॥

તત=ત્યારપછી, શ્વેતૈઃ=ધોળા; હયૈઃ=ઘોડાઓ વડે; યુક્તે=એકા-યક્ષા; મહતિ=મોટા; સ્યન્દને=રથમાં; સ્થિતૌ=બેઠેલા; માધવઃ=માધવ-શ્રીકૃષ્ણ; પાંડવઃ=પાંડવ-અર્જુન, ચ=અને; એવ=પણ; દિવ્યૌ=દેવતાઈ; શંખૌ=શંખો; પ્રદધ્મતુઃ=વગાડ્યા.

ત્યાર પછી ધોળા ઘોડા બેઠેલા, મોટા રથમાં બેઠેલા, શ્રી કૃષ્ણ અને અર્જુને પણ દેવતાઈ શંખો વગાડ્યા. ૧૪

પાંચજન્યં હૃષીકેશો દેવદત્તં ધનંજયઃ ॥

પૌંદ્રં દધ્મૌ મહાશંખં भीमकर्मा वृकोदरः ॥૧૫॥

પાંચજન્યમ્=પાંચ જન્ય નામના શંખને; હૃષીકેશઃ=(હૃષીકાણામ્ હૈશઃ)=દ્રિયોના નિયામક-શ્રીકૃષ્ણે; દેવદત્તમ્=દેવદત્ત નામના શંખને; ધનજયઃ=(ધનમ્ જયતિ इति) ધનને જીતનાર-અર્જુને, પૌંડ્રમ્=પૌંડ્ર નામના શંખને; વૃદ્ધમૌ=વગાડ્યો; મહાશક્તમ્=મોખા શંખને; ભીમકર્મા (ભીમમ્ કર્મ યસ્ય સઃ)=ભયકર કામ કરનાર, વૃકોદરઃ=(વૃકસ્ય ઇવ ઝર યસ્ય સઃ)=વૃકના જેવા પેટવાળા-ભીમસેને.

શ્રી કૃષ્ણે પાંચજન્ય નામના શંખને; અર્જુને દેવદત્ત નામના શંખને, અને ભયંકર કામ કરનાર ભીમસેને પૌંડ્ર નામના મોટા શંખને વગાડ્યો. ૧૫

અનંતવિજયં રાજા કુંતિપુત્રો યુધિષ્ઠિરઃ ॥

નકુલ સહદેવશ્ચ સુઘોષ મણિપુષ્પકૌ ॥૧૬॥

અનંતવિજયમ્=અનંત વિજય નામના શંખને; રાજા=રાજા; કુંતિપુત્રઃ (કુત્યા પુત્રઃ) કુંતિના પુત્ર, યુધિષ્ઠિરઃ=યુધિષ્ઠિરે, નકુલઃ=નકુલે; સહદેવઃ=સહદેવે; ચ=અને; સુઘોષ-મણિપુષ્પકૌ (સુઘોષમ્ ચ મણિપુષ્પકમ્ ચ)=સુઘોષ અને મણિ પુષ્પક નામના શંખને.

કુંતિના પુત્ર રાજા યુધિષ્ઠિરે, અનંત વિજય નામના શંખને, નકુળે અને સહદેવે સુઘોષ અને મણિ પુષ્પક નામના શંખોને (વગાડ્યા.) ૧૬

કાશ્યશ્ચ પરમેષ્વાસઃ શિલ્વંડી ચ મહારથઃ ॥

દૃષ્ટદ્યુમ્નો વિરાટશ્ચ સાત્યકિશ્વ પરાજિતઃ ॥૧૭॥

કાશ્યઃ=કાશીરાજાએ; ચ=અને, પરમેષ્વાસઃ (પરમઃ ઇષ્વાસઃ યસ્ય

સ:)=મોટા ધનુષ્યવાળો; શિખંડી=શિખંડી; ચ=અને; મહારથ:)=મહારથી;
 ઘૃષ્ટધુમ્ન:)=ઘૃષ્ટધુમ્ન; વિરાટ:)=વિરાટ; ચ=અને સાત્યકિ:)=સાત્યકિ-યુધાન;
 ચ=અને; અપરાજિત:)=કોઈથી હારે નહિ એવો.

મોટા ધનુષ્યવાળો કાશીરાજ, મહારથી શિખંડી અને
 ઘૃષ્ટધુમ્ન, વિરાટ અને કોઈથી હારે નહિ એવો સાત્યકિ
 -યુધાન.—૧૭

દ્રુપદો દ્રૌપદેયાશ્ચ સર્વશઃ પૃથિવીપતે ॥

સૌભદ્રશ્ચ મહાબાહુઃ શંખાન્દધ્મુઃ પૃથક્પૃથક્ ॥૧૮॥

દ્રુપદ:)=દ્રુપદ; દ્રૌપદેયા:)=દ્રૌપદીના પુત્રો; ચ=અને, સર્વશઃ)=બધી
 જાણુએથી; પૃથિવીપતે [પૃથિવ્યા: પતે]=હે પૃથ્વીપતિ-ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા;
 સૌભદ્ર:)=સુભદ્રાનો પુત્ર-અભિમન્યુ; ચ=અને; મહાબાહુઃ (મહાતૌ બાહુ
 યસ્યસ.)=મોટા હાથવાળો; શંખાન્=શંખો; દધ્મુઃ)=વગાડ્યા; પૃથક્ પૃથક્
 =જુદા જુદા.

અને હે પૃથ્વી પતિ-ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા ? દ્રુપદ, દ્રૌપદીના
 પુત્રો, મોટા હાથવાળો સુભદ્રાનો પુત્ર-અભિમન્યુ, એ બધા-
 એએ બધી જાણુએથી જુદા જુદા શંખો વગાડ્યા. ૧૮

સ ઘોષો ધાર્તરાષ્ટ્રાણાં હૃદયાનિ વ્યદારયત્ ॥

નમશ્ચ પૃથિવૌ ચૈવ તુમ્હકો વ્યનુનાદયન્ ॥૧૯॥

સ:)=તે; ઘોષ:)=અવાજ; ધાર્તરાષ્ટ્રાણામ્ (ધૃતરાષ્ટ્રસ્યપુત્રાણામ્)=ધૃત-
 રાષ્ટ્રના પુત્રોનાં-કૌરવોનાં હૃદયાનિ=હૃદયોને; વ્યદારયત્=ચીરી નાંખવા

લાગ્યો; નમઃ=આકાશ; ચ=અને; પૃથિવિમ્=પૃથ્વીને; ચ=અને- એવ=પણ; વૃમુલઃ=મોટો; વ્યુનાદયન્=ગળવતો.

આકાશ અને પૃથ્વીને પણ ગળવતો તે મોટો અવાજ કૌરવોનાં હૃદયને ચીરી નાખવા લાગ્યો. ૧૯

અથ વ્યવસ્થિતાન્દૃષ્ટ્વા ધાર્તરાષ્ટ્રાન્કપિધ્વજઃ ॥

પ્રવૃત્તે શસ્ત્રસંપાતે ધનુરુગ્મ્ય પાંડવઃ ॥૨૦॥

હૃષીકેશં તદા વાક્યમિદમાહ મહીપતે ॥

અથ=હવે; વ્યવસ્થિતાન્=લડવા ઉભેલા; દૃષ્ટ્વા=જોઈને; ધાર્તરાષ્ટ્રાન્=કૌરવોને; કપિધ્વજઃ (કપિઃ ધ્વજે यस્ય સઃ)=હનુમાન જેની ધ્વજમાં છે એવા; પ્રવૃત્તે=ચાલવા માંડ્યો; શસ્ત્રસંપાતે (શસ્ત્રાણામ્ સંપાતે) શસ્ત્રોનો અંપાટો, ધનુઃ=ધનુષ્ય; ઉગ્મ્ય=ઉઠાવીને, પાંડવઃ=અર્જુન; હૃષીકેશમ્=હૃષીકેશ-શ્રીકૃષ્ણને; તદા=ત્યારે; વાક્યમ્=વચન; ઇદમ્=આ; આહ=કહ્યું; મહીપતે (મહા: પતે)=હે મહિપતિ ધૃતરાષ્ટ્ર.

હવે લડવા ઉભેલા કૌરવોને જોઈને શસ્ત્રોનો અંપાટો ચાલવા માંડ્યો ત્યારે, કપિધ્વજ અર્જુને ધનુષ્ય ઉઠાવીને, શ્રીકૃષ્ણને, હે ધૃતરાષ્ટ્ર ? આ (પ્રમાણે) વચન કહ્યું. ૨૦ મર્જુન ઉવાચ ॥ અર્જુન બોલ્યા—

સેનયોરુખયોર્મધ્યે રથં સ્થાપય મેઽચ્યુત ॥ ૨૧ ॥

સેનયોઃ=સેનાની; રુખયોઃ=બેઠે; મધ્યે=વચ્ચે; રથમ્=રથને; સ્થાપય=ઉભો રાખો; મે=મારા; અચ્યુત=હે અચ્યુત-શ્રીકૃષ્ણ.

અર્જુન બોલ્યા—હે અચ્યુત-કૃષ્ણ ? બેઠે સેનાની વચ્ચે મારા રથને ઉભો રાખો. ૨૧

યાવદેતાન્નિરીક્ષેઽહં યોદ્ધુકામાનવસ્થિતાન્ ॥

કૈર્મયા સહ યોદ્ધવ્યમસ્મિન્નણસમુદયમે ॥ ૨૨ ॥

યાવત્=જ્યાં રહીને; એતાન્=આ, નિરીક્ષે=ખરાખર જોઉં; અહમ્=હું; યોદ્ધુકામાન્ (યોદ્ધુમ્ કામાં યેષાં તે)=યુદ્ધની ઇચ્છાવાળા, અવસ્થિ-
તાન્=ઉભેડાઓને, કૈ.=કોની; મયા=મારે; સહ=સાથે, યોદ્ધવ્યમ=યુદ્ધ
કરવાનું છે; અસ્મિન્=આ, રણસમુદયમે [રણસ્ય સમુદયમે]=રણસંગ્રામમાં.

જ્યાં રહીને હું આ યુદ્ધની ઇચ્છાવાળાઓને ખરાખર
જોઉં, કે આ રણસંગ્રામમાં મારે કોની સાથે યુદ્ધ કરવાનું
છે ? ૨૨.

યોત્સ્યમાનાનવેક્ષેઽહં ય एतेऽत्र समागताः ॥

ધાર્તરાષ્ટ્રસ્ય દુર્બુદ્ધેર્યુદ્ધે પ્રિયચિકીર્ષવઃ ॥ ૨૩ ॥

યોત્સ્યમાનાન્=લડવૈયાઓને, અવેક્ષે=ખરાખર જોઉં; અહમ્=હું;
યઃ=જે; એતે=આ, અત્ર=અહિ, સમાગતાઃ=એકઠા થયલા છે; ધાર્તરાષ્ટ્ર-
સ્ય=કૌરવોનું; દુર્બુદ્ધે=દુષ્ટબુદ્ધિવાળા, યુદ્ધે=લડાઈમાં; પ્રિયચિકીર્ષવઃ (પ્રિય-
સ્ય ચિકીર્ષવઃ)=ભણુ કરવાની ઇચ્છાવાળા.

દુષ્ટબુદ્ધિવાળા કૌરવોનું લડાઈમાં ભણુ કરવાની ઇચ્છા-
વાળા આ, જે અહીં (લડવૈયા) એકઠા થયલા છે, તે લડ-
વૈયાઓને હું ખરાખર જોઉં. ૨૩

સજય રવાણ ॥

સજય બોલ્યા—

एवमुक्तो हृषीकेशो गुडाकेशेन भारत ॥

सेनयोरुभयोर्मध्ये स्थापयित्वा रथोत्तमम् ॥ ૨૪ ॥

एवम्=એ પ્રમાણે; उक्तः=કહેવાથી; हर्षकेशः=શ્રીકૃષ્ણ; गुडाकेशेन (गुडाकायाः ईशेन)=ઉધને જીતનાર-અર્જુને; भारत=હે ધૃતરાષ્ટ્ર; सेनयोः=સેનાની; वज्रयोः=બેઉ; मध्ये=વચ્ચે; स्थापयित्वा=ઉભો રાખીને; रथोत्तमम् [रथानाम उत्तमम्]=ઉત્તમ રથને.

સંજય બોલ્યા—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ? એ પ્રમાણે અર્જુને કહેવાથી, શ્રી કૃષ્ણ બેઉ સેનાની વચ્ચે ઉત્તમ રથને ઉભો રાખીને—૨૪.

भीष्मद्रोणप्रमुखतः सर्वेषां च महीक्षिताम् ॥

उवाच पार्थ पश्यैतान्समवेतान्कुरुमिति ॥ २५ ॥

भीष्म द्रोण प्रमुखतः [भीष्मस्य च द्रोणस्य च प्रमुखतः]=ભીષ્મ અને દ્રોણની સમક્ષ, सर्वेषाम्=સધળા, મહીક્ષિતામ્ [મહીમ ક્ષિયતિ इति महीक्षित् तेषाम्]=રાજાઓની ઉવાચ=બોલ્યા, પાર્થ=હે અર્જુન; पश्य=જો; एतान्=આ, समवेतान्=એકઠા થયેલા; कुरु=કૌરવોને, इति=જે પ્રમાણે.

સધળા રાજાઓની અને ભીષ્મ તથા દ્રોણની સમક્ષ “હે અર્જુન ! આ એકઠા થયેલા કૌરવોને જો” એ પ્રમાણે (શ્રીકૃષ્ણ) બોલ્યા. ૨૫.

तत्रापश्यत्स्थितान्पार्थः पितृनथ पितामहान् ॥

आचार्यान्मातुलान्भ्रातृन्पुत्रान्पौत्रान्सखींस्तथा ॥ २६ ॥

श्वशुरान्सुहृदश्चैव सेनयोरुभयोरपि ॥

तत्र=ત્યાં; अपश्यत्=જોયા; स्थितान्=ઉભેલા; पार्थः=અર્જુને; पितृन्=કાકાઓને; अथ=તથા; पितामहान्=દાદાઓને; आचार्यान्=ગુરુઓને;

માતૃજન=મામાઓને; ભ્રાતૃજન=ભાઇઓને; પુત્રાન્=પુત્રોને; પૌત્રાન્=પૌત્રોને;
સર્જાન્=સખાઓને; તથા=તથા; શ્વશુરાન્=સસરાઓને; સુહૃદઃ=ઉપકારી-
ઓને; ચ=અને; એવ=જ; સેનયોઃ=સેનામાં; ઉમયોઃ=એઉ; અપિ=પણ.

ત્યાં અર્જુને એઉ સેનામાં ઉભેલા કાકાઓને, દાદા-
ઓને, શુરુઓને, મામાઓને, ભાઇઓને, પુત્રોને, પૌત્રોને,
સખાઓને, સસરાઓને, તથા ઉપકારીઓને પણ જોયા. ૨૬

તાન્સમીક્ષ્ય સ કૌતેય સર્વાન્બન્ધૂનવસ્થિતાન્ ॥

કૃપયા પર્યાવિષ્ટો વિષિદન્નિદમબ્રવીત્ ॥૨૭॥

તાન્=તેમને, સમીક્ષ્ય=જોઇને; સઃ=તે, કૌતેય=અર્જુન; સર્વાન્=બધા;
બંધૂન્=બંધુઓને; અવસ્થિતાન્=ઉભા રહેલા; કૃપયા=દયાથી; પર્યા=પરમ;
આવિષ્ટઃ=વ્યાપ્ત થઇ; વિષિદન્=એદ પામતો, હૃદમ્=આ; અબ્રવીત્=બોલ્યો;

તે અર્જુન, ઉભા રહેલા તે બધા બંધુઓને જોઇને,
પરમ દયાથી વ્યાપ્ત થઇ, એદ પામતો, આ (પ્રમાણે વ-
ચન) બોલ્યો. ૨૭.

અર્જુન ઉવાચ ॥ અર્જુન બોલ્યા—

દૃષ્ટ્વેમાન્સ્વજનાન્કૃષ્ણ યુયુત્સુન્સમુપસ્થિતાન્ ॥

સીદંતિ મમ ગાત્રાણિ મુખં ચ પરિશુષ્યતિ ॥૨૮॥

દૃષ્ટ્વા=જોઇને, હિમાન્=આ; સ્વજનાન્=સગાં વહાલાંઓને, કૃષ્ણ=હે
કૃષ્ણ; યુયુત્સુન્=યુદ્ધની ઈચ્છાવાળાં; સમુપસ્થિતાન્=સામે ઉભેલાં; સીદંતિ=
ગળે છે; મમ=મારાં; ગાત્રાણિ=અંગો; મુક્તમ્=મેં; ચ=અને; પરિશુષ્યતિ=
સુકાઇ જાય છે.

અર્જુન બોલ્યા—હે કૃષ્ણ ? આ યુદ્ધની ઇચ્છાવાળાં સગાં વહાલાંએને સામે ઉભેલાં જોઈને, મારાં અંગો બળે છે અને મોં સુકાઈ જાય છે. ૨૮.

વેપથુશ્ચ શરીરે મે રોમહર્ષશ્ચ જાયતે ॥

ગાંડીવં સંસતે હસ્તાત્ત્વકચૈવ પરિદક્ષતે ॥૨૯॥

વેપથુઃ=કંપારી; ચ=અને; શરીરે=શરીરમાં; મે=મારા; રોમહર્ષઃ (રોમ્ણામ્ હર્ષઃ)=રૂંવાં ઉભાં થાય છે; ચ=અને; જાયતે=ઉત્પન્ન થાય છે-છૂટે છે; ગાંડીવમ્=ગાંડીવ ધનુષ્ય; સંસતે=સરી પડે છે; હસ્તાત્=હાથેથી; ત્વક્=ચામડી; ચ=અને, એવ=પણ; પરિદક્ષતે=ધણી બળે છે.

મારા શરીરમાં કંપારી છૂટે છે, અને રૂંવાં ઉભાં થાય છે, હાથેથી ગાંડીવ ધનુષ્ય સરી પડે છે અને ચામડી પણ ધણી બળે છે. ૨૯.

ન ચ શન્કોમ્યવસ્થાતું ભ્રમતીવ ચ મે મનઃ ॥

નિમિત્તાનિ ચ પશ્યામિ વિપરીતાનિ કેશવ ॥૩૦॥

ન=નહિ; ચ=અને; શન્કોમિ=હું શક્તિમાન છું; અવસ્થાતુમ્=ઉભો રહેવાને કે બેસવાને; ભ્રમતિ=ભ્રમે છે; એવ=જાણે; ચ=અને; મૈ=મારું; મનઃ=મન; નિમિત્તાનિ=ચિન્હો, ચ=અને; પશ્યામિ=હું જોઉં છું; વિપરીતાનિ=અશુભ; કેશવ=હે કેશવ-શ્રીકૃષ્ણ.

અને હું ઉભો રહેવાને કે બેસવાને શક્તિમાન છું નહિ, મારું મન જાણે ભ્રમે છે. અને હે કેશવ-શ્રીકૃષ્ણ ?-હું અશુભ ચિન્હો જોઉં છું. ૩૦.

ન ચ શ્રેયોઽનુપશ્યામિ હત્વા સ્વજનમાહવે ॥૩૧॥

ન=નથી; ચ=અને; શ્રેયઃ=શ્રેય; અનુપશ્યામિ=હું જોઉં છું; હત્વા=હણીને; સ્વજનમ્=સગાવહાલાંઓને; આહવે=યુદ્ધમાં.

યુદ્ધમાં સગાવહાલાંઓને હણીને હું શ્રેય-કસ્યાણુ-જોતો નથી. ૩૧

ન કાંક્ષે વિજયં કુળમ ન ચ રાજ્યં સુખાનિ ચ ॥

કિં નો રાજ્યેન ગોવિંદ કિં મોર્મે જીવિતેન વા ॥૩૨॥

ન=નથી; કાંક્ષે=છ્છું છું; વિજયમ્=વિજયને; કુળમ્=હે કૃષ્ણ; ન=નથી, ચ=અને; રાજ્યમ્=રાજ્યને; સુખાનિ=સુખોને; ચ=અને; કિમ્=શું; નઃ=અમારે; રાજ્યેન=રાજ્યવડે; ગોવિંદ=હે ગોવિંદ-શ્રીકૃષ્ણ; કિમ્-શું; મોર્મે=ભોગવડે; જીવિતેન=જીવવાવડે; વા=અથવા.

હે કૃષ્ણ ? હું વિજયને છ્છતો નથી, અને રાજ્યને અને સુખોને (પણ) છ્છતો નથી. હે ગોવિંદ-શ્રીકૃષ્ણ ? અમારે રાજ્ય વડે, ભોગ વડે અથવા જીવવા વડે શું ? (કુળ છે ?) ૩૨.

યેષામર્થે કાંક્ષિતં નો રાજ્યં મોગ્ધઃ સુખાનિ ચ ॥

ત ઇમેઽવસ્થિતા મુદ્ધે પ્રાણાસ્થિત્વા ધનાનિ ચ ॥૩૩॥

યેષામ્=જેમને; અર્થે=માટે; કાંક્ષિતમ્=છ્છીએ છીએ; મઃ=અમે; સુખમ્=રાજ્યને; મોગ્ધઃ=ભોજોને; સુખાનિ=સુખોને; ચ=અને; તેષ્વેએ; ઇમે=આ; અવસ્થિતા=હિંસા છે; મુદ્ધે=યુદ્ધમાં; પ્રાણાન્=પ્રાણોને; અસ્થિત્વા=રાજીને; ધનાનિ=ધનને; ચ=અને.

જેમને માટે અમે રાજ્યને, ભોગોને, અને સુખોને
ઈચ્છીએ છીએ, તેઓ [તો] આ પ્રાણને અને ધનને તણને
યુદ્ધમાં ઉભા છે. ૩૩.

આચાર્યાઃ પિતરઃ પુત્રાસ્તથૈવ ચ પિતામહાઃ ॥

માતુલાઃ શ્વશુરાઃ પૌત્રાઃ શ્યાલાઃ સંબંધીન સ્તથાઃ ॥૩૪॥

આચાર્યાઃ=આચાર્યો-ગુરુઓ; પિતરઃ=કાકાઓ; પુત્રાઃ=પુત્રો; તથા=
તેમ; एव=જ; ચ=અને; પિતામહાઃ=દાદાઓ; માતુલાઃ=મામાઓ; શ્વશુરાઃ=
સસરાઓ; પૌત્રાઃ=પૌત્રો; શ્યાલાઃ=સાળાઓ; સંબંધીનઃ=સંબંધીઓ;
તથા=અને;

ગુરુઓ, કાકાઓ, પુત્રો, દાદાઓ, મામાઓ, સસરાઓ,
તેમજ પૌત્રો, સાળાઓ અને સંબંધીઓ. [છે] ૩૪.

एतान्न हंतुमिच्छामि घ्नतोऽपि मधुसूदन ॥

अपि त्रैलोक्यराज्यस्य हेतोः किं नु महीकृते ॥૩૫॥

एतान्न=આમને; न=નથી; हंतुम्=હણવાને; इच्छामि=હું ઇચ્છું છું;
घ्नतः=હણાતાં; अपि=પણ, મધુસૂદન=હે મધુસૂદન-શ્રીકૃષ્ણ, अपि=પણ;
त्रैलोक्य राज्यस्य [त्रैलोक्यस्य राज्यस्य]=ત્રણ લોકના રાજ્યને; हेतोः=માટે;
किम्=શું, नु=તો; महीकृते [मत्थाः कृते]=પૃથ્વીના રાજ્યને માટે.

હે મધુસૂદન-શ્રીકૃષ્ણ ? આમને-સંબંધીઓને હું એમ-
નાથી હણાતાં છતાં પણ, ત્રણલોકના રાજ્યને માટે જે હણવા
ઈચ્છતો નથી, તો પૃથ્વીના રાજ્યને માટે શું ? [હું એ-
મને હણું ?] ૩૫.

નિહત્ય ધાર્તરાષ્ટ્રાન્નઃ કા પ્રીતિ સ્યાજ્જનાર્દન ॥

પાપમેવાશ્રયોદસ્માન્હત્વૈતાનાતતાયિનઃ ॥ ૩૬ ॥

નિહત્ય=હણીને; ધાર્તરાષ્ટ્રાન્=કૌરવોને; ન=અમને; કા=શો; પ્રીતિ=આનંદ, સ્યાત્=થાય; જનાર્દન=હે જનાર્દન-શ્રીકૃષ્ણ; પાપમ્=પાપના; એવ=જ, આશ્રયેત્=આશ્રયી થઈએ, અસ્માન્=અમે; હત્વા=હણીને; એતાન્=એ. આતતાયિન=આતતાયીઓને.

હે જનાર્દન—શ્રીકૃષ્ણ ? કૌરવોને હણીને અમને શો આનંદ થાય ? [તેમ છે ?] એ આતતાયીઓને હણીને અમે પાપના જ આશ્રયી થઈએ. (અમને પાપજ થાય.) ૩૬.

તસ્માન્નાર્હા વયં હંતું ધાર્તરાષ્ટ્રાન્સ્વબાંધવાન્ ॥

સ્વજનં હિ કથં હત્વા સુસ્ત્રીનઃ શ્યામ માધવ ॥૩૭॥

તસ્માત=તે માટે; ન=નથી; અર્હા=યોગ્ય; વયમ્=અમે; હંતુમ્=હણવાને, ધાર્તરાષ્ટ્રાન્=કૌરવોને, સ્વબાંધવાન્=અમારા ભાઈ; સ્વજનમ્=પોતાના માણસને; હિ=કારણકે; કથમ્=શી રીતે; હત્વા=હણીને; સુસ્ત્રીનઃ=સુખી; સ્યામ્=થઈએ; માધવ=હે માધવ-શ્રીકૃષ્ણ.

તે માટે, અમારા ભાઈ કૌરવોને હણવાને અમે.યોગ્ય નથી, કારણકે પોતાના માણસોને હણીને હે માધવ શ્રીકૃષ્ણ ? (અમે) શી રીતે સુખી થઈએ ? ૩૭.

યદ્યપ્યેતે ન વ્રણંતિ લોભોપહતચેતસઃ ॥

કુલસયકૃતં દોષં મિત્રદ્રોહં ચ પાતકમ્ ॥૩૮॥

યદિ=જો; અપિ=કે; દ્રોહ=એઓ-કૌરવો; ન વ્રણંતિ=જોતા નથી;

ઓમોપદત્તચેતસઃ (ભોમ ઉપદત્તમ્ ચેતઃ યેષામ્ તે)=ભોભવડે હથાપલા ચિત્તવાળા; કુલક્ષયકૃતમ્ [કુલસ્ય ક્ષયેન કૃતમ્]=કુળનો નાશ કરવા ૩૫; દોષમ્=પાપને; મિત્રદ્રોહે [મિત્રણામ્ દ્રોહે]=મિત્રદ્રોહ કરવામાં રહેલા; અ=અને; પાતકમ્=પાપને.

જે કે, ભોભથી હથાપલા ચિત્તવાળા એઓ-કૌરવો-કુળનો નાશ કરવા૩૫ પાપને, અને મિત્રદ્રોહ કરવામાં રહેલા પાપને જોતા નથી. ૩૮

કથં ન જ્ઞેયમસ્માભિઃ પાપાદસ્માન્નિવર્તિતુમ્ ॥

કુલક્ષયકૃતં દોષં પ્રપશ્યદ્વિર્જનાર્દન ॥ ૩૯ ॥

કથમ્=કેમ; ન=નહિ; જ્ઞેયમ્=સમજવું; અસ્માભિઃ=અમેએ; પાપાત્=પાપથી; અસ્માત્=આ, નિવર્તિતુમ્=વિરામવાને; કુલક્ષયકૃતમ્=કુળનો નાશ કરવા ૩૫; દોષમ્=પાપને; પ્રપશ્યદ્વિઃ=જોનારા; જનાર્દન=હે જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણ.

હે જનાર્દન—શ્રીકૃષ્ણ ? કુળનો નાશ કરવા૩૫ પાપને જોનારા અમેએ આ (યુદ્ધ૩૫) પાપથી વિરામવાને કેમ સમજવું નહિ ? ૩૯

કુલક્ષયે પ્રણશ્યંતિ કુલધર્માઃ સનાતનાઃ ॥

ધર્મે નષ્ટે કુલં કૃત્સ્નમધર્મોઽભિભવત્યુત ॥ ૪૦ ॥

કુલક્ષય (કુલસ્ય ક્ષયે)=કુળનો નાશ કરવામાં; પ્રણશ્યંતિ=નાશ પામે છે; કુલધર્માઃ (કુલસ્ય ધર્માઃ)=કુળના ધર્મો; સનાતનાઃ=સનાતન; ધર્મે=ધર્મનો; નષ્ટે=નાશ થવાથી; કુલમ્=કુળને; કૃત્સ્નમ્=આખા; અધર્મે=અધર્મ; અભિભવતિ=વશ કરે છે; તત્=ત.

કુળનો નાશ થવામાં સનાતન કુળના ધર્મો નાશ પામે છે, (અને) ધર્મનો નાશ થવાથી અધર્મજ આખા કુળને વશ કરે છે. કુળમાં અધર્મ પ્રવર્તે છે. ૪૦

અધર્માભિભવાત્કૃષ્ણ પ્રદુષ્યન્તિ કુલસ્ત્રિયઃ ॥

સ્ત્રીષુ દુષ્ટાસુ વાર્ણેય જાયતે વર્ણસંકરઃ ॥ ૪૧ ॥

અધર્માભિભવાત્ (અધર્મસ્ય અભિભવાત્)=અધર્મને વશ થવાથી; કૃષ્ણ=હે શ્રીકૃષ્ણ; પ્રદુષ્યન્તિ=વ્યભીચારી થાય છે; કુલસ્ત્રિયઃ (કુલસ્ય સ્ત્રિયઃ)=કુળની સ્ત્રીઓ; સ્ત્રીષુ=સ્ત્રીઓમાં; દુષ્ટાસુ=દુષ્ટ-વ્યભીચારી; વાર્ણેય=હે વર્ણ-શ્રી કૃષ્ણ; જાયતે=જન્મે છે; વર્ણસંકરઃ (વર્ણસ્ય સંકરઃ)=વર્ણસંકર.

હે શ્રી કૃષ્ણ ? (કુળ) અધર્મને વશ થવાથી કુળની સ્ત્રીઓ વ્યભીચારી થાય છે. અને હે વાર્ણેય—શ્રી કૃષ્ણ ? દુષ્ટ—વ્યભીચારી—સ્ત્રીઓમાં વર્ણસંકર જન્મે છે. ૪૧

સંકરો નરકાયૈવ કુલઘ્નાનાં કુલસ્ય ચ ॥

પતંતિ પિતરો લેષાં લુપ્તપિંડોદકક્રિયાઃ ॥ ૪૨ ॥

સંકરઃ=વર્ણસંકર પ્રજા; નરકાયૈવ=નરકમાં નાંખવા માટે; એવ=જ; કુલઘ્નાનામ્=કુળનો નાશ કરનારાઓને; કુલસ્ય=કુળને; ચ=અને; પતંતિ=પડે છે. પિતરઃ=પૂર્વજો; હિ=પણ; લેષામ્=એમનાં; લુપ્તપિંડોદકક્રિયાઃ (લુપ્ત પિંડસ્ય ક્રિયાયણામ્ તે)=પિંડ અને તર્પણની ક્રિયાનો લોપ થવાથી.

કુળને અને કુળનો નાશ કરનારાઓને, નર્કમાં નાંખવા માટે જ વર્ણસંકર (જન્મે છે.) અને એમના પૂર્વજો પણ

પિંડ અને તર્પણની ક્રિયાનો લોપ થવાથી (નરકમાં) પડે છે. ૪૨

દોષૈરેતૈઃ કુલઘ્નાનાં વર્ણસંકરકારકૈઃ ॥

ઉત્સાદ્યંતે જાતિધર્માઃકુલધર્માશ્ચ શાશ્વતાઃ॥૪૩॥

દોષૈ=પાપ વડે. એતૈ.=આ; કુલઘ્નાનામ્=કુળનો નાશ કરનારના, વર્ણસંકરકારકૈઃ (વર્ણસ્ય સંકરસ્ય કારકૈ)=વર્ણસંકર ઉત્પન્ન કરનારા, ઉત્સાદ્યંતે=નાશ પામે છે; જાતિધર્મા=જાતિધર્મો, કુલધર્માઃ=કુળના ધર્મો ચ=અને, શાશ્વતાઃ=સનાતન.

વર્ણસંકર ઉત્પન્ન કરનારા આ પાપવડે, કુળનો નાશ કરનારના સનાતન જાતિધર્મો અને કુળના ધર્મો નાશ પામે છે. ૪૩

ઉત્સન્નકુલધર્માણાં મનુષ્યાણાં જનાર્દન ॥

નરકે નિયતં વાસો ભવતીત્યનુશ્રુમ ॥ ૪૪ ॥

ઉત્સન્નકુલધર્માણામ્ [ઉત્સન્નઃ કુલસ્ય ધર્મઃ યેષાંતે]=કુળના ધર્મો જેના નાશ પામ્યા છે એવા, મનુષ્યાણામ્=મનુષ્યોનો, જનાર્દન=હે, જનાર્દન-શ્રીકૃષ્ણ, નરકે=નરકમાં; નિયતમ્=સદાનો, વાસઃ=વાસ; ભવતિ=થાય છે; ઇતિ=એમ; અનુશ્રુમ=સાંભળ્યું છે.

હે જનાર્દન—શ્રીકૃષ્ણ ? કુળના ધર્મો જેના નાશ પામ્યા છે, એવા મનુષ્યોનો વાસ સદાનો નરકમાંજ થાય છે, એમ સાંભળ્યું છે. ૪૪

અહો વત મહત્પાપં કર્તું વ્યવસિતા વયમ્ ॥

યદ્રાજ્ય સુખલોભેન હંતું સ્વજનમુચ્ચતાઃ ॥૪૫॥

અહો=અરે, વત=હાય; મહત=મોટું; પાપમ=પાપ; કર્તુમ્=કરવા; વ્યવસિતા=તૈયાર થયા છીએ; વયમ્=અમે; યત=કારણ કે, રાજ્યસુખલોભેન (રાજ્યમ્ સુખસ્ય લોભેન=રાજ્યના સુખના લોભ વડે; હંતુમ્=હણવાને, સ્વજનમ્=પોતાના ભાઈઓને, ઉચ્ચતાઃ=ઉભા થયા છીએ.

અરે ? હાય ? અમે મોટું પાપ કરવા તૈયાર થયા છીએ, કારણકે રાજ્યના સુખના લોભ વડે પોતાના ભાઈઓને હણવાને ઉભા થયા છીએ. ૪૫

યદિ મામપ્રતીકારમશસં શસ્ત્રપાણયઃ ॥

ધાર્તરાષ્ટ્રા રણે હંતુસ્તન્મે ક્ષેમતરં ભવેત્ ॥૪૬॥

યાદિ=એ, મામ=મને; અપ્રતિકારમ્=સામે ન થનાર, અશસમ્=શસ્ત્ર વગરનાને, શસ્ત્રપાણયઃ (શસ્ત્રાણિ પાણિષુ યેષાં તે)=હાથમાં શસ્ત્રવાળા; ધાર્તરાષ્ટ્રાઃ=કૌરવો, રણે=રણમાં, હંતુઃ=હણે; તત્=તો; મે=મારે; ક્ષેમતરમ્=વધારે કદ્યાણુ, ભવેત્=થાય.

જો સામે નહિ થનાર, શસ્ત્ર વગરના મને, હાથમાં શસ્ત્રવાળા કૌરવો રણમાં હણે, તો મારે વધારે કદ્યાણુ થાય. (એમ હું માનું છું.) ૪૬.

સંજય ऊवाच ॥ સંજય બોલ્યા—

एवमुक्त्वार्जुनः संख्ये रथोपस्थ उपाविशत् ॥

विमृज्य सशरं चापं शोकसंविग्न मानसः ॥૪૭॥

एवम्=એમ; वक्त्वा=કહીને; अर्जुनः=અર્જુન; संख्ये=સંગ્રામમાં;
 रथोपस्थे= (रथस्य उपस्थे)=રથના આસને; उपाविशत्=બેઠો; विसृज्य=
 તજીને; सत्तारम् (शस्त्रेण सह)=આશુસહીત; चापम्=ધનુષ્યને; शोकसंवि-
 त्तमानसः (शोकेन संविप्तम् मानसम् यस्य सः) શોક વડે વિહ્વલ ચિત્તવાળો.

સંજય બોલ્યા—એમ કહીને, સંગ્રામમાં આશુસહિત
 ધનુષ્યને તજીને, શોક વડે વિહ્વલ ચિત્તવાળો અર્જુન,
 રથના આસને બેઠો. ૪૭

॥ इति प्रथमोऽध्याय संपूर्णम् ॥

द्वितीयोऽध्यायः ॥

अध्याय भीष्मे.

सांख्ययोगः ॥

सांख्य योग.

संजय उवाच ॥ संजय બોલ્યા—

तं तथा कृपयाविष्टमश्रुपूर्णकुक्षेक्षणम् ॥

विषीदंतमिदं वाक्यमुवाच मधुसूदनः ॥૧॥

तम्=તેને—અર્જુનને; तथा=આમ; कृपया=દયાથી; आविष्टम्=ભરેલા;
 अश्रुपूर्णकुक्षेक्षणम्=(अश्रुभिः पूर्णम् च आकुले च इक्षणे यस्य तम्)=
 આંસુ વડે ભરાયેલી વ્યાકુળ આંખવાળા, विषीदन्तम्=ખેદ કરતા; इदम्
 =આ; वाक्यम्=વચન; उवाच=કહ્યું; मधुसूदनः=મધુસૂદને—શ્રીકૃષ્ણ.

સંજય બોલ્યા—આમ દયાથી ભરેલા આંસુવડે ભરાયેલી
 વ્યાકુળ આંખવાળા, ખેદ કરતા તે અર્જુનને મધુસૂદન—
 શ્રી કૃષ્ણે આ (પ્રમાણે) વચન કહ્યું. ૧

શ્રી કૃષ્ણ ઉવાચ ॥ શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા—

કુતસ્ત્વા કરમલમિદં વિષમે સમુપસ્થિતમ્ ॥

અનાર્યજુષ્ટમસ્વર્ગ્યમકીર્તિકરમર્જુન ॥ ૨ ॥

કુત=ક્યાંથી; ત્વા=તને; કરમલમ્=મોહ; હ્રદમ્=આ, વિષમે=વિષમ સ્થાનમાં-ભય ભય ઠેકાણે; સમુપસ્થિતમ્=થયો; અનાર્યજુષ્ટમ્ (અનાર્યઃ જુષ્ટમ્)=અનાર્યોએ સેવેલો, અસ્વર્ગ્યમ્=સ્વર્ગ ન પમાડનાર, અકીર્તિકરમ્ =અપકીર્તિ કરનાર; અર્જુન=હે અર્જુન.

શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા—હે અર્જુન? ભય ભય ઠેકાણે, અનાર્યોએ સેવેલો, સ્વર્ગ ન પમાડનાર, અને અપકીર્તિ કરનાર, આ મોહ તને ક્યાંથી થયો? ૨

કૈવ્યં મા સ્મ ગમઃ પાર્થ નૈતત્ત્વયુપપદ્યતે ॥

ક્ષુદ્રં હૃદયદૌર્બલ્યં ત્યક્ત્વોત્તિષ્ઠ પરંતપ ॥ ૩ ॥

કૈવ્યમ્=નપુંસકપણાને; માસ્મગમઃ=તું પામ નહિ; પાર્થ=હે પાર્થ અર્જુન; ન=નહિ; એતત્=આ; ત્વયિ=તારામાં; ઉપપદ્યતે=ઉપજવું જોઈએ; ક્ષુદ્રમ્=તુચ્છ; હૃદયદૌર્બલ્યમ્ (હૃદયસ્ય દૌર્બલ્યમ્)=હૃદયની નબળાઈને; ત્યક્ત્વા=તજીને, ઉત્તિષ્ઠ=ઉઠ; પરંતપ (પરાન્ તપતિ)=શત્રુને તપાવનાર-અર્જુન.

હે અર્જુન? તું નપુંસકપણાને પામ નહિ, તારામાં આ (નપુંસકપણું) ઉપજવું જોઈએ નહિ, હે શત્રુને તપાવનાર-અર્જુન? હૃદયની તુચ્છ નબળાઈને તજીને ઉઠ. ૩

અર્જુન ઉવાચ ॥ અર્જુન બોલ્યા—

કથં भीष्ममहं संख्ये द्रोणं च मधुसूदन ॥

इषुभिः प्रतियोत्स्यामि पूजार्हां वरिसूदन॥ ૪ ॥

કથમ્=કેમ, માધ્મમ=ભીષ્મપીતામહને; અહમ્=હું સંખ્યે=રણસં-
ગ્રામમાં, દ્રોણમ્=દ્રોણાચાર્યને, ચ=અને, મધુસૂદન=હે મધુસૂદન-શ્રીકૃષ્ણ,
ઇષુભિઃ=ખાણેવાડે, પ્રતિયોત્સ્યામિ=હું સામે લડું, પૂજાર્હૌ=[પજાયા અર્હૌ]
=પુખ્ત કરવા યોગ્ય, અરિસૂદન [અરિણામ્ સૂદન]=શત્રુઓનો નાશ કર-
નાર-શ્રીકૃષ્ણ.

અર્જુન બોલ્યા—હે મધુસૂદન ? હે અરિસૂદન ? પુખ્ત
કરવા યોગ્ય ભીષ્મપીતામહ અને દ્રોણાચાર્યની સામે, હું
રણસંગ્રામમાં ખાણેવાડે કેમ લડું ? ૪

गुरुनहत्वा हि महानुभावान्

श्रेयो भोक्तुं भैक्ष्यमपोह लोके ॥

हत्वार्थकामांस्तु गुरुनिद्वैव

भुंजीय भोगान् रुधिर प्रदिग्धान् ॥ ૫ ॥

ગુરુન્=ગુરુઓને, અહત્વા=હણ્યા વગર, હિ=અ, મહાનુભાવાન્ [મહાન્
અનુભાવો યેષાતાન્]=મોટા મહામાવાળા, શ્રેયઃ=ઉત્તમ, ભોક્તુમ્=ખાવું.
ભૈશ્યમ્=ભીખ માગીને, અપિ=પણ, હત્વ=આ, લોકે=લોકમાં, હત્વા=હણીને;
અર્થકામાન્ (અર્થમ્ કામયતિ ઇતિ તાન્)=અર્થની શામનાવાળા-ધનના
લોભી, તુ=તો; ગુરુન્=ગુરુઓને, હત્વ=અહિ, એવ=માત્ર; ભુંજીય=ભોગવુ;
ભોગાન્=ભોગોને, રુધિર પ્રદિગ્ધાન્ (રુધિરેણ પ્રદિગ્ધાન્)=શોહીવડે ખરડા-
યલા-શોહીથી ભરેલા;

મોટા મહીમાવાળા ગુરૂઓને હુણ્યા વગરજ, આ લોકમાં ભીષ્ માગીને ખાવું પણ ઉત્તમ છે. ધનના લોભી ગુરૂઓને હુણીને તો અહિં માત્ર લોહીથી ભરેલા ભોગોને ભોગવું. ૫

ન ચૈતદ્વિદ્મ કતરનો ગરીયો

યદ્વા જયેમ યદિ વાનો જયેયુઃ ॥

યાનેવ દત્વા ન જિજીવિષામ

સ્તેઽવસ્થિતાઃ પ્રમુખે ધાર્તરાષ્ટ્રાઃ ॥ ૬ ॥

ન=નથી, ચ=અને, એતત્=એ, વિદ્મ=અમે જાણીએ છીએ; કતરત્=કયું; નઃ=અમારે, ગરીયઃ=શ્રેષ્ઠ; યત=જે; વા=કે, જયેમ=જીતીશું; યદિ=જો વા=અથવા, ન=અમને; જયેયુઃ=જીતશે; યાન્=જેઓને, એવ=અ; દત્વા=હણીને, નાજજીવિષામ=જીવવા ઇચ્છતા નથી, તે=તે, અવસ્થિતાઃ=ઉભા છે; પ્રમુખે=સન્મુખ, ધાર્તરાષ્ટ્રાઃ=કૌરવો;

અને અમારે કયું શ્રેષ્ઠ છે એ અમે જાણતા નથી, તેમજ અમે જીતીશું, કે અમને તેઓ જીતશે. (તે પણ અમે જાણતા નથી) જેઓને હુણીને અમે જીવવાનું ઇચ્છતા નથી, તે કૌરવો તો સન્મુખ ઉભા છે. ૬

કાર્પણ્યદોષો પહતસ્વભાવઃ

પૃચ્છામિ ત્વાં ધર્મસંમૂઢચેતાઃ ॥

યચ્છ્રેયઃ સ્યાન્નિશ્ચિતં બ્રૂહિ તન્મે

શિષ્યસ્તેઽહં શાધિ માં ત્વાં પ્રપન્નમ્ ॥૭॥

કાર્પણ્યદોષો પદ્મતસ્વમાકઃ (કાર્પણ્યસ્ય દોષેણ વપ્દતઃ સ્વમાકઃ સસ્ય સઃ)=કૃપણતાના દોષથી બગડેલા સ્વભાવવાળો; પૃચ્છામિ=હું પૂછું છું; ત્વામ્=તમને; ધર્મ સમુદ્ધેતાઃ (ધર્મે સમૂહ ચેતઃ સસ્ય સઃ) ધર્મમાં મૂઢ ચિત્તવાળો; યત્=જે; શ્રેયઃ=શુભકર; સ્યાત્=હોય; નિશ્ચિતમ્=નિશ્ચિત; બ્રૂહિ=કહે; તત્=તે; મે=મને; શિષ્ય=શિષ્ય; તે=તમારો; અહમ્=હું, શાધિ =બોધ કરો; મામ્=મને; ત્વામ્=તમારા; પ્રજ્ઞમ્=જ્ઞરણુ આવેલાને.

કૃપણતાના દોષથી બગડેલા સ્વભાવવાળો અને ધર્મમાં મૂઢચિત્તવાળો, હું તમને પૂછું છું, કે જે નિશ્ચિત શુભકર હોય, તે મને કહે, હું તમારો શિષ્ય છું, તમારા શરણે આવેલા મને બોધ કરો. ૭

નહિ પ્રપશ્યામિ મમાપનુજ્ઞા

અચ્છોકમુચ્છોષણમિન્દ્રિયાણામ્ ॥

અવાપ્ય ભૂમાવસપત્નમૃદ્ધં

રાજ્યં સુરાણામપિ ચાધિપત્યમ્ ॥૮॥

નહિપ્રપશ્યામિ=હું જોતો નથી; મમ=મારા; અપનુજ્ઞાત=દૂર કરનાર; યત્=જે-શ્રેય, શોકમ્=શોકને; અચ્છોષણમ=શોષનારા; ઇન્દ્રિયાણામ=ઇન્દ્રિયોને; અવાપ્ય=પામીને; ભૂમૌ=પૃથ્વીમાં, અસપત્નમ્=શત્રુ વગરનું; ઋદ્ધમ્=સમૃદ્ધિવાળું; રાજ્યમ્=રાજ્ય; સુરાણામ્=દેવોનું; અપિ=પણ; ચ=અને; આધિપત્યમ્=અધિપતિપણાને.

જે-શ્રેય-પૃથ્વીમાં શત્રુવગરનું, સમૃદ્ધિવાળું રાજ્ય કે દેવોના અધિપતિપણાને પામીને, પણ મારા ઇન્દ્રિયોને શોષનારા આ શોકને દૂર કરે, તે-શ્રેય-હું જોતો નથી. ૮

સંજય ઉવાચ ॥ સંજય બોલ્યા—

एवमुक्त्वा हृषीकेशं गुडाकेशः परंतपः॥

न योत्स्य इति गोविन्दमुक्त्वा तूष्णीं बभूव ह ॥ ૯ ॥

एवम्=આમ, उक्त्वा=કહીને; हृषीकेशम्=હૃષીકેશ-શ્રીકૃષ્ણને; गुडा-
केशः=નિદ્રાને જીતનાર; परंतप=પરતપ-અર્જુન; न योत्स्ये=નહિ લડું;
इति=એમ; गोविन्दम्=શ્રીકૃષ્ણને; उक्त्वा=કહીને; तूष्णीम्=ચૂપ; बभूव=થયો;
॥=१९;

સંજય બોલ્યા—આમ શ્રીકૃષ્ણને કહીને, નિદ્રાને જીત-
નાર અર્જુન “હું નહિ લડું.” એમ શ્રીકૃષ્ણને કહીને
ચૂપજ થયો. ૯

तमुवाच हृषीकेशः प्रहसन्निव भारत ॥

सेनयोरुभयोर्मध्ये विषीदंतमिदं वचः॥ ૧૦ ॥

तम्=તેને-અર્જુનને, उवाच=કહ્યું; हृषीकेशः=શ્રીકૃષ્ણે પ્રહસન્=હસતા
હોય; इव=એમ; भारत=હે ધૃતરાષ્ટ્ર; सेनयोः=સેનાની; उभयोः=બેઉ;
मध्ये=વચમાં; विषीदंतम्=શોક કરતા; इदम्=આ; वचः=વચન.

હે ધૃતરાષ્ટ્ર ? બેઉ સેનાની વચમાં શોક કરતા તે
અર્જુનને, શ્રીકૃષ્ણે હસતા હોય એમ આ [પ્રમાણે] વચન
કહ્યું. ૧૦

श्रीकृष्ण उवाच ॥ श्रीकृष्ण बोल्या—

अशौच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च माषसे ॥

गतासूनमतासूंश्च नानुशोचंति पंडिताः ॥ ૧૧ ॥

અશોચ્યાન્=શોક કરવા યોગ્ય નહિ તેનો; અન્વશોચઃ=શોક કરે છે, ત્વમ=તું, પ્રજ્ઞાવાદાન્ [પ્રજ્ઞાયાં વાદાન્]=પંડિતોના વાદને, ભાષસે=બોલે છે; ગતાસૂન્ [ગતાઃ અસ્રવઃ યેષામ્તાન્]=મરી ગયલાનો, અગતાસૂન્=નહિ મરી ગયલા-જીવતાનો, ચ=અને; ન અતુશોષંતિ=શોક કરતા નથી-શંકિતાઃ=પંડિતો.

શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા—તું શોક કરવા યોગ્ય નહિ તેનો શોક કરે છે, અને પંડિતોના વાદને બોલે છે. (પણ) પંડિતો તો મરી ગયલાનો કે જીવતાનો શોક કરતા નથી. ૧૧

न त्वेवाहं जातु नासं न त्वं ने मे जनाधिपाः ॥

न चैव न भविष्यामः सर्वे वयमतः परम् ॥ १२ ॥

ન=નથી, તુ=તું, એવ=જ; અહમ=હું, જાતુ=કદી પણ; ન=નહિ-આસમ્=હતો, ન=નહિ, ત્વમ્=તું, ન=નહિ, હમે=આ, જનાધિપાઃ [જનાનામ્ અધિપા.]=ગણબે, ન=નથી, ચ=અને; અષ=જ; ન=નહિ, ભવિષ્યામઃ=હોઈશું, સર્વે=સઘળા, વયમ્=આપણે, અત.પરમ્=હવે પછી.

વળી, હું કદી પણ હતા નહિ, તું હતો નહિ, કે આ રાજાએ હતાજ નહિ, એમ નથી. અને હવે પછી આપણ સઘળા નહિ હોઈશું, એમ પણ નથી. ૧૨

देहिनोऽस्मिन्यथा देहे कौमारं यौवनं जरा ॥

तथा देहांतरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति ॥ १३ ॥

દેહિનઃ=દેહધારી આત્માને; અસ્મિન્=આ; યથા=જેમ; દેહે=શરી-રમાં, કૌમારમ્=આળપણ; યૌવનમ્=યુવાની; જરા=ધડપણ, તથા=તેમ;

દેહાંતર પ્રાપ્તિઃ (દેહાંતરસ્ય પ્રાપ્તિઃ)=બીજા શરીરની પ્રાપ્તિ થાય છે; ધીર=ધીરજવાળો પુરુષ=જ્ઞાની; તત્ર=તેમાં ન મુહ્યતિ=મેહ પામતો નથી.

દેહધારી આત્માને જેમ આ શરીરમાં બાળપણ, યુવાની અને ઘડપણ (આવે છે) તેમ (દેહધારી આત્માને) બીજા શરીરની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેમાં ધીરજવાળો-જ્ઞાની પુરુષ-મેહ પામતો નથી. ૧૩

માત્રાસ્પર્શાસ્તુ કૌતેય શીતોષ્ણ સુખદુઃસ્વદાઃ॥

આગમાપાયિનોઽનિત્યાસ્તાંસ્તિતિક્ષસ્વ ભારત ॥૧૪॥

માત્રાસ્પર્શા (માત્રાયાઃ સ્પર્શાઃ)=ઇન્દ્રિયોના વિષયો સાથેના સંબંધ, તુ=તો; કૌતેય=હે કૌતેય-અર્જુન; શીતોષ્ણ સુખદુઃસ્વદાઃ [શીતમ્ ચ ઉષ્ણમ્ ચ સુખમ્ ચ દુઃખમ્ ચ દદતિ इति]=તાહ તાપ સુખ અને દુઃખ આપનારા; આગમાપાયિનઃ (આગમઃ ચ અપાયઃ ચ એવામ્ તે)=આવે ને જાય એવા; અનિત્યાઃ=અનિત્ય, તાન=તેમને તિતિક્ષસ્વ=સહન કર; ભારત=હે ભારત-અર્જુન;

હે અર્જુન ? ઇન્દ્રિયોના વિષયો સાથેના સંબંધ તો તાહ, તાપ, સુખ અને દુઃખ આપનારા, આવે ને જાય એવા, અનિત્ય છે, (માટે) તેમને સહન કર. ૧૪

યં હિ ન વ્યયંત્યેતે પુરુષં પુરુષર્ષભ ॥

સમદુઃસ્વસુખં ધીરં સોઽમૃતત્વાય કલ્યતે ॥૧૫॥

યમ્=જે; હિ=જે; ન વ્યયંત્યેતિ=પીડા કરતા નથી; એતે=એઓ; પુરુષમ્=પુરુષને; પુરુષર્ષભ [પુરુષાણામ્ ઋષભ]=હે પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુન; સમદુઃસ્વ-

સુખમ્ (સમમ્ દુઃસ્વમ્ ચ સુસ્વમ્ ચ યસ્યતઃ) = દુઃખ અને સુખ જેને સરખાં છે એવા; ધીરમ્ = ધીરજવાળા-જ્ઞાની; સઃ = તે; અમૃતત્વાય = મોક્ષ મેળવવાને માટે; કલ્પતે = યોગ્ય થાય છે.

હે અર્જુન ? દુઃખ અને સુખ જેને સરખાં છે, એવા જે ધીરજવાળા-જ્ઞાની પુરૂષને-એઓ (ઈંદ્રિયોના વિષયો સાથેના સંબંધો) પીડા કરતા નથી. તેજ પુરૂષ મોક્ષ મેળવવાને માટે યોગ્ય થાય છે. ૧૫

નાસતો વિદ્યતે ભાવો નાભાવો વિદ્યતે સતઃ ॥

ઉભયોરપિ દૃષ્ટોઽતસ્ત્વનયોસ્તત્ત્વદર્શિભિઃ ॥૧૬॥

ન = નહિ; અસતઃ = અસત્ય વસ્તુનું; વિદ્યતે = છે; ભાવઃ = હોવાપણું; ન = નહિ; અભાવઃ = ન હોવાપણું; વિદ્યતે = છે; સતઃ = સત્ય વસ્તુનું; ઉભયો = બેઉનો, અપિ = પણ, દૃષ્ટઃ = જોયો છે; અંતઃ = નિર્ણય; તુ = તો; અનયોઃ = આ; તત્ત્વદર્શિભિઃ = તત્ત્વદર્શિ પુરૂષોએ.

અસત્ય વસ્તુનું હોવાપણું છે નહિ, અને સત્ય વસ્તુનું ન હોવાપણું છે નહિ. આ બેઉનો પણ નિર્ણય તત્ત્વદર્શિ પુરૂષોએ તો જોયો છે. ૧૬

અવિનાશિ તુ તદ્વિદ્ધિ યૈન સર્વમિદં તતમ્ ॥

વિનાશમવ્યયસ્યાસ્ય ન કશ્ચિત્કર્તુમર્હતિ ॥૧૭॥

અવિનાશિ = અવિનાશી; તુ = વળી; તત્ = તેને; વિદ્ધિ = જાણ; યૈન = જે વડે; સર્વમ્ = સર્વ; તત્ = આ; તત્ત્વમ્ = આમ છે; વિનાશમ્ = વિનાશ; અવ્યયસ્ય = અવ્યય-વધવટના વિકાર રહિતનો; ન = નથી; કશ્ચિત્ = કોઈપણ; કર્તુમ્ = કરવાને; અર્હતિ = સમર્થ.

વળી જે વડે આ બધું (વિશ્વ) વ્યાપ છે તેને અવિ-
નાશી જાણુ. આ અવ્યયનો-વધઘટના વિકાર રહિત આ-
ત્માનો-વિનાશ કરવાને કોઈપણ સમર્થ નથી. ૧૭

અંતવંત इमे देहा नित्यस्योक्ताः शरीरिणः ॥

अनाशिनोऽप्रमेयस्य तस्माद्युद्धयस्य भारत ॥ १८ ॥

અંતવંત=નાશ થનારાં; इमे=આ; देहाः=શરીરો; नित्यस्य=નિત્યના;
उक्ताः=કહ્યા છે; शरीरिणः=શરીરધારીના; अनाशिनः=અવિનાશીના; अप्र-
मेयस्य=અપ્રમેયના, तस्मात्=તે માટે; युद्धयस्व=તું યુદ્ધ કર; भारत=હે
ભારત-અર્જુન.

નિત્ય, અવિનાશી; અને અપ્રમેય શરીરધારી-આત્માનાં
આ શરીરો નાશ થનારાં કહ્યાં છે, તે માટે હે અર્જુન ?
તું યુદ્ધ કર. ૧૮

य एनं वेत्ति हंतारं यश्चैनं मन्यते हतम् ॥

उभौ तौ न विजानीतो नायं हंति न हन्यते ॥ १९ ॥

યઃ=જે; एनम्=એને-આત્માને; वेत्ति=જાણે છે; हंतारम्=હણનારો;
यः=જે; च=અને; एनम्=એને-આત્માને; मन्यते=માને છે; हतम्=હણા-
યલો; उभौ=બેઉ; तौ=તેઓ; नविजानीतः=જે જાણતા નથી; न=નથી;
अयम्=આ-આત્મા; हंति=હણતો; नहन्यते=નથી હણાતો.

જે એ-આત્માને હણનારો જાણે છે, અને જે એ-આ-
ત્માને હણાયલો માને છે, તે બેઉ ખરું જાણતા નથી. આ-
આત્મા નથી હણતો, અને નથી હણાતો. ૧૯

ન જાયતે મ્રિયતે વા કદાચિ
 નાયં ભૂત્વા ભવિતા વા ન ભૂયઃ ॥
 અજો નિત્યઃ શાશ્વતોઽયં પુરાણો
 ન હન્યતે હન્યમાને શરીરે ॥ ૨૦ ॥

ન=નથી; જાયતે=જન્મે છે; મ્રિયતે=મરે છે, વા=અથવા; કદાચિત=કોઈ દિવસ; ન=નથી; અયમ્=આ-આત્મા; ભૂત્વા=થઈને, અભવિતા=ન થનારો; વા=અથવા; ન=નથી, ભૂયઃ=ફરીથી, અજઃ=અજન્મા; નિત્યઃ=નિત્ય; શાશ્વતઃ=સનાતન; અયમ્=આ-આત્મા; પુરાણઃ=જુનો, મહન્યતે=હણાતો નથી, હન્યમાને=હણતા, શરીરે=શરીરમાં.

અ. આત્મા કોઈ દિવસ જન્મતો કે મરતો નથી, અથવા થઈ ન ફરીથી ન થનારો નથી, આ-આત્મા અજન્મા નિત્ય સનાતન, ને જુનો છે. તે હણાતા શરીરમાં હણાતો નથી. ૨૦

વેદાવિનાશિનં નિત્યં ય એનમજમવ્યયમ્ ॥

કથં સ પુરુષઃ પાર્યં કં ઘાતયતિ હંતિ કમ્ ॥૨૧॥

વેદ=બાણ છે; અવિનાશિનમ્=નાશ વગરનો; નિત્યમ્=નિત્ય; યઃ=જે પુરુષ; એનમ્=આત્મા-આત્માને; અજમ=જન્મ રહિત; અવ્યયમ્=અવિકારી; કથમ્=કેવી રીતે; સન્તે; પુરુષઃ=પુરુષ; પાર્યં=હે પાર્થ-અર્જુન; કમ્=કોને; ઘાતયતિ=હણાવે છે; હંતિ=હણે છે; કમ્=કોને.

આ-આત્માને જે-પુરુષ નાશ વગરનો, નિત્ય, જન્મ

રહિત, અને અવિકારી બાણે છે, તે પુરૂષ, હે અર્જુન ?
કેવી રીતે કેને હણાવે છે ? અને કેને હણે છે ? ૨૧

વાસાંસિ જીર્ણાનિ યથા વિહાય

નવાનિ ગૃહ્ણાતિ નરોઽપરાણિ ॥

તથા શરીરાણિ વિહાય જીર્ણા-

ન્યન્યાનિ સંયાતિ નવાનિ દેહી ॥૨૨॥

વાસાંસિ=કપડા, જીર્ણાનિ=જુના, યથા=જેમ; વિહાય=તજીને, નવાનિ=નવા, ગૃહ્ણાતિ=ગૃહણ કરે છે, -પહેરે છે; નર=માણસ, અપરાણિ=ખીજા; તથા=તેમ, શરીરાણિ=શરીરો, વિહાય=તજીને; જીર્ણાનિ=જુનાં, અન્યાનિ=ખીજા, સંયાતિ=પામે છે, નવાનિ=નવા; દેહી=દેહધારી આત્મા.

જેમ, માણસ જુના કપડાં તજીને ખીજા નવા પહેરે
છે, તેમ દેહધારી આત્મા જુનાં શરીરો તજીને નવાં
[શરીરોને] પામે છે. ૨૨

નૈનં છિદંતિ શસ્ત્રાણિ નૈનં દહતિ પાવકઃ ॥

ન ચૈનં ક્લેદયંત્યાપો ન શોષયતિ મારુતઃ ॥૨૩॥

ન=નથી; એનમ્=આને-આત્માને; છિદતિ=છેદે છે, શસ્ત્રાણિ=શસ્ત્રો;
ન=નથી; એનમ્=આને-આત્માને દહતિ=આળે છે, પાવક.=અગ્નિ; ન=નથી;
ક્લેદયંતિ=પલાળે છે, આપ=પાણી; ન=નથી;
શોષયતિ=સુકવે છે; મારુતઃ=વાયુ.

આ આત્માને શસ્ત્રો છેદતાં નથી; આ આત્માને અગ્નિ

આજતો નથી, અને આ આત્માને પાણી પલાળતું નથી, કે
વાયુ ચુકવતો નથી. ૨૩

અહેદ્યોઽયમદાહ્યોઽયમક્લેદ્યોઽશોષ્ય एव च ॥

नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः ॥२४॥

અહેદ્ય=હેદાય નહિ એવો, અયમ=આ-આત્મા; અદાહ્ય.=ખજે
નહિ એવો, અયમ્=આ-આત્મા, અક્લેદ્ય:=પલળે નહિ એવો; અશોષ્ય =
ચુકાય નહિ એવો; एव=અને; च=અને, નિત્ય.=નિત્ય રહેનાર, સર્વગત =
[સર્વેન્મિન્ ગત] સર્વમાં રહેલો સ્થાણુ =સ્થિર, અચલ:=અચળ, અયમ્=
આ-આત્મા, સનાતન =સનાતન.

આ-આત્મા હેદાય નહિ એવો. ખજે નહિ એવો,
પલળે નહિ એવો અને ચુકાય નહિ એવો જ છે. (તેમજ)
આ-આત્મા નિત્ય રહેનાર, સર્વમાં રહેલો, સ્થિર, અચળ
અને સનાતન છે. ૨૪

अव्यक्तोऽयमचित्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते ॥

तस्मादेवं विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हसि ॥२५॥

અવ્યક્ત =અવ્યક્ત-ઈ દ્રિયોથી ન જાણી શકાય તેવો; અચિત્ય =
અચિંત્ય-મનવડે ન ચિંતવી શકાય તેવો. અયમ્=આ-આત્મા, અવિકાર્ય =
અવિકારી; અયમ્=આ-આત્મા, ઉચ્યતે=કહેવાય છે; તસ્માત્=માટે,
एवम्=એવો; विदित्वा=જાણીને, एनम्=એને-આત્માને; न=નથી; अनु-
શોચિતુમ=શોક કરવાને; अर्हसि=તું યોગ્ય છે.

આ-આત્મા અવ્યક્ત-ઈ દ્રિયોથી ન જાણી શકાય

તેવો,—અચિંત્ય—મનવડે નચિંતવી શકાય તેવો—અને અવિ-
કારી કહેવાય છે. માટે એ—આત્માને—એવો જાણીને તું શોક
કરવાને યોગ્ય નથી. ૨૫

અથ ચૈનં નિત્યજાતં નિત્યં વા મન્યસે મૃતમ્ ॥

તથાપિ ત્વં મહાબાહો નૈવં શોચિતુમર્હસિ ॥૨૬॥

અથ=છતાં, ચ=પણ; એનમ=એને—આત્માને, નિત્યજાતમ્ [નિત્યમ્
જાતમ્]=હ મેશાં જન્મેલો, નિત્યમ્=હ મેશાં, વા=કે; મન્યસે=માને; મૃતમ્=
મરેલો; તથાપિ=તોપણ, ત્વમ્=તું મહાબાહો (મહાર્તા બાહુ યસ્ય)=હે મહા-
બાહો—અર્જુન; ન=નથી; એનમ્=એનો—આત્માનો; શોચિતુમ્=શોક કર-
વાને અર્હમિ=યોગ્ય છે.

છતાં પણ એને—આત્માને—હ મેશાં જન્મેલો કે હ મેશાં
મરેલો માને, તોપણ હે અર્જુન ! તું એનો—આત્માનો—શોક
કરવાને યોગ્ય નથી. ૨૬

જાતસ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુર્ધ્રુવં જન્મ મૃતસ્ય ચ ॥

તસ્માદપરિહાર્યેઽર્થે ન ત્વં શોચિતુમર્હસિ ॥૨૭॥

જાતસ્ય=જન્મે તેનું; હિ=કારણ કે; ધ્રુવ=નક્ષી; મૃત્યુઃ=મરણ;
ધ્રુવમ્=નક્ષી, જન્મ=જન્મ; મૃતસ્ય=મરે તેને; ચ=અને; તસ્માત=તે માટે;
અપરિહાર્યે=ન ટળે એવી; અર્થે=બાબતમાં; ન=નથી; ત્વમ્=તું; શોચિતુમ્=
શોક કરવાને; અર્હસિ=યોગ્ય છે;

કારણ કે, જન્મે તેનું મરણ નક્ષી છે અને મરે તેને
જન્મ નક્ષી છે. તે માટે, ન ટળે એવી બાબતમાં તું શોક
કરવાને યોગ્ય નથી. ૨૭

અવ્યક્તાદીનિ ભૂતાનિ વ્યક્તમધ્યાનિ ભારત ॥

અવ્યક્તનિધનાન્યેવ તત્ર કા પરિદેવના ॥૨૮॥

અવ્યક્તાદિનિ [અવ્યક્તમ આદિઃ યેષામ્ તે]=આરંભમાં અપ્રત્યક્ષ
ભૂતાનિ=પ્રાણીઓ, વ્યક્તમધ્યાનિ (વ્યક્તમ્ મધ્યમ યેષામ્ તાનિ)=મધ્યમાં
૨૫૪ ભારત=હે ભારત-અર્જુન, અવ્યક્ત નિધનાનિ (અવ્યક્તમ નિધનમ
યેષામ્તાનિ)=મૃત્યુ વખતે અપ્રત્યક્ષ, एव=જ તત્ર=તેમાં, કા=શેા
પરિદેવના=શેાક.

હે અર્જુન ? પ્રાણીઓ આરંભમાં અપ્રત્યક્ષ. મધ્યમાં
જ ૨૫૪ અને મૃત્યુ વખતે અપ્રત્યક્ષ છે. તેમાં શેાક શેા ? ૨૮

આશ્ચર્યવત્પશ્યતિ કશ્ચિદેન-

માશ્ચર્યવદ્વદતિ તથૈવ ચાન્યઃ

આશ્ચર્યવચ્ચૈનમન્યઃ શૃણોતિ

શ્રુત્વાઽપ્યેનં વેદ ન ચૈવ કશ્ચિત્ ॥૨૯॥

આશ્ચર્યવત્=આશ્ચર્ય જેવો; પશ્યતિ=જુએ છે, કશ્ચિત્=કોઈ, એનમ્=
એને-આત્માને; આશ્ચર્યવત્=આશ્ચર્ય જેવો, વદતિ=કહે છે, તથા=અને;
एव=જ; च=અને; अन्यः=બીજો કોઈ; આશ્ચર્યવત્=આશ્ચર્ય જેવો; च=
અને, એનમ્=એને-આત્માને; अन्यः=બીજો કોઈ; શૃણોતિ=સંભળે છે.
શ્રુત્વા=સંભળીને, અપિ=પણ; एनम्=એને-આત્માને; वेद=જાણે છે; न=
નહિ, च=અને; एव=જ; कश्चित्=કોઈ.

કોઈ એને-આત્માને-આશ્ચર્ય જેવો જુએ છે, અને
બીજો કોઈ એને-આત્માને-આશ્ચર્ય જેવો કહે છે, તથા બીજો

કોઈ એને-આત્માને-આશ્ચર્ય જેવા સામળે છે અને કોઈ
એને-આત્માને-સાંભળીને પણ જાણતા જ નથી. ૨૯

દેહી નિત્યમવધ્યોઽયં દેહે સર્વસ્ય ભારત ॥

તસ્માત્સર્વાણિ ભૂતાનિ ન ત્વં શે'ચિતુમર્હસિ ॥૩૦॥

દેહી=આત્મા; નિત્યમ્=હં મેશાં, અવધ્યઃ=હણાય નહિ એવો અયમ્=
આ, દેહે=શરીરમાં સર્વસ્ય=સર્વના ભારત=દે ભારત-અર્જુન; તસ્માત્=
તે માટે; સર્વાણિ=અર્ધાં, ભૂતાનિ=પ્રાણીઓનો, ન=નથી; ત્વમ્=તું;
શે'ચિતુમ્=શોક કરવાને અર્હસિ=યોગ્ય છે.

હે અર્જુન ? સર્વના શરીરમાં, આ આત્મા હં મેશાં
હણાય નહિ એવો છે. તે માટે બધા પ્રાણીઓનો શોક કર-
વાને તું યોગ્ય નથી. ૩૦

સ્વધર્મમપિ ચાવેક્ષ્ય ન વિકંપિતુમર્હસિ ॥

ધર્મ્યાદિ યુદ્ધાચ્છેયોઽન્યત્ ક્ષત્રિયસ્ય ન વિચિતે ॥૩૧॥

સ્વધર્મમ્=(સ્વસ્ય ધર્મમ્) પોતાના ધર્મને અપિ=પણ ચ=અને;
અવેક્ષ્યમ્=જોઈને; ન=નથી; વિકંપિતુમ્=ડગવાને, અર્હસિ=તું યોગ્ય છે,
ધર્મ્યાત્=ધર્મરૂપ, દિ=કેમકે; યુદ્ધાત્=યુદ્ધથી; શ્રેયયઃ=કલ્યાણકારક; અન્યાત્=
બીજું; ક્ષત્રિયસ્ય=ક્ષત્રિયને; ન વિચિતે=છે નહિ.

અને પોતાના ધર્મને જોઈને પણ, તું ડગવાને યોગ્ય
નથી, કેમકે ક્ષત્રિયને ધર્મરૂપ યુદ્ધથી બીજું કલ્યાણકારક
છે નહિ. ૩૧

યદ્દૃષ્ટ્વા ચોપપન્નં સ્વર્ગદ્વારમપાવૃતમ્ ॥

સુખિનઃ ક્ષત્રિયાઃ પાર્થ લભંતે યુદ્ધમીદ્રશમ્ ॥૩૨॥

યદ્દૃષ્ટ્વા=આપોઆપ, ચ=અને, ઉપપન્નમ્=આવી મળેલું; સ્વર્ગદ્વારમ્
(સ્વર્ગસ્ય દ્વારમ્)=સ્વર્ગનાં બારણાં જેવું, અપાવૃતમ્=ઉધાડાં, સુખિનઃ=
ભાગ્યશાળી; ક્ષત્રિયાઃ=ક્ષત્રિયો; પાર્થ=હે પાર્થ-અર્જુન; લભંતે=પામે છે;
યુદ્ધમ્=યુદ્ધને, દ્રશમ્=આવું.

અને હે અર્જુન ? આપોઆપ આવી મળેલું, સ્વર્ગનાં
ઉધાડાં બારણાં જેવું, આવું યુદ્ધ ભાગ્યશાળી ક્ષત્રિયો
પામે છે. ૩૨

અથ ચેત્સ્વમિમં ધર્મ્યં સંગ્રામં ન કરિષ્યસિ ॥

તતઃ સ્વધર્મ કીર્તિં ચ હિત્વા પાપમવાપ્સ્યસિ ॥૩૩॥

અથ=હવે, ચેત્=જે, સ્વમ્=તું, ઇમમ્=આ, ધર્મ્યમ્=ધર્મ ૩૫, સંગ્રામમ્=
યુદ્ધ; ન કરિષ્યસિ=કરીશ નહિ, તતઃ=તો. સ્વધર્મમ્=સ્વધર્મને, કીર્તિમ્=
કીર્તિને, ચ=અને; હિત્વા=ખોઈને, પાપમ્=પાપને; અવાપ્સ્યસિ=તું પામીશ.

હવે જે, તું આ ધર્મ ૩૫ યુદ્ધ કરીશ નહિ, તો સ્વધર્મને
અને કીર્તિને ખોઈને, પાપને પામીશ. ૩૩

અકીર્તિં ચાપિ ભૂતાનિ કથયિષ્યંતિ તેઽવ્યયમ્ ॥

સંભાવિતસ્ય ચાકીર્તિર્મરણાદતિરિચ્યતે ॥૩૪॥

અકીર્તિમ્=અપકીર્તિ; ચ=અને, અપિ=પણ ભૂતાનિ=લોકો, કથયિષ્યંતિ
=બોલશે; તે=તારી, અવ્યયમ્=ધણા વખત સુધી; સંભાવિતસ્ય=પ્રતિષ્ઠિત

પુરૂષને; ચ=અને, અકીર્તિમ્=અપકીર્તિ; મરણાત્=મરણથી; અતિરિચ્યતે=વધારે છે.

અને લોહો પણ તારી ઘણા વખત સુધી અપકીર્તિ બોલશે. પ્રતિષ્ઠિત પુરૂષને અપકીર્તિ તો મરણથી વધારે [દુઃખ આપનારી] છે. ૩૪

ભયાદ્રણાદુપરતં મંસ્યંતે ત્વાં મહારથાઃ ॥

येषां च त्वं बहुमतो भूत्वा यास्यसि लाघवम् ॥३५॥

ભયાત્=ભયથી, રણાત્=રણમાંથી, ઉપરતમ્=પાછો હઠેલો, મસ્યંતે=માનશે, ત્વામ્=તને; મહારથા=મહારથીઓ, યેષામ્=જેમનામાં ચ=અને; ત્વમ્=તું; બહુમતઃ=વધારે માન પામેલો, ભૂત્વા=હોઈને, યાસ્યસિ=પામીશ; લાઘવમ્=નાનપ.

મહારથીઓ તને ભયથી, રણમાંથી, પાછો હઠેલો માનશે, અને જેમનામાં તું વધારે માન પામેલો હોઈ (તેમનામાંજ) નાનપ પામીશ. ૩૫

अवाच्यवादांश्च बहुन्वदिष्यंति तवाहिताः ॥

निदंतस्तव सामर्थ्यं ततोहुःस्वतरं नु किम् ॥३६॥

અવાચ્યવાદાન (અવાચ્યાન્ વાદાન્)=નહિ કહેવા જેવા વચનો; ચ=અને, બહુન્=અહુ; વદિષ્યંતિ=બોલશે, તવ=તારા, અહિતા.=શત્રુઓ, નિદતઃ નિદશે; તવ=તારું, સામર્થ્યમ્=સામર્થ્ય; તત્=તેથી, હુઃસ્વતરમ્=વધારે દુઃખ; નુ=જ; કિમ્=થ.

તારા શત્રુઓ તારું સામર્થ્ય નિદશે; અને નહિ કહેવા

જેવાં બહુ વચનો બોલશે. તેથી વધારે દુઃખજ શું છે ? ૩૬

હતો વા પ્રાપ્સ્યસિ સ્વર્ગં જિત્વા વા મોક્ષ્યસે મહીમ્ ।

તસ્માદુત્તિષ્ઠ કૌતેય યુદ્ધાય કૃતનિશ્ચયઃ ॥૩૭॥

હત.=હણાયો, વા=એ: પ્રાપ્સ્યસિ=તુ પામીશ, સ્વર્ગમ્=સ્વર્ગને જિત્વા
=જીતીને, વા=અથવા, મોક્ષ્યસે=તુ ભોગવીશ, મહીમ્=પૃથ્વીને; તસ્માત્=
તે માટે, અતિષ્ઠ=હોતો થા કૌતેય=હે કૌતેય-અર્જુન; યુદ્ધાય=યુદ્ધને માટે.
કૃતનિશ્ચય [કૃત નિશ્ચય યેન સઃ]=નિશ્ચયવાળો.

જો તું હણાયો તો સ્વર્ગને પામીશ, અથવા જીતીને
પૃથ્વીને ભોગવીશ, તે માટે હું અર્જુન ? યુદ્ધને માટે નિશ્ચ-
યવાળો તું હોતો થા ૩૭

સુખદુઃખે સમે કૃત્વા લાભાલાભૌ જયાજયૌ ॥

તતો યુદ્ધાય યુજ્યસ્વ નૈવં પાપમવાપ્સ્યસિ ॥૩૮॥

સુખદુઃખે (સુખમ્ ચ દુઃખમ્ ચ)=સુખ અને દુઃખ, સમે=સરખાં;
કૃત્વા=કરીને ગણીને; લાભાલાભૌ=(લાભઃ ચ અલાભઃ ચ)=લાભ અને
અલાભ; જયાજયૌ [જયઃ ચ અજયઃ ચ]જય અને પરાજય, તત્=પછી
યુદ્ધાય=યુદ્ધને માટે, યુજ્યસ્વ=જોડાઈ જા, ન=નહિ, અપમ્=એમઃ
પાપમ્=પાપને, અવાપ્સ્યસિ=તુ પામીશ.

સુખ અને દુઃખ, લાભ અને અલાભ; જય અને પરા-
જય, સરખાં કરીને-ગણીને-પછી યુદ્ધને માટે જોડાઈ જા,
એમ (કરવાથી) તું પાપને પામીશ નહિ. ૩૮

एषा तेऽभिहिता सांख्ये बुद्धियोगे त्विमां शृणु ॥

बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ कर्मबंधं प्रहास्यसि ॥३९॥

एषा=આ; તે=તને, અભિહિતા=કહી, સાંખ્યે=સાખ્યમા-પરમાત્મામાં; बुद्धि=બુદ્ધિ, योगे=યોગમા-કર્મયોગમા, तु=હવે; इमाम्=આ, शृणु=સાંભળ; बुद्ध्या=બુદ્ધિવડે, युक्तः=યુક્ત થયેલો; यया=જેવડે, पार्थ=હે પાર્થ-અર્જુન, कर्मबंधम्=કર્મબંધને, प्रहास्यसि=તું છેડી શકીશ.

આ બુદ્ધિ તને પરમાત્મામાં કહી, હવે કર્મયોગમાં
આ બુદ્ધિ સાંભળ. હે અર્જુન ? જે બુદ્ધિ વડે યુક્ત થયેલો
તું કર્મ બંધને છેડી શકીશ. ૩૯

नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायो न विधत्ते ॥

स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात् ॥४०॥

न=નહિ, इह=આમાં-કર્મયોગમાં; अभिक्रम नाशः (अभिक्रमस्य नाशः)=આરભનો નાશ; अस्ति=છે; प्रत्यवायः=દોષ, न=નહિ, विद्यते=છે; स्वल्पम्=છેક થોડું; अपि=પણ; अस्य=આ; धर्मस्य=ધર્મનું; त्रायते=ઉગારે છે; महतः=મોટા; भयात्=ભયથી.

આ કર્મયોગમાં, આરભનો (કર્મ તેટલાનો) નાશ છે
નહિ; કે દોષ છે નહિ; આ ધર્મનું છેક થોડું પણ (આચ-
રણ) મોટા ભયથી ઉગારે છે. ૪૦

व्यवसायात्मिका बुद्धिरेकेह कुरुनंदन ॥

बहुशाखा ह्यनन्ताश्च बुद्धयोऽव्यवसायिनाम् ॥४१॥

વ્યવસાયાત્મિકા (વ્યવસાયઃ આત્મા યસ્યાઃ સા)=બ્રહ્મ નિશ્ચયવાળી;
 બુદ્ધિઃ=બુદ્ધિ; એકા=એક, હૃદ=આમાં-શ્રેયમાર્ગમાં, કુરુનંદન=હે કુરુનંદન-
 અર્જુન; વહુશાસ્ત્રા (વહવ્ય શાસ્ત્રા. યા સામ તા.)=ઘણી શાખાઓવાળી;
 હિં=જ; અનતાઃ=અનંત; ચ=અને; બુદ્ધયઃ=બુદ્ધિઓ; અવ્યવસાયિનામ્=
 અનિશ્ચયીઓની;

હે અર્જુન ? આમાં-શ્રેય માર્ગમાં-બ્રહ્મનિશ્ચયવાળી
 બુદ્ધિ એક છે. પણ અનિશ્ચયી પુરૂષોની-સકામ કર્મ કરના
 રાઓની-બુદ્ધિઓ ઘણી શાખાઓ વાળી અને અનંત છે. ૪૧

યામિમાં પુષ્પિતાં વાચં પ્રવદંત્યવિપશ્ચિતઃ ॥

વેદવાદરતાઃ પાર્થ નાન્યદસ્તીતિ વાદિનઃ ॥૪૨॥

યામ્=મે, ઇમામ્=આ, પુષ્પિતામ્=ફૂલ જેવી વાચમ્=વાણી, પ્રવદંતિ=
 બોલે છે. અવિપશ્ચિત=અજ્ઞાનીઓ, વેદવાદરતાઃ=[વેદસ્ય વાદેરતાઃ]=
 વેદના અર્થવાદમાં પ્રીતિવાળા, પાર્થ=હે પાર્થ-અર્જુન; ન=નહી; અન્યન્
 =બીજું, અસ્તિ=હે; ઇતિ=એમ, વાદિન=કહેનારા.

હે અર્જુન ? વેદના અર્થવાદમાં પ્રીતિવાળા, “ બીજું
 છે નહિ ” એમ કહેનારા, અજ્ઞાનીઓ જે આ ફૂલ જેવી
 (સુંદર) વાણી બોલે છે. ૪૨

કામાત્માનઃ સ્વર્ગપરા જન્મ કર્મકલપદામ્ ॥

ક્રિયાવિશેષવહુલાં ભોગૈશ્વર્યગતિં પ્રતિ । ૪૩॥

કામાત્માન (કામઃ આત્મા યેષામ્ તે)=કામેચ્છાવાળા, સ્વર્ગપરાઃ
 (સ્વર્ગમ્ પરમ્ યેષામ્ તે)=સ્વર્ગને ઉત્તમ માનનારા; જન્મકર્મકલપ દામ્

[જન્મ એવ કર્મણઃ ફલમ પ્રદદાતિતામ્] = જન્મ કર્મરૂપ ફળને આપનારી; ક્રિયા વિશેષ સદુક્તામ્ (ક્રિયાણામ્ વિશેષાઃ સદુક્તાઃ વધ્યામતામ્) = અનેક પ્રકારની બહુ ક્રિયાવાળી; ભોગૈશ્વર્યગતિમ્ (ભોગસ્ય ચ એશ્વર્યસ્ય ચ ગતિમ્) = ભોગ અને ઐશ્વર્યની ગતિને; પ્રતિ = પામવા.

કામેચ્છાવાળા. સ્વર્ગનેજ ઉત્તમ માનનારા પુરૂષો, ભોગ અને ઐશ્વર્યની ગતિને પામવા અનેક પ્રકારની બહુ ક્રિયાવાળી, જન્મ કર્મરૂપ ફળને આપનારી—કૂલના જેવી વાણી બોલે છે. ૪૩

ભોગૈશ્વર્યપ્રસક્તાનાં તયાપહતચેતસામ્ ॥

વ્યવસાયાત્મિકા બુદ્ધિઃ સમાધૌ ન વિધીયતે ॥૪૪॥

ભોગૈશ્વર્યપ્રસક્તાનામ્ = ભોગ અને ઐશ્વર્યમાં આસક્ત પુરૂષોની, તયા = તે વડે; અપહત ચેતસામ્ [અપહતમ્ ચેતઃ યેષામ્ તેષામ્] = હરાયલા ચિત્તવાળાઓની; વ્યવસાયાત્મિકા = આત્માના નિશ્ચયવાળી; બુદ્ધિઃ = બુદ્ધિ. સમાધૌ = અંતઃકર્ણમાં. ન વિધીયતે = હોતી નથી.

ભોગ અને ઐશ્વર્યમાં આસક્ત પુરૂષોની, અને તે વડે—કૂલ જેવી વાણી વડે—હરાયલા ચિત્તવાળા ઓની, આત્માના નિશ્ચયવાળી બુદ્ધિ, અંતઃકર્ણમાં હોતી નથી. ૪૪

ત્રૈગુણ્યવિષયા વેદા નિસ્ત્રૈગુણ્યો ભવાર્જુન ॥

નિર્વૃદ્ધો નિત્યસત્ત્વસ્થો નિર્યોગક્ષેમ આત્મવાન્ ॥૪૫॥

ત્રિગુણ્ય વિષયા [ત્રિગુણમ્ વિષયઃ યેષામ્ તે] = ત્રણગુણને વિષય કરનારા; વેદાઃ = વેદો; નિસ્ત્રૈગુણ્યઃ = ત્રણગુણથી રહિત; ભવ = તું યા; અર્જુન

=હે અર્જુન, નિર્દ્વંદ્વ=સુખદુઃખ રહિત, નિત્યસત્ત્વસ્ય. [નિત્યમ્ સત્ત્વે તિષ્ઠતિ
ઇતિ]=નિત્ય સત્ત્વમાં રહેનાર; નિયોગક્ષેમઃ (ન અસ્તિ યોગ. ચ ક્ષેમઃ
ચ યસ્ય સઃ)=યોગ અને ક્ષેમથી રહિત; આત્મવાન=આત્મવાન.

વેદો ત્રણ ગુણને વિષય કરનારા છે. મોટે હે અર્જુન ?
તું ત્રણ ગુણથી રહિત, સુખ દુઃખ રહિત, નિત્ય સત્ત્વમાં
રહેનાર; યોગ અને ક્ષેમથી રહિત, અને આત્મવાન થા. ૪૫

યાવાનર્થ ઉદપાને સર્વતઃ સંપ્લુતોદકે ॥

તાવાન્સર્વેષુ વેદેષુ બ્રાહ્મણસ્ય વિજાનતઃ ॥૪૬॥

યાવાન=જેટલો; અર્થ=અર્થ, ઉદપાને=નાના જળાશયમાં, સર્વતઃ=
એ તરફના, સંપ્લુતોદકે (સંપ્લુતે ઉદકે)=મોટા જળાશયમાં; તાવાન્=
તેટલો-અર્થ, સર્વેષુ=સર્વ; વેદેષુ=વેદોમાં, બ્રાહ્મણસ્ય=બ્રાહ્મણનો, વિજાનત
=જાનવાન.

જેટલો અર્થ નાના જળાશયમાં સરે છે, તેટલો અર્થ
એ તરફ ભરેલા મોટા જળાશયમાં પણ સરે છે. તે પ્રમાણે
સર્વ વેદોમાં જાનવાન બ્રાહ્મણનો અર્થ સરે છે. ૪૬.

કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચન ॥

મા કર્મકલહેતુર્મૂર્ખા તે સંગોઽસ્ત્વકર્મણિ ॥૪૭॥

કર્મણિ=કર્મમાં, એવ=જ, અધિકાર=અધિકાર; તે=તને, મા=ન હો,
ફલેષુ=ફળમાં, કદાચન=કદીપણ; મા=નહીં, કર્મકલહેતુઃ (કર્મણઃ ફલં
હેતુઃ યસ્ય સ)=કર્મના ફળના હેતુવાળો, મૂ=થા; મા=નહિ; તે=તારી-
સંગઃ=મિત્ર, અસ્તુ=હો; અકર્મણિ=અકર્મમાં-કર્મ ન કરવામાં.

તને કર્મમાંજ અધિકાર છે, કદી પણ ક્ષણમાં ન હો. તું કર્મના ક્ષણમાં હેતુવાળો થા નહીં, તેમ તારી ઇચ્છા અ કર્મમાં-કર્મ ન કરવામાં-પણ ન હો. ૪૭

યોગસ્યઃ કુરુ કર્માણિ સંગં ત્યક્ત્વા ધનંજય ॥

સિદ્ધય સિદ્ધયોઃ સમો ભૂત્વા સમત્વં યોગ ઉચ્યતે ॥૪૮॥

યોગસ્ય.=યોગમાં સ્થિર થઈને, કુરુ=કર, કર્માણિ=કર્મો, સમ્=સંગ; ત્યક્ત્વા=તજીને, ધનંજય=હે ધનંજય-અર્જુન; સિદ્ધયસિદ્ધયો (સિદ્ધૌ ચ અસિદ્ધૌ ચ)=સિદ્ધિ અને અસિદ્ધિમાં; સમ્=સમાન, ભૂત્વા=થઈને; સમત્વમ્=સમપણું; યોગઃ=યોગ; ઉચ્યતે=કહેવાય છે.

હે અર્જુન ? યોગમાં સ્થિર થઈને, સંગ તજીને, સિદ્ધિ અને અસિદ્ધિમાં સમાન થઈને, કર્મો કર. સમપણું એ યોગ કહેવાય છે. ૪૮

દૂરેણ હવરં કર્મ બુદ્ધિયોગાદ્ધનંજય ॥

બુદ્ધૌ શરણમન્વિચ્છ કૃપણાઃ કલહેતવઃ ॥૪૯॥

દૂરેણ=ધણું હસકું; હિ=ખરેખર; અવરમ્=ખીલું; કર્મ=કર્મ; બુદ્ધિ યોગાત્=(બુદ્ધિઃ યોગાત્)=બુદ્ધિ યોગથી-નિષ્કામ કર્મથી; ધનંજય=હે ધનંજય-અર્જુન; બુદ્ધૌ=બુદ્ધિ યોગમાં-નિષ્કામ કર્મમાં; શરણમ્=શરણ; અન્વિચ્છ=મેળવ; કૃપણાઃ=પામર; કલહેતવઃ [ફલ હેતુઃ પેષામ્ તે]=ક્ષણના હેતુવાળા-સકામ પુરુષો.

હે અર્જુન ? ખરેખર, નિષ્કામ કર્મથી ખીલું કર્મ

ધ્રાણું હૃદયકું છે. તું નિષ્કામ કર્મમાંજ શરણ મેળવ કેમ કે
કૃપાના હેતુવાળા—સકામ પુરૂષો—પામર છે. ૪૬

बुद्धियुक्तो जहातीह उभे सुकृतदुष्कृते ॥

तस्माद्योगाय युज्यस्व योगः कर्मसु कौशलम् ॥५०॥

બુદ્ધિયુક્તઃ (બુદ્ધિયા યુક્તઃ)=સમાન બુદ્ધિવાળો, જહાતિ=તજી દે
છે; ઇહ=આ લોકમાં, ઉભે=અનેને, સુકૃતદુષ્કૃતે (સુકૃતમ્ ચ દુષ્કૃતમ્
ચ)=પુણ્ય અને પાપ; તસ્માત્=માટે; યોગાય=યોગને સાડ. યુજ્યસ્વ=
પ્રવૃત્ત થા, યોગ=યોગ, કર્મસુ=કર્મમાં, કૌશલમ=કુશળતા.

આ લોકમાં સમાન બુદ્ધિવાળો પુણ્ય અને પાપ એ
અનેને તજી દે છે, માટે તું યોગને સાડ પ્રવૃત્ત થા. કર્મમાં
કુશળતા એજ યોગ છે. ૫૦

कर्मज बुद्धियुक्ताः हि फल त्यक्त्वा मनीषिणः ॥

जन्मबंधविनिर्मुक्ताः पदं गच्छन्त्यनामयम् ॥५१॥

કર્મજમ્=કર્મથી ઉત્પન્ન થતાં; બુદ્ધિયુક્તાઃ=સમાન બુદ્ધિવાળા, હિ=
કારણ કે; ફલમ્=ફળને; ત્યક્ત્વા=તજીને; મનીષિણઃ=આત્મજ્ઞાન; જન્મબંધ
વિનિર્મુક્તાઃ (જન્મનઃ બંધાત્ વિનિર્મુક્તાઃ)=જન્મરૂપ બંધનથી મુક્ત થ-
યલા પદમ્=પદને; ગચ્છન્તિ=પામે છે, અનામયમ્=દુ અરહિત-મોક્ષ.

કારણ કે, કર્મથી ઉત્પન્ન થતાં કૃપાને તજીને સમાન
બુદ્ધિવાળા, આત્મજ્ઞાની, જન્મરૂપ બંધનથી મુક્ત થયલા
—પુરૂષો—મોક્ષ પદને પામે છે. ૫૧

યદા તે મોહકલિલં બુદ્ધિર્ન્યતિતરિષ્યતિ ॥

તદા ગંતાસિ નિર્વેદં શ્રોતવ્યસ્ય શ્રુતસ્ય ચ ॥ ૫૨ ॥

યદા=જ્યારે; તે=તારી; મોહકલિલમ્ [મોહસ્ય કલિલમ્]=મેહૃપી મેલને; બુદ્ધિઃ=બુદ્ધિ; ન્યતિતરિષ્યતિ=તથા દેશે; તદા=ત્યારે; ગંતાસિ=તું પામીશ, નિર્વેદમ્=વિરાગને, શ્રોતવ્યસ્ય=સાંભળવા યોગ્ય કર્મકૃત્ત્વના, શ્રુતસ્ય=સાંભળેલા કર્મકૃત્ત્વના; ચ=અને.

જ્યારે તારી બુદ્ધિ મેહૃપી મેલને તથા દેશે, ત્યારે તું સાંભળવા યોગ્ય કર્મ કૃત્ત્વના અને સાંભળેલા કર્મ કૃત્ત્વના વિરાગને પામીશ. ૫૨

શ્રુતિવિપ્રતિપન્ના તે યદા સ્થાસ્યતિ નિશ્ચલા ॥

સમાધાવચલા બુદ્ધિસ્તદા યોગમવાપ્સ્યસિ ॥ ૫૩ ॥

શ્રુતિવિપ્રતિપન્ના (શ્રુતિમિઃ વિપ્રતિ પન્ના) જુદાં જુદાં કર્મકૃત્ત્વો સાંભળવાથી સંશયવાળી થયેલી. તે=તારી, યદા=જ્યારે; સ્થાસ્યતિ=સ્થિર થશે; નિશ્ચલા=નિશ્ચલ; સમાધૌ=આત્મામાં, અવચલા=વિકલ્પ વગરની, બુદ્ધિ=બુદ્ધિ, તદા=ત્યારે, યોગમ=યોગ-વિવેક બુદ્ધિ; અવાપ્સ્યસિ=પામીશ.

જુદાં જુદાં કર્મકૃત્ત્વો સાંભળવાથી સંશયવાળી થયેલી તારી બુદ્ધિ, જ્યારે આત્મામાં નિશ્ચલ અને વિકલ્પ વગરની સ્થિર થશે, ત્યારે તું યોગ-વિવેક બુદ્ધિને-પામીશ. ૫૩
અર્જુન ઉવાચ ॥ અર્જુન બોલ્યા—

સ્થિતપ્રજ્ઞસ્ય કા ભાષા સમાધિસ્યસ્ય કેન્નવ ॥

સ્થિતધીઃ કિં પ્રમાણેત કિમાસીત વ્રજેત કિમ્ ॥ ૫૪ ॥

સ્થિતપ્રજસ્ય (સ્થિતા પ્રજા यस્ય તસ્ય)=સ્થિર બુદ્ધિવાળાની; કા=શુ, માષા=ભાષા-લક્ષણ. સમાધિસ્થસ્ય=સમાધિમાં રહેલાની, કેશવ=હે કેશવ-શ્રીકૃષ્ણ; સ્થિતધી (સ્થિતા ધીઃ यस્ય સઃ)=સ્થિર બુદ્ધિવાળો; કિ=શું; પ્રમાણેત=ખેલે છે કિમ્=કેવી રીતે; આમિત=એસે છે, વ્રજેત=જાય; કિમ્=કેવી રીતે

અર્જુન બોલ્યા—હે શ્રીકૃષ્ણ ? સમાધિમાં રહેલા સ્થિર બુદ્ધિવાળાનું શું લક્ષણ છે ? સ્થિર બુદ્ધિવાળો કેવી રીતે ખેલે છે ? કેવી રીતે ખેંચે છે-હૃદય નિયંત્ર કરે છે ? અને કેવી રીતે જાય છે-વિષયો ભેગાં કરે છે ? ૫૪

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ ॥ શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા—

પ્રજહાતિ યદા કામાન્ સર્વાન્પાર્થ મનોગતાન્ ॥

આત્મન્યેવાત્મના તુષ્ટઃ સ્થિતપ્રજસ્તદોચ્યતે ॥૫૫॥

પ્રજહાતિ=તજી દે છે; યદા=જ્યારે; કામાન્=કામનાઓને, સર્વાન્=સર્વળી; પાર્થ=હે પાર્થ-અર્જુન; મનોગતાન્ (મનઃ ગતાન્)=મનમાં રહેલી; આત્માનિ=આત્મામાં, ણ્વ=જ, આત્મના=આત્માવડે, તુષ્ટ=સંતુષ્ટ થાય છે; સ્થિત પ્રજા=સ્થિર બુદ્ધિવાળો; તદા=ત્યારે; ઓચ્યતે=કહેવાય છે.

શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા—હે અર્જુન ? જ્યારે મનમાં રહેલી સર્વ કામનાઓને તજીદે છે, અને આત્માવડેજ આત્મામાં સંતુષ્ટ થાય છે, ત્યારે તે સ્થિર બુદ્ધિવાળો કહેવાય છે. ૫૫

દુઃસ્વેષ્વનુદ્વિગ્મનાઃ સુસ્વેષુ વિગતસ્પૃહઃ ॥

વિતરાગમયક્રોધઃ સ્થિતધીર્મુનિરુચ્યતે ॥૫૬॥

દુઃસ્વેષુ=દુઃખોમાં; અનુદ્વિગ્નમનાઃ (ન ઉદ્વિગ્નમ મનઃ યસ્ય સઃ)= ઉદ્વેગ ન પામે એવા મનવાળો; સુઃસ્વેષુ=સુખોમાં; વિગતસ્પૃહઃ [વિગતા સ્પૃહાઃ યસ્ય સઃ]=સ્પૃહા રહિત થયેલો, વિતરાગ ભયક્રોધઃ (વિતઃ રાગઃ સ્વ ભયમ્ ચ ક્રોધમ્ ચ યસ્યસઃ)=રાગ ભય અને ક્રોધ ગયેલાં છે એવો, સ્થિતધીઃ=સ્થિર બુદ્ધિવાળો; મુનિઃ=મુનિઃ; ઉચ્યત=કહેવાય છે.

દુઃખોમાં ઉદ્વેગ ન પામે એવા મન વાળો, સુખોમાં સ્પૃહા રહિત થયેલો, રાગ ભય અને ક્રોધ ગયેલાં છે એવો, મુનિ સ્થિર બુદ્ધિવાળો કહેવાય છે. ૫૬

યઃ સર્વત્રાનભિસ્નેહસ્તત્પ્રાપ્ય શુભાશુભમ્ ॥

નાભિનંદતિ ન દ્વેષ્ટિ તસ્ય પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતા ॥૫૭॥

યઃ=જે; સર્વત્ર=સર્વ ઠેકાણે; અનભિસ્નેહઃ=સ્નેહ રહિત છે. તત્=તે; તત્=તે; પ્રાપ્ય=પામીને; શુભાશુભમ્ (શુભમ્ ચ અશુભમ્ ચ)=પ્રિય અને અપ્રિય; ન આભિનંદતિ=વખાણુ કરતો નથી; ન દ્વેષ્ટિ=દ્વેષ કરતો નથી; તસ્ય=તેની; પ્રજ્ઞા=બુદ્ધિ, પ્રતિષ્ઠિતા=સ્થિર છે.

જે-પુરુષ-સર્વ ઠેકાણે સ્નેહ રહિત છે, તે તે-ગમે તેવું પ્રિય કે અપ્રિય પામીને વખાણુતો નથી, કે દ્વેષ કરતો નથી, તેની બુદ્ધિ સ્થિર છે. ૫૭

યદા સંહરતે ચાયં કુર્મોઽંગાનીવ સર્વશઃ ॥

ઇન્દ્રિયાણીન્દ્રિયાર્થેભ્યસ્તસ્ય પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતા ॥૫૮॥

યદા=જ્યારે; સંહરતે=ખેંચી લે છે; ચ=અને; અયમ્=આ પુરુષ; કુર્મઃ=કાઝખો; અંગાનિ=અંગોને; હવ=તેમ; સર્વશઃ=સર્વ તરફથી; ઇન્દ્રિયા-નિ=ઇન્દ્રિયોને; ઇન્દ્રિયાર્થેભ્યઃ (ઇન્દ્રિયાણાં અર્થેભ્યઃ)=ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાંથી; તસ્ય=તેની; પ્રજ્ઞા=બુદ્ધિ; પ્રતિષ્ઠિતા=સ્થિર છે.

અને જ્યારે આ પુરુષ, બધી તરફથી ઇન્દ્રિયોના વિષ-
યોમાંથી ઇન્દ્રિયોને—કાચબો પોતાના અંગોને ખેંચી લે છે,
તેમ-ખેંચી લે છે, તેની બુદ્ધિ સ્થિર છે. ૫૮

વિષયા વિનિવર્તેતે નિરાહારસ્ય દેહિનઃ ॥

રસર્વજ્ઞ રસોઽપ્યસ્ય પર દૃષ્ટ્વા નિવર્તેતે ॥૫૯॥

વિષયા=વિષયો; વિનિવર્તેતે=નિવૃત્ત થાય છે; નિરાહારસ્ય=નિગ-
હારી; દેહિન=દેહધારી-માણુસોના; રસર્વજ્ઞમ્ (રસમ્ વર્જયિત્વા)=રાગ-
વાસના વગર, રસ=રાગ-વાસના, અપિ=પણ; અસ્ય=આના-સ્થિર બુદ્ધિ-
વાળાના; પરમ્=પરમપ્રહ્લને; દૃષ્ટ્વા=જોઈને, નિવર્તેતે=નિવૃત્ત થાય છે.

નિરાહારી માણુસોને વિષયો વાસના વગરજ નિવૃત્ત
થાય છે, પણ આ સ્થિર બુદ્ધિવાળા માણુસોનો તો રાગ-વા-
સના પરપ્રહ્લને જોઈને નિવૃત્ત થાય છે. ૫૯

યતતો હપિ કૌતેય પુરુષસ્ય વિપશ્ચિતઃ ॥

ઇન્દ્રિયાણિ પ્રમાથીનિ હરંતિ પ્રસભં મનઃ ॥૬૦॥

યતતઃ=યત્ન કરનાર, હિ=જ; અપિ=પણ; કૌતેય=કૌતેય-હે અર્જુન-
ન; પુરુષસ્ય=પુરુષના; વિપશ્ચિતઃ=વિવેકી; ઇન્દ્રિયાણિ=ઇન્દ્રિયો; પ્રમાથીનિ=પ્ર-
મથી નાખનાર, હરંતિ=ખેંચી જાય છે; પ્રસભમ્=બળાતકારે, મનઃ=મનને.

હે અર્જુન ? યત્ન કરનાર વિવેકી પુરુષના મનને પણ,
મથી નાખનાર ઇન્દ્રિયો બળાતકારે ખેંચી જાયછેજ. ૬૦

તાનિ સર્વાણિ સંયમ્ય યુક્ત આસીત મત્પરઃ ॥

વશે હિ યસ્યેન્દ્રિયાણિ તસ્ય પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતા ॥૬૧॥

તાનિ=તે; સર્વાણિ=સર્વ-ઇન્દ્રિયોને; સંયમ્ય=વશકરી; યુક્તઃ=સ્થિર

ચિત્તવાણો પુરુષ; આમીત=મેસે છે; મત્પરઃ (અહમ્ પરઃ યસ્ય સઃ=હું જેને શ્રેષ્ઠ છું એવા-માને અનન્ય ભક્ત; વશ=વશ, હિ=જી, યસ્ય=જેની; ઇન્દ્રિયાણિ=ઇન્દ્રિયો, તસ્ય=તેની; પ્રજ્ઞા=બુદ્ધિ; પ્રતિષ્ઠિતા=સ્થિર છે.

તે સર્વ ઇન્દ્રિયોને વશ કરી, મારો અનન્ય ભક્ત સ્થિર ચિત્તવાણો થઈ મેસે છે. જેની ઇન્દ્રિયો વશજ છે, તેની બુદ્ધિ સ્થિર છે. ૬૧

ધ્યાયતો વિષયાનુપુંસઃ સંગસ્તેષુપજાયતે ॥

સંગાત્સંજાયતે કામઃ કામાત્ક્રોધોઽભિજાયતે ॥૬૨॥

ધ્યાયત.=ધ્યાન કરનાર, વિષયાન્=વિષયોનું; પુંસઃ=પુરુષને, સંગ=પ્રેમ; તેષુ=તેમાં-વિષયોમાં; ઉપજાયતે=ઉપજે છે; સંગાત્=પ્રેમથી; સંજાયતે ઉપજે છે; કામ=કામના, કામાત્=કામનાથી; ક્રોધઃ=ક્રોધ, અભિજાયતે=ઉત્પન્ન થાય છે.

વિષયોનું ધ્યાન કરનાર પુરુષને તે વિષયોમાં પ્રેમ ઉપજે છે, પ્રેમથી કામના ઉત્પન્ન થાય છે, અને કામનાથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે. ૬૨

ક્રોધાદ્ભવતિ સંમોહઃ સંમોહાત્સ્મૃતિવિભ્રમઃ ॥

સ્મૃતિભ્રંશાદ્બુદ્ધિનાશો બુદ્ધિનાશાત્પ્રણશ્યતિ ॥૬૩॥

ક્રોધાત્=ક્રોધથી; ભવતિ=થાય છે, સંમોહ=મોહ; સંમોહાત્=સંમોહથી; સ્મૃતિવિભ્રમઃ=(સ્મૃતેઃ વિભ્રમઃ)=સ્મૃતિનો નાશ; સ્મૃતિભ્રંશાત્ (સ્મૃતેઃ ભ્રંશાત્) સ્મૃતિના નાશથી; બુદ્ધિનાશઃ (બુદ્ધેનાશઃ)=બુદ્ધિનો નાશ; બુદ્ધિનાશાત્=બુદ્ધિના નાશથી; પ્રણશ્યતિ=નાશ પામે છે.

ક્રોધથી મોહ થાય છે, મોહથી સ્મૃતિનો નાશ (થાય

છે), સ્મૃતિના નાશથી બુદ્ધિનો નાશ (થાય છે), અને બુદ્ધિના નાશથી પુરૂષ નાશ પામે છે. ૬૩

રાગદ્વેષવિયુક્તૈસ્તુ વિષયાનિદ્રિયૈશ્વરન્ ॥

આત્મવશ્યૈર્વિધેયાત્મા પ્રસાદમધિગચ્છતિ ॥૬૪॥

રાગદ્વેષવિયુક્તૈઃ (રાગેણ ચ દ્વેષેણ ચ વિયુક્તૈઃ. =રાગ અને દ્વેષથી રહિત, તુ=તો, વિષયાન્=વિષયોને દ્રિયે=ઇન્દ્રિયો વડે, ચરન્=આચરતો. આત્મવશ્યૈઃ (આત્માન. વશ્યૈઃ) મનને વશ થયેલી; વિધેયાત્મા (વિધેય. આત્મા यस્ય સ.)=વશ અંતઃકર્ણવાળો પુરૂષ પ્રસાદમ્=ચિત્તની નિર્મળતાને; અધિગચ્છતિ=પામે છે.

રાગ અને દ્વેષથી રહિત, મનને વશ થયેલી ઇન્દ્રિયો વડે વિષયોને આચરતો, વશ અંતઃકર્ણવાળો પુરૂષ, તો ચિત્તની નિર્મળતાને પામે છે. ૬૪

પ્રસાદે સર્વદુઃખાનાં હાનિરસ્યોપજાયતે ॥

પ્રસન્નચેતસો હાશુ બુદ્ધિઃ પર્યવતિષ્ઠતે ॥૬૫॥

પ્રસાદે=ચિત્તની નિર્મળતામાં; સર્વદુઃખાનામ્ (સર્વેષામ્ દુઃખાનામ્) સર્વદુઃખોનો; હાનિઃ=નાશ; અસ્ય=આના ઉપજાયતે=થાય છે; પ્રસન્ન ચેતસઃ (પ્રસન્નમ્ ચેતઃ यस્ય તસ્ય)=નિર્મળ ચિત્તવાળાની; દિ=જ; આશુ=તરત; બુદ્ધિઃ=બુદ્ધિ; પર્યવતિષ્ઠતે=સ્થિર થાય છે.

ચિત્તની નિર્મળતામાં આ પુરૂષનાં સર્વ દુઃખોનો નાશ થાય છે, નિર્મળ ચિત્તવાળાની બુદ્ધિ તરતજ સ્થિર થાય છે. ૬૫

નાસ્તિ બુદ્ધિરયુક્તસ્ય ન ચાયુક્તસ્ય ભાવના ॥

ન ચાભાવયતઃ સાંતિરશાંતસ્ય કુતઃ સુખમ્ ॥૬૬॥

ન અસ્તિ=છે નહિ; બુદ્ધિ.=બુદ્ધિ; અયુક્તસ્ય=ચિત્તને વશ નહિ કરનાર પુરૂષને, ન=નથી; ચ=અને; અયુક્તસ્ય=ચિત્તને વશ નહિ કરનાર પુરૂષને; ભાવના=ભાવના; ન=નથી, ચ=અને; અભાવયત.=ભાવના વગરનાને, શાંતિઃ=શાંતિ; અશાંતસ્ય=અશાંતને; કુત=ક્યાથી; સુખમ્=સુખ.

ચિત્તને વશ નહિ કરનાર પુરૂષને બુદ્ધિ છે નહિ, અને ચિત્તને વશ નહિ કરનાર પુરૂષને ભાવના નથી, ભાવના વગરનાને શાંતિ નથી, તો અશાંતને સુખ ક્યાથી હોય? ૬૬

ઇન્દ્રિયાણાં હિ ચરતા યન્મનોઽનુવિધીયતે ॥

તદસ્ય હરતિ પ્રજ્ઞાં વાયુર્નાવમિવાંભસિ ॥૬૭॥

ઇન્દ્રિયાણામ્=ઇન્દ્રિયોને; હિ=કારણ કે; ચરતામ્=ફરતી; યત્=જે; મનઃ=મન; અનુવિધીયતે=જોડાય છે. તત્=તે-મન; અસ્ય=આ-પુરૂષની; હરતિ=ખેંચી જાય છે; પ્રજ્ઞામ્=બુદ્ધિને; વાયુઃ=વાયુ; નાવમ્=નાવને; ઇવ=તેમ; અભસિ=જળમાં.

કારણ કે, ફરતી ઇન્દ્રિયોને જે મન જોડાય છે, તે મન આ પુરૂષની બુદ્ધિને-જેમ જળમાં નાવને વાયુ ખેંચી જાય છે તેમ—ખેંચી જાય છે. ૬૭

તસ્માદ્યસ્ય મહાબાહો નિગૃહીતાનિ સર્વશઃ ॥

ઇન્દ્રિયાણીંદ્રિયાર્થેભ્યસ્તસ્ય પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતા ॥૬૮॥

તસ્માત્=તેટલા માટે. યસ્ય=જેની; મહાબાહો=હે મહાબાહો-અનુનંદ.

નિમૃદ્ધતાનિ=નિગ્રહ કરાયેલી છે; સર્વશઃ=બધી તરફથી; ઇન્દ્રિયાણિ=ઈન્દ્રિયો; ઇન્દ્રિયાર્થેભ્યઃ=ઈન્દ્રિયોના વિષયોથી; તસ્ય=તેની શુદ્ધિ પ્રતિષ્ઠિતા=સ્થિર છે.

તેટલા માટે છે અર્જુન ? જેની ઇન્દ્રિયો બધી તરફથી ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી નિગ્રહ કરાયેલી છે તેની શુદ્ધિ સ્થિર છે. ૬૮

યા નિશા સર્વભૂતાનાં તસ્યાં જાગર્તિં સંયમી ॥

યસ્યાં જાગ્રતિ ભૂતાનિ સા નિશા પશ્યતો મુનેઃ ॥૬૯॥

યા=જે; નિશા=રાત્રી; સર્વભૂતાનામ્ (સર્વેષામ્ ભૂતાનામ્) સર્વ પ્રાણીઓની; તસ્યા=તેમાં; જાગર્તિં=જાગે છે; સંયમી=યોગી પુરુષ; યસ્યામ્=જેમાં; જાગ્રતિ=જાગે છે; ભૂતાનિ=પ્રાણીઓ; સા=તે; નિશા=રાત્રિ-પશ્યતઃ=જોનારા-વિવેકી; મુનિઃ=મુનિની.

સર્વ પ્રાણીઓની જે રાત્રી છે, તેમાં યોગી પુરુષ જાગે છે. અને જેમાં પ્રાણીઓ જાગે છે, તે વિવેકી મુનિની રાત્રી છે. ૬૯

આપૂર્યમાણમચલપ્રતિષ્ઠં

સમુદ્રમાપઃ પ્રવિશંતિ યદ્વત્ ॥

તદ્વત્કામા યં પ્રવિશંતિ સર્વે

સશાંતિમાપ્નોતિ ન કામકામી ॥૭૦॥

આપૂર્યમાણમ્=ચોતરફથી પૂરાતા; અચલપ્રતિષ્ઠમ્ (અચલા પ્રતિષ્ઠા-અસ્ય તમ્) અચળ પ્રતિષ્ઠાવાળા; સમુદ્રમ્=સમુદ્રને, આપઃ=પાણી;

પ્રવિશંતિ=પ્રવેશ કરે છે; યદ્વત્=જેવી રીતે; તદ્વત=તેવી રીતે, કામા=કામનાઓ; ય=જે પુરુષને, પ્રવિશંતિ=પ્રવેશ કરે છે, સર્વે=સર્વ; સઃ=તે; શાંતિમ્=શાંતિ; આપ્નોતિ=પામે છે, ન=નથી; કામકામી=(કામાનામ્ કામી) =કામનાની ઇચ્છાવાળો.

જેવી રીતે આ તરફથી પૂરાતા અચલ પ્રતીષ્ઠાવળા સમુદ્રમાં પાણી પ્રવેશ કરે છે, તેવી રીતે સર્વ ઇચ્છાઓ જે પુરુષમાં પ્રવેશ કરે છે, તે શાંતી પામે છે. કામનાની ઇચ્છા-વાળો નથી પામતો. ૭૦

વિહાય કામાન્યઃ સર્વાન્પુમાંશ્વરતિ નિઃસ્પૃહઃ ॥

નિર્મમો નિરહકારઃ સ શાંતિમધિગચ્છતિ ॥૭૧॥

વિહાય=તજીને; કામાન્=કામનાઓને; ય.=જે; સર્વાન્=સઘળી-પુમાન્=પુરુષ; ચરતિ=વિચરે છે. નિઃસ્પૃહઃ=ઇચ્છા વગરનો, નિર્મમઃ=મમતા વગરનો; નિરહકારઃ=અહકાર વગરનો; સઃ=તે, શાંતિમ્=શાંતિ, અધિ-ગચ્છતિ=પામે છે.

જે પુરુષ, સઘળી કામનાઓને તજીને, ઇચ્છા વગરનો મમતા વગરનો, અને અહકાર વગરનો, થઈ વીચરે છે, તે શાંતિ પામે છે. ૭૧

एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति ॥

स्थित्वाऽस्यामंतकालेऽपि ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति ॥૭૨॥

एषा=આ; બ્રાહ્મી=બ્રહ્મ નિષ્ઠાવાળી, સ્થિતિઃ=સ્થિતિ; પાર્થ=હે પાર્થ-અર્જુન; ન=નહિ; એનામ્=એને-એ સ્થિતિને; પ્રાપ્ય=પામીને; વિમુહ્યતિ=મોહ પામે છે; સ્થિત્વા=રહીને; અસ્યામ્=આ સ્થિતિમાં; અન્ત-

કાલે=(અન્તસ્યકાલે)=અંતકાળે. અપિ=પણ, બ્રહ્મનિર્વાણમ્ (બ્રહ્મણઃ નિર્વાણમ્)=બ્રહ્મ નિર્વાણને, ઋચ્છતિ=પામે છે.

હે અર્જુન ? આ બ્રહ્મનિષ્ઠાવળી સ્થિતિ છે. આ સ્થિતિને પામીને પુરુષ મોહ પામતો નથી. આ સ્થિતિમાં અંતકાળે પણ સહીને પુરુષ નિર્વાણ બ્રહ્મને પામે છે. ૭૨

॥ इति द्वितीयोऽध्यायः ॥

तृतीयोऽध्यायः ॥ अध्याय त्रींशे

कर्मयोगः ॥ उर्मयोग.

अर्जुन उवाचः ॥

अर्जुन બે'દ્યા—

ज्यायसी चेत्कर्मणस्ते मता बुद्धिर्जनार्दन ॥

तत्किं कर्मणि घारे मां नियोजयसि केशव ॥१॥

જ્યાયતી=ઉત્તમ, ચેત્=જે; કર્મણઃ=કર્મથી, તે=તમે; મતા=માનો છે; બુદ્ધિઃ=બુદ્ધિ જ્ઞાન, જનાર્દન=હે જનાર્દન-શ્રીકૃષ્ણ; તત્=તો; કિમ્=કેમ; કર્મણિ=કર્મમાં, ઘારે=ઘાર; મામ્=મને; નિયોજયસિ=તુ યોજે છે; (તમે જોડે છો), કેશવ=હે કેશવ;

અર્જુન બે'દ્યા—હે શ્રી કૃષ્ણ ? તમે જે કર્મથી બુદ્ધિ-જ્ઞાન ઉત્તમ માનો છો, તો હે કેશવ ? મને (આ સુદ્ધરૂપી) ઘાર કર્મમાં કેમ જોડો છો ? ૧

વ્યામિશ્રેણેવ વાક્યેન બુદ્ધિ મોહયસીવ મે ॥

તત્ત્વેકં વદ નિશ્ચિત્ય યેન શ્રેયોઽહમાપ્નુયામ્ ॥૨॥

વ્યામિશ્રેણ=મિશ્રિત; ઇવ=જેવાં; વાક્યેન=વચનવડે; બુદ્ધિમ્=બુદ્ધિને; મોહયાસિ=તુ મોહ પમાડે છે (મોહ પમાડો છો); ઇવ=જેવાં; મે=મારી; તત્ત્વ=માટે, એકમ્=એક, વદ=કહે (કહો); નિશ્ચિત્ય=નક્કી કરીને, યેન=જે વડે; શ્રેય.=શ્રેયને; અહમ્=હું; આપ્નુયામ્=પામું.

મિશ્રિત (સેગલેગ) જેવાં વચન વડે મારી બુદ્ધિને તમે મોહ પમાડો છો. માટે એક વાત નક્કી કરીને મને કહો, કે જે વડે હું શ્રેયને પામું,—મારું ભલું થાય. ૨

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ ॥ શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા—

લોકેઽસ્મિન્દ્વિધા નિષ્ઠા પુરા પ્રોક્તા મયાનઘ ॥

જ્ઞાનયોગેન સાંખ્યાનાં કર્મયોગેન યોગિનામ્ ॥૩॥

લોકે=લોકમાં, અસ્મિન્=આ; દ્વિવિધા=બે પ્રકારની, નિષ્ઠા=સ્થિતિ; પુરા=પહેલાં, પ્રોક્તા=કહી છે; મયા=મે; અનઘ=હે નિષ્પાપ-અર્જુન; જ્ઞાનયોગેન (જ્ઞાનસ્ય યોગેન)=જ્ઞાન યોગ વડે; સાંખ્યાનામ્=સાંખ્યવાળાની-તત્ત્વજ્ઞાનીઓની; કર્મયોગેન (કર્મણઃ યોગેન) કર્મ યોગવડે; યોગિનામ્=યોગીઓની.

શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા—હે નિષ્પાપ અર્જુન? આ લોકમાં બે પ્રકારની સ્થિતિ મેં પહેલાં કહી છે. સાંખ્યવાળાની—તત્ત્વજ્ઞાનીઓની—જ્ઞાનયોગ વડે અને યોગીઓની કર્મયોગ વડે. ૩

ન કર્મણામનારંભાન્નૈષ્કર્મ્યં પુરુષોઽશ્રુતે ॥

ન ચ સંન્યસનાદેવ સિદ્ધિસમધિગચ્છતિ ॥૪॥

ન=નહિ; કર્મણામ્=કર્મના; અનારંભાત્=આરંભ વગર; નૈષ્કર્મ્યમ્=મોક્ષ; પુરુષ,=પુરુષ; અશ્રુતે=પામે છે; ન=નહિ; ચ=અને; સંન્યસનાત્ સંન્યાસથી; એવ=પણ; સિદ્ધિમ્=સિદ્ધિ-મોક્ષ; સમધિગચ્છતિ=પામે છે.

કર્મના આરંભ વગર પુરુષ મોક્ષ પામતો નથી, અને કર્મના સંન્યાસથી પણ સિદ્ધિ-મોક્ષ પામતો નથી. ૪

ન હિ કશ્ચિત્ક્ષણમપિ જાતુ તિષ્ઠત્યકર્મકૃત્ ॥

કાર્યતે હ્યવશઃ કર્મ સર્વઃ પ્રકૃતિર્જૈર્ગુણૈઃ ॥૫॥

ન=નહિ; હિ=કેમકે; કાશ્ચિત્=કોઈપણ; ક્ષણમ્=ક્ષણમાત્ર, અપિ=પણ; જાતુ=કદી; તિષ્ઠતિ=રહે છે; અકર્મકૃત્=કર્મ કર્યા વગર; કાર્યતે=કરે છે; હિ=કારણ કે. અવશઃ=પરવશ થઈને, કર્મ=કર્મ, સર્વ=સર્વ, પ્રકૃતિઃ=પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થયલા, ગુણૈઃ=ગુણો વડે.

કેમકે, કોઈપણ માણસ કદી ક્ષણમાત્ર પણ કર્મ કર્યા વગર રહેતું નથી, કારણકે પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થયલા ગુણોવડે પરવશ થઈને સર્વ કર્મ કરે છે. ૫

કર્મેન્દ્રિયાણિ સંયમ્ય ય આસ્તે મનસા સ્મરન્ ॥

ઈન્દ્રિયાર્થાન્વિમૂઢાત્મા મિથ્યાચારઃ સ ઉચ્યતે ॥૬॥

કર્મેન્દ્રિયાણિ [કર્મણામ્ ઇન્દ્રિયાણિ]=કર્મેન્દ્રિયોને; સંયમ્ય=વશ રાખીને; યઃ=જે; આસ્તે=રહે છે; મનસા=મન વડે; સ્મરન્=સ્મરણ કરતો; ઇન્દ્રિયાર્થાન્ [ઇન્દ્રિયાણામ્ અર્થાન્]=ઈન્દ્રિયોના વિષયોને; વિમૂ-

દાત્મા (વિમુદ્ધ. આત્મા યસ્ય સઃ) મૂઢ છે આત્મા જેને તે-મુદ્ધાત્મા; મિથ્યા-
ચારઃ=(મિથ્યા આચારઃ યસ્ય સઃ) મિથ્યા છે વર્તન જેનું તે-મિથ્યા-
ચારી ઢોંગી, સ=તે; હચ્યતે=કહેવાય છે.

જે મૂઢાત્મા, કર્મેન્દ્રિયોને વશ રાખીને મનવડે ઇન્દ્રિ-
યોના વિષયોનું સ્મરણ કરતો રહે છે, તે મિથ્યાચારી-ઢોંગી
કહેવાય છે. ૬

यस्त्विन्द्रियाणि मनसा नियम्यारभतेऽर्जुन ॥

कर्मेन्द्रियैः कर्मयोगमसक्तः स विशिष्यते ॥૭॥

યઃ=જે; તુ-પણ, ઇન્દ્રિયાણિ=ઇન્દ્રિયોને; મનસા=મનવડે, નિયમ્ય=
વશ રાખી; આરભતે=આરંભે છે; અર્જુન=હે અર્જુન, કર્મેન્દ્રિયૈઃ=કર્મે-
ન્દ્રિયો વડે; કર્મયોગમ્=કર્મયોગ, અસક્તઃ=અસક્ત-હલુતા વગરનો;
સ=તે, વિશિષ્યતે=શ્રેષ્ઠ છે.

પણ હે અર્જુન? જે ઇન્દ્રિયોને મન વડે વશ રાખી,
કર્મેન્દ્રિયો વડે કર્મ યોગ આરંભે છે, તે અસક્ત-હોવાથી
શ્રેષ્ઠ છે. ૭

नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म ज्यायो ह्यकर्मणः ॥

शरीरयात्रापि च ते न प्रसिद्ध्येद कर्मणः ॥૮॥

નિયતમ્=નિર્મેલા; કુરુ=કર; કર્મ=કર્મ; ત્વમ્=તું; કર્મ=કર્મ;
જ્યાયઃ=ઉત્તમ; હિ=કેમકે; અકર્મણઃ=અકર્મથી; શરીરયાત્રા [શરીરસ્ય યાત્રા]
=શરીરનો નિભાવ; અપિ=પણ; ચ=અને; તે=તારા, ન=નહિ, પ્રસિદ્ધ
યેત્=સિદ્ધ થશે; અકર્મણઃ=અકર્મથી.

તું નિર્મેલાં કર્મ કર. કેમકે અકર્મથી—કર્મ નહિ કરવા કરતાં—કર્મ—કરવું—ઉત્તમ છે. અને તારા શરીરનો નિર્ભય પણ અકર્મથી શિદ્ધ થશે નહિ. ૮

યજ્ઞાર્થાત્કર્મણોऽન્યત્ર લોકોऽયં કર્મવંધનઃ ॥

તદર્થં કર્મ કૌન્તેય મુક્તસંગઃ સમાચર ॥૯॥

યજ્ઞાર્થાત્ (યજ્ઞસ્ય અર્થાત્)=યજ્ઞના અર્થથી. કર્મણઃ=કર્મ અન્યત્ર=ખીજા, લોક=લોક, અયમ્=આ; કર્મવંધનઃ=(કર્મ વંધનમ્ यस્ય સં = કર્મ બંધન બેને છે તે; તદર્થમ્=(તસ્ય અર્થમ્) તેને (યજ્ઞને) માટે; કર્મ=કર્મ, કૌન્તેય=હે કૌન્તેય, મુક્તસંગ (મુક્તઃ સંગો યેન સં =સંગથી મુક્ત બે છે તે, સમાચર=સારી રીતે કર.

યજ્ઞના અર્થથી—કર્મણ કરવાના કર્મથી. ખીજા કર્મોપરે આ લોક કર્મ બંધનમ્ થઈ છે, માટે તે અર્થને? યજ્ઞને માટે સંગથી મુક્ત થઈ કર્મ કર. ૯

સહયજ્ઞાઃ પ્રજાઃ સૃષ્ટ્વા પુરોવાચ પ્રજાપતિઃ ॥

અનેન પ્રસવિષ્યધ્વમેષ વોઽસ્તિવષ્ટકામધુક્ ॥૧૦॥

સહયજ્ઞાઃ=(યજ્ઞેન સહ)=યજ્ઞ સાથે; પ્રજાઃ=પ્રજા; સૃષ્ટ્વા=સ્રષ્ટીને; પુરા=પહેલાં; ઉવાચ=બોલ્યા, પ્રજાપતિઃ=પ્રજાપતિ—બ્રહ્મા અનેન=આ વડે; પ્રસવિષ્યધ્વમ્=વૃદ્ધિ પામે; એષ=આ, વ=તમને અસ્તુ=થાઓ, દષ્ટકામ ધુક્ (દષ્ટાન્ કામાન્ શોગિધ)=દષ્ટ આપનાર કામધેનુ.

પહેલા:—સૃષ્ટિના આરંભકાળમાં યજ્ઞ સાથે પ્રજા સ
જીને પ્રજાપતિ-બ્રહ્મા-બોધ્યા, કે આ (યજ્ઞ) વડે વૃત્તિ
પામો, અને આ યજ્ઞ તમને કૃષ્ટ આપનાર હામધેનુ થાઓ. ૧૮

દેવાન્ભાવયતાનેન તે દેવા ભાવયંતુ વઃ ॥

પરસ્પરં ભાવયંતઃ શ્રેયઃ પરમવાપ્સ્યથ ॥૧૧॥

દેવાન્=દેવોને, ભાવયત=સંતુષ્ટ કરો, અનેન=આવડે; તે=તે: દેવા
દેવો, ભાવયતુ=સંતુષ્ટ કરશે, વ=તમને: પરસ્પરમ્=એકબીજાને, ભાવય
સંતોષતા; શ્રેય=શ્રેય; પરમ્=પરમ; અવાપ્સ્યથ=પામશે.

આ (યજ્ઞ) વડે દેવોને સંતુષ્ટ કરો, અને તે દેવો
તમને સંતુષ્ટ કરશે, આમ એક બીજાને સંતોષતા તમે પર
શ્રેયને પામશે.—મોક્ષ પામશે. ૧૧

इष्टान्भोगान्हि वो देवा दास्यंते यज्ञभाविताः ॥

तैर्दत्तानप्रदायैभ्यो यो भुंक्ते स्तेन एव सः ॥૧૨॥

इष्टान्=મન વાંછિત; ભોગાન્=ભોગો; હિ=જ; વઃ=તમને; દેવા
દેવો; દાસ્યંતે.=આપશે; યજ્ઞભાવિતા:=[યજ્ઞેન ભાવિતા:] =યજ્ઞવડે સંતુષ્ટ
યજ્ઞ; તૈઃ=તેઓએ, દત્તાન્=આપેલા; અપ્રદાય=અર્પણ કર્યા વગર
અભ્યઃ=એમને; સઃ=જે; ભુક્તે=ભોગવે છે, સ્તેનઃ=ચોર; એવ=જ; સઃ=

યજ્ઞવડે સંતુષ્ટ થયલા દેવો તમને મનવાંછિત ભોગો
આપશે; તેઓએ (દેવોએ) આપેલા (ભોગોને) એમને (દેવોને)
અર્પણ કર્યા વગર જે ભોગવે છે, તે ચોર છે. ૧૨

યજ્ઞશિષ્ઠાશિનઃ સંતો મુચ્યંતે સર્વકલિવૈષેઃ ॥

મુંજતે તે ત્વઘં પાપા યે પચંત્યાત્મકારણાત્ ॥૧૩॥

યજ્ઞશિષ્ઠાશિનઃ (યજ્ઞસ્ય શિષ્ઠ અશ્નતિ તે)=યજ્ઞના શેષ રહેલા અન્નને ખાનાર તે; સંત=સત્પુરુષો; મુચ્યંતે=મુક્ત થાય છે, સર્વકલિવૈષે=અધા પાપોથી; મુંજંતે=ખાય છે; તે=તે, તુ=પણ, અઘમ્=પાપને, પાપા=પાપીઓ, યે=જે, પચંતિ=રાંધે છે, આત્મકારણાત્ (આત્માનઃ કારણાત્)=પોતાને માટે.

યજ્ઞના શેષ (બાકી) રહેલા અન્નને ખાનાર સત્પુરુષો અધા પાપોથી મુક્ત થાય છે, પણ જે પાપીઓ પોતાને માટે રાંધે છે, તે પાપને જ ખાય છે. ૧૩

અન્નાદ્ભવંતિ ભૂતાનિ પર્જન્યાદન્નસંભવઃ ॥

યજ્ઞાદ્ભવતિ પર્જન્યો યજ્ઞઃ કર્મસમુદ્ભવઃ ॥૧૪॥

અન્નાત્=અન્નથી; ભવતિ=ઉત્પન્ન થાય છે; ભૂતાનિ=પ્રાણીઓ; પર્જન્યાત્=વરસાદથી; અન્નસંભવ (અન્નસ્ય સંભવઃ)=અન્નનું ઉત્પન્ન થવું. યજ્ઞાત્=યજ્ઞથી, ભવતિ=થાય છે; પર્જન્યઃ=વરસાદ, યજ્ઞ=યજ્ઞ, કર્મસમુદ્ભવઃ (કર્મણઃ સમુદ્ભવઃ યસ્ય તત્)=કર્મથી ઉત્પન્ન થાય છે જે તે,

પ્રાણીઓ અન્નથી ઉત્પન્ન થાય છે. અન્ન વરસાદથી ઉત્પન્ન થાય છે. વરસાદ યજ્ઞથી થાય છે અને યજ્ઞ કર્મથી ઉત્પન્ન થાય છે. ૧૪

કર્મ બ્રહ્મોદ્ભવં વિદ્ધિ બ્રહ્માક્ષરસમુદ્ભવમ્ ॥

તસ્માત્સર્વમતં બ્રહ્મ નિત્યં યજ્ઞે પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥૧૫॥

કર્મ=કર્મ, બ્રહ્મોદ્ભવમ્ (બ્રહ્મણઃ ઉદ્ભવઃ યસ્ય તત્)=વેદથી ઉત્પત્તિ થયેલી છે જેની તે, વિદ્વિ=તું જાણ; બ્રહ્મ=વેદ; અક્ષરસમુદ્ભવમ્ (અક્ષરસ્ય સમુદ્ભવ યસ્ય તત્) અક્ષર પ્રહ્મથી ઉત્પત્તિ થાય છે જેની તે; સ્માન્=તે માટે, સર્વગતમ્=મર્વવ્યાપક; બ્રહ્મ=પ્રહ્મ નિત્યમ્=નિરંતર; યજ્ઞ=યજ્ઞમાં; પ્રતિષ્ઠિતમ્=વસે છે.

કર્મ વેદથી ઉત્પન્ન થયેલાં છે અને વેદ અક્ષર પ્રહ્મથી ઉત્પન્ન થયેલા છે એમ તું જાણ. તે માટે જ સર્વવ્યાપક પ્રહ્મ નિરંતર યજ્ઞમાં વસે છે. ૧૫

एवं प्रवर्तितं चक्रं नानुवर्तयतीह यः ॥

अघायुरिन्द्रियारामो मोघं पार्थ स जीवति ॥१६॥

અવમ્=આ પ્રમાણે; પ્રવર્તિતમ્=ચાલતા; ચક્રમ્=ચક્રને; ન=નથી; અનુવર્તયતિ=અનુસરે છે; હિહ=અહિં; યઃ=જે; અઘાયુઃ [અઘમ્ આયુઃ યસ્ય સઃ]=પાપરૂપજીવન છે જેનું તે; ઇન્દ્રિયારામઃ [ઇન્દ્રિયેષુ આરામઃ યસ્ય સઃ]=ઇન્દ્રિયોમાં આરામ છે જેને તે; મોઘ=વ્યર્થ; પાર્થ=હે અર્જુન; સઃ=તે; જીવતિ=જીવે છે.

આ પ્રમાણે અહિં ચાલતા ચક્રને જે અનુસરતો નથી, તે હે અર્જુન? ઇન્દ્રિયોમાં સુખ માનનાર પાપરૂપ જીવન-વાળો વ્યર્થ જીવે છે. ૧૬

यस्त्वात्मरतिरेव स्यादात्मतृप्तश्च पावकः ॥

आत्मन्येव च संतुष्टस्तस्य कार्यं न विद्यते ॥१७॥

યઃ=જે; તુ=પણ; આત્મરતિઃ [આત્મનિ રતિઃ યસ્ય ચઃ]=આત્મપ્રમા

પ્રીતિ છે જેની તે. એવ=જ; સ્યાત્=છે; આત્મતૃપ્ત [આત્મના તૃપ્ત:]
આત્મામાં તૃપ્ત; ચ=અને, માનવ=મનુષ્ય, આત્મનિ=આત્મામાં; એવ=જ;
સંતુષ્ટ = સંતુષ્ટ; તસ્ય=તેને; કાર્યમ્=કર્તવ્ય; ન=નહિ; વિદ્યતે=જણાય
છે-હોય છે.

પણ જે મનુષ્ય આત્મામાં જ પ્રીતિવાળો, આત્મામાંજ
તૃપ્તિવાળો અને આત્મામાંજ સંતુષ્ટ છે, તેને કર્તવ્ય હોતું
નથી. ૧૭

नैव तस्य कृतेनार्थो नाकृतेनैह कश्चन ॥

न चास्य सर्वभूतेषु कश्चिदर्थं व्यपाश्रयः ॥ १८ ॥

ન=નથી; એવ=જ; તસ્ય=તેને; કૃતેન=કરેલા કર્મ વડે; અર્થ=પ્રયો-
જન; ન=નથી, અકૃતેન=ન કરવા વડે; હૈ=અહિં-આ લોકમાં; કશ્ચન=
કાંઈ; ન=નથી; ચ=અને; અસ્ય=એને; સર્વભૂતેષુ [સર્વેષુ ભૂતેષુ] સર્વ
ભૂતોમાં; કશ્ચિત્=કાંઈ, અર્થ=પ્રયોજનનો; વ્યપાશ્રય=સંબંધ.

આ લોકમાં તેને-આત્મનિષ્ઠને-કરેલા કર્મ વડે, કે ન
કરવા વડે, કાંઈ પ્રયોજન નથી, કેમકે એને સર્વ ભૂતોમાં
કાંઈ પ્રયોજનનો સંબંધ નથી. ૧૮

तस्मादसक्तः सततं कार्यं कर्म समाचर ॥

असक्तो ह्याचरन्कर्म परमाप्नोति पूरुषः ॥ १९ ॥

તસ્માત્=તેટલા માર્ગે; અસક્તઃ=સંગ રહિત રહી; સતતમ્=નિત્ય;
કાર્યમ્=આવશ્યક; કર્મ=કર્મ; સમાચર=સારી રીતે કર; અસક્તઃ=સંજ-
રહિત; હિ=હારણકે; આચરન્=કરતો હતો; કર્મ=કર્મ; પરમ=પરમ
પુરુષ; આપ્નોતિ=પામે છે; પૂરુષ=પુરુષ.

તેટલા માટે, નિત્ય સંગરહિત રહી, આવશ્યક કર્મ સારી રીતે કર, કારણકે સંગ રહિત પુરૂષ કર્મ કરતો છતો, પરમ પદને—મોક્ષને—પામે છે. ૧૯

કર્મણૈવ હિ સંસિદ્ધિમાસ્થિતા જનકાદયઃ ॥

લોકસંગ્રહમેવાપિ સંપશ્યન્કર્તુમર્હસિ ॥ ૨૦ ॥

કર્મણા=કર્મ વડે; એવ=જ; હિ=કેમકે; સંસિદ્ધિમ્=ઉત્તમ સિદ્ધિ-મોક્ષ; આસ્થિતા:=પામ્યા છે, જનકાદયઃ (જનકઃ આદિઃ યેષામ્ તે)=જનક આદિ; લોકસંગ્રહમ્ (લોકસ્ય સંગ્રહમ્) લોકના સંગ્રહને; એવ=જ; અપિ=પણ; સંપશ્યન્=જોતો છતો; કર્તુમ્=કર્મ કરવાને; અર્હસિ=તું યોગ્ય છે.

કેમકે જનકઆદિ પણ કર્મ વડે જ મોક્ષ પામ્યા છે. લોકના સંગ્રહને જોતો છતો તું કર્મ કરવાને જ યોગ્ય છે. ૨૦

યદ્યદાચરતિ શ્રેષ્ઠસ્તત્તદેવેતરો જનઃ ॥

સ યત્પ્રમાણં કુરુતે લોકસ્તદનુવર્તતે ॥ ૨૧ ॥

યત્=જે; યત્=જે; આચરતિ=આચરે છે—કર્મ કરે છે; શ્રેષ્ઠઃ=શ્રેષ્ઠ મનુષ્ય; તત્=તે; તત્=તે; એવ=જ; ઇતરઃ=બીજો; જનઃ=મનુષ્ય; સઃ=તે-શ્રેષ્ઠ મનુષ્ય; યત્=જેને; પ્રમાણમ્=પ્રમાણ-માન્ય; કુરુતે=કરે છે; લોકઃ=લોક; તત્=તેને, અનુવર્તતે=અનુસરે છે.

શ્રેષ્ઠ મનુષ્ય જે જે કર્મ કરે છે, તે તે કર્મજ બીજો મનુષ્ય (કરે છે.) તે શ્રેષ્ઠ મનુષ્ય જેને પ્રમાણ-માન્ય-કરે છે, તેને લોક અનુસરે છે. ૨૧

ન મે પાર્થાસ્તિ કર્તવ્યં ત્રિષુ લોકેષુ કિંચન ॥

નાનવાપ્તમવાપ્તવ્યં વર્તે એવ ચ કર્મણિ ॥૨૨॥

ન=નહિ, મે=મારે; પાર્થ=હે પાર્થ-અર્જુન; અસ્તિ=છે; કર્તવ્યમ્=કર્તવ્ય, ત્રિષુ=ત્રણે; લોકેષુ=લોકમાં; કિંચન=કંઈ; ન=નથી. અનવાપ્તમ્=ન મેળવેલું; અવાપ્તવ્યમ્=મેળવવાનું, વર્તે=હું વર્તું છું; એવ=જ, ચ=૫તાં; કર્મણિ=કર્મમાં.

હે અર્જુન મારે ત્રણે લોકમાં કંઈ કર્તવ્ય છે નહિ, ન મેળવેલું મેળવવાનું નથી; છતાં હું કર્મમાં જ વર્તું છું—કર્મ કરું છું. ૨૨

યદિ હ્યહં ન વર્તેયં જાતુ કર્મણ્યતંદ્રિતઃ ॥

મમ વર્તમાનુવર્તન્તે મનુષ્યાઃ પાર્થ સર્વશઃ ॥૨૩॥

યદિ=જો; હિ=ખરેખર; અહમ્=હું; નવર્તેયમ્=પ્રવૃત્ત ન થાઉં, જાતુ=કદાચ કર્મણિ=કર્મમાં; અતંદ્રિતઃ=આળસ વગરનો થઈ; મમ=મારા; વર્તમાનુવર્તન્તે=અનુસરે, મનુષ્યા=મનુષ્યો, પાર્થ=હે પાર્થ-અર્જુન; સર્વશઃ=સર્વ પ્રકારે.

જો હું આળસ વગરનો થઈ કદાચ કર્મમાં પ્રવૃત્ત ન થાઉં, તો ખરેખર હે અર્જુન ? મનુષ્યો સર્વ પ્રકારે મારા માર્ગને અનુસરે. ૨૩

ઉત્સીદેયુરિમે લોકા ન કુર્યાં કર્મ ચેદહમ્ ॥

સંકરસ્ય ચ કર્તા સ્યામુપહન્યામિમાઃ પ્રજાઃ ॥૨૪॥

ઝસારેયુ નાશ પામે; હમે=આ; લોકા:=લોકો; ન=ન; કુર્યામ્=કરું;
કર્મ=કર્મ; ચંત્=જો, અહમ્=હું, સકરસ્ય=વર્ણસંકરનો; ચ=અને; કર્તા=
કર્તા, ક્ષામ્=થાઉં, ઉપજન્યામ્=નાશ કરનાર; હમા.=આ; પ્રજા=પ્રજાઓનો.

જો હું કર્મ ન કરું તો આ લોક નાશ પામે, અને
હું વર્ણસંકરનો કર્તા તથા આ પ્રજાઓનો નાશ કરનાર
થાઉં. ૨૪

સક્તાઃ કર્મણ્યવિદ્વાંસો યથા કુર્વંતિ ભારત ॥

કુર્યાદ્વિદ્વાંસ્તથાસક્તચિકીર્ણલોકસંગ્રહમ્ ॥૨૫॥

સક્તા:=આસક્ત થયલા; કર્મણિ=કર્મમાં; અવિદ્વાસ:=અવિદ્વાન-
અજ્ઞાની માણસો; યથા=જેવી રીતે; કુર્વંતિ=કરે છે; ભારત=હે ભાગ્ય-
-અર્જુન; કુર્યાત્=કરે વિદ્વાન=વિદ્વાન-જ્ઞાની, તથા=તેવી રીતે; અસક્તઃ
:=આસક્ત રહિત થઈને ચિકીર્ણ:=ઈચ્છાથી; લોકસંગ્રહમ્ (લોકસ્ય
નગ્રહમ્)=લોક સંગ્રહની.

હે અર્જુન ? જેવી રીતે કર્મમાં આસક્ત થયેલા અ-
જ્ઞાની માણસો કર્મ કરે છે, તેવી રીતે લોક સંગ્રહની ઇચ્છા-
થી વિદ્વાન પણ આસક્તિ રહિત થઈને કર્મ કરે. ૨૫

ન બુદ્ધિભેદં જનયેદજ્ઞાનાં કર્મસંગિનામ્ ॥

જોષયેત્તર્વકર્માણિ વિદ્વાન્યુક્તઃ સમાચરન્ ॥૨૬॥

ન=નહિ; બુદ્ધિભેદમ્ (બુદ્ધેઃ ભેદમ્)=બુદ્ધિમાં ભેદ; જનયેત્=પેદા
કરે; અજ્ઞાનામ્=અજ્ઞાનીઓની, કર્મસંગિનામ્ (કર્મણિ સંગા યેષામ્ તેષામ્)
=કર્મમાં આસક્તિવાળા. જોષયેત્=જોડે; તર્વકર્માણિ (સર્વાણિ કર્માણિ)

=સર્વ કર્મોમાં, વિદ્વાન=જ્ઞાની; યુક્ત=અસકત થઈ; સમાચરન=સારી રીતે આચરતો.

જ્ઞાની, કર્મમાં આસક્તિવાળા અજ્ઞાનીઓની બુદ્ધિમાં ભેદ પેદા કરે નહિ, પણ અસકત થઈ સારી રીતે કર્મ આચરતો (અજ્ઞાનીઓને) સર્વ કર્મોમાં ભેડે. ૨૬

પ્રકૃતેઃ ક્રિયમાણાનિ ગુણૈઃ કર્માણિ સર્વશઃ ॥

અહંકારવિમૂઢાત્મા કર્તાહમિતિ મન્યતે ॥૨૭॥

પ્રકૃતે=પ્રકૃતિના; ક્રિયમાણાનિ=કરાય છે, ગુણૈઃ=ગુણો વડે, કર્માણિ કર્મો; સર્વશઃ=સર્વ પ્રદારનાં કર્મો કરાવ છે. અહંકાર વિમૂઢાત્મા (અહંકારેણ વિમૂઢઃ આત્મા यस્ય સ.)=અહંકાર વડે મૂઢ થયેલા ચિત્તવાળો પુરુષ. કર્તા=કર્તા, અમ્=હું, ઇતિ=એમ; મન્યતે=માને છે.

પ્રકૃતિના ગુણો વડે સર્વ પ્રદારનાં કર્મો કરાવ છે. છતાં અહંકાર વડે મૂઢ થયેલા ચિત્તવાળો પુરુષ હું કર્તા છું, એમ માને છે. ૨૭

તત્ત્વવિત્તુ મહાબાહો ગુણકર્મ વિભાગયોઃ ॥

ગુણા ગુણેષુ વર્તતે ઇતિ મત્વા ન સજ્જતે ॥૨૮॥

તત્ત્વવિ=તત્ત્વ બાણુનાર-જ્ઞાની, તુ=તો, મહાબાહો=હે મહાબાહો! —અર્જુનઃ ગુણકર્મ વિભાગયોઃ (ગુણાનામ્ ચ કર્મણામ્ ચ વિભાગયોઃ) =શુશ્રુ અને કર્મના વિભાગનું. ગુણાઃ=ગુણો-૬ દ્રિ ૮ ગુણેષુ=ગુણોમાં-વિષયોમાં, વર્તતે=વર્તે છે; ઇતિ=એમ; મત્વા=માનીને, નસજ્જતે=આસક્ત થતો નથી,

હે અર્જુન ? ગુણ અને કર્મના વિભાગનું તત્ત્વ બીજું-
નાર—જ્ઞાનિ—તો ઇન્દ્રિયો વિષયોમાં વર્તે છે, એમ માની
આસક્ત થતો નથી. ૨૮

પ્રકૃતેર્ગુણસંમૂઢાઃ સંજ્જંતે ગુણકર્મસુ ॥

તાનકૃત્સ્નવિદો મંદાન્કૃત્સ્નવિન્ન વિચાલયેત્ ॥૨૯॥

પ્રકૃતેઃ=પ્રકૃતિનાઃ ગુણસમૂહાઃ [ગુણૈઃ સંમૂઢાઃ]=ગુણો વડે મૂઢ
થયલા; સંજ્જંતે=આસક્ત થાય છે; ગુણકર્મસુ [ગુણાનામ્ કર્મસુ] ગુણોના
કર્મમાં, તાન્=તે; અકૃત્સ્નવિદઃ=અજ્ઞાની; મંદાન્=મંદ બુદ્ધિવાળા પૂર-
વેને; કૃત્સ્નવિત્=જ્ઞાની; ન વિચાલયેત્=ચલાયમાન ન કરે.

પ્રકૃતિના ગુણોવડે મૂઢ થયલા પુરૂષો, ગુણોના કર્મમાં
આસક્ત થાય છે, તે અજ્ઞાની મંદ બુદ્ધિવાળા પુરૂષોને જ્ઞાની
ચલાયમાન ન કરે—કરવા નહિ. ૨૯

મયિ સર્વાણિ કર્માણિ સંન્યસ્યાધ્યાત્મચેતસા ॥

નિરાશીર્નિર્મમો ભૂત્વા યુદ્ધયસ્વ વિગતજ્વરઃ ॥ ૩૦ ॥

મયિ=મારામાં; સર્વાણિ=સર્વ; કર્માણિ=કર્મોને; સંન્યસ્ય=અર્પણ
કરી; અધ્યાત્મ ચેતસા=(અધ્યાત્મનિ ચેતસા)=અધ્યાત્મ ચિત્ત વડે;
નિરાશીઃ=આશા વગરનો; નિર્મમઃ=મમતા વગરનો; ભૂત્વા=થઈને; યુદ્ધ-
યસ્વ=તું યુદ્ધ કર; વિગતજ્વરઃ=(વિગતઃ જ્વરો यस્ય સઃ)=સંતાપ
વગરનો થઈ

અધ્યાત્મ ચિત્તવડે સર્વ કર્મોને મારામાં અર્પણ કરી
આશા વગરનો, મમતા વગરનો, અને સંતાપ વગરનો થઈ
તું યુદ્ધ કર. ૩૦

ये मे मतमिदं नित्यमनुतिष्ठन्ति मानवाः ॥

श्रद्धावंतोऽनसूयन्तो मुच्यन्ते तेऽपि कर्मभिः॥३१॥

યે=જે; મે=મારા; મતમ્=મતને; ઇદમ્=આ; નિત્યમ્=હંમેશાં; અનુતિષ્ઠતિ=આચરે છે; માનવાઃ=માણસો; શ્રદ્ધાવંતઃ=શ્રદ્ધાવાળા; અનસૂયંતઃ=અસૂયા વગરના થઈ; મુચ્યન્તે=મુકાય છે-છૂટે છે; તે=તેઓ; અપિ=પણ; કર્મભિઃ=કર્મોથી.

જે માણસો મારા આ મતને, શ્રદ્ધાવાળા અને અસૂયા વગરના થઈ નિત્ય આચરે છે. તેઓ પણ કર્મોથી છૂટે છે. ૩૧

ये त्वेतदभ्यसूयन्तो नानुतिष्ठन्ति मे मतम् ॥

सर्वज्ञानविमूढास्तान्विद्धि नष्टानचेतसः॥३२॥

યે=જે; તુ=પણ; એતત્=આ; અભ્યસૂયન્તઃ=અસૂયા કરનારા; નાનુતિષ્ઠન્તિ=અંગીકાર કરતા નથી; મે=મારા; મતમ્=મતને; સર્વજ્ઞાનવિમૂઢાન્ [સર્વસ્મિન્ જ્ઞાને વિમૂઢાન્]=સર્વ જ્ઞાનમાં વિમૂઢ; તાન્=તેમને વિદ્ધિ=જાણ; નષ્ટાન્=નાશ પામેલા; અચેતસઃ=દુષ્ટ ચિત્તવાળા.

પણ જે અસૂયા કરનાર પુરૂષો, મારા આ મતને અંગીકાર કરતા નથી, તેમને સર્વ જ્ઞાનમાં વિમૂઢ, દુષ્ટ ચિત્તવાળા, અને નાશ પામેલા જાણ. ૩૨

सदृशं चेष्टते स्वस्याः प्रकृतेर्ज्ञानवानपि ॥

प्रकृतिं यांति भूतानि निग्रहः किं करिष्यति॥३३॥

સદૃશમ્=અનુસાર; ચેષ્ટતે=ચેષ્ટા કરે છે સ્વસ્યાઃ=પોતાની; પ્રકૃતેઃ=

પ્રકૃતિ; જ્ઞાનવાન્=જ્ઞાનવાન; અપિ=પણ; પ્રકૃતિમ્=પ્રકૃતિને; યાતિ=અનુસરે છે; ભૂતાનિ=સર્વ; પ્રાણીઓ; નિમ્નહ=નિઘ્રહ; કિમ્=શું; કરિષ્યાતિ કરી શકશે.

જ્ઞાનવાન્ પણ પોતાની પ્રકૃતિ અનુસાર ચેષ્ટા કરે છે. સર્વ પ્રાણીઓ પ્રકૃતિને અનુસરે છે. (ત્યાં) નિઘ્રહ શું કરી શકશે ? ૩૩

इन्द्रियस्येन्द्रियस्यार्थे रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ॥

तयोर्न वशमागच्छेत्तौ त्वस्य परिपंथिनौ ॥૩૪॥

इन्द्रियस्य=ઇન્દ્રિયોના; इन्द्रियस्य=ઇન્દ્રિયોના; अर्थे=વિષયોમાં; रागद्वेषौ (રાગ. ચ દ્વેષઃ ચ) રાગ અને દ્વેષ, व्यवस्थितौ=રહેલા છે; तयोः=તેને; न=નહિ; वशम्=વશ, आगच्छेत्=થવું; तौ=તે-રાગદ્વેષ; हि=કેમકે; अस्य=આના-પ્રાણીના; परिपंथिनौ=વાટપાડુ-શત્રુ-છે.

ઇન્દ્રિયો ઇન્દ્રિયોના-દરેક ઇન્દ્રિયોના-વિષયોમાં રાગ અને દ્વેષ રહેલા છે, તેને વશ થવું નહિ, કેમકે તે રાગ અને દ્વેષ આ પ્રાણીના વાટપાડુ-શત્રુ-છે. ૩૪

श्रेयान्स्वधर्मे विगुणः परधर्मान्स्वनुष्ठितात् ॥

स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ॥૩૫॥

श्रेयान्=શ્રેષ્ઠ; स्वधर्मः=પોતાનો ધર્મ; विगुणः=ઓછા ગુણવાળો; परधर्मात् (परस्य धर्मात्)=પરધર્મથી; स्वनुष्ठितात्=સારી રીતે આચરેલા; स्वधर्मे=પોતાના ધર્મમાં. निधनम्=મરણ; श्रेयः=સારું; परधर्मः=પારકો ધર્મ; भयावहः=ભયકારક.

સારી રીતે આચરેલા પરધર્મથી ઓછા ગુણવાળો પોતાનો ધર્મ શ્રેષ્ઠ છે. પોતાના ધર્મમાં મરણ સારું છે, પરંતુ પારકો ધર્મ ભયકારક છે. ૩૫

અર્જુન ઉવાચ ॥

અર્જુન બોલ્યા—

અથ કેન પ્રયુક્તોયં પાપં ચરતિ પૂરુષઃ ॥

અનિચ્છન્નપિ વાર્ણેય વલાદિવ નિયોજિતઃ॥૩૬॥

અથ=તો પછી; કેન=કેના વડે; પ્રયુક્તઃ=પ્રેરાયલો; અયમ્=આ; પાપમ્=પાપ; ચરતિ=આચરે છે-કરે છે; પૂરુષઃ=પુરૂષ; અનિચ્છન્ન=ન ઇચ્છતો છતો, અપિ=પણ, વાર્ણેય=હે વાર્ણેય-શ્રીકૃષ્ણ; વલાત્=બળથી; ઇવ=પેઠે; નિયોજિતઃ=જોડાયેલા.

અર્જુન બોલ્યા—હે શ્રીકૃષ્ણ ? તો પછી કેના વડે પ્રેરાયલો, બળથી જોડાયેલા પેઠે આ પુરૂષ ન ઇચ્છતો છતો પણ પાપ કરે છે ? ૩૬

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ ॥

શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા—

કામ एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः ॥

महाशनो महापाप्मा विद्ध्येनमिह वैरिणम्॥૩૭॥

કામઃ=કામ; એષઃ=આ; ક્રોધઃ=ક્રોધ; એષઃ=આ; રજોગુણ સમુદ્ભવઃ (રજસઃ ગુણાત્ સમુદ્ભવઃ यस્ય સઃ)=રજોગુણથી ઉત્પન્ન થયેલો; મહા-શનઃ (મહત્ અશનમ્ यस્ય સઃ) ધણું ખાતાર; મહાપાપ્મા=મહાપાપી; વિદ્ધિ=જાણ; એનમ્=એને; ઇહ=અહીં-સંસારમાં; વૈરિણમ્=વેરી.

શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા—આ કામ છે, આ કામજ ક્રોધરૂપ

છે, તે રજ્જેશુભ્રુથી ઉત્પન્ન થયલો, ઘણું ખાનાર, મહા પાપી છે. એને અહીં-સંસારમાં-વેરી જાણુ. ૩૭

ધૂમેનાવ્રિયતે વહ્નિર્યથાઽઽદર્શો મલેન ચ ॥

યથોલ્બેનાવૃતો ગર્ભસ્તથા તેનેદમાવૃતમ્ ॥ ૩૮ ॥

ધૂમેન=ધુમાડા વડે; આવ્રિયતે=ઢંકાય છે; વહ્નિઃ=અગ્નિ; યથા=જેવી રીતે. આદર્શ=દર્પણ; મલેન=મેલ વડે; ચ=અને; યથા=જેવી રીતે; ડલ્બેન=ઓર વડે; આવૃતઃ=ઢંકાય છે; ગર્ભઃ=ગર્ભ; તથા=તેવી રીતે; તેન =તે વડે-કામ વડે, દડમ્=આ જગત; આવૃતમ્=ઢંકાયલું છે.

જેવી રીતે ધુમાડાવડે અગ્નિ ઢંકાય છે, મેલવડે દર્પણ ઢંકાય છે, અને જેવી રીતે ઓર વડે ગર્ભ ઢંકાય છે, તેવી રીતે તે વડે-કામવડે-આ જગત ઢંકાયલું છે. ૩૮

આવૃતં જ્ઞાનમેતેન જ્ઞાનિનો નિત્યવૈરિણા ॥

કામરુપેણ કૌતેય દુષ્પૂરેણાનલેન ચ ॥૩૯॥

આવૃતમ્=ઢંકાયું છે; જ્ઞાનમ્=જ્ઞાનને; એતેન=આ; જ્ઞાનિનઃ=જ્ઞાનીના; નિત્યવૈરિણા=હુમેશના વેરીએ; કામરુપેણ (કામઃ રુપમ્ યસ્ય સઃ) કામ રૂપ; કૌતેય=હે કૌતેય-અર્જુન; દુષ્પૂરેણ=ન પુરાય એવા; અનલેન=અગ્નિ વડે; ચ=અને.

હે અર્જુન ? જ્ઞાનીના હુમેશના વેરી અને અગ્નિ વડે ન પુરાય એવા આ કામ રૂપે, જ્ઞાનને ઢંકાયું છે. ૩૯

इन्द्रियाणि मनो बुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते ॥

एतैर्विमोहयत्येष ज्ञानमावृत्य देहिनम् ॥૪૦॥

इन्द्रियाणि=ઇન્દ્રિયો; मनः=મન; बुद्धिः=બુદ્ધિ; अस्य=એતુ-કામનું;
अधिष्ठानम्=અધિષ્ઠાન-રહેઠાણુ; उच्यते=કહેવાય છે; एतैः=એ વડે-અ-
ધિષ્ઠાન વડે, विमोहयति=મોહ પમાડે છે; एषः=આ-કામ ક્રોધ; ज्ञानम्
=જ્ઞાનને; आवृत्य=ઢાંકીને; देहितम्=દેહી-જીવાત્માને.

ઇન્દ્રિયો, મન અને બુદ્ધિ, એનું-કામનું-અધિષ્ઠાન-
રહેઠાણુ-કહેવાય છે. એ વડે-અધિષ્ઠાન વડે-આ-કામ ક્રોધ
જ્ઞાનને ઢાંકીને, જીવાત્માને મોહ પમાડે છે. ૪૦

तस्मात्त्वमिन्द्रियाण्यादौ नियम्य भरतर्षभ ॥

पाप्मानं प्रजहि ह्येनं ज्ञानविज्ञाननाशनम् ॥४१॥

तस्मात्=તેટલા માટે; त्वम्=તું; इन्द्रियाणि=ઇન્દ્રિયો. आदौ=પ્રથમ;
नियम्य=વશ કરીને; भरतर्षभ (भरतानाम् ऋषभ)=હે ભરતર્ષભ-અર્જુન;
पाप्मानम्=પાપરૂપ; प्रजहि=મારી નાંખ; हि=નિશ્ચય; एनम्=આ કામ
ક્રોધને; ज्ञानविज्ञाननाशनम् (ज्ञानस्य च विज्ञानस्य च नाशनम्)=જ્ઞાન
અને વિજ્ઞાનનો નાશ કરનાર.

તેટલા માટે, પ્રથમ તું ઇન્દ્રિયોને વશ કરીને હે અર્જુ-
ન ? જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનનો નાશ કરનાર, આ પાપરૂપ કામ
ક્રોધને નિશ્ચય મારી નાંખ. ૪૧

इन्द्रियाणि पराण्याहुरिन्द्रियेभ्यः परं मनः ॥

मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः ॥४२॥

इन्द्रियाणि=ઇન્દ્રિયોને; पराणि=શ્રેષ્ઠ; आहुः=કહે છે; इन्द्रियेभ्य =ઇન્દ્રિયોથી;
परम्=શ્રેષ્ઠ; मनः=મન; मनसः=મનથી; तु=પણ; परा=શ્રેષ્ઠ; बुद्धिः=બુદ્ધિ;
भ्यः=ને; बुद्धेः=બુદ્ધિથી; परतः=શ્રેષ્ઠ; तु=પણ; सः=તે-આત્મા.

ઇન્દ્રિયોને (સ્થુલ શરીરથી) શ્રેષ્ઠ કહે છે, ઇન્દ્રિયોથી મન શ્રેષ્ઠ છે, અને મનથી બુદ્ધિ શ્રેષ્ઠ છે, જે બુદ્ધિથી પણ શ્રેષ્ઠ છે, તે આત્મા છે. ૪૨

एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वा संस्तभ्यात्मानमात्मना ॥

जहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरासदम् ॥४३॥

एषम्=એ પ્રધારે; बुद्धेः=બુદ્ધિથી; परम्=શ્રેષ્ઠ; बुद्ध्वा=બુદ્ધિને. संस्तभ्य=સ્થિર કરીને; आत्मानम्=મનને. आत्मना= બુદ્ધિ વડે; जहि=તું હણ; शत्रुम्=શત્રુને महाबाहो (महान्तौ बाहु यस्य)=હે મહા-બાહો-અર્જુન; कामरूपम् (कामः रूपम् यस्य स.)=કામરૂપ; दुरासदम्=દુર્જય.

હે અર્જુન ? એ પ્રમાણે બુદ્ધિથી શ્રેષ્ઠ આત્માને બુદ્ધિને, બુદ્ધિવડે મનને સ્થિર કરીને, કામરૂપ દુર્જય શત્રુને તું હણ. ૪૩

अध्याय त्रींशे संपूर्ण.

चतुर्थोऽध्यायः ॥ अध्याय योथो.

ज्ञानविभागयोगः ॥ ज्ञानना विभागनो योग.

श्रीकृष्ण उवाच ॥ श्रीकृष्ण भोदया—

इमं विवस्वते योगं प्रोक्तवानहमव्ययम् ॥

विवस्वान्मनवे प्राह मनुरिक्ष्वाकवेऽब्रवीत् ॥१॥

इमम्=आ; विवस्वते=सूर्यने; योगम्=योग; प्रोक्तवान्=કહ્યો; अहम्=મેં; अव्ययम्=અવ્યય; विवस्वान्=સૂર્યે; मनवे=મનુને; प्राह=કહ્યો; मनुः=મનુએ; इक्ष्वाकवे=ઇક્ષ્વાકુને; अब्रवीत्=કહ્યો.

શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા—આ અવ્યય યોગ મેં સૂર્યને કહ્યો, સૂર્યે મનુને કહ્યો, અને મનુએ ઇક્ષ્વાકુને કહ્યો. ૧

एवं परंपराप्राप्तमिमं राजर्षयो विदुः ॥

स कालेनेह महता योगो नष्टः परतप ॥२॥

एवम्=એ પ્રમાણે; परंपराप्राप्तम्=(परम् परया प्राप्तम्) પરંપરાએ મળેલો, इमम्=આ, राजर्षयः=રાજર્ષિઓ; विदुः=જાણુતા હતા; सः=તે; कालेन=કાળે; इह=અહિ—આ લોકમાં; महता=લાંબા; योगः=યોગ; नष्टः=નાશ પામ્યો; परतप=હે પરંતપ—અર્જુન.

એ પ્રમાણે પરંપરાએ મળેલો આ યોગ, રાજર્ષિઓ જાણુતા હતા. હે અર્જુન ? તે યોગ લાંબા કાળે આ લોકમાંથી નાશ પામ્યો. ૨

स एवायं मया तेऽद्य योगः प्रोक्तः पुरातनः ॥

भक्तोऽसि मे सखा चेति रहस्यं ह्येतदुत्तमम् ॥ ३ ॥

सः=તે; एक=જ; अयम्=આ; मया=મેં; ते=તને; अद्य=આજ યોગ=યોગ; प्रोक्त=કહ્યો, पुरातनः=અનાદિ; भक्तः=ભક્ત; असि=તું છે म=મારો; सखा=મિત્ર; च=અને; इति=એ માટે, रहस्यम्=રહસ્ય; हि=કારણ કે; एतत्=આ; उत्तमम्=ઉત્તમ.

તેજ આ અનાદિ યોગ મેં તને કહ્યો, તું મારો ભક્ત

અને મિત્ર છે, એ માટે (કહ્યો.) કારણકે આ ઉત્તમ રહસ્ય છે. ૩

અર્જુન ઉવાચઃ ॥

અર્જુન બોલ્યા—

અપરં ભવતો જન્મ પરં જન્મ વિવસ્વતઃ ॥

કથમેતદ્વિજાનીયાં ત્વમાદૌ પ્રોક્તવાનિતિ ॥૪॥

અપરમ=હમણાં; ભવતઃ=આપનો; જન્મ=જન્મ; પરમ=પહેલાં જન્મ =જન્મ; વિવસ્વતઃ=સૂર્યનો, કથમ=કેવી રીતે, એતત્=આ-યોગ વિજાની-યામ્=હું બાણી શકું; ત્વમ્=તમે; આદૌ=પહેલાં, પ્રોક્તવાન્=કહ્યો હતો-ફતિ=એમ.

અર્જુન બોલ્યા—આપનો જન્મ હમણાં છે, અને સૂર્યનો જન્મ તો પહેલાં છે, તો આ-યોગ-તમે પહેલાં કહ્યો હતો, એમ કેવી રીતે હું બાણી શકું. ૪

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ ॥

શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા—

બહૂનિ મે વ્યતીતાનિ જન્માનિ તવ ચાર્જુન ॥

તાન્યહં વેદ સર્વાણિ ન ત્વં વેત્થ પરંતપ ॥૫॥

બહૂનિ=ધણા; મે=મારા; વ્યતીતાનિ=થઈ ગયા છે; જન્માનિ=જન્મો. તવ=તારા; ચ=અને, અર્જુન=હે-અર્જુન; તાનિ=તે, અહમ્=હું; વેદ=બાણું છું. સર્વાણિ=બધાને; ન=નથી; ત્વમ્=તું, વેત્થ=બાણું છે; પરંતપ=હે પરંતપ-અર્જુન.

શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા—હે અર્જુન ? મારા અને તારા ધણા જન્મો થઈ ગયા છે, તે બધાને હું બાણું છું પણ હે અર્જુન ? તું બાણુતો નથી. ૫

અજોઽપિ સન્નવ્યયાત્મા ભૂતાનામીશ્વરોઽપિ સન્ ॥

પ્રકૃતિં સ્વામિધિષ્ઠાય સંભવામ્યાત્મમાયયા ॥૬॥

અજ=અજન્મા; અપિ=પણુ; સન=છતાં; અવ્યયાત્મા (અવ્યય આત્મા યસ્ય સ્તઃ)=મરણુ વગરનો, ભૂતાનામ્=પ્રાણીઓનો; ઈશ્વર =ઈશ્વર, અપિ=પણુ, સન=છતાં પ્રકૃતિમ્=પ્રકૃતિને, સ્વામ્=મારી, અધિષ્ઠાય=અવલંબી, સંભવામિ=હું જન્મું છું, આત્મમાયયા (આત્મનઃ માયયા)=મારી માયા વડે.

અજન્મા છતાં, મરણુ વગરનો છતાં, અને સર્વ પ્રાણીઓનો ઈશ્વર છતાં પણુ મારી પ્રકૃતિને અવલંબી, હું મારી માયા વડે જન્મું છું. ૬

યદા યદા હિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્ભવતિ ભારત ॥

અભ્યુત્થાનમધર્મસ્ય તદાઽઽત્માનં સૃજામ્યહમ્ ॥૭॥

યદા=ત્યારે, યદા=ત્યારે; હિ=જ; ધર્મસ્ય=ધર્મનો; ગ્લાનિઃ=નાશ મર્ચતિ=થાય છે; ભારત=હે ભારત-અર્જુન; અભ્યુત્થાનમ્=વૃદ્ધિ-ઉદય, અધર્મસ્ય=અધર્મનો, તદા=ત્યારે, આત્માનમ્=પોતાને; સૃજામિ=સરજી છું, અહમ્=હું.

ત્યારે ત્યારે ધર્મનો નાશ અને અધર્મનો ઉદય થાય છે, ત્યારે ત્યારે હે અર્જુન ? હું મને પોતાને સરજી છું—હું ઉત્પન્ન થાઉં છું. ૭

પરિત્રાણાય સાધૂનાં વિનાશાય ચ દુષ્કૃતામ્ ॥

ધર્મસંસ્થાપનાર્થાય સંભવામિ યુગે યુગે ॥૮॥

પરિક્ષણાય=રક્ષણ કરવા માટે; સાધુનામ્=સત્પુરુષોનું; વિનાશાય=
=નાશ કરવા માટે; ચ=અને; દુષ્ટતામ્=દુષ્ટોનો; ધર્મસંસ્થાપનાર્થાય (ધ-
મત્ત્વ સ્થાપનસ્ય અર્થાય)=ધર્મનું સ્થાપન કરવા માટે; સમવામિહું
જન્મ લેઉં છું; યુગ=યુગે; યુગં=યુગમાં

સત્પુરુષોનું રક્ષણ કરવા માટે, અને દુષ્ટોનો નાશ કરવા
માટે, તથા ધર્મનું સ્થાપન કરવા માટે હું યુગે યુગમાં
જન્મ લેઉં છું ૮

જન્મ કર્મ ચ મે દિવ્યમેવં યો વેત્તિ તત્ત્વતઃ ॥

ત્યક્ત્વા દેહં પુનર્જન્મ નૈતિ મામેતિ સોઽર્જુન ॥૯॥

જન્મ=જન્મ; કર્મ=કર્મ; ચ=અને; મે=મારાં; દિવ્યમ્=દિવ્ય; એવમ્
=એ પ્રમાણે; ય=જે; વેત્તિ=જાણે છે; તત્ત્વતઃ=યથાર્થ રીતે; ત્યક્ત્વા=
તજીને; દેહમ્=શરીર; પુનઃ=ફરી; જન્મ=જન્મ; નૈતિ=પામતો નથી;
મામ્=મને; એતિ=પામે છે; સ.=તે; અર્જુન=હે અર્જુન.

મારાં જન્મ અને કર્મ, જે દિવ્ય છે, એ પ્રમાણે
યથાર્થ રીતે જાણે છે, તે હે અર્જુન ? શરીર તજીને ફરી
જન્મ પામતો નથી, પણ મને પામે છે. ૯

વિતરાગભયક્રોધા મન્મયા માસુપાશ્રિતાઃ ॥

વહ્નો જ્ઞાનતપસા પૂતા મદ્ભાવમાગતાઃ ॥૧૦॥

વિતરાગભયક્રોધાઃ (વીતઃ રાગઃ ચ ભયમ્ ચ ક્રોધઃ ચ યેષામ્ તે)=
રાગ, ભય અને ક્રોધથી મુક્ત થયેલા; મન્મયા=મારા મન, મામ્=મને;
ઉપાશ્રિતાઃ=સેવતા; વહ્નઃ=ધણી-પુરુષો; જ્ઞાનતપસા (જ્ઞાનસ્ય તપસા)=

જ્ઞાનરૂપ તપ વડે; પૂતા=પવિત્ર થયલા; મદ્ભાવમ્ (મમ ભાવમ્) મારા ભાવને; આગતાઃ=પામ્યા છે.

રાગ, લય અને ક્રોધથી મુક્ત થયલા, મારામય, મને સેવતા, જ્ઞાનરૂપ તપ વડે પવિત્ર થયલા પુરૂષો મારા ભાવને પામ્યા છે. ૧૦

ये यथा मां प्रपद्यन्ते तांस्तथैव भजाम्यहम् ॥

मम वर्तमानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥११॥

* યે=જેઓ; યથા=જેવી રીતે; મામ્=મને; પ્રપદ્યન્તે=ભજે છે તાન્ તેઓને; તથા=તેવી રીતે; એવ=જ; ભજામિ=ભજું છું—ઈચ્છીત ફળ આપું છું; અહમ્=હું; મમ=મારા; વર્તમ્=માર્ગને; અનુવર્તન્તે=અનુસરે છે; મનુષ્યાઃ=મનુષ્યો; પાર્થ=હે પાર્થ—અર્જુન; સર્વશઃ=સર્વ રીતે.

જેઓ જેવી રીતે મને ભજે છે, તેઓને તેવી રીતેજ હું ભજું છું.—ઈચ્છીત ફળ આપું છું.—હે અર્જુન? મનુષ્યો સર્વ રીતે મારા માર્ગને અનુસરે છે. ૧૧

काक्षतः कर्मणां सिद्धिं यजंत इह देवताः ॥

क्षिप्रं हि मानुषे लोके सिद्धिर्भवति कर्मजा ॥१२॥

કાક્ષતઃ=ઈચ્છનારા—પુરૂષો; કર્મણામ્=કર્મોના; સિદ્ધિમ્=ફળને; યજન્તે=પૂજે છે; ઇહ=આ લોકમાં; દેવતાઃ=દેવોને; ક્ષિપ્રમ્=તરત; હિ=કેમ કે; માનુષે=મનુષ્ય, લોકે=લોકમાં; સિદ્ધિઃ=ફળ; ભવતિ=થાય છે; કર્મજા-કર્મનું.

આ લોકમાં કર્મના ફળને ઇચ્છનારા પુરૂષો દેવતા-
ઓને પૂજે છે, કેમકે મનુષ્ય લોકમાં કર્મનું ફળ તરત
થાય છે. ૧૨

चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः ॥

तस्य कर्तारमपि मां विद्ध्यकर्तारमव्ययम् ॥ १३ ॥

चाતુર્વર્ણ્યમ=ચાર વર્ણો, મયા=મારા વડે; સૃષ્ટમ=સરજીવ છે; ગુણ
કર્મવિભાગશઃ (ગુણાનામ ચ કર્મણામ ચ વિભાગશઃ)=ગુણો અને કર્મોના
વિભાગે કરીને, તસ્ય=તેનો, કર્તારમ્=કર્તા; અપિ=છતાં પણ, મામ્=મને;
વિદ્ધિ=જણ; અકર્તારમ્=અકર્તા અવ્યયમ્=વિદ્યાર રહિત

ગુણો અને કર્મોના વિભાગે કરીને ચાર વર્ણો મારા
વડે સરજીવ છે.—મેં સરજી છે.—હું તેનો કર્તા છું છતાં
પણ મને અકર્તા અને વિકાર રહિત જાણ. ૧૩

न मां कर्माणि लिपंति न मे कर्मफले स्पृहा ॥

इति मां योऽभिजानाति कर्मभिर्न सबद्धयते ॥ १४ ॥

ન=નથી; મામ્=મને; કર્માણિ=કર્મો; લિપંતિ=લેખે છે; ન=નથી; મે
=મારી; કર્મફલે (કર્મણઃ ફલે)=કર્મના ફળમાં; સ્પૃહા=ઇચ્છા; इति
=અર્થે પ્રમાણે; મામ્=મને ય=જે; અભિજાનાતિ=જાણે છે, કર્મભિઃ=કર્મો
વડે, ન=નથી; સ=તે; વદ્યતે=બધાય છે.

મને કર્મો લેખતાં નથી, મારી કર્મના ફળમાં ઇચ્છા
નથી, એ પ્રમાણે મને જે જાણે છે, તે કર્મો વડે બંધાતો
નથી. ૧૪

एवं ज्ञात्वा कृतं कर्म पूर्वैरपि मुमुक्षुभिः ॥

कुरु कर्मैव तस्मात्त्वं पूर्वैः पूर्वतरं कृतम् ॥ १५ ॥

एवम्=એ પ્રમાણે; જ્ઞાત્વા=જાણીને; કૃતમ્=કરેલું છે, કર્મ=કર્મ; પૂર્વૈઃ=પહેલાના; અપિ=પણ; મુમુક્ષુભિઃ=મુમુક્ષુઓએ; કુરુ=કર; કર્મ=કર્મ; એવ=જ; તસ્માત્=તેટલા માટે; ત્વમ્=તું, પૂર્વૈઃ=પહેલાનાઓએ, પુર્વતમ્=તેથી પણ પહેલા; કૃતમ્=કરેલું છે.

એ પ્રમાણે જાણીને પહેલાંના મુમુક્ષુઓએ પણ કર્મ કરેલું છે. વળી પહેલાનાઓએ તેથી પણ પહેલાં (કર્મ) કરેલું છે, માટે તું કર્મ જ કર. ૧૫

किं कर्म किमकर्मेति कवयोऽप्यत्र मोहिताः ॥

तत् कर्म प्रवक्ष्यामि यज्જ્ઞાત્વા મોક્ષયસેઽશુભાત્ ॥ ૧૬ ॥

કિમ્=શું; કર્મ=કર્મ; કિમ્=શું; અકર્મ=અકર્મ; इति=એ પ્રકારે; कवयः=વિદ્વાનો, અપિ=પણ; અત્ર=આમાં; મોહિતા=મુઝાણા છે; તત્=તેથી; તે=તેને; કર્મ=કર્મ; प्रवक्ष्यामि=કહીશ; यत्=જે; જ્ઞાત્વા=જાણીને; मोक्षयसे=તું છુટીશ; अशुभात्=અશુભથી.

કર્મ શું ? અને અકર્મ શું ? એ પ્રકારે આમાં વિદ્વાનો પણ મુઝાણા છે. તેથી તને કર્મ અને (અકર્મ પણ) કહીશ, જેને જાણીને તું અશુભથી છુટીશ. ૧૬

कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं बोद्धव्यं च विकर्मणः ॥

अकर्मणश्च बाद्धव्यं गहना कर्मणो गतिः ॥ १७ ॥

કર્મણ=કર્મનું તત્વ; હિ=કેમકે, અપિ=પણ, બોદ્ધવ્યમ્=જાણવું

બોદ્ધવ્યમ્=જાણવું; ચ=અને; વિકર્મણઃ=વિકર્મનું તત્વ; અકર્મણ=અકર્મનું તત્વ; ચ=અને; બોદ્ધવ્યમ્=જાણવું; ગહના=ન સમજાય તેવી; કર્મણઃ=કર્મની; ગતિઃ=ગતિ.

કર્મનું તત્વ પણ જાણવું, અને વિકર્મનું તત્વ પણ જાણવું, વળી અકર્મનું તત્વ પણ જાણવું, કારણ કે કર્મની ગતિ ન સમજાય તેવી છે. ૧૭

કર્મણ્યકર્મ યઃ પश्येदકર્મણિ ચ કર્મ યઃ ॥

સ બુદ્ધિમાન્મનુષ્યેષુ સ યુક્તઃ કૃત્સ્નકર્મકૃત્ ॥૧૮॥

કર્મણિ=કર્મમાં. અકર્મ=અકર્મને; યઃ=જે-પુરુષ; પश्यેત્=જુએ છે. અકર્મણિ=અકર્મમાં. ચ=અને; કર્મ=કર્મને; યઃ=જે; સઃ=તે-પુરુષ; બુદ્ધિમાન્=બુદ્ધિમાન; મનુષ્યેષુ=મનુષ્યોમાં; સઃ=તે; યુક્તઃ=યોગી; કૃત્સ્ન-કર્મકૃત્ (કૃત્સ્નમ્ કર્મ કરોતિ યઃ સ) =સર્વ કર્મ કરનાર.

જે પુરુષ કર્મમાં અકર્મને અને અકર્મમાં કર્મને જુએ છે, તે પુરુષ મનુષ્યોમાં બુદ્ધિમાન છે, તે યોગી છે, અને તે સર્વ કર્મ કરનાર છે. ૧૮

યસ્ય સર્વે સમારંભાઃ કામસંકલ્પવર્જિતાઃ ॥

જ્ઞાનાગ્નિદગ્ધકર્માણિ તમાહુઃ પંડિતં બુધાઃ ॥૧૯॥

યસ્ય=જેનાં; સર્વે=સર્વ; સમારંભાઃ=સમારંભો-કર્મો; કામ સંકલ્પ વર્જિતાઃ (કામૈઃ ચ સંકલ્પૈઃ ચ વર્જિતાઃ) =દેખો અને મંકરણ વગરનાં; જ્ઞાનાગ્નિદગ્ધકર્માણિ (જ્ઞાનસ્ય અગ્નિના દગ્ધાણિ કર્માણિ યસ્ય તમ્) =જ્ઞાન રૂપી અગ્નિ વડે જેનાં કર્મો જળી ગયલાં છે એવા; તમ્=તને; આહુઃ=કહે છે; પંડિતઃ પંડિત, બુધાઃ=જ્ઞાની પુરુષો.

જેનાં બધાં કર્મો હંચા અને સંકલ્પ વગરનાં છે,
તથા જેનાં કર્મો જ્ઞાન રૂપી અગ્નિવંડે બળી ગયેલા છે, તેને
જ્ઞાની પુરુષે “પરિત” કહે છે. ૧૯

ત્યક્ત્વા કર્મફલાસંગં નિત્યતૃપ્તો નિરાશ્રયઃ ॥

કર્મણ્યભિપ્રવૃત્તોઽપિ નૈવ કિં ચિત્કરોતિ સઃ ॥૨૦॥

ત્યક્ત્વા=તજીને, કર્મફલાસંગમ્ (કર્મણ ફલે આસંગમ્)=કર્મના
ફળની આસક્તિ, નિત્યતૃપ્તઃ=મેશનો સતોષી; નિરાશ્રયઃ=આશ્રય વગ-
રનો, કર્મણિ=કર્મોમાં, અભિપ્રવૃત્તઃ=મગ્ન, અપિ=છતાં પણ; ન=નથી;
શ્રવ=જા, કિંચિત્=કંઈપણ, કરોતિ=કરે છે, સ=તે,

કર્મના ફળની આસક્તિ તજીને, હું મેશનો સતોષી
અને આશ્રય વગરનો. કર્મોમાં મગ્ન છતાં પણ તે કંઈજ
કરતો નથી. ૨૦

નિરાશીર્યતચિત્તાત્મા ત્યક્ત્વર્ષપરિગ્રહઃ ॥

શારીરં કેવલ કર્મ કુર્વન્નાપ્નોતિ કિલ્વિષમ્ ॥૨૧॥

નિરાશીઃ=આશા વગરનો યતચિત્તાત્મા (યતમ્ ચિત્તમ્ ચ આત્મા
ચ યસ્ય સઃ)=ચિત્ત અને શરીર ને વશ રાખનાર; ત્યક્ત્વર્ષપરિગ્રહઃ
(ત્યક્તઃ સર્વ. પરિગ્રહા યેન સઃ)=સર્વ ભોગ સાધનોને ત્યાગનાર, શારી-
રમ્=શરીરનાં; કેવલમ્=ફક્ત; કર્મ=કર્મ, કુર્વન્=કરતો; ન આપ્નોતિ=
પામતો નથી, કિલ્વિષમ્=પાપને.

આશા વગરનો સિદ્ધ અને શરીરને વશ રાખનાર,
સર્વ ભોગનાં સાધનોને ત્યાગનાર, ફક્ત શરીરનાં કર્મો કરતો
પાપને પામતો નથી. ૨૧

યદચ્છાલાભ સંતુષ્ટો દ્વંદ્વાતીતો વિમત્સરઃ ॥

સમઃ સિદ્ધાવસિદ્ધૌ ચ કૃત્વાપિ ન નિવદ્ધયતે ॥૨૨॥

યદચ્છા લાભસંતુષ્ટઃ (યદચ્છાલાભે સંતુષ્ટ.) = અનાયાસે મળેલા લાભથી સંતુષ્ટ; દ્વંદ્વાતીતઃ = (દ્વદ્વ અતીત.) = દ્વંદ્વ સહિત; વિમત્સરઃ = વેર સહિત; સમ = સમાન રહેનાર, સિદ્ધૌ = ક્ષણની પ્રાપ્તિમાં; અસિદ્ધૌ = ક્ષણની અપ્રાપ્તિમાં, ચ = અને; કૃત્વા = કરીને, અપિ = પણ; નનિવદ્ધયતે = બંધાતો નથી.

અનાયાસે મળેલા લાભથી સંતુષ્ટ, દ્વંદ્વ સહિત, વેર સહિત, તથા ક્ષણની પ્રાપ્તિમાં અને ક્ષણની અપ્રાપ્તિમાં સમાન રહેનાર પુરૂષ (કર્મ) કરીને પણ બંધાતો નથી. ૨૨

ગતસંગસ્ય મુક્તસ્ય જ્ઞાનાવસ્થિતચેતસઃ ॥

યજ્ઞાયાચરતઃ કર્મ સમગ્રં પ્રવિલીયતે ॥૨૩॥

ગતસંગસ્ય (ગતઃ સંગઃ यस્ય તસ્ય) = સંગ સહિતનાં; મુક્તસ્ય = મુક્તના, જ્ઞાનાવસ્થિતચેતસઃ (જ્ઞાને અવસ્થિતમ્ ચેત્ત યસ્ય તસ્ય) = જ્ઞાનમાં સ્થિર ચિત્ત વાળાનાં, યજ્ઞાય = યજ્ઞને માટે, આચરતઃ = આચરનારનું; કર્મ = કર્મ; સમગ્રમ્ = અધુ-ક્ષણ સહિત; પ્રવિલીયતે = નાશ પામે છે.

સંગ સહિત, મુક્ત, જ્ઞાનમાં સ્થિર ચિત્તવાળા યજ્ઞને માટે કર્મ આચરનારનું કર્મ, ક્ષણ સહિત નાશ પામે છે. ૨૩

બ્રહ્માર્પણં બ્રહ્મ હવિર્બ્રહ્માગ્નૌ બ્રહ્મણા હુતમ્ ॥

બ્રહ્મૈવ તેન ગંતવ્યં બ્રહ્મકર્મસમાધિના ॥૨૪॥

બ્રહ્મ = બ્રહ્મ; અર્પણમ્ = અર્પણ; બ્રહ્મ = બ્રહ્મ; હવિઃ = હોમવાના પદાર્થો; બ્રહ્માગ્નૌ = બ્રહ્મ અગ્નિમાં; બ્રહ્મણા = બ્રહ્મરૂપ કર્તાએ; હુતમ્ = હોમેલું; બ્રહ્મ

=બ્રહ્મ; એવ=જ; તેન=તે; ગંતવ્યમ્=પામવા યોગ્ય; બ્રહ્મ કર્મસમાધીના (બ્રહ્મ એવ કર્મ તાસ્મિન્ સમાધિઃ યસ્ય તેન)=બ્રહ્મ કર્મરૂપ સમાધી વડે.

અર્પણુ બ્રહ્મ છે, હોમવાના પદાર્થો બ્રહ્મ છે, બ્રહ્મરૂપ અગ્નિમાં બ્રહ્મરૂપ કૃતાંએ હોમેલું. (બ્રહ્મ જ છે) તે બ્રહ્મરૂપ સમાધિ વડે બ્રહ્મ જ પામવા યોગ્ય છે. ૨૪

દૈવમેવાપરે યજ્ઞ યોગિનઃ પર્યુપાસતે ॥

બ્રહ્માગ્નાવપરે યજ્ઞ યજ્ઞેનૈવોપજુહ્વતિ ॥૨૫॥

દૈવમ્=દૈવ; એવ=જ; અપરે=ખીળાઓ; યજ્ઞમ્=યજ્ઞને; યોગિનઃ=યોગીઓ; પર્યુપાસતે=ઉપાસે છે; બ્રહ્માગ્નૌ=(બ્રહ્મણઃ અગ્નૌ) બ્રહ્મરૂપ અગ્નિમાં; અપરે=ખીળાઓ-તત્ત્વજ્ઞાનીઓ; યજ્ઞમ્=યજ્ઞને-યજ્ઞરૂપ આત્માને; યજ્ઞેન=યજ્ઞ વડે-જ્ઞાનરૂપ યજ્ઞ વડે; એવ=જ; ઉપજુહ્વતિ=હોમે છે.

ખીળા યોગીઓ દૈવ યજ્ઞને જ ઉપાસે છે, અને ખીળા-તત્ત્વજ્ઞાનીઓ બ્રહ્મરૂપ અગ્નિમાં જ્ઞાનરૂપ યજ્ઞ વડે જ યજ્ઞરૂપ આત્માને હોમે છે. ૨૫

શ્રોત્રાદીનીંદ્રિયાણ્યન્યે સંયમાગ્નિષુ જુહ્વતિ ॥

શબ્દાદીન્વિષયાનન્યં ઇન્દ્રિયાગ્નિષુ જુહ્વતિ ॥૨૬॥

શ્રોત્રાદીનિ (શ્રોત્રમ્ આદિઃ યેષામ્ તાનિ) ધ્વાન વિગેરે; ઇન્દ્રિયાણિ=ઇન્દ્રિયોત્તે; અન્યે=ખીળાઓ; સંયમાગ્નિષુ (સંયમસ્ય અગ્નિષુ)=સંયમ રૂપી અગ્નિઓમાં; જુહ્વતિ=હોમે છે; શબ્દાદીન્ (શબ્દઃ આદિઃ યેષામ્તાન્)=શબ્દાદિ; વિષયાન્=વિષયોત્તે; અન્યે=ખીળાઓ; ઇન્દ્રિયાગ્નિષુ (ઇન્દ્રિયાણામ્ અગ્નિષુ)=ઇન્દ્રિય રૂપી અગ્નિઓમાં; જુહ્વતિ=હોમે છે.

બીજા કાન વિગેરે ઇન્દ્રિયોને સંયમરૂપી અગ્નિઓમાં છે, અને બીજા શબ્દાદિ વિષયોને ઇન્દ્રિયરૂપી અગ્નિઓમાં હોમે છે. ૨૬

सर्वाणीन्द्रियकर्माणि प्राणकर्माणि चापरे ॥

आत्मसंयमयोगाग्नौ जुह्वति ज्ञानदीपिते ॥૨૭॥

સર્વાણિ=અધી; ઇન્દ્રિયકર્માણિ (ઇન્દ્રિયાણામ્ કર્માણિ)=ઇન્દ્રિયોનાં કર્મોને; પ્રાણકર્માણિ (પ્રાણસ્ય કર્માણિ)=પ્રાણુનાં કર્મોને; ચ=અને; અપરે=બીજા કોઈ; આત્મસંયમ યોગાગ્નૌ [આત્મનઃ સંયમ એવ યોગઃ તસ્ય અગ્નૌ]=આત્મ સંયમરૂપી યોગાગ્નિમાં; જુહ્વતિ=હોમે છે; જ્ઞાનદીપિતે (જ્ઞાને નદીપિતે)=જ્ઞાન વડે પ્રજ્વલિત થયલા.

બીજા કોઈ સર્વ ઇન્દ્રિયનાં કર્મોને, અને પ્રાણુનાં કર્મોને, જ્ઞાન વડે પ્રજ્વલિત થયલા આત્મસંયમરૂપી યોગાગ્નિમાં હોમે છે. ૨૭

द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथाऽपरे ॥

स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च यतयः संशितव्रताः ॥૨૮॥

દ્રવ્યયજ્ઞાઃ (દ્રવ્યેણ યજ્ઞઃ યેષામ્ તે)=દ્રવ્ય વડે યજ્ઞ કરનારા; તપો-યજ્ઞાઃ (તપઃ યજ્ઞઃ યેષામ્ તે)=તપરૂપ યજ્ઞ કરનારા; યોગયજ્ઞા (યોગઃ યજ્ઞ યેષામ્ તે)=યોગરૂપ યજ્ઞ કરનારા; તથા=તથા; અપરે=બીજાઓ; સ્વાધ્યાયજ્ઞાનયજ્ઞાઃ [સ્વાધ્યાયઃ = જ્ઞાનમ્ ચ યજ્ઞઃ યેષામ્ તે]=વેદાધ્યાસરૂપ અને જ્ઞાનરૂપ યજ્ઞ; યતયઃ=યતન કરનારા-પુરુષો; સંશિતવ્રતાઃ (સંશિત વ્રતમ્ યેષામ્ તે)=અતિદૃઢ વ્રતધારીઓ.

ખીજાઓ દ્રવ્ય વડે યજ્ઞ કરનારા, તપ રૂપ યજ્ઞ કરનારા, તથા વેદાભ્યાસરૂપ અને જ્ઞાનરૂપ યજ્ઞ કરનારા છે. વળી હેટલાક યત્ન કરનારા પુરુષો અતિ દૃઢ વ્રત ધારીઓ છે. ૨૮

અપાને જુહ્વતી પ્રાણં પ્રાણેઽપાનં તથાઽપરે ॥

પ્રાણાપાનગતિ રુદ્ધ્વા પ્રાણાયામપરાયણાઃ ॥૨૯॥

અપાને=અપાન વાયુમાં, જુહ્વતિ=હોમે છે; પ્રાણમ્=પ્રાણ વાયુને; પ્રાણે=પ્રાણ વાયુમાં અપાનમ્=અપાનવાયુને; તથા=તથા, અપરે=ખીજાઓ; પ્રાણાપાનગતી (પ્રાણસ્ય ચ અપાનસ્ય ચ ગતિ, =પ્રાણવાયુ અને અપાનવાયુની ગતિને; રુદ્ધ્વા=રોકીને; પ્રાણાયામપરાયણાઃ (પ્રાણાયામઃ પરાયણમ્ યેષામ્ તે)=પ્રાણાયામ કરનારા;

ખીજાઓ પ્રાણવાયુને અપાનવાયુમાં તથા અપાનવાયુને પ્રાણવાયુમાં હોમે છે. અને પ્રાણાયમ કરનારા યોગીઓ પ્રાણવાયુ અને અપાનવાયુની ગતિને રોકીને. (પ્રાણાયામ કરે છે). ૨૯

અપરે નિયતાહારાઃ પ્રાણા નપ્રાણેષુ જુહ્વતિ ॥

સર્વેઽપ્યેતે યજ્ઞવિદો યજ્ઞક્ષપિતકલ્મષાઃ ॥૩૦॥

અપરે=ખીજાઓ; નિયતાહારાઃ (નિયતઃ આહારઃ યેષામ્ તે)=નિયમસર ખાનારા, પ્રાણાન=પ્રાણોને, પ્રાણેષુ=પ્રાણોમાં; જુહ્વતિ=હોમે છે; સર્વે=અધા, અપિ=પણ, એતે=એ, યજ્ઞવિદઃ=યજ્ઞ જાણનારા; યજ્ઞક્ષપિતકલ્મષાઃ (યજ્ઞેન ક્ષપિત. કલ્મષઃ યેષામ્ તે)=યજ્ઞવડે જેનાં પાપ નાશ પામ્યાં છે એવા;

બીજા નિયમસર ખાનારા પ્રાણોને પ્રાણોમાં હોમે છે. એ બધા યજ્ઞ જાણનારા અને યજ્ઞવડે જેનાં પાપ નાશ પામ્યાં છે એવા છે. ૩૦

યજ્ઞશિષ્ટામૃતભુજો યાંતિ બ્રહ્મ સનાતનમ્ ॥

નાયં લોકોઽસ્ત્યયજ્ઞસ્ય કૃતોઽન્યઃ કુરુસત્તમ ॥૩૧॥

યજ્ઞશિષ્ટામૃતભુજ. (યજ્ઞસ્ય શિષ્ટમ્ અમૃતમ્ ભુજંતિ યેતે)=યજનું વધેલું અમૃતરૂપ અન્ન ખાનારા; યાતિ=પામે છે. બ્રહ્મ=બ્રહ્મણે: સનાતનમ્=સનાતન; ન=નહિ; અયમ્=આ; લોક=લોક, અસ્તિ=છે: અયજ્ઞસ્ય=યજ્ઞ નહિ કરનારને, કૃતઃ=કર્તાથી, અન્ય=બીજા લોક, કુરુસત્તમ (કુરુણામ્ સત્તમ)= હે કુરુઓમાં શ્રેષ્ઠ-અર્જુન.

યજનું વધેલું અમૃતરૂપ અન્ન ખાનારા સનાતન બ્રહ્મણે પામે છે. યજ્ઞ નહિ કરનારને આ લોક છે નહિ, તો બીજા લોક-સ્વર્ગાદિ-હે અર્જુન ? કયાંથી હોય. ૩૧

एवं बहुविधा यज्ञा वितता ब्रह्मणो मुखे ॥

कर्मजान्विद्धि तान्सर्वान् एवं ज्ञात्वा विमोक्ष्यसे ॥૩૨॥

અવમ્=એ પ્રમાણે; બહુવિધા=વધુની જાતના, યજ્ઞ=યજ્ઞો; વિતતા=વિસ્તરેલા છે, બ્રહ્મણઃ=વેદના, મુખે=મુખમાંથી; કર્મજાન્=કર્મથી ઉપજેલા, વિદ્ધિ=તું જાણ; તાન્=તે; સર્વાન્=બધાને, અવમ્=એ પ્રમાણે; જ્ઞાત્વા=જાણીને, વિમોક્ષ્યસે=મુક્ત થઈશ.

એ પ્રમાણે વધુની જાતના યજ્ઞો વેદના મુખમાંથી વિસ્તરેલા છે. તે બધાને તું કર્મથી ઉપજેલા જાણ, એ પ્રમાણે જાણીને તું-સંસારથી મુક્ત થઈશ. ૩૨

શ્રેયાન્દ્રવ્યમયાચક્ષા જ્ઞાનયજ્ઞઃ પરંતપ ॥

સર્વે કર્માર્થિલં પાર્થ જ્ઞાને પરિસમાપ્યતે ॥૩૩॥

શ્રેયાન્=ઉત્તમ; દ્રવ્યમયાત્=દ્રવ્યમય; ચક્ષાત્=ચક્ષુથી; જ્ઞાનયજ્ઞઃ [જ્ઞાન-
સ્ય યજ્ઞઃ]=જ્ઞાનયજ્ઞ; પરંતપ=હે પર તપ-અર્જુન; સર્વમ્=અર્ધા; કર્મ=કર્મ;
અસ્તિત્વમ્=પુરી રીતે; પાર્થ=હે પાર્થ-અર્જુન; જ્ઞાને=જ્ઞાનમાં; પરિસમા-
પ્યતે=સમાપ છે.

હે અર્જુન ? દ્રવ્યમય ચક્ષુથી જ્ઞાનયજ્ઞ ઉત્તમ છે, કેમકે
હે પાર્થ ? અર્ધાં કર્મ પુરી રીતે જ્ઞાનમાં સમાપ છે. ૩૩

તદ્વિદ્ધિ પ્રણિપાતેન પરિપ્રશ્નન સેવયા ॥

ઉપદેક્ષ્યંતિ તે જ્ઞાનં જ્ઞાનિનસ્તત્ત્વદર્શિનઃ ॥ ૩૪ ॥

તત્=તેને-જ્ઞાનને; વિદ્ધિ=તું જાણ; પ્રણિપાતેન=પ્રણામ વડે; પરિપ્ર-
શ્નન=વારંવાર પ્રશ્નવડે, સેવયા=સેવા વડે, ઉપદેક્ષ્યંતિ=ઉપદેશ કરશે;
તે=તને, જ્ઞાનમ્=જ્ઞાન; જ્ઞાનિનઃ=જ્ઞાનીઓ, તત્ત્વદર્શિન=તત્ત્વને જાણનાર.

પ્રણામ વડે, વારંવાર પ્રશ્ન વડે; સેવા વડે, તેને-જ્ઞા-
નને-તું જાણ, તત્ત્વને જાણનાર જ્ઞાનીઓ તને-જ્ઞાનને ઉપ-
દેશ કરશે. ૩૪

યજ્ઞાત્વા ન પુનર્મોહમ્ એવં યાસ્યસિ પાંડવ ॥

યેન ભૂતાન્યશેષેણ દ્રક્ષ્યસ્યાત્મન્યથો મયિ ॥૩૫॥

યત્=જેને, જ્ઞાત્વા=જાણીને ન=નહિ; પુનઃ=ફરીથી; મોહમ્=મોહ;
અથમ્=આ પ્રમાણે; યાસ્યસિ=તું પામીશ; પાંડવ=હે પાંડવ-અર્જુન; યેન
=જેણે કરીને; ભૂતાનિ=પ્રાણીઓને; અશેષેણ=સમગ્રપણે; દ્રક્ષ્યસિ=તું જો-
ઈશ; આત્મનિ=તારા આત્મામાં; અથો=તથા; મયિ=મારામાં.

હે અર્જુન ? જેને બાણીને ફરીથી આ પ્રમાણે તું મોહ પામીશ નહિ, અને જેણે ફરીને સમગ્રપણે તું પ્રાણીઓને તારા આત્મામાં તથા મારામાં જોઈશ. ૩૫

अपि चेदसि पापेभ्यः सर्वेभ्यः पापकृत्तमः ॥

सर्वं ज्ञानप्लवेनैव वृजिनं संतरिष्यसि ॥ ૩૬ ॥

અપિ=પણ; ચેત=જે; અસિ=હોય, પાપેભ્યઃ=પાપીઓથી; સર્વેભ્યઃ=સર્વ; પાપકૃત્તમઃ=વધારે પાપી; સર્વમૂ=સર્વ; જ્ઞાનપ્લવેન (જ્ઞાનસ્ય પ્લવેન) =જ્ઞાનરૂપ નૌકા વડે; એવ=જ; વૃજિનમ્=સમુદ્રને-સંતરિષ્યસિ=તરી જઈશ.

સર્વ પાપીઓથી પણ તું જે વધારે પાપી હોય, તો પણ સર્વ—પાપરૂપ—સમુદ્રને જ્ઞાનરૂપ નૌકા વડે જ તરી જઈશ. ૩૬

यथैधांसि समिद्धोऽग्निर्भस्मसात्કुरुतेऽर्जुन ॥

ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुते तथा ॥ ૩૭ ॥

યથા=જેમ; ઇધાંસિ=લાકડાંને, સમિદ્ધ=સળગાવેલો. અગ્નિઃ=અગ્નિ; ભસ્મસાત્=ખાળીને ખાખ; કુરુતે=કરે છે; અર્જુન=હે અર્જુન; જ્ઞાનાગ્નિઃ (જ્ઞાનસ્ય અગ્નિઃ)=જ્ઞાનરૂપ અગ્નિ; સર્વકર્માણિ, સર્વાર્ણિ કર્માણિ)=સર્વ કર્મોને; ભસ્મસાત્=ખાળીને ખાખ; કુરુતે=કરે છે; તથા=તેમ.

હે અર્જુન ? જેમ સળગાવેલો અગ્નિ લાકડાંને ખાળી ખાખ કરે છે, તેમ જ્ઞાનરૂપ અગ્નિ સર્વ કર્મોને ખાળીને ખાખ કરે છે. ૩૭

નહિ જ્ઞાનેન સદૃશં પવિત્રમિહ વિચિતે ॥

તત્સ્વયં યોગસંસિદ્ધઃ કાલેનાત્મનિ વિદતિ ॥૩૮॥

નહિ=નથી; જ્ઞાનેન=જ્ઞાનના; સદૃશમ્=જેવું; પવિત્રમ્=પવિત્ર; इह=આ જગતમાં. વિચિતે=વિદ્યમાન છે. તત્=તે-જ્ઞાન. સ્વયમ્=પોતેજ; યોગસંસિદ્ધઃ (યોગે સંસિદ્ધઃ)=યોગથી સિદ્ધ થયેલો પુરુષ. કાલેન=કાળે કરીને. આત્મનિ=આત્મામાં; વિદતિ=પામે છે.

આ જગતમાં જ્ઞાનના જેવું પવિત્ર (ખીણું કંઈ) વિદ્યમાન નથી. તે-જ્ઞાન-યોગથી સિદ્ધ થયેલો પુરુષ કાળે કરીને—કાળ કાળ પછી—પોતાના જ આત્મામાં પોતે પામે છે. ૩૮

શ્રદ્ધાવાંલુપતે જ્ઞાનં તત્પરઃ સંયતેન્દ્રિયઃ ॥

જ્ઞાનં લઙ્ઘ્વા પરાં શાંતિમચિરેણાધિગચ્છતિ ॥૩૯॥

શ્રદ્ધાવાન્=શ્રદ્ધાવાળો; લુપતે=પામે છે. જ્ઞાનમ્=જ્ઞાન; તત્પરઃ=શુર-સેવામાં તત્પર, સંયતેન્દ્રિયઃ (સંયતાનિ ઇન્દ્રિયાણિ यस્યસઃ)=જીતેન્દ્રિય પુરુષ; જ્ઞાનમ્=જ્ઞાનને. લઙ્ઘ્વા=પામીને, પરામ્=પરમ. શાંતિમ્=શાંતિ, અચિરેણ=તરતજ, અધિગચ્છતિ=પામે છે.

શ્રદ્ધાવાળો, શુરસેવામાં તત્પર, અને જીતેન્દ્રિય પુરુષ જ્ઞાન પામે છે, જ્ઞાનને પામીને તરતજ પરમ શાંતિ મોક્ષ-પામે છે. ૩૯

અજ્ઞાથાથદધાનથ સંશયાત્મા વિનશ્યતિ ॥

નાયં લોકોઽસ્તિ ન પરો ન સુખં સંશયાત્મનઃ ॥૪૦॥

અજ્ઞા:=અજ્ઞાની; ચ=અને; અશ્રદ્ધાન:=શ્રદ્ધાવગરનો, ચ=અને; સશ-
યાત્મા=[સશયઃ આત્મા यस્ય સ.]=સંશયવાળો પુરુષ; વિનશ્યતિ=નાશ
પામે છે; ન=નહિ અયમ્=આ, લોક=લોક, અસ્તિ=છે, ન=નથી, પરઃ
=પરલોક; ન=નથી, સુખમ્=સુખ; સશયાત્મનઃ=સંશયાત્માને.

અજ્ઞાની, શ્રદ્ધાવગરનો અને સંશયવાળો પુરુષ નાશ
પામે છે, સંશયાત્માને આ લોક છે નહિ, પરલોક છે નહિ
અને સુખ પણ છે નહિ ૪૦

योगસંન્યસ્તકર્માણં જ્ઞાનસંચિછન્નસંશયમ્ ॥

આત્મવંતં ન કર્માણિ નિવૃદ્ધનંતિ ધનંજય ॥૪૧॥

યોગ સંન્યસ્ત કર્માણમ્ [યોગેન સંન્યસ્તમ્ કર્મ યેન તમ્]=યોગ
વડે કર્મનો સંન્યાસ કરનાર; જ્ઞાનસંચિછન્ન સંશયમ્ [જ્ઞાનેન સંચિન્નઃ સ-
શયઃ यस્ય સ]=જ્ઞાનવડે સંશય છેદાયલો; આત્મવંતમ્=આત્મવાન-પુરુ-
ષતઃ; ન=નથી, કર્માણિ=કર્મો, નિવૃદ્ધનંતિ=અધન કરે છે; ધનજય=
હે અર્જુન.

હે અર્જુન ? યોગવડે કર્મનો સંન્યાસ કરનાર, જ્ઞાન-
વડે સંશય છેદાયલા અને આત્મવાન પુરુષને, કર્મો અધન
કરતાં નથી. ૪૧

તસ્માદજ્ઞાનસંભૂતં હૃદયં જ્ઞાનાસિનાત્મનઃ ॥

છિન્નૈવં સંશયં યોગમાતિષ્ઠોત્તિષ્ઠ ભારત ॥૪૨॥

તસ્માત્=તેટલા માટે, અજ્ઞાનસંભુતમ્ [અજ્ઞાનામ સંભુતમ્]=અજ્ઞા-
નથી ઉપજેલા; હૃદયમ્=હૃદયમાં રહેલા, જ્ઞાનાસિના (જ્ઞાનરસ અસિના)
=જ્ઞાનરૂપ તરવારવડે; આત્મનઃ=આત્માના; છિન્નૈવં=છેદીને; એવમ્=આ;

શયમ=સંશયને; યોગમ્=યોગને; આતિષ્ઠ=આદર; ઉત્તિષ્ઠ=ઉભો થા; જાત=હે ભારત અર્જુન.

હે અર્જુન ! તેટલા માટે અજ્ઞાનથી ઉપજેલા તથા હૃદયમાં રહેલા, આ સંશયને આત્માના જ્ઞાનરૂપ તરવાર વડે છેદીને, યોગ આદર, અને (યુદ્ધ કરવાને) ઉભો થા.૪૨
અધ્યાય ચોથો સંપૂર્ણ.

પંચમોઽધ્યાયઃ ॥ અધ્યાય પાંચમો.

કર્મ સન્યાસયોગઃ ॥કૃર્મ સંન્યાસ યોગ.

અર્જુન ઉવાચઃ ॥

અર્જુન બોલ્યા—

સંન્યાસં કર્મણાં કૃષ્ણ પુનર્યોગં ચ શંસસિ ॥

યચ્છ્રેય એતયોરેકં તન્મે બ્રૂહિ સુનિશ્ચિતમ્ ॥૧॥

સન્યાસમ્=ત્યાગને, કર્મણામ્=કર્મના; કૃષ્ણ=હે શ્રીકૃષ્ણ; પુનઃ=વળી; યોગમ્=કર્મયોગને, ચ=અને, શંસસિ=વખાણો છો. ઇત્થત્=જે; શ્રેય=શ્રેય; એતયોઃ=એ બેમાંનું, મ્=એક; તત્=તે, મે=મન. બ્રૂહિ=કહો, સુનિશ્ચિતમ્=નિશ્ચિત કરવું.

અર્જુન બોલ્યા—હે શ્રીકૃષ્ણ ? કર્મના ત્યાગને અને વળી કર્મયોગને આપ વખાણો છો. તો એ બેમાંનું જે એક નિશ્ચિત કરેલું શ્રેય હોય, તે મને કહો. ૧

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ ॥

શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા—

સન્યાસઃ કર્મયોગશ્ચ નિઃશ્રેયસકરાવુભૌ ॥

તયોસ્તુ કર્મસંન્યાસાત્કર્મયોગો વિશિષ્યતે ॥૨॥

સંન્યાસઃ=કર્મ સંન્યાસ; કર્મયોગઃ=કર્મ યોગ; ચ=અને; નિઃશ્રેય-
સકરૌ=મોક્ષ આપનાર; વુભૌ=બેઉ; તયોઃ=તે બેમાં; તુ=પણ; કર્મસંન્યા-
સાત્ (કર્મણઃ સંન્યાસાત્)=કર્મ સંન્યાસથી; કર્મયોગઃ=કર્મયોગ; વિશિષ્યતે
=શ્રેષ્ઠ છે.

શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા—કર્મ સંન્યાસ અને કર્મયોગ બેઉ
મોક્ષ આપનાર છે. તે બેમાં પણ કર્મના સંન્યાસથી કર્મ-
યોગ શ્રેષ્ઠ છે. ૨

જ્ઞેયઃ સ નિત્યસંન્યાસી યો ન દ્વેષ્ટિ ન કાંક્ષતિ ॥

નિર્દ્વંદ્વો હિ મહાબાહો સુખં વંધાત્મપ્રમુચ્યતે ॥૩॥

જ્ઞેયઃ=જાણવો; સઃ=તે; નિત્યસંન્યાસી=નિત્ય સંન્યાસી; યઃ=જે;
નંદ્વેષ્ટિ=દ્વેષ કરતો નથી; નકાંક્ષતિ=છેલ્લા કરતો નથી; નિર્દ્વંદ્વઃ=રાગ
દ્વેષથી રહિત મનુષ્ય; હિ=કારણ કે; મહાબાહો=હે મહાબાહુ-અર્જુન,
સુખમ્=સહેજે; વંધાત્=બંધથી; પ્રમુચ્યતે=છુટે છે.

જે દ્વેષ કરતો નથી, અને છેલ્લા કરતો નથી, તે
નિત્ય સંન્યાસી જાણવો, કારણ કે હે અર્જુન ? રાગ દ્વેષ
રહિત મનુષ્ય સહેજે બંધથી છુટે છે. ૩

સાંખ્યયોગૌ પૃથગ્બાલાઃ પ્રવદંતિ ન પંડિતાઃ ॥

एकमप्यास्थितिः सम्यग्भयोर्विदते फलम् ॥४॥

સાંખ્યયોગી (સાંખ્ય. ચ યોગ. ચ)=સાંખ્ય અને યોગને, પૃથક્
=જુદા, વારા =વિચાર વિનાના પુરુષો, પ્રવદતિ=કહે છે-ગણે છે, ન=
નરિ, પઢિતા=પડિતો, એકમ્=એકને; અપિ=પણ; આસ્થિત=આચરનાર
પુરુષ. સમ્યક્=સાચી રીતે, ડમયો=એકિતુ, વિદતિ=મેળવે છે, પ્રથમ=૬મ
વિચાર વિનાના પુરુષો જ સાંખ્ય-કર્મ સંન્યાસ-અને
યોગ-કર્મ યોગને-જુદા ગણે છે, પડિતો નરિ. એકને પણ
સાચી રીતે આચરનાર પુરુષ. એકિતુ ૬મ મેળવે છે. ૪

યત્સાંખ્યૈઃ પ્રાપ્યતે ધ્યાનં તત્રોગૈરપિ ગમ્યતે ॥

एक सांख्यं च योगं च यः पश्यति स पश्यति ॥५॥

યત=જે, સાંખ્યૈઃ=સાંખ્યથી-કર્મ સંન્યાસથી; પ્રાપ્યતે=પમાય છે;
ધ્યાનમ્=સ્થાન, તત=તે, યોગૈઃ=યોગથી-કર્મયોગથી; અપિ=પણ; ગમ્યતે
=પમાય છે; એકમ્=એક, સાંખ્યમ્=સાંખ્યને; ચ=અને; યોગમ્=યોગને
ચ=અને ય.=જે, પશ્યતિ=જુએ છે, સઃ=તે; પશ્યતિ=જુએ છે.

જે સ્થાન કર્મસંન્યાસથી પમાય છે, તે કર્મયોગથી
પણ પમાય છે. માટે જે સાંખ્યને અને યોગને એક જુએ
છે. તે જ જુએ છે. ૫

संन्यासस्तु महाबाहो दुःखमाप्तुमयोगतः ॥

योगयुक्तो मुनिर्ब्रह्म न चिरेणाधिगच्छति ॥६॥

સંન્યાસઃ=સંન્યાસ, તુ=તો; મહાબાહો=હે મહાબાહુ-અર્જુન; દુઃસ્વમ્
દુઃખરૂપ-કંકણ, આપ્તમ્=પ્રાપ્ત કરવો; અયોગતઃ=કર્મયોગ વગરનો;
યોગયુક્તઃ=[યોગેન યુક્તઃ]=કર્મયોગી; મુનિઃ=મુનિ; બ્રહ્મ=બ્રહ્મને; નચિરેણ=
રત જ; અધિગચ્છતિ=પામે છે.

હું અર્જુન ? કર્મયોગ વગરનો સંન્યાસ તો પ્રાપ્ત કરવો કઠણ છે, પણ કર્મયોગી મુનિ તરતજ પ્રદ્ધને પામે છે. ૬

યોગયુક્તો વિશુદ્ધાત્મા વિજિતાત્મા જિતેન્દ્રિયઃ ॥

સર્વભૂતાત્મભૂતાત્મા કુર્વન્નપિ ન લિપ્યતે ॥ ૭ ॥

યોગયુક્તઃ=કર્મયોગમાં જોડાયેલો, વિશુદ્ધાત્મા (વિશુદ્ધ આત્મા यस્ય સઃ)=વિશુદ્ધ આત્મા વાળો; વિજેતાત્મા=શરીરને વશ રાખનાર; જિતેન્દ્રિયઃ-[જિતાનિ ઇન્દ્રિયાણિ યેન સઃ) ઇન્દ્રિયોને જીતનાર; સર્વભૂતાત્મભૂતાત્મા (સર્વેષામ્ ભૂતાનામ્ આત્મા ભૂતઃ આત્મા यस્ય સઃ)=સર્વ પ્રાણીઓના આત્માને પોતાના આત્મારૂપ જાણનાર; કુર્વન્=કરતો છતો; અપિ=પણ; નલિપ્યતે=લેપાતો નથી-બંધાતો નથી.

કર્મયોગમાં જોડાયેલો, વિશુદ્ધ મનવાળો, ઇન્દ્રિયોને જીતનાર શરીરને વશ રાખનાર સર્વ પ્રાણીઓના આત્માને પોતાના આત્મારૂપ જાણનાર, કર્મ કરતો છતો પણ બંધાતો નથી. ૭

નૈવ કિંચિત્કરોમીતિ યુક્તો મન્યેત તત્ત્વત્રિત્ ॥

પश्यन्શૃણ્વન્સ્પૃશન્નિઘ્રન્નશ્નન્ગચ્છન્સ્વપન્શ્વસન્ ॥૮॥

ન=નથી; એવ=જ; કિંચિત્=કંઈ; કરોમિ=કરું છું, હિતિ=એમ; ક્ષ્ણઃ=કર્મયોગી; મન્યતે=માને છે; તત્ત્વત્રિત્=તત્ત્વને જાણનાર; પश्यન્=જોતો છતો; શૃણ્વન્=સંભળતો છતો; સ્પૃશન્=અડતો છતો; નિઘ્રન્=સુંઘતો છતો; અશ્નન્=ખાતો છતો; ગચ્છન્=ચાલતો છતો; સ્વપન્=જીંધો છતો; શ્વસન્=શ્વાસ લેતો છતો.

કર્મયોગી અને તત્વને જાણનાર પુરૂષ જોતો હતો, સાંભળતો હતો, અડતો હતો, મુંઘતો હતો, ખાતો હતો, ચાલતો હતો, ઊંઘતો હતો અને શ્વાસ લેતો હતો, હું કંઈજ નથી કરતો, એમ માને છે. ૮

प्रलपन्विसृजन्गृह्णन्नुन्मिषन्निमिषन्नपि ॥

इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु वर्तन्त इति धारयन् ॥९॥

પ્રલપન્=બોલતો હતો; વિસ્રજન્=ત્યાગતો હતો; ગૃહ્ણન્=લેતો હતો, નુન્મિષન્=આંખ ઊઘાડતો હતો, નિમિષન્=આંખ મીચતો હતો; અપિ=પણ, ઇન્દ્રિયાણિ=ઇન્દ્રિયો; ઇન્દ્રિયાર્થેષુ [ઇન્દ્રિયાણામ્ અર્થેષુ]=ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં, વર્તન્ત=પ્રવર્તે છે; इति=એમ, ધારયન્=ધારતો હતો.

બોલતો હતો, ત્યાગતો હતો, લેતો, આંખ ઊઘાડતો હતો, આંખ મીચતો હતો, પણ ઇન્દ્રિયો ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં પ્રવર્તે છે, એમ ધારતો હતો (હું કંઈજ નથી કરતો એમ માને છે). ૯

ब्रह्मण्याधाय कर्माणि संगं त्यक्त्वा करोति यः ॥

लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवांभसा ॥१०॥

બ્રહ્મામિ=બ્રહ્મામાં; આધાય=અર્પિતે; કર્માણિ=કર્મોતે; સંગમ્=ફળે-છા; ત્યક્ત્વા=તજીને; કરોતિ=કરે છે; ય=જે પુરૂષ; લિપ્યતે ન=લેપાતો નથી; પાપેન=પાપ વડે; પદ્મપત્રમ્ [પદ્મસ્ય પત્રમ્] કમળના પાંદડાની એવ=એવે; અમસા=જળવડે.

જે પુરૂષ ફળે-છાને તજીને, બ્રહ્મામાં અર્પણ કરીને,

કર્મો કરે છે, તે જળવડે કમળનું પાંદડું-લેપાતું નથી-તેની
પેઠે પાપવડે લેપાતો નથી. ૧૦

कायेन मनसा बुद्ध्या केवलैरिन्द्रियैरपि ॥

योगिनः कर्म कुर्वन्ति संगं त्यक्त्वाऽऽत्मशुद्धये ॥११॥

કાયેન=શરીર વડે; મનસા=મન વડે; બુદ્ધ્યા=બુદ્ધિ વડે; કેવલૈઃ
=કેવળ; ઇન્દ્રિયૈઃ=ઇન્દ્રિયો વડે; અપિ=પણ; યોગિનઃ=યોગીઓ; કર્મ=કર્મ;
કુર્વન્તિ=કરે છે; સંગમ્=ફળેચ્છા, ત્યક્ત્વા=તજીને; આત્મશુદ્ધયે (આત્મનઃ
શુદ્ધય)=આત્માની શુદ્ધિને માટે.

શરીરવડે, મનવડે, બુદ્ધિવડે અને કેવળ ઇન્દ્રિયોવડે,
પણ યોગીઓ ફળેચ્છા તજીને આત્મશુદ્ધિને માટે કર્મ
કરે છે. ૧૧

युक्तः कर्मफलं त्यक्त्वा शान्तिमाप्नोति नैष्टિકીम् ॥

अयुक्तः कामकारेण फले सक्तो निबध्यते ॥ १२ ॥

યુક્તઃ=આત્મનિષ્ઠ; કર્મફલમ્=(કર્મણઃ ફલમ્)=કર્મના ફળને;
ત્યક્ત્વા=તજીને; શાંતિમ્=શાંતિને, આપ્નોતિ=પામે છે; નૈષ્ટિકીમ્=મોક્ષરૂપ;
અયુક્તઃ=સકામી; કામકારેણ (કામસ્ય કારેણ)=કામનાને લીધે; ફલે=
ફળમાં; સક્તઃ=આસક્ત થઈને; નિબધ્યતે=બંધાય છે.

કર્મના ફળને તજીને આત્મનિષ્ઠ (થયલો પુરૂષ) મોક્ષ-
રૂપ શાંતિને પામે છે, અને સકામી (પુરૂષ) કામનાને લીધે
ફળમાં આસક્ત થઈને બંધાય છે. ૧૨

સર્વ કર્માણિ મનસા સંન્યસ્યાસ્તે સુખં વશી ॥
નવદ્વારે પુરે દેહી નૈવ કુર્વન્ન કારયન્ ॥૧૩॥

સર્વકર્માણિ=સર્વ કર્મોને; મનસા=મનવડે; સંન્યસ્ય=ત્યાગ કરીને; આસ્તે=રહે છે; સુખમ્=મુખેથી; વશી=શરીરાદિને વશ રાખનાર; નવદ્વારે નવ દરવાજાવાળા નગરમાં, દેહી=શરીરધારી-આત્માને દેહથી જુદો બોનાર પુર; ન=નથી; એવ=જ, કુર્વન્=કરતો; ન કારયન્=કરાવતો નથી.

સર્વ કર્મોને મનવડે ત્યાગ કરીને, શરીરાદિને વશ રાખનાર શરીરધારી, નવદરવાજાવાળા નગરમાં મુખથી રહે છે. તે (કશું) કરતો એ નથી, ને કરાવતાયે નથી. ૧૩

ન કર્તૃત્વં ન કર્માણિ લોકસ્ય સૃજતિ પ્રભુઃ ॥
ન કર્મફલસંયોગં સ્વભાવસ્તુ પ્રવર્તતે ॥૧૪॥

ન=નથી; કર્તૃત્વમ્=કર્તાપણાને; ન=નથી; કર્માણિ=કર્મોને; લોકસ્ય =લોકનાં; સૃજતિ=સરજે છે; પ્રભુ=આત્મા; ન=નથી, કર્મફલસંયોગમ્ (કર્મણઃ ચ ફલસ્યચ સંયોગમ્)=કર્મના ફળના સંયોગને, સ્વભાવ=માયા; તુ=પણ; પ્રવર્તતે=પ્રવર્તે છે.

આત્મા લોકના કર્તાપણાને સરજતો નથી કર્મોને (સરજતો) નથી, અને કર્મના ફળના સંયોગને (સરજતો) નથી, પણ માયાજ પ્રવર્તે છે. ૧૪

નાદત્તે કસ્યચિત્પાપં નચૈવ સુકૃતં વિશુઃ ॥
અજ્ઞાનેનાવૃતં જ્ઞાનં તેન મુક્તિં ઝંતવઃ ॥ ૧૫ ॥

ન આદત્તે=લેતો નથી; કસ્યચિત્=કોઈનાં; પાપમ્=પાપને; ન=નથી; ચ=અને; એવ=જ; સુકૃતમ્=પુણ્યને; વિમુઃ=પ્રભુ; અજ્ઞાનેન=અજ્ઞાન વડે, આવૃતમ્=ઢંકાયલું; છે જ્ઞાનમ્=જ્ઞાન; તેન=તેણે કરીને; મુહ્યંતિ=મોહ પામે છે; જતવ.=પ્રાણીઓ.

પ્રભુ કોઈનાં પાપને લેતો નથી, અને પુન્યને પણ લેતો નથી; અજ્ઞાનવડે જ્ઞાન ઢંકાયલું છે, તેણે કરીને પ્રાણીઓ મોહ પામે છે. ૧૫

જ્ઞાનેન તુ તદજ્ઞાનં યેષાં નાશિતમાત્મનઃ ॥

તેષામાદિત્યવજ્જ્ઞાનં પ્રકાશયતિ તત્પરમ્ ॥ ૧૬ ॥

જ્ઞાનેન=જ્ઞાન વડે; તુ=પણ; તત્=તે; અજ્ઞાનમ્=અજ્ઞાન; યેષામ્=જેમનું; નાશિતમ્=નાશ પામ્યું છે; આત્મનઃ=આત્માના; તેષામ્=તેમનું; આદિત્યવત્=સૂર્યની પેઠે; જ્ઞાનમ્=જ્ઞાન; પ્રકાશયતિ=ખતાવી આપે છે; તત્=તે; પરમ્=પરબ્રહ્મને.

પણ જેમનું તે અજ્ઞાન, આત્માનાજાવડે નાશ પામ્યું છે, તેમનું તે જ્ઞાન સૂર્યની પેઠે પરબ્રહ્મને ખતાવી આપે છે. ૧૬

તદ્બુદ્ધયસ્તદાત્માનસ્તન્નિષ્ટાસ્તત્પરાયણાઃ ॥

ગચ્છંત્યપુનરાવૃત્તિં જ્ઞાનનિર્ધુતકલ્મષાઃ ॥ ૧૭ ॥

તદ્ બુદ્ધયઃ (તસ્મિન્ બુદ્ધિ. યેષામ્મે)=તે-બ્રહ્મમાં બુદ્ધિવાળા; તદાત્માનઃ (તત્ એવ આત્મા યેષાં તે)=તે-આત્માવાળા; તન્નિષ્ટાઃ (તસ્મિન્ નિષ્ઠા યેષામ્ તે)=તે-આત્મામાં નિષ્ઠાવાળા; તત્પરાયણાઃ (તત્ પરમ

અયનમ્ યેષામ્ તે)તેના આત્માના જ આશ્રયવાળા, ગચ્છતિ=પામે છે. અપુનરાવૃત્તિમ્=ફરીથી જન્મ ન થવા રૂપ-મોક્ષ, જ્ઞાનનિર્ઘૃતકલ્મષઃ (જ્ઞાનને નિર્ઘૃતાઃ કલ્મષાઃ યેષામ્ તે) જ્ઞાન વડે પાપ રહિત થયલા.

તે-બ્રહ્મામાં યુદ્ધિવાળા, તે-આત્માવાળા, તે-આત્મામાં નિષ્ઠાવાળા, તે-આત્માના આશ્રયવાળા, અને જ્ઞાનવડે પાપ રહિત થયલા પુરૂષ! મોક્ષને પામે છે. ૧૭

વિદ્યાવિનયસંપન્ને બ્રાહ્મણે ગવિ દ્વસ્તિનિ ॥

શુનિ ચૈવ શ્વપાકે ચ પંડિતાઃ સમદર્શિનઃ ॥૧૮॥

વિદ્યાવિનયસંપન્ને (વિદ્યા ચ વિનયેન ચ સંપન્ને)=વિદ્વાં અને નમ્રતાવાળા; બ્રાહ્મણે=બ્રાહ્મણુમાં, ગવિ=ગાયમાં; દ્વસ્તિનિ=હાથીમાં, શુનિ=કુતરામાં; ચ=અને, એવ જ; શ્વપાકે=ચંડાળમાં, ચ=અને; પંડિતાઃ=પંડિતો; સમદર્શિનઃ=સમદૃષ્ટિવાળા.

વિદ્વાં અને નમ્રતાવાળા બ્રાહ્મણુમાં, ગાયમાં હાથીમાં, કુતરામાં; અને ચંડાળમાં, પંડિતો સમદૃષ્ટિવાળા (હાથ છે.) ૧૮

ઇદૈવ તૈર્જિતઃ સર્ગો યેષાં સામ્યે સ્થિતં મનઃ ॥

નિર્દોષં હિ સમં બ્રહ્મ તસ્માદ્બ્રહ્મણિ તે સ્થિતાઃ ॥૧૯॥

ઇદૈવ=અહિં; એવ=જ; તૈઃ=તેઓએ, જિતઃ=જીત્યો છે; સર્ગ=સંસાર; યેષામ્=જેઓનું; સામ્યે=સમાનતામાં; સ્થિતમ્=રહેલું છે, મન=મન; નિર્દોષમ્=નિર્દોષ; હિ=કેમકે. સમમ્=સમાન; બ્રહ્મ=બ્રહ્મ; તસ્માત્=માટે; બ્રહ્મણિ=બ્રહ્મમાં; તે-તેઓ; સ્થિતાઃ=રહ્યા છે.

જેઓનું મન સમાનતામાં રહેલું છે, તેઓએ અહિંજ સંસાર જીત્યો છે. કેમકે પ્રહ્મ નિર્દોષ અને સમાન છે, માટે તેઓ પ્રહ્મમાં રહ્યા છે. ૧૯

न प्रहृष्येत्प्रियं प्राप्य नोद्विजेत्प्राप्य चाप्रियम् ॥

स्थिरबुद्धिरसंमूढो ब्रह्मविद्ब्रह्मणि स्थितः ॥२०॥

ન પ્રહૃષ્યેત્=હર્ષ પામતો નથી; પ્રિયમ્=પ્રિય; પ્રાપ્ય=પામીને; નોદ્વિજેત્=શોક કરતો નથી પ્રાપ્ય=પામીને; ચ=અને; અપ્રિયમ્=અપ્રિય; સ્થિરબુદ્ધિઃ (સ્થિરા બુદ્ધિઃ यस્ય સઃ) સ્થિર બુદ્ધિવાળો; અસંમૂઢઃ=મોહ વગરનો; બ્રહ્મવિત્=બ્રહ્મને જાણનાર; બ્રહ્મણિ=બ્રહ્મમાં, સ્થિતઃ=રહેલો.

પ્રિયને પામીને હર્ષ પામતો નથી, અને અપ્રિયને પામીને શોક કરતો નથી, તે સ્થિર બુદ્ધિવાળો, મોહ વગરનો બ્રહ્મને જાણનાર, બ્રહ્મમાં રહેલો છે. ૨૦

बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्मा विदत्यात्मनि यत्सुखम् ॥

स ब्रह्मयोगयुक्तात्मा सुखमक्षय्यमश्नुते ॥२१॥

બાહ્યસ્પર્શેષુ (બાહ્યે સ્પર્શેષુ)=બહારના વિષયોમાં; અસક્તાત્મા (અસક્તઃ આત્મા यस્ય સઃ)=આસક્તિ રહિત; વિદતિ=મેળવે છે; આત્મનિ=અંતઃકરણમાં; યત્=જે; સુખમ્=સુખ; સઃ=તે; બ્રહ્મયોગયુક્તાત્મા (બ્રહ્મણિ યોગેન યુક્તઃ આત્મા यस્ય સઃ)=બ્રહ્મયોગમાં જોડાયેલા ચિત્તવાળો; સુખમ્=સુખને; અક્ષય્યમ્=અક્ષય; અશ્નુતે=પામે છે

બહારના વિષયોમાં આસક્તિ રહિત-પુરૂષ જે સુખ

અંતઃકરણમાં મેળવે છે, તે બ્રહ્મયોગમાં જોડાયલા ચિત્ત-
વાળો અક્ષય સુખને પામે છે. ૨૧

ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते ॥

आद्यंतवंतः कौंतेय न तेषु रमते बुधः ॥ ૨૨ ॥

યે=તેઓ-જેટલા; હિ=ખરેખર; સંસ્પર્શજા=વિષય જન્ય; ભોગાઃ
=ભોગો; દુઃખયોનયઃ (દુઃખસ્ય યોનયઃ)=દુઃખનાં ઉત્પત્તિ સ્થાન; એવ=
જ; તે=તેઓ; આદ્યતવંતઃ=આદિ અને અંતવાળા; કૌંતેય=હે કૌંતેય-
અર્જુન; ન=નથી; તેષુ=તેઓમાં; રમતે=રમે છે, બુધઃ=બુદ્ધિવાળો પુરુષ.

ખરેખર ? જેટલા વિષય જન્ય ભોગો છે, તેઓ તેટલા
દુઃખનાં ઉત્પત્તિ સ્થાનજ છે અને આદિ ને અંતવાળા છે.
હે અર્જુન ? તેઓમાં બુદ્ધિવાળો પુરુષ રમતો નથી. ૨૨

शक्नोतीहैव यः सोढुं प्राक् शरीरविमोक्षणात् ॥

कामक्रोधोद्भवं वेगं स युक्तः स सुखी नरः ॥ ૨૩ ॥

શક્નોતિ=શક્તિમાન છે; હિ=અહિં; એવ=જ; યઃ-પુરુષ,
સોદુમ=સહન કરવાને, પ્રાક્=પહેલાં; શરીરવિમોક્ષણાત્ (શરીરાત વિમો
ક્ષણાત) શરીર છુટયાથી; કામક્રોધોદ્ભવમ્ [કામાત ચ ક્રોધાત ચ ઉ-
દ્ભવઃ યસ્ય સં]=કામ ક્રોધથી ઉત્પન્ન થતા; વેગમ્=વેગને સં=તે
યુક્ત=યોગી; સઃ=તે, સુખી=સુખી, નરઃ=મનુષ્ય.

શરીર છુટયા પહેલાં જે પુરુષ, અહિંજ કામક્રોધથી
ઉત્પન્ન થતા વેગને સહન કરવાને શક્તિમાન છે, તે મનુ-
ષ્ય યોગી છે, અને તેજ સુખી છે. ૨૩

યોંતઃ સુખોંતરારામસ્તથાંતર્જ્યોતિરેવ યઃ ॥

સ યોગી બ્રહ્મ નિર્વાણં બ્રહ્મભૂતોઽધિગચ્છતિ ॥૨૪॥

ય=જે; અતઃસુખઃ (અંતઃ સુખમ્ યસ્ય સઃ) અંતરાત્મામાં સુખ વાળો; અંતરારામઃ [અંતઃ આરામઃ યસ્ય સઃ]=અંતરાત્મામાં આરામવાળો; તથા=તથા; અતર્જ્યોતિઃ (અંતઃ જ્યોતિઃ યસ્ય સઃ અંતરાત્મામાં પ્રકાશ વાળો; એવ=જે; ય=જે; સઃ=તે; યોગી=યોગી; બ્રહ્મ નિર્વાણમ્ (બ્રહ્મણઃ નિર્વાણમ્)=બ્રહ્મ નિર્વાણ-મોક્ષને; બ્રહ્મમૃતઃ= બ્રહ્મ-ભૂત થયલો; અધિગચ્છતિ=પામે છે.

જે અંતરાત્મામાં સુખવાળો, અંતરાત્મામાં આરામ-વાળો, તથા જે અંતરાત્મામાંજ પ્રકાશવાળો છે, તે યોગી બ્રહ્મરૂપ થયલો બ્રહ્મ નિર્વાણને-મોક્ષને-પામે છે. ૨૪

લભંતે બ્રહ્મ નિર્વાણમૃષયઃ ક્ષીણકલ્મષાઃ ॥

છિન્નદ્વૈધા યતાત્માનઃ સર્વભૂતહિતે રતાઃ ॥૨૫॥

લભંતે=પામે છે; બ્રહ્મનિર્વાણમ્=બ્રહ્મ નિર્વાણને-મોક્ષને; ઋષયઃ= રૂપિઓ; ક્ષીણકલ્મષઃ [ક્ષીણાઃ કલ્મષઃ યેષામ્ તે] પાપ વગરના; છિન્નદ્વૈધાઃ (છિન્નમ્ દ્વૈધમ્ યેષામ્ તે)=સંશય વગરના; યતાત્માનઃ (યતઃ આત્મા યંષામ્ તે)=એકાગ્ર ચિત્તવાળા; સર્વભૂતહિતે=(સર્વેષામ્ ભૂતાનામ્ હિતે)=સર્વ પ્રાણીઓના હિતમાં, રતાઃ=નિમગ્ન.

પાપ વગરના, સંશય વગરના, એકાગ્ર ચિત્તવાળા અને સર્વ પ્રાણીઓના હિતમાં નિમગ્ન રહેનારા રૂપિઓ, બ્રહ્મ નિર્વાણ-મોક્ષને-પામે છે. ૨૫

કામક્રોધવિયુક્તાનાં યતીનાં યતચેતસામ્ ॥

અભિતો બ્રહ્મ નિર્વાણં વર્તતે વિદિતાત્મનામ્ ॥૨૬॥

કામ ક્રોધવિયુક્તાનામ્ (કામાત્ ચ ક્રોધાત્ ચ વિયુક્તાનામ્)=કામ અને ક્રોધથી રહિત; યતીનામ્=સંન્યાસીઓને, યત ચેતસામ્ (યતમ્ ચેતઃ યેષામ્ તેષામ્)=ચિત્તને વશ રાખનારા, અભિત.=સર્વ દશામાં: બ્રહ્મનિર્વાણમ્=બ્રહ્મ નિર્વાણ-મોક્ષને; વર્તતે=છે, વિદિતાત્મનામ્ (વિદિતઃ આત્મા યેષામ્ તેષામ્)-આત્માને જાણનારા.

કામક્રોધથી રહિત, ચિત્તને વશ રાખનારા આત્માને જાણનારા, સંન્યાસીઓને સર્વ દશામાં બ્રહ્મનિર્વાણ મોક્ષ-જ છે. ૨૬

સ્પર્શાન્કૃત્વા બહિર્બાહ્યાંચક્ષુશ્ચૈવાંતરે ભ્રુવોઃ ॥

પ્રાણાપાનૌ સમૌ કૃત્વા નાસાભ્યંતર ચારિણૌઃ ॥૨૭॥

સ્પર્શાન્=વિષયોને; કૃત્વા=કરીને બાહ્ય.=બહાર-દૂર, બાહ્યાન્=બહારના; ચક્ષુઃ=આંખને, ચ=અને; એવ=જ; અંતરે=અંતરે; ભ્રુવોઃ=ભ્રુવોની પ્રાણાપાનૌ (પ્રાણ. ચ અપાનઃ ચ)=પ્રાણ અને અપાનને, સમૌ=સમાન, કૃત્વા=કરીને; નાસાભ્યંતર ચારિણૌ (નાસાયા. અભ્યંતરે ચારિણૌ)=નાકની અંદર વહેતા;

બહારના વિષયોને દૂર કરીને, આંખને ભ્રુવોની વચ્ચે (સ્થાપી) નાકની અંદર વહેતા પ્રાણ અને અપાનને સમાન કરી (રૂંધી.) ૨૭

યતેન્દ્રિયમનોબુદ્ધિ મુનિર્મોક્ષ પરાયણઃ ॥

વિગતેચ્છાભયક્રોધો યઃ સદા મુક્ત એવ સઃ ॥૨૮॥

યતેન્દ્રિયમનોબુદ્ધિઃ (યતાનિ ઇન્દ્રિયાણિ ચ મનઃ ચ બુદ્ધિઃ ચ યસ્ય સઃ) ઇન્દ્રિય મન અને બુદ્ધિ જીતનાર; મુનિઃ=મુનિ, મોક્ષપરાયણઃ (મોક્ષઃ પરાયણમ્ યસ્યસઃ)=મોક્ષ પરાયણ, વિગતેચ્છા ભયક્રોધઃ (વિગતા ઇચ્છા ચ ભયમ્ ચ ક્રોધમ્ ચ યસ્ય સઃ)=ઇચ્છા ભય અને ક્રોધ વગરનો; ચ=એ; સદા=હમેશા, મુક્ત=મુક્ત; એવ=જ, સઃ=તે.

ઇન્દ્રિય મન અને બુદ્ધિને જીતનાર, ઇચ્છા ભય અને ક્રોધ વગરના, મોક્ષ પરાયણ મુનિ જે છે, તે હમેશાં મુક્ત જ છે. ૨૮

મોક્તારં યજ્ઞતપસાં સર્વલોકમહેશ્વરમ્ ॥

સુહૃદં સર્વભૂતાનાં જ્ઞાત્વા માં શાંતિમૃચ્છતિ ॥૨૯॥

મોક્તારમ્=ભોગવતાર; યજ્ઞ તપસામ (યજ્ઞાનામ્ ચ તપસામ્ ચ) =યજ્ઞ અને તપનો. સર્વલોક મહેશ્વરમ્=(સર્વેષામ્ લોકાનામ્ મહેશ્વરમ્) સર્વ લોકનો મોટો ઇશ્વર; સુહૃદમ્=પ્રિય મિત્ર, સર્વભૂતાનામ્=સર્વ પ્રાણીઓનો; જ્ઞાત્વા=જાણીને. મામ્=મને, શાંતિમ્=શાંતિને; ઋચ્છતિ=પામે છે.

યજ્ઞ અને તપનો ભોગવતાર, સર્વ લોકનો મોટો ઇશ્વર, સર્વ પ્રાણીઓનો પ્રિયમિત્ર મને જાણીને, (યોગી) શાંતિને પામે છે. ૨૯

અધ્યાય પાંચમો સંપૂર્ણ.

ષષ્ઠોઽધ્યાયઃ ॥ અધ્યાય છઠો.

આત્મસંયમયોગઃ ॥ આત્માના સંયમનો યોગ.

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ ॥

શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા—

અનાશ્રિતઃ કર્મફલં કાર્યં કર્મ કરોતિ યઃ ॥

સ સંન્યાસી ચ યોગી ચ ન નિરગ્નિર્ન ચાક્રિયઃ ॥૧॥

અનાશ્રિતઃ=આશ્રય વિનાનો, કર્મફલમ્ [કર્મણ ફલમ્]=કર્મના ફળનો; કાર્યમ્=કર્તવ્ય; કર્મ=કર્મ; કરોતિ=કરે છે; યઃ=જે; સઃ=તે; સંન્યાસી=સંન્યાસી; ચ=અને; યોગી, યોગી; ચ=અને, ન=નહિ; નિરગ્નિઃ=અગ્નિ તજનારો ન=નહિ; ચ=અને; આક્રિયઃ=ક્રિયા વગરનો.

શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા—કર્મના ફળના આશ્રય વિનાનો, જે કર્તવ્ય કર્મ કરે છે, તે સંન્યાસી અને યોગી છે. અગ્નિ તજનારો નહિ, અને ક્રિયા વગરનો પણ નહિ. ૧

યં સંન્યાસમિતિ પ્રાહુર્યોગં તં વિદ્ધિ પાંડવ ॥

ન હ્યસંન્યસ્તસંકલ્પો યોગી ભવતિ કશ્ચન ॥ ૨ ॥

યમ=જેને; સંન્યાસમ્=સંન્યાસ, ઇતિ=એમ; પ્રાહુઃ=કહે છે; યોગમ્=યોગ, તમ્=તેને; વિદ્ધિ=જાણ; પાંડવ=હે પાંડવ-અર્જુન; ન=નથી; હિ=કેમકે; અસંન્યસ્તસંકલ્પઃ [ન સંન્યસ્તઃ સંકલ્પઃ યેન સઃ]=સંકલ્પનો ત્યાગ કર્યા વગરનો; યોગી=યોગી, ભવતિ=થાય છે; કશ્ચન=કોઈ પણ;

હે અર્જુન ? જેને ‘ સંન્યાસ ’ એમ કહે છે,

તેને તું યોગ બ્રહ્મ કેમકે સંકલ્પનો ત્યાગ કર્યા વગરનો
કેઈ પણ યોગી થતો નથી. ૨

આરુક્ષોર્મુનેયોગં કર્મ કારણમુચ્યતે ॥

યોગારુઢસ્ય તસ્યૈવ શમઃ કારણમુચ્યતે ॥૩॥

આરુક્ષો=પામવાને ઇચ્છતો; મુનેઃ=મુનિને, યોગમ્=યોગ,
કર્મ=કર્મ; કારણમ્=સાધન, ઉચ્યતે=કહેવાય છે; યોગારુઢસ્ય (યોગમ્
આરુઢસ્ય)=યોગારુઢ થયલાને, તસ્ય=તે, એવ=જ, શમ.=શમ-શાંતિ-
જ્ઞાન, કારણમ્=સાધન ઉચ્યતે=કહેવાય છે,

યોગ પામવાને ઇચ્છતા મુનિને કર્મ સાધન કહેવાય
છે, અને તે યોગમાં આરુઢ થયલાને તો શમજ-જ્ઞાન-સાધન
કહેવાય છે. ૩

યદા હિ નેન્દ્રિયાર્થેષુ ન કર્મસ્વનુષજ્જતે ॥

સર્વ સંકલ્પસંન્યાસો યોગારુઢસ્તદોચ્યતે ॥ ૪ ॥

યદા=જ્યારે; હિ=જ; ન=નથી; નેન્દ્રિયાર્થેષુ=નેન્દ્રિયોના વિષયોમાં;
ન=નથી; કર્મસુ=કર્મમાં; અનુષજ્જતે=આસક્ત થાય છે, સર્વસંકલ્પસંન્યાસો
(સર્વેષામ્ સંકલ્પાનામ્ સંન્યાસી)=સર્વ સંકલ્પ વગરનો; યોગારુઢઃ
ઓવે આરુઢ] યોગારુઢ, તદા=ત્યારે, ઉચ્યતે=કહેવાય છે;

જ્યારે પુરૂષ નેન્દ્રિયોના વિષયોમાં, અને કર્મમાં આસ-
ક્તજ થતો નથી, તથા સર્વ સંકલ્પ વગરનો થાય છે,
ત્યારે 'યોગારુઢ' કહેવાય છે. ૪

उद्धरेदात्मनाऽऽत्मानं नात्मानमवसादयेत् ॥

आत्मैव ह्यात्मनो बंधुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥ ૫ ॥

उद्धरेत्=ઉદ્ધારવો; આત્મના=આત્મા વડે; આત્માનમ્=આત્માને; ન=નહિ; આત્માનમ્=આત્માનો; અવસાદયેત્=નાશ કરવો, આત્મા=આત્મા; एव=જ; हि=કારણ કે; आत्मनः=આત્માનો, बन्धु.=બંધુ; આત્મા=આત્મા; एव=જ; रिपु =શત્રુ; आत्मनः=આત્માનો.

આત્માવડે આત્માને ઉદ્ધારવો, આત્માનો નાશ કરવો નહિ, કારણ કે આત્માજ આત્માનો બંધુ છે, અને આત્મા જ આત્માનો શત્રુ છે. ૫

बंधुरात्माऽऽत्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः ॥

अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत् ॥ ૬ ॥

बंधुः=બંધુ; આત્મા=આત્મા, આત્મનઃ=આત્માનો તસ્ય=તેનો; येन=જેણે; આત્મા=આત્મા; एव=જ; આત્મના=આત્મા વડે; जितः=જીત્યો છે, अनात्मनः [નજિતઃ આત્મા यस्य तस्य]=આત્મા જીત્યા વગરનાનો, तु=પણ શત્રુત્વે=શત્રુપણામાં, वर्तेत=વર્તે છે; આત્મા=આત્મા; एव=જ; शत्रुवत्=શત્રુની પેઠે

જેણે આત્માને આત્માવડે જીત્યો છે, તેનો આત્માજ આત્માનો બંધુ છે, પણ આત્માને જીત્યા વગરનાનો આત્માજ શત્રુની પેઠે શત્રુપણામાં વર્તે છે. ૬

जितात्मनः प्रशान्तस्य परमात्मा समाहितः ॥

शीतोष्णसुखदुःखेषु तथा मानापमानयोः ॥ ૭ ॥

જિસાત્મનઃ = (જિતઃ આત્મા યસ્ય તસ્ય) આત્માને જીતેલાને;
પ્રશાંતસ્ય=પ્રશાંત આત્માને; પરમાત્મા=પરમાત્મા; સમાહૃતઃ=સમાહૃત-
સમાધિનો વિષય થાય છે; શીતોષ્ણસુખદુઃખેષુ (શીતે ચ ઉષ્ણે ચ સુખે
ચ દુઃખે ચ)=શીત, ઉષ્ણ, સુખ અને દુઃખમાં; તથા=તથા; માનાપ
માનયો [માને ચ અપમાને ચ]=માન અને અપમાનમાં.

આત્માને જીતેલા અને પ્રશાંત આત્માને, શીત, ઉષ્ણ
સુખ, દુઃખ, માન અને અપમાનમાં, પરમાત્મા સમાધિનો
વિષય થાય છે. ૭

જ્ઞાનવિજ્ઞાન તૃપ્તાત્મા કૂટસ્થો વિજિતેન્દ્રિયઃ ॥

યુક્ત ઇત્યુચ્યતે યોગી સમલોષ્ટાશ્મકાંચનઃ ॥ ૮ ॥

જ્ઞાનવિજ્ઞાન તૃપ્તાત્મા (જ્ઞાને ચ વિજ્ઞાને ચ તૃપ્તઃ આત્મા યસ્ય
સઃ)=જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનથી તૃપ્ત થયેલા આત્માવાળો; કૂટસ્થઃ=વિકાર
રહિત; વિજિતેન્દ્રિયઃ (વિજિતાંનિ ઇન્દ્રિયાણિ યસ્ય સઃ)=ઈન્દ્રિયોને જીત-
નારો; યુક્તઃ=યોગી; ઇતિ=એમ; ઉચ્યતે=કહેવાય છે; યોગી=યોગી;
સમલોષ્ટાશ્મકાંચનઃ (સમાનિ લોષ્ટમ્ ચ અશ્મા ચ કાંચનમ્ ચ યસ્મૈ સ)=
માટીનું ઢેકું, પથ્થર, અને સોનું સરખાં માનનાર.

જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનથી તૃપ્ત થયેલા આત્માવાળો, અવિ-
કારી, ઈન્દ્રિયોને જીતનારો, અને માટીનું ઢેકું, પથ્થર અને
સોનું સરખાં માનનાર યોગી, “યોગી” એમ કહેવાય છે. ૮

સુહૃન્મિત્રાર્યુદાસીનમધ્યસ્થદ્વેષ્યવંધુષુ ॥

સાધુષ્વપિ ચ પાપેષુ સમબુદ્ધિર્વિશિષ્યતે ॥૯॥

સુહૃન્મિત્રાયુદાસીનમધ્યસ્થદ્વેષ્યબધુષુ (સુહૃત્સુ ચ મિત્રેષુ ચ અરિષુ ચ
રુદાસીનેષુ ચ મધ્યસ્થેષુ ચ દ્વેષ્યેષુ ચ બંધુષુ ચ)=સ્નેહી, મિત્ર, શત્રુ,
ઉદાસીન, મધ્યસ્થ, દ્વેષી અને ભાઈઓમાં; સાધુષુ=સાધુઓમાં; અપિ=
પણ; પાપેષુ=પાપીઓમાં; સમબુદ્ધિઃ [સમાબુદ્ધિઃ યસ્ય સઃ] સમાન
બુદ્ધિવાળો; વિશિષ્યતે=સર્વોત્તમ છે.

સ્નેહી, મિત્ર, શત્રુ, ઉદાસીન, મધ્યસ્થ, દ્વેષી, ભાઈ-
ઓ, સાધુઓ અને પાપીઓમાં પણ જે સમાન બુદ્ધિવાળો
તે સર્વોત્તમ છે. ૬

યોગી યુંર્જીત સતતમાત્માનં રહસિ સ્થિતઃ ॥

एकाकी यतचित्तात्मा निराशीरपरिग्रहः ॥१०॥

યોગી=યોગી; યુંર્જીત=જોડે; સતતમ્=નિરંતર; આત્માનમ્=અંતઃકર-
ણને; રહસિ=એકાન્તમાં, સ્થિતઃ=રહેલો; એકાકી=એકલો રહેલો; યત-
ચિતાત્મા (યતમ્ ચિત્તમ્ ચ આત્મા ચ યસ્ય સઃ) ચિત્ત અને શરીરને
નિયમમાં રાખનાર; નિરાશી=આશા વગરનો; અપરિગ્રહઃ=પદાર્થના
સંગ્રહ વગરનો.

એકલો રહેલો અંતઃકરણ અને શરીરને નિયમમાં રા-
ખનાર, આશા વગરનો, પદાર્થના સંગ્રહ વગરનો, અને
એકાન્તમાં રહેલો યોગી પોતાના અંતઃકરણને (આત્મામાં)-
જોડે-સ્થિર કરે ૧૦

शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ॥

नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् ॥११॥

શુભૌ=પવિત્ર; દેશે=દેશમાં, પ્રતિષ્ઠાપ્ય=સ્થાપીને; સ્થિરમ્=સ્થિર;
આસનમ્=આસન; આત્મનઃ=પોતાનું; ન=નહિ, અત્યુચ્છ્રીતમ્=ધણું ઉંચું;
ન=નહિ; અતિનોચમ્=ધણું નીચું; ચૈલાજિમકુશોત્તરમ્ [ચલમ્ ચ ઓજ
નમ્ ચ કુશાઃ ચ ઉત્તરમ્ યસ્મિન્ તત્]=દર્ભ મૃગચર્મ અને વસ્ત્રવાળું.

પવિત્ર દેશમાં, ધણું ઉંચું નહિ અને ધણું નીચું નહિ.
એણું, દર્ભ, મૃગચર્મ અને વસ્ત્રવાળું, પોતાનું આસન સ્થિર
સ્થાપીને—૧૧

તત્રૈકાગ્ર મનઃ કૃત્વા યતચિત્તેન્દ્રિયક્રિયઃ ॥

ઉપવિશ્યાસને યુજ્યાદ્યોગમાત્મવિશુદ્ધયે ॥૧૨॥

તત્ર=ત્યાં આસને બેસી; એકાગ્રમ્=એકાગ્ર; મનઃ=મનને; કૃત્વા=
કરીને, યતચિત્તેન્દ્રિયક્રિયઃ (યતાઃ ચિત્તસ્ય ચ હ્રિયાણામ્ ચ ક્રિયા યસ્ય
સઃ)=ચિત્ત અને ઈન્દ્રિયોની ક્રિયાને વશ રાખનાર; ઉપવિશ્ય=બેસીને;
આસને=આસને, યુજ્યાત્=સાધે; યોગમ્=યોગ; આત્મવિશુદ્ધયે [આત્મનઃ
વિશુદ્ધયે]=અંતઃકરણની શુદ્ધિ માટે.

ત્યાં—આસને બેસી, ચિત્ત અને ઈન્દ્રિયોની ક્રિયાને વશ
રાખનાર, મનને એકાગ્ર કરીને, અંતઃકરણની શુદ્ધિ માટે
યોગ સાધે. ૧૨

સમં કાયશિરોગ્રીવં ધારયન્નચલં સ્થિરઃ ॥

સંપ્રેક્ષ્ય નાસિકાગ્રં સ્વં દિશશ્ચાનવંલોકયન્ ॥૧૩॥

સમમ્=સરખાં; કાયશિરોગ્રીવમ્ (કાયઃ ચ શિરઃ ચ ગ્રીવાં ચ)
=કરીર; માયુ અને ઓકને; ધારયન્=રાખતો; અચલમ્=અચલ; સ્થિરમ્

સ્થિર થઈ; સપ્રેક્ષ્ય=જોઈને; નાસિકાગ્રમ્ (નાસિકાયા. અગ્રમ્)= નાકની ટેવ; સ્વમ્=પોતાના; દિશઃ=દિશાઓ; ષ્વ=અને; અનવત્લોકયન= ન જોતો.

શરીર, માથુ અને ડોકને, સરખાં અને અચલ રાખતાં, સ્થિર થઈ દિશાઓને ન જોતો, પોતાના નાકની ટેવ જોઈ—૧૩

પ્રશાંતાત્મા વિગતભીર્બ્રહ્મચારિત્રતે સ્થિતઃ ॥

મનઃ સંયમ્ય મચ્ચિતો યુક્ત આસીત મત્પરઃ ॥૧૪॥

પ્રશાંતાત્મા (પ્રશાંત આત્મા यस્ય સઃ)=શાંત ચિત્તવાળો; વિગ- તર્માઃ (વિગતામિ यस્ય સ)=હૃદય વગરનો; બ્રહ્મચારિત્રતે=(બ્રહ્મચારિણઃ ત્રેતે)=૫૮૧૨૪૧૨૫, સ્થિત=રહેલો મનઃ=મનનો; સંયમ્ય=સંયમ કરી, મચ્ચિતઃ (મચ્ચિત્ત વત્ય સઃ)=મારામાં ચિત્ત રાખનાર; યુક્તઃ =મમાધિવાળો, આસીત=એસે; મત્પરઃ (અહમ્ પર. यस્ય સ.) મારો શરણાગત.

શાંત ચિત્તવાળો, હૃદય વગરનો, બ્રહ્મચર્ય વ્રતમાં રહેલો, મનનો સંયમ કરી, મારામાં ચિત્ત રાખનાર, મારો શરણાગત, સમાધિવાળો યોગી એસે—સ્થિર થાય—૧૪

યુજન્નેવં સદાઽઽત્માનં યોગી નિયતમાનસઃ ॥

શાંતિં નિર્વાણપરમાં મત્સંસ્થામધિગચ્છતિ ॥૧૫॥

યુજન્=જોડતો; એવમ્=એમ સદા=સદા; આત્માનમ્=ચિત્તને; યોગી યોગી; નિયતમાનસઃ [નિયતમ્ માનસમ્ यस્ય સઃ] મનને નિયમમાં

રાખનાર; શાંતિમ્=શાંતિને, નિર્વાણપરમામ્ [નિર્વાણમ્ પરમમ્ યસ્યાઃ
તામ્]=પરમ નિર્વાણરૂપ, મત્સંસ્થામ્=માયિ સંસ્થાયસ્યા તામ્,=મારામાં
રહેલી; અધિગચ્છાતિ=પામે છે.

એમ સદા ચિત્તને (યોગમાં) જોડતો, મનને નિયમમાં
રાખનાર યોગી, મારામાં રહેલી પરમનિર્વાણરૂપ શાંતિને
પામે છે. ૧૫

નાત્યશ્નતતુ યોગાઽસ્તિ ન ચૈકાંતમનશ્નતઃ ॥

ન ચાતિસ્વપ્નશોભસ્ય જાગ્રતો નૈવ ચાર્જુન ॥૧૬॥

ન=નથી; નાત્યશ્નત =ઘણું ખાનારને; તુ=પણ, યોગ =યોગ, અસ્તિ
=છે ન=નથી; ચ=અને, એકાંતમ્=કેવળ, અનશ્નતઃ=નાદ ખાનારને; ન
નથી; ચ=તથા, અતિસ્વપ્નશોભસ્ય (અતિ સ્વપ્નશોભમ્ યસ્ય તસ્ય)=
ઘણું ઉંઘના ને, જાગ્રતઃ=ઉઝગરો કરનારને; ન=નથી; એવ=જે, ચ=અને
અર્જુન=હે અર્જુન

હે અર્જુન ? ઘણું ખાનારને યોગ (સિદ્ધ થતો) નથી,
અને કેવળ નહિ ખાનારને પણ (સિદ્ધ થતો) નથી તથા
ઘણું ઉંઘનારને (યોગ સિદ્ધ થતો) નથી, અને ઉઝગરો
કરનારને પણ (સિદ્ધ થતો) નથી. ૧૬

યુક્તાહારવિહારસ્ય યુક્તચેષ્ટસ્ય કર્મસુ ॥

યુક્તસ્વપ્નાવબોધસ્ય યોગો ભવતિ દુઃસ્વપ્ના ॥૧૭॥

યુક્તાહાર વિહારસ્ય (યુક્તઃ આહારઃ ચ વિહાર ચ યસ્ય તસ્ય)
યોગ્ય આહાર વિહાર કરનારને; યુક્ત ચેષ્ટસ્ય (યુક્તા ચેષ્ટા યસ્ય

તસ્ય) યોગ્ય પ્રવૃત્તિવાળાને; કમર્સુ=કર્મ માં; યુક્ત સ્વપ્નાવબોધસ્ય [યુક્તઃ સ્વપ્નઃ ચ અવસાધઃ ચ યસ્ય તસ્ય]=યોગ્ય ઉધનાર અને જાગનારને. યોગ=યોગ; ભવતિ=થાય છે; દુઃખહા=દુઃખનો નાશક.

યોગ્ય આહાર પિહાર કરનારને, (કર્મ માં) યોગ્ય પ્રવૃત્તિવાળાને, યોગ્ય ઉધનાર અને જાગનારને, યોગ દુઃખનાશક થાય છે. ૧૭

યદા વિનિયતં ચિત્તમાત્મન્યેવાવનિષ્ટતે ॥

નિસ્પૃહઃ સર્વકામેભ્યો યુક્ત ઇત્યુચ્યતે તદા ॥૧૮॥

યદા=જ્યારે, વિનિયતમ=અત્યંત એકાગ્ર થયેલું, ચિત્તમ્=ચિત્ત, આત્મનિ=આત્મામાં, એવ=જ, અવનિષ્ટતે=રિથિત કરે છે-રહે છે, નિસ્પૃહઃ=નિસ્પૃહી થયેલો સર્વકામેભ્યઃ (સર્વેભ્યઃ કામેભ્યઃ)=સર્વ કામનાઓથી યુક્ત=યુક્ત ઇતિ=એમ; ઉચ્યતે=કહેવાય છે, તદા=ત્યારે.

જ્યારે અત્યંત એકાગ્ર થયેલું ચિત્ત આત્મામાં જ રહે છે, ત્યારે સર્વ કામનાઓથી નિસ્પૃહી થયેલો તે (યોગી) “યુક્ત” છે, એમ કહેવાય છે. ૧૮

યથા દીપો નિવાસસ્યો નેંગતે સોપમા સ્મૃતા ॥

યોગીનો યતચિત્તસ્ય યુંજતો યોગમાત્મનઃ ॥ ૧૯ ॥

યથા=એમ, દીપઃ=દીવો; નિવાસસ્ય=વાયુ વગરના સ્થાનમાં રહેલો; ન નેંગતે=હાલતો નથી; સા=તે; સોપમા=ઉપમા; સ્મૃતા=ચિંતન કરેલી છે; યોગીન=યોગીને; યતચિત્તસ્ય (યતમ્ ચિત્તમ્ યસ્ય તસ્ય=નિરુદ્ધ ચિત્તવાળા; યુંજતઃ=સાધનારા; યોગમ્=યોગ; આત્મનઃ=આત્માનો;

જેમ વાયુ વગરના સ્થાનમાં રહેલો હોયો હાલતો નથી, તે ઉપમા નિરુદ્ધ ચિત્તવાળા, અને આત્માનો યોગ સાધનારા યોગીને, ચિંત્વન કરેલી છે—અપાય છે. ૧૯

યત્રોપરમતે ચિત્તં નિરુદ્ધં યોગસેવયા ॥

યત્ર ચૈવાત્મતાઽઽત્માનં પશ્યન્નાત્મનિ તુષ્યતિ ॥૨૦॥

યત્ર=જ્યાં ઉપરમતે=વિરામ પામે છે. ચિત્તમ્=ચિત્ત; નિરુદ્ધમ્=શ્રુતિ રહિત થયલું, યોગ સેવયા (યોગસ્ય સેવયા)=યોગના સેવન વડે; યત્ર=જ્યાં; ચ=અને; એવ=જ; આત્મતા=અંતઃકરણ વડે; આત્માનમ્=આત્માને; પશ્યન્=દેખતો; આત્મનિ=પોતાનામાં, તુષ્યતિ=સંતુષ્ટ થાય છે.

યોગના સેવન વડે વૃત્તિ રહિત થયલું ચિત્ત, જ્યાં વિરામ પામે છે, અને જ્યાં અંતઃકરણવડે આત્માને દેખતો, પોતાનામાં જ સંતુષ્ટ થાય છે,—ત્યાં યોગ જાણવો. ૨૦

સુખમાત્યંતિકં યત્તદ્બુદ્ધિગ્રાહ્યમતીંદ્રિયમ્ ॥

વેત્તિ યત્ર ન ચૈવાયં સ્થિતશ્ચક્ષતિ તત્ત્વતઃ ॥૨૧॥

સુખમ્=સુખ, આત્યંતિકમ્=અનંત; યત્=જે; તત્=તે—સુખ; બુદ્ધિગ્રાહ્યમ્ (બુદ્ધયા ગ્રાહ્યમ્)=બુદ્ધિવડે અનુભવી શકાય તેવું; અતીંદ્રિયમ્ (દ્વિત્રિયાણિ અતિ)=ઈંદ્રિયોથી ન જાણી શકાય તેવું; વેત્તિ=જાણે છે; યત્ર=જેમાં—જે સ્થિતમાં; ન=નથી; ચ=અને એવ=જ; અયમ્=આ; સ્થિતઃ=સ્થિર થયેલો, ચક્ષતિ=ચલે છે; તત્ત્વતઃ=તત્ત્વથી.

ઈંદ્રિયોથી ન જાણી શકાય તેવું, પણ બુદ્ધિ વડે

અનુભવી શકાય તેવું, જે અનંત સુખ છે, તે સુખ જે સ્થિતિમાં જાણે છે, અને આ સ્થિતિમાં સ્થિર થયેલો પુરુષ તત્ત્વથી નથી ચળતો—તેને યોગ જાણવો. ૨૧

યં લब्ધ્વા चापरं लाभं मन्यते नाधिकं ततः ॥

यस्मिंस्थितो न दुःखेन गुरुणापि विचाल्यते ॥ ૨૨ ॥

યમ્=જેને લબ્ધ્વા=પામીને, ચ=અને અપરમ્=ખીજે; લાભમ્=લાભ, મન્યતે ન=માનતો નથી અધિકમ્=અધિક તત્ત્વ=તેથી; યસ્મિન=જેમાં; સ્થિતઃ=રહેલો; ન=નથી; દુઃખેન=દુઃખથી; ગુરુણા=મોટા; અપિ=પણ, વિચાલ્યતે=ચળે છે.

જેને પામીને ખીજો લાભ તેથી અધિક માનતો નથી, અને જેમાં રહેલો મોટા દુઃખથી પણ ચળતો નથી—તેને યોગ જાણવો. ૨૨

तं विद्याद्दुःखसंयोगवियोगं योगसंज्ञितम् ॥

स निश्चयेन योक्तव्यो योगो निर्विण्णचेतसा ॥ ૨૩ ॥

તમ્=તે; વિદ્યાત્=જાણવું. દુઃખસંયોગ વિયોગમ્ (દુઃખ: સંયોગેન વિયોગમ્)=દુઃખના સંયોગના વિયોગને; યોગસંજ્ઞિતમ્=યોગનામ સઃ=તે; નિશ્ચયેન=નિશ્ચયવડે. યોક્તવ્યઃ=યોજવો, યોગઃ=યોગ; અનિર્વિણ્ણચેતસા (ન નિર્વિણ્ણમ્ ચેતઃ ચક્ષુઃ સ્તેન)=કંટાળા વગરના ચિત્તવડે

તે દુઃખના સંયોગના વિયોગનું “યોગ” નામ જાણવું, તે યોગ કંટાળા વગરના ચિત્તવડે યોજવો. ૨૩

સંકલ્પપ્રભવાન્કામાંસ્ત્યક્ત્વા સર્વાનશેષતઃ ॥

મનસૈવૈન્દ્રિયગ્રામં વિનિયમ્ય સમંતતઃ ॥૨૪॥

સંકલ્પપ્રભવાન્=સંકલ્પથી ઉત્પન્ન થતી; કામાન્=કામનાઓથી
ત્યક્ત્વા=તજીને, સર્વાન્=મધ્યગી, અશેષતઃ=પૂરેપૂરી; મનસા=મનવડે, એવ=
જ; ઈન્દ્રિયગ્રામમ્ (ઇન્દ્રિયાણામ્ ગ્રામમ્)=ઇન્દ્રિયોના સમુદયને, વિનિયમ્ય=
=વશ કરી સમંતતઃ=સર્વ તરફથી,

સંકલ્પથી ઉત્પન્ન થતી મધ્યગી કામનાઓને પૂરેપૂરી
તજીને, સર્વ તરફથી ઇન્દ્રિયોના સમુદયને મન વડે જ વશ
કરી—૨૪

શનૈઃ શનૈઃ રુપરમેહુદ્ધયા ધૃતિઃપ્રીતયા ॥

આત્મસંસ્થમ્ મનઃ કૃત્વા ન કિંચિદપિ ચિંતયેત્ ॥૨૫॥

શનૈ શનૈ=ધીમે ધીમે; રુપરમેહુદ્ધયા=રૂપિત કરે; હુદ્ધયા=બુદ્ધિ-
વડે; ધૃતિઃપ્રીતયા [ધૃત્યા પ્રીતયા]=ધીરજવાળી; આત્મસંસ્થમ્=આ-
ત્મામાં સ્થિર; મનઃ=મનને; કૃત્વા=કરીને; ન=નહી, કિંચિત્=કંઈ; અપિ
=પણ, ચિંતયેતઃ=ચિંતવન કરે,

ધીરજવાળી બુદ્ધિવડે ધીમે ધીમે (મનને) ધૃતિરહિત
કરે, અને મનને આત્મામાં સ્થિર કરીને, કંઈપણ ચિંતવન
કરે નહીં. ૨૫

યતો યતો નિશ્ચરતિ મનશ્ચંચલમસ્થિરમ્ ॥

તતસ્તતો નિયમ્યૈતદાત્મન્યેવ વશં નયેત્ ॥૨૬॥

યતઃ યત=જ્યાંથી જ્યાંથીનિશ્ચરતિ=ચળીત થાય;મન=મન,
ચચલમ્=ચંચળ, અસ્થિરમ્=અસ્થિર; તતઃ તતઃ=ત્યાંથી ત્યાંથી નિયમ્ય
પાછું વાળીને; એતત્=એને, આત્મનિ=આત્મામાં; એવ=જ; વશમ્=વશ;
નયેત્=કર્તવું.

ચંચળ અને અસ્થિર મન જ્યાંથી જ્યાંથી ચળીત
થાય, ત્યાંથી ત્યાંથી પાછું વાળી એને આત્મામાં જ વશ
કરવું ૨૬

પ્રશાંતમનસં હ્યેનં યોગિનં સુખમુત્તમમ્ ॥

ઉપૈતિ શાંતરજસં બ્રહ્મભૂતમકલ્મષમ્ ॥૨૭॥

પ્રશાંતમનસમ્ [પ્રશાંતમ મનઃ યસ્યતમ્]=શાંત મનવાળા, દ્વિ=
નિશ્ચય; એનમ્=એ-એવા, યોગિનમ્=યોગીને; સુખમ્=સુખ; ઉત્તમમ્=ઉત્તમ
ઉપૈતિ=આવી મળે છે, શાંતરજસમ્ (શાંતમ્ રજઃ યસ્યતમ્)=રંગેશુણ્ણ
વગરના; બ્રહ્મભૂતમ્=બ્રહ્મરૂપ થયેલા, અકલ્મષમ્=નિષ્પાપી.

શાંત મનવાળા, રંગેશુણ્ણ વગરના, બ્રહ્મરૂપ થયેલા,
અને નિષ્પાપી એવા યોગીને નિશ્ચય ઉત્તમ સુખ આવી
મળે છે. ૨૭

યુગન્નૈવં સદાઽઽત્માનં યોગી વિગતકલ્મષઃ ॥

સુખેન બ્રહ્મસંસ્પર્શમત્યંતં સુખમશ્રુતે ॥ ૨૮ ॥

યુગ્મન=યોજનો; એવમ્=એ પ્રમાણે; સદા=નિરંતર; આત્માનમ્=
ચિત્તને; યોગી=યોગી; વિગતકલ્મષઃ (વિગતઃ કલ્મષઃ યસ્યસઃ)=પાપ

વમરનો; સુખેન=અનાયાસે; બ્રહ્મસસ્પર્શમ્ (બ્રહ્મણા સસ્પર્શઃ યસ્યતત્)=
બ્રહ્માનુભવના; અત્યતમ્=અત્યંત; સુખમ્=સુખને. અશ્રુતે=પામે છે,

એ પ્રમાણે નિરંતર ચિત્તને યોજતો, પાપ વગ-
રનો યોગી, બ્રહ્માનુભવના અત્યંત સુખને અનાયાસે
પામે છે. ૨૮

સર્વભૂતસ્થમાત્માર્ન સર્વભૂતાનિ ચાત્મનિ ॥

ઈક્ષતે યોગયુક્તાત્મા સર્વત્ર સમદર્શનઃ ॥ ૨૯ ॥

સર્વભૂતસ્થમ્ [સર્વેષુ ભૂતેષુ તિષ્ઠતિ તમ્] સર્વ ભૂતોભાં રહેલો;
આત્માનમ્=આત્માને; સર્વ ભૂતાનિ [સર્વાણિ ભૂતાનિ]=સર્વ ભૂતોને;
ચ=અને; આત્મનિ=આત્મામાં; ઈક્ષતે=જુએ છે, યોગયુક્તાત્મા [યોગેન
યુક્ત, આત્મા યસ્ય સઃ] યોગ યુક્ત ચિત્તવાળો; સર્વત્ર=સર્વેમાં
સમદર્શનઃ=સમદૃષ્ટિવાળો.

સર્વમાં સમદૃષ્ટિવાળો, અને યોગયુક્ત ચિત્તવાળો
યોગી, આત્માને સર્વ ભૂતોમાં રહેલો અને સર્વ ભૂતોને
આત્મામાં (રહેલાં) જુએ છે. ૨૯

યો માં પश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति ॥

तस्याह न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥ ૩૦ ॥

યઃ=જે; મામ્=મને; પશ્યતિ=જુએ છે; સર્વત્ર=સર્વે ઠેકાણે;
સર્વમ્=સર્વને; ચ=અને; મયિ=મારામાં; પશ્યતિ=જુએ છે; તસ્ય=તેને;
અહમ્=હું; નપ્રણશ્યામિ=જીદો જણાવતો નથી; સઃ=તે, ચ=અને, મે=મને;
નપ્રણશ્યતિ=જીદો જણાવતો નથી.

જે મને સર્વ ઠેકાણે જુએ છે, અને મારામાં સર્વને જુએ છે, તેને હું જુદો જણાતો નથી, અને તે મને જુદો જણાતો નથી. ૩૦

सर्वभूतस्थितं यो मां भजत्येकत्वमास्थितः ॥

सर्वथा वर्तमानोऽपि स योगी मयि वर्तते ॥३१॥

સર્વભૂતસ્થિતમ્=[સર્વેષુ ભૂતેષુ સ્થિતમ્]=સર્વ ભૂતોમાં રહેલા-
વ=જે, મામ્=મને, ભજતિ=ભજ છે; એકત્વમ્=અમે પણ, આસ્થિત=
રહેનાર; સર્વથા=અવ પ્રકારે વર્તમાન:=વર્તતો છતો, અપિ=પણ, મ=મે
યોગી=યોગી, મયિ=મારામાં, વર્તત=વર્તે છે.

જે અભેદપણે રહેનાર, સર્વ ભૂતોમાં રહેલા મને ભજે છે, તે યોગી સર્વ પ્રકારે વર્તતો છતો પણ મારામાં વર્તે છે. ૩૧

आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन ॥

सुखं वा यदिवा दुःखं स योगी परमो मतः ॥३२॥

આત્મૌપમ્યેન (આત્મનઃ ઔપમ્યેન)=પોતાના દૃષ્ટાંત વડે;
સર્વત્ર=સર્વ ભૂતોમાં; સમમ્=સમાન; પશ્યતિ=જુએ છે, વઃ=જે; અર્જુન=
હે અર્જુન, સુખમ્=સુખને; વા=અથવા, યદિ=વા, વા=અથવા, દુઃસમ્
દુઃખને; સઃ=તે; યોગી=યોગી; પરમઃ=શ્રેષ્ઠ; મતઃ=માનેલો છે.

હે અર્જુન? જે સર્વ ભૂતોમાં પોતાના દૃષ્ટાંત વડે સુખને અથવા દુઃખને સમાન જુએ છે, તે યોગી મેં શ્રેષ્ઠ માનેલો છે. ૩૨

અર્જુન ઉવાચ ॥

અર્જુન બોલ્યા—

યોઽયં યોગસ્ત્વયા પ્રોક્તઃ સામ્યેન મધુસૂદન ॥

एतस्याहं न पश्यामि चंचलत्वात्स्थितिं स्थिराम् ॥३३॥

યઃ=જે; અયમ્=આ, યોગ.=યોગ ત્વયા=તમે, પ્રોક્ત.=કહ્યો; સામ્યેન=સમાનદષ્ટિવડે [સિદ્ધ થતો] મધુસૂદન=હે મધુસૂદન-શ્રીકૃષ્ણ. એતસ્ય=એની; અહમ્=હું, નપશ્યામિ=નંતો નથી; ચચલત્વાત્=ચંચળપણથી; સ્થિતમ્=સ્થિતિને, સ્થિરામ્=સ્થિર.

અર્જુન બોલ્યા—હે શ્રીકૃષ્ણ ? હું આ સમાનદષ્ટિવડે સિદ્ધ થતો યોગ તમે કહ્યો, એની સ્થિર સ્થિતિને હું (મનના) ચંચળપણથી જોતો નથી. ૩૩

चंचलं हि मनः कृष्ण प्रमाथि बलवद्द्रवम् ॥

तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् ॥३४॥

ચંચલમ્=ચંચળ; હિ=કેમકે, મન=મન, કૃષ્ણ=હે શ્રીકૃષ્ણ, પ્રમાથિ=ઉદ્દેગવાળું; બલવત્=અળગન, દ્રવમ્=જડકે; તસ્ય=તેના. અહમ્=હું, નિગ્રહમ્=નિયંત્રણ; મન્યે=માનું છું. વાયોઃ=વાયુની; ઇવ=પેઠે, સુદુષ્કરમ્=ઘણું ૩૪;

કેમકે, હે શ્રીકૃષ્ણ ? મન ચંચળ, ઉદ્દેગવાળું, અળગન અને જડકે છે. તેના નિયંત્રણને હું વાયુની પેઠે ઘણું કઠણ માનું છું. ૩૪

શ્રી કૃષ્ણ ઉવાચ ॥

શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા—

असंशय महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलम् ॥

अभ्यासेन तु कौंतेय वैराग्येण च गृह्यते ॥३५॥

અસંશયમ્=નિસંશય; મહાબાહો=હે મહાબાહુ-અર્જુન; મનઃ=મનઃ
 દુર્નિગ્રહમ્=વશ કરવું કઠણ; ચલમ્=ચંચળ; અભ્યાસેન=અભ્યાસવડે.
 તુ=પરંતુ. કૌંતેય=હે કૌંતેય-અર્જુન; વૈરાગ્યેણ=વૈરાગ્ય વડે. ચ=અને;
 મૃહ્યતે=પકડાય છે-વશ કરી શકાય છે.

શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા—હે અર્જુન ? નિસંશય મન વશ
 કરવું કઠણ અને ચંચળ છે. પરંતુ હે અર્જુન ? અભ્યાસ
 વડે અને વૈરાગ્યવડે વશ કરી શકાય છે. ૩૫

અસંયતાત્મના યોગો દુષ્પ્રાપ્ય इति मे मतिः

वश्यात्मना तु यतता शक्योऽवाप्तुमुपायतः ॥૩૬॥

અસંયતાત્મના (અસંયતઃ આત્મા યસ્ય તેન)=મનને વશ ન
 રાખનારથી. યોગઃ=યોગ; દુષ્પ્રાપ્ય=દુષ્પ્રાપ્ય; इति=એવી; મે=મારી,
 મતિઃ=મતિ. વશ્યાત્મના (વશ્ય આત્મા યસ્ય તેન)=મન વશ રાખ-
 નારા; તુ=પરંતુ. યતતા=પ્રયત્ન કરનારે; શક્ય.=શક્ય છે; અવાપ્તુમ્=
 મેળવવાને, ઉપાયતઃ=ઉપાયથી.

મનને વશ ન રાખનારથી યોગ દુષ્પ્રાપ્ય છે, એવી
 મારી મતિ છે. પરંતુ મન વશ રાખનાર અને પ્રયત્ન
 કરનાર ઉપાયથી મેળવવાને શક્ય છે. ૩૬

अर्जुन उवाच ॥

શ્રી અર્જુન બોલ્યા—

अयतिः श्रद्धयोपेतो योगाच्चलितमानसः ॥

अप्राप्य योगसंसिद्धिं कां गतिं कृष्ण मच्छति ॥૩૭॥

અયતિ=યત્ન ન કરનાર; શ્રદ્ધયા ઉપેતઃ=શ્રદ્ધાવાળો; યોગાત્=યોગથી; ચલિતમાનસઃ (ચલિતમ્ માનસમ્ यस્ય સઃ)=ચલિત મન-વાળો; અપ્રાપ્ય=ન પામીને, યોગસસિદ્ધિમ્ (યોગસ્ય સસિદ્ધિમ્)=યોગની સિદ્ધિ; કામ્=કથી, ગતિમ્=ગતિને; કૃષ્ણ=હે શ્રીકૃષ્ણ; ગચ્છાત=પામે છે.

અર્જુન બોલ્યા-શ્રદ્ધાવાળો, યત્ન ન કરનાર, યોગથી ચલિત મનવાળો, યોગની સિદ્ધિ ન પામીને હે શ્રીકૃષ્ણ ? કથી ગતિને પામે છે ? ૩૭

કચિન્નોપયવિભ્રષ્ટશ્ચિન્નાભ્રમિવ નश्यति ॥

અપ્રતિષ્ઠો મહાવાહો વિમૂઢો બ્રહ્મણઃ પથિ ॥૩૮॥

કચિત્=શું, ન=નથી; ઉપયવિભ્રષ્ટઃ (ઉપયત. વિભ્રષ્ટઃ)=ખેઉ તરફથી બ્રષ્ટ થયેલો; ચિન્નાભ્રમ્ (ચિન્નમ્ અભ્રમ્)=છુટા થઈ ગયેલા વાદળાની; હવ=પેઠે. નश्यति=નાશ પામે છે; અપ્રતિષ્ઠઃ=અપ્રતિષ્ઠિત; મહાવાહો=હે મહાવાહુ શ્રીકૃષ્ણ, વિમૂઢઃ=અતિમૂઢ થયેલો, બ્રહ્મણઃ=બ્રહ્મ; પથિ=માર્ગમાં.

હે શ્રીકૃષ્ણ ? બ્રહ્મ માર્ગમાં અતિમૂઢ અને અપ્રતિષ્ઠિત, ખેઉ તરફથી બ્રષ્ટ થયેલો, છુટા થઈ ગયેલા વાદળાની પેઠે શું નાશ નથી પામતો ? ૩૮

एतन्मे संशयं कृष्ण छेत्तुमर्हस्वशेषतः ॥

त्वदन्यः संशयस्यास्य छेत्ता न लुप्ययते ॥૩૯॥

एतत्=આ; મે=મારા; સંશયમ્=સંશયને; કૃષ્ણ=હે શ્રીકૃષ્ણ

હંતુમ્=ટાળવાને; અર્હસિ=યોગ્ય છે; અરેષત=પૂરેપૂરો, ત્વત્=તમારા વિના; અન્ય-બીજાને કોઈ, સશયસ્ય=સ શયને, અસ્ય=આ; હેત્તા=ટાળનાર; ન=નથી, દિ=નિશ્ચય, ઉપવચતે=સંભવે છે.

હા શ્રીકૃષ્ણ ? મારા આ સંશયને પૂરેપૂરો ટાળવાને તમે યોગ્ય છો, નિશ્ચય તમારા વિના બીજાને કોઈ આ સંશયને ટાળનાર સંભવતો નથી-હા નહીં. ૩૯

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ ॥

શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા—

પાપં નૈવેહ તામુત્ર વિનાશસ્તસ્ય વિદ્યતે ॥

નહિ કત્યાણકૃત્કશ્ચિદુર્ગતિં તાત ગચ્છતિ ॥૪૦॥

પાપ=૩ પાપ-અર્જુન; ન=નહિ; ત્વ=ત; હૈ=આ લોકમાં, ન=નહિ; અમુત્ર=અહીં, વિનાશઃ=નાશ તત્ત્વ=તેનો; વિદ્યતે=છે; ન=નથી, તિ=તમને, કત્યાણકૃત્=કેટલાણું કરનાર, કશ્ચિત્=કોઈ પણ; દુર્ગતિમ્=દુર્ગતિ; તાત=હે તાત-અર્જુન; ગચ્છતિ=પામે છે.

શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા-હે અર્જુન ? આ લોકમાં કે પર-લોકમાં તેનો નાશ છે જ નહિ. હા તાત ? કોઈ પણ કત્યાણું કરનાર—શુભ કામ કરનાર—દુર્ગતિ પામતો નથી. ૪૦

પ્રાપ્ય પુણ્યકૃતાંલોકાનુષિત્વા શાશ્વતીઃ સમાઃ ॥

શુચીનાં શ્રીમતાં મેહે યોગમ્નષ્ટોઽભિજાયતે ॥૪૧॥

પ્રાપ્ય=પામીને; પુણ્યકૃતામ્=પુણ્ય કરનારના; લોકાન્=લોકને; ઔષિત્વા=વસીને; શાશ્વતીઃ=ધણે; સમાઃ=સમય; શુચિનામ્=પવિત્ર; શ્રીમ-

નામ=શ્રીમંતના; મેદે=ધરમાં; યોગવ્રટઃ (યોગાત વ્રટ.)=યોગથી વ્રટ થયેલો પુરુષ, આંમજાયત=જન્મે છે.

પુણ્ય કરનારના લોકને પામીને (ત્યાં) ઘણો સમય વ્યતીને, પવિત્ર અને શ્રીમંતના ધરમાં યોગથી વ્રટ થયેલો પુરુષ જન્મે છે. ૪૧

અથવા યોગિનામેવ કુલે ભવતિ ધીમતામ્ ॥

एतद्धि दुर्लभतरं लोके जन्म यदीदृशम् ॥४२॥

અથવા=અથવા યોગિનામ્=યોગિના, એવ=જે, કુલે=કુળમાં; ભવતિ=ઉત્પન્ન થાય છે; ધીમતામ્=બુદ્ધિમાન એતત=એ, દિ=અરેબર; દુર્લભતરમ્=ઘણો દુર્લભ; લોકે=લોકમાં, જન્મ=જન્મ યત=એ, દદ-શમ=આવે.

અથવા બુદ્ધિમાન યોગીના કુળમાંજ ઉત્પન્ન થાય છે. અરેબર આ લોકમાં આવે જે જન્મ એ ઘણોજ દુર્લભ છે. ૪૨

तत्र त बुद्धिसंयोगं लभते पौर्वदेहिकम् ॥

यतने च तता भूयः संसिद्धौ कुरुनन्दन ॥४३॥

તત્ર=ત્યા, તમ્=તે; બુદ્ધિસંયોગમ્ (બુદ્ધે-સંયોગમ્)=બુદ્ધિના સંયોગ મને; લભતે=પામે છે; પૌર્વદેહિકમ્=પૂર્વ દેહના, યતતે=પ્રયત્ન કરે છે; ચ=અને; તત્=પછી; ભૂયઃ=ફરીથી; સંસિદ્ધૌ=સિદ્ધિને માટે, કુરુનન્દન, (કુરુણામ્ નન્દન)=હે દુર્જનંદન અર્જુન;

ત્યાં-યોગીના કુળમાં-પૂર્વદેહના બુદ્ધિસંયોગને તે

યોગબ્રહ્મ-પામે છે, અને પછી હે અર્જુન ? સિદ્ધિને માટે તે પ્રયત્ન કરે છે. ૪૩

पूर्वाभ्यासेन तेनैव हियते ह्यवशोऽपि सः ॥

जिज्ञासुरपि योगस्य शब्दब्रह्मातिवर्तते ॥४४॥

પૂર્વાભ્યાસેન (પૂર્વેણ અભ્યાસેન)=પુર્વના અભ્યાસવડે; તેન=તે. એવ=જ; હિયતે=ખેચાય છે, હિ=ખરેખર; અવશઃ=અવશ છતો, અપિ=પણ; સઃ=તે; જિજ્ઞાસુ=જ્ઞાસુ અપિ=પણ; યોગસ્ય=યોગનો; શબ્દ-બ્રહ્મ=શબ્દબ્રહ્મને વેદોક્ત કર્મને, અતિવર્તતે=તરી જાય છે,

તે અવશ છતો પણ તે પૂર્વના અભ્યાસ વડેજ ખેચાય છે, ખરેખર ? યોગના જ્ઞાસુ પણ શબ્દબ્રહ્મને-વેદોક્ત કર્મને-તરી જાય છે. ૪૪

प्रयत्नाद्यतमानस्तु योगी संशुद्धकिल्बिषः

अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिम् ॥४५॥

પ્રયત્નાત્=પ્રયત્ને કરીને, યતમાનઃ=યત્ન કરનાર; તુ=તો; યોગી=યોગી; સંશુદ્ધકિલ્બિષઃ [સંશુદ્ધમ્ કિલ્બિષમ્ યસ્યસઃ=પાપથી શુદ્ધ થયલો. અનેક જન્મસંસિદ્ધઃ [અનેક જન્મમાં સંસિદ્ધઃ]=અનેક જન્મથી સિદ્ધ થયલો; તતઃ=પછી; યાતિ=પામે છે. પરામ્=પરમ; ગતિમ્=ગતિને;

પ્રયત્ને કરીને યત્ન કરનાર, પાપથી શુદ્ધ થયલો, અને અનેક જન્મથી સિદ્ધ થયલો યોગી તો, પછી પરમ ગતિને પામે છે. ૪૫

તપસ્વિભ્યોઽધિકો યોગી જ્ઞાનિભ્યોઽપિ મતોઽધિકઃ ॥

કર્મિભ્યશ્ચાધિકો યોગી તસ્માદ્યોગી ભવાર્જુન ॥૪૬॥

તપસ્વિભ્યઃ=તપસ્વિઓથી; અધિકઃ=અધિક; યોગી=યોગી; જ્ઞાનિભ્યઃ જ્ઞાનિઓથી; અપિ=પણ; મતઃ=માનેલો છે; અધિકઃ=અધિક; કર્મિભ્યઃ=કર્મ કરનારાઓથી, અધિકઃ=અધિક; યોગી=યોગી; તસ્માત્=તેટલા માટે; યોગી=યોગી; ભવ=તુ થા; અર્જુન=હે અર્જુન.

તપસ્વિઓથી યોગી અધિક છે, અને જ્ઞાનિઓથી પણ અધિક છે, કર્મ કરનારાઓથી પણ યોગી અધિક માનેલો છે. તેટલા માટે હે અર્જુન ? તું યોગી થા. ૪૬

યોગિનામપિ સર્વેષાં મદ્ભક્તેનાંતરાત્મના ॥

શ્રદ્ધાવાન્ભજતે યોમાં સ મે યુક્તતમોમતઃ ॥૪૭॥

યોગિનામ્=યોગિઓમાં; અપિ=પણ; સર્વેષામ્=સર્વ, મદ્ભક્તેન (મામ્ ભક્તેન)=મારામાંજ; અંતરાત્મના=અર્પેલા ચિત્તવડે; શ્રદ્ધાવાન્=શ્રદ્ધાવાળો; ભજતે=ભજે છે; ય=જે; મામ્=મને; સઃ=તે; મે=મેં; યુક્તતમઃ=ઉત્તમ યોગી. મતઃ=માન્યા છે.

સર્વ યોગીઓમાં પણ જે શ્રદ્ધાવાળો, મારામાંજ અર્પેલા ચિત્તવડે મને ભજે છે, તે મેં ઉત્તમ યોગી મા-
છે. ૪૭

અધ્યાય છઠો સંપૂર્ણ.

સત્તમોઽધ્યાયઃ ॥અધ્યાય સાતમો. જ્ઞાનવિજ્ઞાનયોગઃ॥જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનનો યોગ.

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ ॥

શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા—

મય્યાસક્તમનાઃ પાર્થ યોગં યુજન્મદાશ્રયઃ ॥

અસંશયં સમગ્રં માં યથા જ્ઞાસ્યસિ તચ્છ્રુણુ ॥૧॥

મયિ=મારામાં; આસક્તમનાઃ (આસક્ત મન યસ્ય સઃ)=આસક્ત મનવાળો, પાર્થ=હે પાર્થ—અર્જુન. યોગમ્=યોગ; યુજન્=કરતો, મદાશ્રયઃ (અહમ આશ્રય. યસ્ય સ.)=મારા આશ્રયવાળો. અસંશયમ્=નિ.સંશય, સમગ્રમ્=પુરેપુરે. મામ્=મને; યથા=જે રીતે, જ્ઞાસ્યસિ=જાણીશ તત્ત્વ=તે, શ્રુણુ=સાંભળ.

શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા—હે અર્જુન ? મારામાં આસક્ત મનવાળો, મારા આશ્રયવાળો, અને યોગ કરતો તું નિ.સંશય જે રીતે પૂરેપૂરે મને જાણીશ, તે સાંભળ. ૧

જ્ઞાનં તેઽહં સવિજ્ઞાનમિદં વક્ષ્યામ્યશેષતઃ ॥

યજ્ઞાત્વા નેહ ભૂયોઽન્યજ્ઞાતવ્યમવશિષ્યતે ॥૨॥

જ્ઞાનમ્=જ્ઞાન, તે=તને, અહમ્=હું, સવિજ્ઞાનમ્ (વિજ્ઞાનેનસહ) વિજ્ઞાન સહિત; ઇદમ્=આ; વક્ષ્યામિ=જાણીશ, અશેષતઃ=પુરેપુરે; યત્=જે; જ્ઞાત્વા=જાણીને; ત્વ=તારી; ઇહ=અહીંઆ, ભૂયઃ=કરીથી; અન્યતૂ=બીજું. જ્ઞાતવ્યમ્=જાણવાનું; અવશિષ્યતે=બાકી રહે છે.

હું તને વિજ્ઞાન સાહત આ જ્ઞાન પુરેપુરું કહીશ, જે બ્રહ્માણીને અહિ આં ફરીથી બીજું બાણવાનું બાકી રહેતું નથી. ૨

મનુષ્યાણાં સદસ્રેષુ કશ્ચિત્તતિ સિદ્ધયે ॥

યતતામપિ સિદ્ધાનાં કશ્ચિન્માં વેત્તિ તત્ત્વતઃ ॥૩॥

મનુષ્યાણામ્=મનુષ્યોભાઃ સદસ્રેષુ=હજારોભાઃ; કશ્ચિત્=કોઈકજ; યતતિ=યત્ન કરે છે; સિદ્ધયે=સિદ્ધિને માટે; યતતામ્=પ્રયત્ન કરનારા; અપિ=પણ, સિદ્ધાનામ્=સિદ્ધોભાઃ; કશ્ચિત્=કોઈકજ, મામ્=મને, વેત્તિ=બાણે છે; તત્ત્વતઃ=તત્ત્વથી.

હજારો મનુષ્યોમાં કોઈક જ સિદ્ધિને માટે યત્ન કરે છે. યત્ન કરનારા સિદ્ધોમાં પણ કોઈકજ મને તત્ત્વથી બાણે છે. ૩

ભૂમિરાપોઽનલો વાયુઃ સ્વં મનો બુદ્ધિરેવ ચ ॥

અહંકાર ઇતીયં મે મિત્તા પ્રકૃતિરષ્ટધા ॥ ૪ ॥

ભુમિઃ=પૃથ્વી, આપઃ=પાણી; અનલઃ=અગ્નિ; વાયુઃ=વાયુ; સ્વમ્=આકાશ; મનઃ=મન; બુદ્ધિઃ=બુદ્ધિ; એવ=જ; ચ=અને; અહંકારઃ=અહંકાર; ઇતિ=એ પ્રમાણે; ઇયમ્=આ; મે=મારી; મિત્તા=ભિન્ન; પ્રકૃતિઃ=પ્રકૃતિ અષ્ટધા=આઠ પ્રકારની;

પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, આકાશ, મન, બુદ્ધિ અને અહંકાર એ પ્રમાણે આ મારી પ્રકૃતિ આઠ પ્રકારની ભિન્ન છે. અર્થાત્ આઠ ભેદ થયલા છે. ૪

અપરેયમિતસ્ત્વન્યાં પ્રકૃતિં વિદ્ધિ મે પરામ્ ॥
જીવભૂતાં મહાવાહો યયેદં ધાર્યતે જગત્ ॥૫॥

અપરા=અપરા. હયમ્=આ; ઇતઃ=આથી. તુ=તે. અન્યામ્=બીજી
પ્રકૃતિમ્=પ્રકૃતિ; વિદ્ધિ=જાણ, મે=મારી; પરામ્=પરા. જીવમૃતાનામ્=
જીવરૂપ; મહાવાહો=હે મહાબાહુ-અર્જુન, યયા=જેના વડે, ઇદમ્=આ,
ધાર્યતે=ધારણ કરાય છે; જગત્=જગત.

આ અપરા છે. પણ આથી બીજી મારી પરા પ્રકૃ-
તિને જીવરૂપ જાણ, હે અર્જુન? જેનાવડે આ જગત
ધારણ કરાય છે. ૫

एतद्योनीनि भूतानि सर्वाणीत्युपधारय ॥
अहं कृत्स्नस्य जगतः प्रभवः प्रलयस्तथा ॥६॥

एतद्योनीनि (एषा यानि: येषाम् तानि)=આ એ યોનિ-પ્રકૃતિથી
-ઉપજેલાં-હે; ભૂતાનિ=ભૂતો; સર્વાણિ=સર્વ; ઇતિ=એમ; ઉપધારય=સમજા
શે. અહમ્=હું; કૃત્સ્નસ્ય=આખા, જગત્=જગતનો; પ્રભવઃ=ઉત્પત્ત કર-
નાર; પ્રલયઃ=નાશ કરનાર; તથા=તથા.

સર્વ ભૂતો આ એ પ્રકૃતિથી ઉપજેલાં છે, એમ સમજા
શે. હું આખા જગતનો ઉત્પત્ત કરનાર તથા નાશ કરનાર
છું. ૬

मत्तः परतरं नान्यत्किंचिदस्ति घनंजय ॥
मयि सर्वमिदं प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव ॥७॥

મત્ત:=મારાથી; પરતરમ્=ઉત્તમ; ન=નહિ; અન્યત્=બીજું; કિંચિન્ =કાંઈ; અસ્તિ=હે, ધનજય=હે ધનંજય-અર્જુન; મયિ=મારામાં; સર્વમ્ =અધુ, હદમ્=આ; પ્રોક્તમ્=પરોવાયલું છે; સુત્રે=દોરામાં; મણિગણાઃ (મણીનામ્ ગણાઃ)=મણીઓની; ઇવ=પેઠે.

હે અર્જુન ? મારાથી ઉત્તમ બીજું કાંઈ છે નહિ, આ બધું મારામાં દોરામાં મણિઓની પેઠે, પરોવાયલું છે. ૭

રસોઽહમપ્સુ કૌંતેય પમાઽસ્મિ શશિસૂર્યયોઃ ॥

પ્રણવઃ સર્વવેદેષુ શબ્દઃ સ્વે પૌરુષં નૃષુ ॥૮॥

રસ:=રસ; અહમ્=હું. અપ્સુ=જળમાં, કૌંતેય=હે કૌંતેય-અર્જુન; પ્રમા=તેજ; અસ્મિ=છું, શશિસૂર્યયોઃ (શશિનઃ ચ સૂર્યસ્ય ચ)=ચંદ્ર અને સૂર્યનું; પ્રણવઃ=પ્રણવ સર્વવેદેષુ (સર્વેષુ વેદેષુ)=સર્વ વેદોમાં, શબ્દઃ=શબ્દ; સ્વે=આકાશમાં, પૌરુષમ્=પુરુષત્વઃ નૃષુ=નરોમાં;

હે અર્જુન ? જળમાં રસ હું છું, ચંદ્ર અને સૂર્યનું તેજ હું છું, સર્વ વેદોમાં પ્રણવ, આકાશમાં શબ્દ, અને નરોમાં પુરુષત્વ હું છું. ૮

પુણ્યો ગંધઃ પૃથિવ્યાં ચ તેજશ્ચાસ્મિ વિભાવસૌ ॥

જીવનં સર્વભૂતેષુ તપશ્ચાસ્મિ તપસ્વિષુ ॥૯॥

પુણ્યઃ=પવિત્ર; ગંધઃ=ગંધ; પૃથિવ્યામ્=પૃથ્વીમાં; ચ=અને; તેજઃ=તેજ; ચ=અને; અસ્મિ=છું; વિભાવસૌ=અગ્નિમાં; જીવનમ્=જીવન; સર્વ-ભૂતેષુ=(સર્વેષુ ભૂતેષુ)=સર્વ ભૂતોમાં; તપઃ=તપ; ચ=અને; અસ્મિ=છું; તપસ્વિષુ=તપસ્વિઓમાં.

પૃથ્વીમાં પવિત્ર ગંધ અને અગ્નિમાં તેજ હું છું.
સર્વ ભૂતોમાં જીવન અને તપસ્વીઓમાં તપ હું છું ૯

बीजं मां सर्वभूतानां विद्धि पार्थ सनातनम् ॥

बुद्धिर्बुद्धिमतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ॥१०॥

बीजम्=ખીજ, મામ્=મને, સર્વભૂતાનામ [સર્વેષામ્ ભૂતાનામ]=સર્વ ભૂતોનું; વિદ્ધિ=જાણુ. પાર્થ=હે. પાર્થ-અર્જુન; સનાતનમ્=સનાતન; બુદ્ધિઃ=બુદ્ધિ; બુદ્ધિમતામ્=બુદ્ધિમાનોની આસ્મ=હું, તેજઃ=તેજ; તેજસ્વિનામ્=તેજસ્વીઓનું; અહમ્=હું.

હે અર્જુન ? સર્વભૂતોનું સનાતન ખીજ મને જાણુ;
બુદ્ધિમાનોની બુદ્ધિ અને તેજસ્વીઓનું તેજ હું છું. ૧૦

बलं बलवतामस्मि कामरागविवर्जितम् ॥

धर्माविरुद्धो भूतेषु कामोऽस्मि भरतर्षभ ॥११॥

બલમ્=બળ, બલવતામ્=બળવાનોનું; આસ્મ=હું, કામરાગવિવર્જિતમ્ (કામેન ચ રાગેણ ચ વિવર્જિતમ)=ઠેકઠો અને દેષવગરનું, ધર્માવિરુદ્ધ [ધર્મેણ અવિરુદ્ધ]=ધર્મથી અવિરુદ્ધ એવો, ભૂતેષુ=ભૂતોમાં, કામઃ=કામ; આસ્મિ=હું, ભરતર્ષભ=હે ભરતર્ષભ—અર્જુન.

હે અર્જુન ? બળવાનોનું ઠેકઠો અને દેષ વગરનું બળ અને ભૂતોમાં ધર્મથી અવિરુદ્ધ એવા કામ હું છું. ૧૧

ये चैव सात्विका भावा राजसास्तामसाश्चये ॥

मत्त एवेति तान्विद्धि न त्वहं तेषु ते मयि ॥१२॥

યે=જેઓ; ચણ્=તેમજ, સાત્વિકા=સાત્વિક, ભાવા=ભાવો; રા-
જસા:=રાજસ; તામસા:=તામસ, ચ=અને, યે=જેઓ; મત્ત=મારાથી;
ઋષ=જ; इति=એમ; તાન્=તેઓને; વિદ્ધિ=જાણ, ન=નથી; તુ=પણ;
અહમ્=હું, તેષ્ટ=તેમનામાં; તે=તેઓ; મયિ=મારામાં;

જેઓ સાત્વિક અને જેઓ રાજસ તથા તામસ ભાવો
છે, તેઓને મારાથી જ (ઉપજ્યા છે) એમ જાણ તેમનામાં
હું નથી પણ તેઓ મારામાં છે. ૧૨

ત્રિभिर्गुणमयैर्भावैरेभिः सर्वमिदं जगत् ॥

મોહિતં નાભિજાનાતિ મામેભ્યઃ પરમવ્યયમ્ ॥૧૩॥

ત્રિભિઃ=ત્રણ, ગુણમયૈઃ=ગુણમય; ભાવૈઃ=પદાર્થોવડે; એભિઃ=આઃ
સર્વમ્=આખું, હૃદમ્=આ જગત્=જગત મોહિતમ્=મોહ પમાડેલું છે;
ન આભજાનાતિ=જાણતું નથી; મામ્=મને, એભ્યઃ=આનાથી; પરમ્=પર;
અવ્યયમ્=વિકાર રહિત.

આ આખું જગત આ ત્રણ ગુણમય પદાર્થો વડે મોહ
પમાડેલું છે, (તેથી) આનાથી પર તથા વિકાર રહિત મને
જાણતું નથી. ૧૩

दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ॥

મામેવ યે પ્રપદ્યંતે માયામેતાં તરં તિને ॥૧૪॥

દૈવિ=, હિ પરેખર; એષા=આ; ગુણમયી=ગુણવાળી; મમ=
મારી, માયા=મયા, દુરત્યયા=દુઃખે કરી તરાય એવી; મામ્=મારે; યે=
જેઓ; પ્રપદ્યંતે=શરણે આવે છે; માયામ્=માયાને; એતામ્=આ; તરંતિ=
તરે છે; તે=તેઓ;

આ મારી ગુણવાળી દેવી માયા ખરેખર દુઃખે કરી તરાય એવી છે. જેઓ મારે શરણે આવે છે, તેઓ આ માયાને તરે છે. ૧૪

न मां दुष्कृतिनो मूढाः प्रपद्यन्ते नराधमाः ॥

मायया पहतज्ञाना आसुरं भावमाश्रिताः ॥૧૫॥

ન=નથી, મામ્=મારે દુષ્કૃતિનઃ=પાપ કરનારા, મૂઢાઃ=મૂઢો, પ્રપદ્યન્તે=શરણે આવે છે, નરાધમાઃ (નરેષૂ અધમાઃ)=અધમ માણસો; માયયા=માયા વડે; અપહતજ્ઞાનાઃ (અપહતમ્ જ્ઞાનમ્ યેષામ્ તે)=હણાયલા જ્ઞાનવાળા; આસુરમ્=આસુરી, ભાવમ્=ભાવને; આશ્રિતાઃ=પામેલા

પાપ કરનારા, મૂઢ, અધમ માણસો, માયા વડે હણાયલા જ્ઞાનવાળા, આસુરી ભાવને પામેલા, મારે શરણે આવતા નથી. ૧૫

चतुर्विधा भजंते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन॥

आर्तं जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥૧૬॥

ચતુર્વિધા=ચાર પ્રકારના; ભજન્તે=ભજે છે; મામ્=મને; જનાઃ=માણસો; સુકૃતિનઃ=સુકૃત કરનારા; અર્જુન=હે અર્જુન; આર્તઃ=પીડાવાળો; જિજ્ઞાસુઃ=જિજ્ઞાસુ; અર્થાર્થી (અર્થે અર્થયતે.ઈતિ)=ભોગ સાધનાને ઇચ્છતો; જ્ઞાની=જ્ઞાની, ચ=અને; ભરતર્ષભ=હે ભરતર્ષભ-અર્જુન.

હે અર્જુન ? ચાર પ્રકારના સુકૃત કરનારા માણસો મને ભજે છે. પીડાવાળો, જિજ્ઞાસુ, ભોગ સાધનાને ઇચ્છતો, અને જ્ઞાની. ૧૬

તેષાં જ્ઞાની નિત્યયુક્ત એક ભક્તિર્વિશિષ્યતે ॥

પ્રિયો હિ જ્ઞાનિનોઽત્યર્થમહં સ ચ મમ પ્રિયઃ ॥૧૭॥

તેષામ્=તેનાં; જ્ઞાની=જ્ઞાની, નિત્યયુક્તઃ (નિત્યમયુક્તઃ)=નિત્ય
યુક્ત; એકભક્તિ=[એકસ્મિન્ ભક્તિઃ યસ્ય સઃ]= એક ભક્તિવાળો;
વિશિષ્યતે=શ્રેષ્ઠ છે, પ્રિયઃ=પ્રિય, હિ=કેમકે; જ્ઞાનિનઃ=જ્ઞાનિને; અત્યર્થમ્=
ધણેજ, અહમ્=હું; સઃ=તે; ચ=અને; મમ=મને; પ્રિયઃ=પ્રિય.

તેઓમાં નિત્યયુક્ત અને એક ભક્તિવાળો જ્ઞાની શ્રેષ્ઠ
છે. કેમકે હું જ્ઞાનીને ધણેજ પ્રિય છું, અને તે મને
પ્રિય છે. ૧૭

ઉદારાઃસર્વે વૈ તે જ્ઞાની ત્વાત્મૈવ મે મતમ્ ॥

આસ્થિતઃ સહિ યુક્તાત્મા મામેવાનુત્તમાં ગતિમ્ ॥૧૮॥

ઉદારાઃ=શ્રેષ્ઠ છે; સર્વ=સર્વ; એવ=જ; એતે=આ; જ્ઞાની=જ્ઞાની; તુ=
પશુ; આત્મા=આત્મા; એવ=જ; મે=મારો, મતમ્=મત આસ્થિતઃ=આશ્રયે
રહેલો છે; સઃ=તે; હિ=કેમકે; યુક્તાત્મા (યુક્તઃ આત્માઃ યસ્ય સઃ)
યુક્તાત્મા; મામ=મારે; એવ=જ; અનુત્તમામ્ . ન અસ્તિ ઉત્તમા યસ્યાઃ
તામ્)=ઉત્તમાત્મ; ગતિમ્=ગતિરૂપ.

આ સર્વ શ્રેષ્ઠજ છે, પણ જ્ઞાની તો મારો આત્માજ
છે, (એમ) મારો મત છે. કેમકે યુક્તાત્મા ઉત્તમોત્તમ
ગતિરૂપ મારેજ આશ્રયે રહેલો છે. ૧૮

બહુનાં જન્મનામંતે જ્ઞાનવાન્માં પ્રપન્થતે ॥

વાસુદેવઃ સર્વમિતિ સ મહાત્મા સુદુર્લભઃ ॥૧૯॥

વહનામ્=ધણી; જન્મનામ્=જન્મેને; અંતે=અંતે, જ્ઞાનવાન=જ્ઞાનવાન પુરુષ; મામ્=મને, પ્રપચતે=પામે છે; વાસુદેવ=વાસુદેવ, સર્વમ્=સર્વ; ઇતિ=એમ સઃ=તે, મહાત્મા (મહાન આત્મા: વસ્ય સઃ)=મહાત્મા; સુદુર્લભ=ધણી દુર્લભ છે.

ધણી જન્મેને અંતે જ્ઞાનવાન પુરુષ “ સર્વ વાસુદેવ છે ” એમ જાણી મને પામે છે, તે મહાત્મા ધણી દુર્લભ છે. ૧૯

કામેસ્તૈ સ્તૈર્હત જ્ઞાનાઃ પ્રપચંતેઽન્ય દેવતા ॥

તં તં નિયમમાસ્થાય પ્રકૃત્યા નિયતાઃ સ્વયા ॥૨૦॥

કાર્મ=કામનાઓ વડે તૈઃ=તે, તૈઃ=તે; હતજ્ઞાના=(હતમ્ જ્ઞાનમ્ યંષામ્ તે) = હણાયલા જ્ઞાનવાળા; પ્રપચંતે=શરણે જાય છે; અન્ય દેવતા (અન્યાઃ દેવતા)=અન્ય દેવાને, તમ્=તે, તમ્=તે; નિયમમ્=નિયમ, આસ્થાય=પાળીત; પ્રકૃત્યા=પ્રકૃતિ વડે નિયતા=દેરાયલા-સ્વયા=પોતાની.

તે તે કામનાઓવડે હણાયલા જ્ઞાનવાળા, પોતાની પ્રકૃતિવડે દેરાયલા, તે તે નિયમ પાળીને જીજ્ઞ દેવાને શરણે જાય છે. ૨૦

યો યો યાં યાં તત્તું ભક્તઃ શ્રદ્ધયાર્ચિતુર્નિચ્છતિ ॥

તસ્ય તસ્યાચચ્રાં શ્રદ્ધાં તામેવ વિદધામ્યહમ્ ॥૨૧॥

યઃ ય=જે જે; યામ્ યામ્=જેને જેને, તત્તુમ્=મર્તિને; ભક્તઃ=ભક્ત; શ્રદ્ધયા=શ્રદ્ધાવડે; અર્ચિતુમ્=પુજવા; નિચ્છતિ=છાછે છે; તસ્ય=

તેની, અચલામ્=અચળ, તસ્ય=તેની; શ્રદ્ધામ્=શ્રદ્ધાને; તામ્=તે, ઈવ=જ; વિદધામિ=દઉં છું, અહમ્=હું.

જે જે ભક્ત જે જે મર્તિને શ્રદ્ધાવડે પૂજવા મ્હેં છે, તેની તેની તે અચળ શ્રદ્ધાને હું દઉં છું. ૨૧

સ તયા શ્રદ્ધયા યુક્તસ્તસ્યારાધનમોદતે ॥

લભતે ચ તતઃ કામાન્મયૈવ વિહિતાન્દિ તાન્ ॥૨૨॥

સ:=તે-પુરુષ; તયા=તે શ્રદ્ધયા=શ્રદ્ધાવડે; યુક્ત:=યુક્ત થઈને; તસ્ય=તેનું; આરાધનમ્=આરાધન, હતે=કરે છે, લભતે=પામે છે; ચ=અને; તત્=તેની પાસેથી કામાન્=કામને મયા=મે, ઈવ=જ, વિહિતાન્=નિર્મેલા, દિ=ખરેખર, તાન્=તે.

તે પુરુષ શ્રદ્ધાવડે યુક્ત થઈને તેનું આરાધન કરે છે, અને તેની પાસેથી મેંજ નિર્મેલા તે કામને ખરેખર પામે છે. ૨૨

અંતવત્ત ફલં તેષાં તદ્ભવત્યલ્પમેધસામ્ ॥

દેવાન્દેવયજો યાંતિ મદ્ભક્તા યાંતિ મામપિ ॥૨૩॥

અંતવત્=નાશવંત, તુ=તે, ફલમ્=ફળ, તેષામ્=તે, તત્=તે; ભવતિ=થાય છે; અલ્પમેધસામ્ (અલ્પા મેધા વેદ્યામ્ તેષામ્)=અલ્પ બુદ્ધિવાળાઓનું; દેવાન્=દેવાને, દેવયતઃ (દેવાન્ યજતે ઇતિ)=દેવાને પૂજનારા; યાંતિ=પામે છે, મદ્ભક્તાઃ (મમ ભક્તા)=મારા ભક્તો, યાંતિ=પામે છે, મામ્=મને, અપિ=પણ.

પણ તે અલ્પ બુદ્ધિવાળાઓનું તે ફળ નાશવંત થાય

છે. દેવોને પૂજનારા દેવોને પામે છે, પણ મારા ભક્તો મને પામે છે. ૨૩

અવ્યક્ત વ્યક્તિમાપન્નં મન્યંતે મામબુદ્ધયઃ ॥

પરં ભાવમજાનંતો મમાવ્યયમનુત્તમમ્ ॥૨૪॥

અવ્યક્તમ-અવ્યક્તને, વ્યક્તિમ=વ્યક્તિ; આપન્નમ=થયલો; મન્યંતે=માને છે, મામ=મને, અબુદ્ધયઃ=બુદ્ધિ વિનાના પુરુષો; પરમ=પરમ; ભાવમ્=ભાવ, અજાનત=જાણ્યા વગર; મમ=મારો; અવ્યયમ=અવ્યયી અનુત્તમમ્=અતિશ્રેષ્ઠ.

બુદ્ધિ વિનાના પુરુષો, મારો અવ્યયી અતિશ્રેષ્ઠ અને પરમ ભાવ જાણ્યા વગર, મને અવ્યક્તને વ્યક્ત થયલો માને છે. ૨૪

નાહં પ્રકાશઃ સર્વસ્ય યોગમાયાસમાવૃતઃ ॥

મૂઢોઽયં નાભિજાનાતિ લોકો મામજમવ્યયમ્ ॥૨૫॥

ન=નથી, અહમ્=હું; પ્રકાશ=પ્રગટ, સર્વસ્ય=સર્વને; યોગમાયા સમાવૃતઃ (યોગમાયયા સમાવૃત) યોગમાયા વડે ઢકાયલો; મૂઢઃ=મૂઢ; અયમ્=આ; ન અભિજાનાતિ=જાણતો નથી, લોકઃ=લોક, મામ્=મને અજ્ઞમ્=અજ્ઞાનમા, અવ્યયમ્=અવ્યયી.

યોગમાયાવડે ઢકાયલો હું, સર્વને પ્રગટ નથી. આ મૂઢલોક અજ્ઞાનમા અને અવ્યયી એવા મને, જાણતો નથી. ૨૫

વેદાહં સમતીતાનિ વર્તમાનાનિ ચાર્જુન ॥

મવિષ્યાણિ ચ ભૂતાનિ માં તુ વેદ ન કશ્ચન ॥૨૬॥

વેદ=ખણુ છું; અહમ્=હું; સમર્પીતાનિ=થઈ ગયલાં; વર્તમાનાનિ=હાલ છે તે; ચ=અને, અર્જુન=હે અર્જુન; મધિષ્ઠ્યાણિ=હવે પછી થવાના; ચ=અને; મૃતાનિ=પ્રાણીઓને; મામ્=મને; તુ=પરંતુ; વેદન=ખણુતો નથી. કશ્વન=કેાઈ પણ.

હે અર્જુન ? હું થઈ ગયલાં, હાલ છે તે, અને હવે પછી થવાનાં સર્વ પ્રાણીઓને બાણું છું. પરંતુ મને કેાઈ પણ બાણુતો નથી. ૨૬

इच्छाद्वेषसमुत्थेन द्वंद्वमोहेन भारत ॥

सर्वभूतानि संमोहं सर्गे याति परंतप ॥२७॥

इच्छाद्वेषसमुत्थेन इच्छायाः च द्वेषात् च समुत्तिष्ठति इति तेन)
અને દેવરી ઉત્પન્ન થઈ; દ્વંદ્વ મોહેન (દ્વંદ્વસ્ય મોહેન) દંડના મોહવડે; ભારત=હે-ભારત-અર્જુન; સર્વભૂતાનિ [સર્વાણિ મૃતાનિ] મર્વ પ્રાણીઓ; સમોહમ્=મોહ; સર્ગે=ઉત્પત્તિ વેળા, યાતિ=પામે છે; પરંતપ=હે પરંતપ-અર્જુન.

હે અર્જુન ? ઇચ્છા અને દ્વેષથી ઉત્પન્ન થતા દંડના મોહવડે, સર્વ પ્રાણીઓ ઉત્પત્તિવેળા મોહ પામે છે. ૨૭

येषां त्वंतगतं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम् ॥

ते द्वंद्वमोहनिर्मुक्ता भजन्ते मां ददवताः ॥२८॥

येषाम्=એ, તુ=પરંતુ; અંતગતમ્=[અતમ્ ગતમ્]=અંત આવ્યો; કે; પાપમ્=પાપનો; જનનામ્=જનોનાં; પુણ્યકર્મણામ્ (પુણ્યમ કર્મ યેષામ્ તૈષામ્)=પુણ્યકર્મવાળા; તે=તેઓ; દ્વંદ્વમોહનિર્મુક્તા; [દ્વંદ્વસ્ય મોહાન્

નિર્મુક્તાઃ] હંદના મોહથી મુકત થયલા; મજંતે=ભજે છે, મામ્=મને; દદવ્રતા. [દદમ્ વ્રતમ્ યંવામ્ તે]=દદવ્રતવાળા.

પરંતુ જે પુણ્યકર્મવાળા જનોનાં પાપનો અંત આવ્યો છે, તેઓ હંદના મોહથી મુકત થયલા, દદવ્રતવાળા મને ભજે છે. ૨૮

જરામરણમોક્ષાય મામાશ્રિત્ય ચતંતિ યે ॥

તે વ્રજ્ય તદ્વિદુઃ કૃત્સ્નમહ્યાત્મ કર્મ ચાશ્ચિલમ્ ॥૨૯॥

જરામરણ મોક્ષાય [જરામ્ મરણમ્ જ મોક્ષાય]=મરણથી અતે મરણથી છુટવા માટે. ૧ મહ્યાત્મ; અર્થઃ રમ્યાશ્રય કરી; તંતિ =પ્રયત્ન કરે છે; યે=જેઓ, તે=તેઓ. વ્રજ્ય=પ્રહ્લને; તત=તે, વિદુઃ=જાણે છે; કૃત્સ્નમ્=સમગ્ર, અધ્યાત્મમ્=અધ્યાત્મને; કર્મ=કર્મને, ચ=અને; અશ્ચિલમ્=સધનાં.

ઘડપણ અને મરણથી છુટવા માટે મારો આશ્રય કરીને, જેઓ પ્રયત્ન કરે છે, તેઓ તે પ્રહ્લન, સમગ્ર અધ્યાત્મને, અને સધનાં કર્મને જાણે છે. ૨૯

સાધિભૂતાધિદૈવં માં સાધિયજ્ઞં ચ યે વિદુઃ ॥

પ્રયાણકાલેઽપિ ચ માં તે વિદુર્યુક્તચેતસઃ ॥૩૦॥

સાધિભૂતાધિદૈવમ્ (અધિભૂતેન ચ અધિદૈવેન ચ સહ)=અધિભૂત; અતે અધિદૈવ સહિત, મામ્=મને; સાધિયજ્ઞમ્ [અધિયજ્ઞેન સહ]=અધિયજ્ઞ સહિત; ચ=અને; યે=જેઓ; વિદુઃ=જાણે છે; પ્રયાણકાલે (પ્રયાણસ્ય કાલે)=મરણ વખતે; અપિ=પણ; ચ=અને, મામ્=મને,

તે=તેઓ; વિદુઃ=જાણે છે; યુક્તચેતસઃ (યુક્તમ્ ચેતસઃ યેષામ્ તે) યુક્ત ચિત્ત વાળા.

જેઓ અધિભૂત અને અધિદૈવ સહિત તથા અધિ-
યજ્ઞ સહિત અને જાણે છે, તેઓ યુક્ત ચિત્તવાળા મરણ વખતે
શાંત મને જાણે છે. ૩૦

અધ્યાય સાતમો સંપૂર્ણ.

અષ્ટમાઽધ્યાયઃ ॥ અધ્યાય આઠમો.

અક્ષર બ્રહ્મયોગઃ ॥ અક્ષર બ્રહ્મયોગ.

અર્જુન ઉવાચ ॥

અર્જુન બોલ્યા—

કિં તદ્બ્રહ્મ કિમધ્યાત્મં કિં કર્મ પુરુષોત્તમ ॥

અધિભૂતં ચ કિં પ્રોક્તમધિદૈવં કિમુચ્યતે ॥૧॥

કિમ્=શું; તત્=તે; બ્રહ્મ=બ્રહ્મ કિમ્=શું; અધ્યાત્મમ્=અધ્યાત્મઃ
કિમ્=શું; કર્મ=કર્મ, પુરુષોત્તમ (પુરુષેષુ ઉત્તમ)=હે પુરુષોમાં-ઉત્તમ શ્રીકૃષ્ણ
અધિમતમ્=અધિભૂત; ચ=અને; કિમ્=શું, પ્રોક્તમ્=કહ્યું; અધિદૈવમ્=અ-
ધિદૈવ; કિમ્=શું; ઉચ્યતે=કહેવાય છે.

અર્જુન બોલ્યા—હે શ્રીકૃષ્ણ ? તે બ્રહ્મ શું ? અધ્યા-
ત્મ શું ? કર્મ શું ? અને અધિભૂત શું કહ્યું ? અને અધિ-
દૈવ શું કહેવાય છે ? ૧

અધિયજ્ઞઃ કથં કોઽન્ન દેહેઽસ્મિન્મધુસૂદન॥

પ્રયાણકાલે ચ કથં જ્ઞેયોઽસિ નિયતાત્મભિઃ ॥૨॥

અધિયજ્ઞ=અધિયજ્ઞ; કથમ્=કેવી રીતે, કઃ=કોણ, અન્ન અહિં, દેહે=દેહમાં, અસ્મિન્=આ; મધુસૂદન=હે મધુસૂદન-શ્રીકૃષ્ણ, પ્રયાણકાલે=મરણ વખતે; ચ=અને, કથમ્=કેવી રીતે; જ્ઞેય=જ્ઞેય; અસિ=તું; નિયતાત્મભિઃ (નિયત આત્મા યેનામ તૈઃ)=મનને નિયમમાં રાખનારાઓ.

હે શ્રીકૃષ્ણ ? અહિં આ દેહમાં અધિયજ્ઞ કોણ છે ? અને કેવી રીતે છે ? મનને નિયમમાં રાખનારાઓ મરણ વખતે (આપ) કેવી રીતે જાત છે ? ૨

શ્રી કૃષ્ણ ઉવાચ ॥

શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા—

અક્ષરં બ્રહ્મ પરમં સ્વભાવોઽધ્યાત્મમુચ્યતે ॥

ભૂતભાવોદ્ભવકરો વિસર્ગઃ કર્મસંજ્ઞિતઃ ॥૩॥

અક્ષરમ્=નાશ રહિત છે તે બ્રહ્મ=બ્રહ્મ; પરમમ્=પરમ; સ્વભાવ.=સ્વભાવ; અધ્યાત્મમ્=અધ્યાત્મ મુચ્યતે=કહેવાય છે; ભૂતભાવોદ્ભવકરઃ (ભૂતાનામ્ ભાવસ્ય ઉદ્ભવમ્ કરોતિ इति सः)=ભૂતરૂપી વસ્તુની ઉત્પત્તિ કરનાર; વિસર્ગઃ=ત્યાગ; કર્મસંજ્ઞિતઃ (કર્મ સંજ્ઞા यस્ય सः)=કર્મનામથી કહેલો છે.

શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા—નાશ રહિત છે, તે પરમ બ્રહ્મ છે. સ્વભાવ અધ્યાત્મ કહેવાય છે. ભૂતરૂપી વસ્તુની ઉત્પત્તિ કરનાર ત્યાગને કર્મ નામથી કહેલો છે. ૩

અધિભૂતં શરોભાવઃ પુરુષશ્ચાધિદૈવતમ્ ॥

અધિયજ્ઞોઽહમેવાન્ન દેહે દેહભૃતાં વર ॥૪॥

અધિભૂતં ક્ષરો ભાવઃ પુરુષશ્ચાધિદૈવતમ્ ॥

અધિયજ્ઞોઽહમેવાત્ર દેહે દેહભૃતાં વર ॥૪॥

અધિભૂતમ્=અધિભૂત; ક્ષરઃ=નાશવાન; ભાવઃ=પદાર્થ; પુરુષઃ=પુરુષ;
ચ=અને; અધિદૈવતમ્=અધિદૈવ, અધિયજ્ઞઃ=અધિયજ્ઞ; અહમ્=હું; એવ=જે;
અત્ર=આ; દેહે=દેહમાં; દેહભૃતામ્ [દેહમ્ વિભ્રતિ इति तेषाम्]=હે દેહ
ધારણ કરનારાઓમાં; વર=ઉત્તમ.

નાશવાન પદાર્થ અધિભૂત છે. પુરુષ અધિદૈવ છે.
અને હે દેહ ધારણ કરનારાઓમાં ઉત્તમ-અર્જુન આ દેહમાં
હુંજ અધિયજ્ઞ છું. ૪

અંતકાલે ચ મામેવ સ્મરન્મુક્ત્વા કલેવરમ્ ॥

યઃ પ્રયાતિ સ મદ્ભાવં યાતિ નાસ્ત્યત્ર સંશયઃ ॥૫॥

અંતકાલે [અંતસ્ય કાલે]=અંતકાળે, ચ=અને; મામ્=મને; એવ
જ; સ્મરન્=સ્મરણ કરતા; મુક્ત્વા=છોડીને; કલેવરમ્=શરીર, યઃ=જે-
પ્રયાતિ=જાય છે; સઃ=તે; મદ્ભાવસ્ (મમ ભાવમ)=મારા ભાવને; યાતિ
=પામે છે; અસ્તિ=નથી; અત્ર=એમાં; સંશયઃ=સંશય.

અને અંતકાળે મને જ સ્મરણ કરતો, શરીર છોડીને
જે જાય છે, તે મારા ભાવને પામે છે, એમાં સંશય
નથી. ૫

યં યં વાપિ સ્મરન્ભાવં ત્યજત્યંતે કલેવરમ્ ॥

તં તમેવૈતિ કૌતેય સદા તદ્ભાવભાવિતઃ ॥૬॥

યમ્ યમ્=જે જે, વા=અથવા; અપિ=પણ; સ્મરન્=સ્મરણ કરતો;

માવમ્=ભાવનું; ત્યજતિ=તજે છે; અંતે=અંતે; કલેષમ્=શરીરને; તમ્=તેને; તમ્=તેને; એવ=જ; એતિ=પામે છે; કૌંતેય=હે કૌંતેય-અર્જુન; હ્રદા=હૃદયમાં; તદ્ભાવમાવિતઃ (તેને માવેન માવિતઃ) તે ભાવની ભાવનાવાળો હોવાથી.

અથવા જે જે ભાવનું પણ સ્મરણ કરતો પુરુષ અંતે શરીરને તજે છે, તેને તેને જ હે અર્જુન ? હૃદયમાં તે ભાવની ભાવનાવાળો હોવાથી પામે છે. ૬

તસ્માત્સર્વેષુ કાલેષુ મામનુસ્મર યુદ્ધય ચ ॥

મય્યર્પિતમનોબુદ્ધિર્મામેવૈધ્યસ્યસંશયમ્ ॥ ૭ ॥

તસ્માત્=તેટલા માટે; સર્વેષુ=સર્વ; કાલેષુ=કાળમાં; મામ્=મને; અનુસ્મર=સંભાર; યુદ્ધય=યુદ્ધ કર; ચ=અને; મય્યર્પિતમનો બુદ્ધિઃ (મદ્ધિ અર્પિતે મનઃ ચ બુદ્ધિઃ ચ યસ્ય સઃ)=મારામાં મન અને બુદ્ધિ અર્પણ કરેલો તું, મામ્=મને; એવ=જ; એધ્યસિ=પામીશ; અસંશયમ્=નિઃસંશય.

તેટલા માટે સર્વ કાળમાં મને સંભાર, અને યુદ્ધ કર. મારામાં મન અને બુદ્ધિ અર્પણ કરેલો તું, મનેજ નિઃસંશય પામીશ. ૭

અભ્યાસયોગયુક્તેન ચેતસા નાન્યગામિના ॥

પરમં પુરુષં દિવ્યં યાતિ પાર્થાનુચિંતયન્ ॥ ૮ ॥

અભ્યાસયોગ યુક્તેન (અભ્યાસેન ચ યોગેન ચ યુક્તેન)=અભ્યાસ અને યોગથી યુક્ત; ચેતસા=ચિત્તરત્ન ન અન્યગામિના (અન્યમ્ ગચ્છતિ ઇતિ તેન)=ખીજે ન જનારા; પરમમ્=પરમ; પુરુષમ્=પુરુષને

દિવ્યમ્=દિવ્ય; યાતિ=પામે છે; પાર્થ=હે પાર્થ-અર્જુન; મનુચતયન્-
નિરંતર ચિંતવન કરતો પુરુષ.

હે અર્જુન ? નિરંતર ચિંતવન કરતો પુરુષ અભ્યાસ
અને યોગથી યુક્ત, બીજે ન જનારા ચિત્તવડે પરમ દિવ્ય
પુરુષને પામે છે. ૮

કવિ પુરાણમનુશાસિતાર—

મણોરણીયાંસમનુસ્મરેઘઃ ॥

સર્વસ્ય ધાતારમર્ચિત્યરૂપ—

માદિત્યવર્ણ તમસઃ પરસ્તાત્ ॥૯॥

કવિમ્=સર્વજ્ઞ; પુરાણમ્=અનાદિ; અનુશાસિતારમ્=સહુનો નિયંતા;
મણોઃ=સૂક્ષ્મથી; અણીયાસમ્=અતિ સૂક્ષ્મ; અનુસ્મરેત્=સ્મરણ કરે છે;
ઘઃ=જે; સર્વસ્ય=સર્વને; ધાતારમ્=ધારણ કરનાર; અર્ચિત્યરૂપમ્ (અર્ચિ-
ત્યમ્ રૂપમ્ અસ્યતત્)=વિચારમાં ન આવે એવા રૂપવાળો; માદિત્યવ-
ર્ણમ્ (માદિત્યસ્ય વર્ણ ઇતિવર્ણો ઘસ્યતમ્)=સૂર્યના જેવા પ્રકાશી; તમસઃ
=અજ્ઞાનથી; પરસ્તાત્=અળગા.

જે પુરુષ સર્વજ્ઞ, અનાદિ, સહુનો નિયંતા, સૂક્ષ્મથી
અતિ સૂક્ષ્મ, સર્વને ધારણ કરનાર, વિચારમાં ન આવે
એવા રૂપવાળા, સૂર્યના જેવા પ્રકાશી અને અજ્ઞાનથી
અળગા એવાનું સ્મરણ કરે છે. (તે પુરુષ, પરમ દિવ્ય
પુરુષને-પરમાત્માને- પામે છે.) ૯

પ્રયાણકાલે મનસાઽચલેન

મક્ત્યા યુક્તો યોગબલેન ચૈવ ॥

ઋવોર્મધ્યે પ્રાણમાવેશ્ય સમ્યક્

સતં પરં પુરુષમુપૈતિ દિવ્યમ્ ॥૧૦॥

પ્રણાણકાલે=મરણ વખતે; મનસા=મન વડે, અચલેન=અચળ
મક્ત્યા=ભક્તિ વડે, યુક્તઃ=યુક્ત થઈને, યોગબલેન (યોગશક્તિ વડે)=
યોગના બળવડે; ચ=અને; એવ=જ; ઋવોર્=ભ્રમરની, મધ્યે=મધ્યે
પ્રાણમ્=પ્રાણને, આવેશ્ય=રાખીને; સમ્યક્=સારી રીતે સઃ=તે-પુરુષ
તમ્=તે, પરમ્=પરમ; પુરુષમ્=પુરુષને; ઉપૈતિ=પામે છે. દિવ્યમ્=દિવ્ય.

મરણ વખતે અચળ મનવડે, ભક્તિવડે અને યોગના
બળવડે યુક્ત થઈને, ભ્રમરની વચ્ચે સારી રીતે પ્રાણને
રાખીને જે રહે છે, તે પુરુષ પરમ દિવ્ય પુરુષ—પરમા
ત્માને—પામે છે. ૧૦

યદક્ષરં વેદવિદો વદન્તિ

વિશંતિ યત્તયો વીતરાગાઃ ॥

યદિચ્છંતો બ્રહ્મચર્યં ચરન્તિ

તત્તે પદં સંગ્રહેણ પ્રવક્ષ્યે ॥૧૧॥

યત્=જેને, અક્ષરમ્=અક્ષર; વેદવિદઃ=વેદ જાણનારા, વદન્તિ=કહે છે,
વિશંતિ=પ્રવેશ કરે છે, યત્=જેમાં, યતયઃ=યતિઓ, વિતરાગાઃ (વિત
રાગઃ યેષામ્ તે)=રાગ વગરના; યત્=જેને ઇચ્છન્તઃ=ઇચ્છનારા, બ્રહ્મચ
ર્યમ્=બ્રહ્મચર્ય, ચરન્તિ=પાળે છે; તત્=તે, તે=તેને. પદમ્=પદ, સંગ્રહેણ=
ટુકામાં, પ્રવક્ષ્યે=કહીશ.

જેને વેદ જાણનારા “ અક્ષર ” કહે છે, જેમાં રાગ વગરના યતિઓ પ્રવેશ કરે છે. જેને ઇચ્છનારા બ્રહ્મચર્ય પાળે છે. તે પદ દુઃકામાં હું તને કહીશ. ૧૧

सर्वद्वाराणि संयम्य मनो हृदि निरुद्धय च ॥

मूर्ध्नि ध्यायात्मनः प्राणमास्थितो योगधारणाम् ॥ १२ ॥

સર્વદ્વારાણિ (સર્વાણિ દ્વારાણિ)=અધાં દારોને, સંયમ્ય=અધ કરીને; મનઃ=મનને; હૃદિ=હૃદયમાં; નિરુદ્ધય=રોકીને; ચ=અને; મૂર્ધ્નિ=મસ્તકમાં; આધાય=સ્થાપીને; આત્મનઃ=પોતાના; પ્રાણામ્=પ્રાણને, આસ્થિતઃ=રહેલો; યોગધારણામ્ (યોગસ્ય ધારણામ્)=યોગની ધારણામાં.

અધાં દારોને અધ કરીને, મનને, હૃદયમાં રોકીને, અને પોતાના પ્રાણને મસ્તકમાં સ્થાપીને, યોગની ધારણામાં રહેલો. ૧૨

ॐ मित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन्मामनुस्मरन् ॥

यः प्रयाति त्यजन्देहं स याति परमां गतिम् ॥ १३ ॥

ૐ=ૐ (ઓમ); મિત્યે=એ પ્રકારના; એકાક્ષરમ્=એકાક્ષર રૂપ; બ્રહ્મ=બ્રહ્મ, વ્યાહરન્=જપતો, મામ્=મારું; અનુસ્મરન્=સતત સ્મરણ કરતો; યઃ=જે; પ્રયાતિ=જાય છે; ત્યજત્=છોડીને; દેહમ્=દેહને; સ=તે; યાતિ=પામે છે; પરમામ્=પરમ; ગતિમ્=ગતિને.

“ ૐ ” (ઓમ) એ પ્રકારના એકાક્ષર રૂપ બ્રહ્મને જપતો, તથા મારું સતત સ્મરણ કરતો, જે દેહને છોડીને જાય છે, તે પરમ ગતિને પામે છે. ૧૩

અનન્યચેતાઃ સતતં યોમાં સ્મરતિ નિત્યશઃ ॥

તસ્યાહં સુલભઃ પાર્થ નિત્યયુક્તસ્ય યોગિનઃ ॥૧૪॥

અનન્યચેતાઃ [ન અન્યસ્મિન્ ચેતઃ યસ્ય સઃ] = ખીજામાં ચિત્ત ન રાખનારો; સતતમ્ = નિરંતર; યઃ = જે; મામ્ = મને; સ્મરતિ = સ્મરે છે; નિત્યશઃ = જીવતાં સુધી; તસ્ય = તે; અહમ્ = હું; સુલભઃ = સુલભ છું, પાર્થ = હે પાર્થ - અર્જુન; નિત્યયુક્તસ્ય = નિત્યયુક્ત; યોગિનઃ = યોગીને;

જે ખીજામાં ચિત્ત ન રાખનારો, મને જીવતાં સુધી નિરંતર સ્મરે છે, તે નિત્ય યુક્ત યોગીને હે અર્જુન? હું સુલભ છું. ૧૪

મામુપેત્ય પુનર્જન્મ દુઃસ્વાલ્ભ્યમશાશ્વતમ્ ॥

નાપ્નુવંતિ મહાત્માનઃ સંસિદ્ધિં પરમોગતાઃ ॥૧૫॥

મામ્ = મને; ઉપેત્ય = પામીને, પુનઃ = પુનર; જન્મ = જન્મ, દુઃસ્વાલ્ભ્યમ્ (દુઃસ્વાનામ્ આલ્ભ્યમ્) = દુઃખના ભંડારરૂપ; અશાશ્વતમ્ = નાશવંત, નાપ્નુવંતિ = પામતા નથી; મહાત્માનઃ = મહાત્માઓ; સંસિદ્ધિમ્ = સિદ્ધિને પરમામ્ = પરમ; ગતાઃ પામેલા.

મને પામીને દુઃખના ભંડારરૂપ અને નાશવંત એવો પુનર્જન્મ, પરમ સિદ્ધિને પામેલા મહાત્માઓ પામતા નથી. ૧૫

આબ્રહ્મભુવનાલ્લોકાઃ પુનરાવર્તિનોઽર્જુન ॥

મામુપેત્ય તુ કૌતેય પુનર્જન્મ ન વિદ્યતે ॥૧૬॥

આબ્રહ્મભુવનાત્=[આ બ્રહ્મણઃ ભુવનાત્]=બ્રહ્મલોકથી માંડીને; લોકાઃ
=લોકો; પુનરાવર્તિનઃ=ફરીને જન્મવાવાળા છે; અર્જુન=હે અર્જુન; મામ્
=મને; વપેત્ય=પામીને; તુ=પરંતુ; કૌતેય=હે કૌતેય-અર્જુન; પુનર્જન્મ=
ફરીથી જન્મ; ન વિદ્યતે=થતો નથી.

હે અર્જુન ? બ્રહ્મ લોકથી માંડીને સર્વ લોકો ફરીને
જન્મવાવાળા છે, પરંતુ મને પામીને હે અર્જુન ? ફરીને
જન્મ થતો નથી. ૧૬

સહસ્રયુગપર્યંતમહર્યદ્બ્રહ્મણો વિદુઃ ॥

રાત્રિ યુગસહસ્રાં તાં તેઽહોરાત્રવિદો જનાઃ ॥૧૭॥

સહસ્રયુગપર્યંતમ્ (સહસ્રમ્ યુગાનિ પર્યંતઃ યસ્ય તત્)=હજાર યુગ
સુધીનો, અહઃ=દિવસ; યત્=જે; બ્રહ્મણ=બ્રહ્માનો; વિદુઃ=જાણે છે; રા-
ત્રિમ્=રાત્રિ; યુગસહસ્રાતામ્ (યુગાનામ્ સહસ્રેણ અન્તઃ યસ્યાતામ્)=હજાર
યુગ સુધીનો; તે=તે; અહોરાત્રવિદ [અહઃ ચ રાત્રિમ્ ચ વિદતિતિ]
=દિવસ અને રાત્રિને જાણનાર, જનાઃ=માણસો.

બ્રહ્માનો જે હજાર યુગ સુધીનો દિવસ અને હજાર
યુગ સુધીની રાત્રિને જાણે છે, તે માણસો દિવસ અને
રાત્રિને જાણનારા છે. ૧૭

અવ્યક્તાદ્વ્યક્તયઃ સર્વાઃ પ્રભવંત્યહરાગમે ॥

રાત્ર્યાગમે પ્રલીયંતે તત્રૈવાવ્યક્તસંજ્ઞકે ॥૧૮॥

અવ્યક્તાત્=અવ્યક્તમાર્થી; વ્યક્તયઃ=વ્યક્તિઓ; સર્વાઃ=સર્વ; પ્રભવંતિ
=જન્મે છે; અહરાગમે (અહનઃ આગમે)=બ્રહ્માનો દિવસ ઉગતા; રાત્ર્યા-

ગમે [રાત્ર્યા આગમે]=બ્રહ્માની રાત પડતાં; પ્રલીયંતે=લય પામે છે; તત્ર=ત્યાં; એવ=જ; અવ્યક્ત સજ્જકે (અવ્યક્તમ્ સંજ્ઞા યસ્ય તસ્મિન્) = અવ્યક્ત નામવાળામાં.

બ્રહ્માનો દિવસ ઉગતાં અવ્યક્તમાંથી સર્વ વ્યાકૃતઓ જન્મે છે. અને રાત પડતાં ત્યાંજ અવ્યક્ત નામવાળામાં લય પામે છે. ૧૮

ભૂતગ્રામઃ સ એવાયં ભૂત્વા ભૂત્વા પ્રલીયતે ॥

રાત્ર્યાગમેઽવગ્નઃ પાર્થ પ્રભવત્યહરાગમે ॥૧૯॥

ભૂતગ્રામઃ (ભૂતાનામ્ ગ્રામઃ) = પ્રાણીઓનો સમુદ્ધ, સઃ=તે; એવ=જ; અયમ્=આ, ભૂત્વા ભૂત્વા=થઈ થઈને, પ્રલીયતે=લય પામે છે, રાત્ર્યાગમે= રાત્રિ પડતા, અવગ્નઃ=પરતત્ર સતો; પાર્થ=હે પાર્થ-અર્જુન, પ્રભવતિ= જન્મે છે; અહરાગમે=દિવસ ઉગતાં.

હે અર્જુન ? તે જ આ પ્રાણીઓનો સમુદ્ધ, થઈ થઈને, પરતત્ર સતો રાત્રિ પડતાં લય પામે છે, અને દિવસ ઉગતાં જન્મે છે. ૧૯

પરસ્તસ્માત્તુ ભાવોઽન્યો વ્યક્તોઽવ્યક્તાત્સનાતનઃ ॥

યઃ સ સર્વેષુ ભૂતેષુ નશ્યત્સુ ન વિનશ્યતિ ॥૨૦॥

પરઃ=પર; તસ્માત્=તે; તુ=પણ; ભાવઃ=ભાવ; અન્યઃ=બીજો; અવ્યક્તઃ =અવ્યક્ત, અવ્યક્તાત્=અવ્યક્તથી; સનાતનઃ=સનાતન; યઃ=જે; સઃ=તે; સર્વેષુ=સર્વ ભૂતેષુ=ભૂતોમાં, નશ્યત્સુ=નાશ પામતા છતાં; ન વિનશ્યતિ નાશ પામતો નથી.

તે અવ્યક્તથી પણ પર બીજો અવ્યક્ત તથા સનાતન
જે ભાવ છે, તે સર્વ ભૂતોમાં નાશ પામતા છતાં નાશ
પામતો નથી. ૨૦

અવ્યક્તોઽક્ષર इत्युक्तस्तमाहुः परमां गतिम् ॥

य प्राप्य न निवर्तते तद्धाम परमं मम ॥૨૧॥

અવ્યક્ત:=અવ્યક્ત; અક્ષર:=અક્ષર; ઇતિ=એમ; ઉક્ત:=કહ્યું છે;
ક્રમ=તેને, આહુ:=કહે છે; પરમામ્=પરમ; ગતિ =ગતિ; પ્રાપ્ય=જેને; પ્રાપ્ય
પામીને, ન નિવર્તતે=પાછા આવતા નથી; તત્=તે, ધામ=ધામ, પરમમ્=
પરમ, મમ=મારું.

અક્ષર અવ્યક્ત છે. એમ કહ્યું છે, તેને પરમ ગતિ
કહે છે. જેને પામીને કોઈ પાછા આવતા નથી, તે જ મારું
પરમ ધામ છે ૨૧

पुरुषः स परः पार्थ भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया ॥

यस्यांतः स्थानि भूतानि येन सर्वमिदं ततम् ॥૨૨॥

પુરુષ:=પુરુષ, સ:=તે; પર:=પરમ; પાર્થ=હે પાર્થ-અર્જુન; ભક્ત્યા
=ભક્તિવડે; લમ્બ:=પ્રમાય તેવો છે; તુ=તો; અનન્યયા=અનન્ય; ઘસ્ય=
જેની; અંતઃસ્થાનિ [અંતઃ તિષ્ઠંતિ ઇતિ તાનિ]=અંદર રહેલા; ભુતાનિ=
જુતો; યેન=જે વડે; સર્વમ્=સર્વ, હ્રદમ્=આ; તતમ્=વ્યાપેલું છે.

હે અર્જુન ? તે પરમ પુરુષ તો અનન્ય ભક્તિ વડે
પ્રમાય તેવો છે. જેની અંદર ભૂતો રહેલાં છે, ને જે વડે
આ સર્વ વ્યાપેલું છે. ૨૨

યત્ર કાલે ત્વનાવૃત્તિમાવૃત્તિં ચૈવ યોગિનઃ ॥

પ્રયાતા યાતિ તં કાલં વક્ષ્યામિ ભરતર્ષભ ॥૨૩॥

યત્ર=જે; કાલે=કાળમાં; તુ=વળી; અનાવૃત્તિમ્=મોક્ષને; આવૃત્તિમ્=જન્મને; ચ=અને; એવ=જ; યોગિનઃ=યોગીઓ, પ્રયાતાઃ=પ્રયાણ કરતા; યાતિ=પામે છે; તમ્=તે; કાલમ્=કાળને; વક્ષ્યામિ=કહું છું ભરતર્ષભ=હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ-અર્જુન.

વળી જે કાળમાં પ્રયાણ કરતા યોગીઓ મોક્ષને કે જન્મને જ પામે છે, તે કાળ હે અર્જુન ? હું તને કહું છું. ૨૩

અગ્નિર્જ્યોતિરહઃ શુક્લઃ ષણ્માસા ઉત્તરાયણમ્ ॥

તત્ર પ્રયાતા ગચ્છંતિ બ્રહ્મ બ્રહ્મવિદોજનાઃ ॥૨૪॥

અગ્નિઃ=અગ્નિ, જ્યોતિઃ=તેજ; અહઃ=દિવસ; શુક્લઃ=શુકલપક્ષ ષણ્માસા=છમાસ; ઉત્તરાયણમ્=ઉત્તરાયણના, તત્ર=તેમાં; પ્રયાતા=પ્રયાણ કરનારા; ગચ્છંતિ=પામે છે; બ્રહ્મ=બ્રહ્મને, બ્રહ્મવિદઃ=બ્રહ્મવિદ; જનાઃ=પુરુષો.

અગ્નિ, તેજ, દિવસ, શુકલપક્ષ અને ઉત્તરાયણના છ માસ, તેમાં પ્રયાણ કરનારા બ્રહ્મવિદ પુરુષો બ્રહ્મને પામે છે.—૨૪

ધૂમો રાત્રિસ્તથા કૃષ્ણઃ ષણ્માસા દક્ષિણાયનમ્ ॥

તત્ર ચાંદ્રમસં જ્યોતિર્યોગી પ્રાપ્ય નિવર્તતે ॥૨૫॥

ધૂમઃ=ધુમાડો; રાત્રિઃ=રાત્રિ; તથા=તથા; કૃષ્ણઃ=કૃષ્ણપક્ષ; ષષ્ઠા-
સા=૬ માસ; દક્ષિણાયનમ્=દક્ષિણાયનના; તન્ન=તેમાં; ચાદ્રમસમ્ (ચંદ્ર-
મસઃફલમ્)=ચંદ્રમાના જેવું; જ્યોતિઃ=તેજ; યોગી=યોગી; પ્રાપ્ય=પામીને;
નિવર્તતે=પાછો આવે છે.

ધુમાડો, રાત્રિ, કૃષ્ણ પક્ષ, અને દક્ષિણાયનના ૬ માસ
તેમાં (પ્રયાણ કરનારો) યોગી ચંદ્રમાના જેવું તે જ
પામીને, પાછો આવે છે. ૨૫

શુક્લકૃષ્ણે ગતી હ્યેતે જગતઃ શાશ્વતે મતે ॥

एकया यात्यनावृत्तिमन्ययाऽऽवर्तते पुनः ॥ २६ ॥

શુક્લકૃષ્ણે (શુક્લાચ કૃષ્ણાચ)=શુક્લ અને કૃષ્ણ; ગતી=ગતિઓ;
દ્વિ=બરેબર; એતે=આ; જગતઃ=જગતની; શાશ્વતે=કાયમની; મતે=માનેલી
છે; એકયા=એકવડે; યાતિ=પામે છે; અનાવૃત્તિમ્=મોક્ષ; અન્યયા=બીજી
વડે; આવર્તતે=પાછો આવે છે; પુનઃ=ફરીથી.

બરેબર જગતની આ શુક્લ અને કૃષ્ણ ગતિઓ
કાયમની માનેલી છે. એક વડે મોક્ષ પામે છે, અને બીજી
વડે ફરીથી પાછો આવે છે. ૨૬

नैते सृती पार्थ जानन्योगी मुह्यति कश्चन ॥

तस्मात्सर्वेषु कालेषु योगयुक्तो भवार्जुन ॥ २७ ॥

ન=નથી; એતે=એ; સૃતિ=એક માર્ગ; પાર્થ=હે પાર્થ-અર્જુન;
જ્ઞાનન્=જ્ઞાનનારો; યોગી=યોગી; મુહ્યતિ=મોહ પામે છે; કશ્ચન્=કોઈપણ;

તસ્માત્=તેટલા માટે; સર્વેષુ=સર્વ; કાલેષુ=કાળમાં; યોગયુક્તઃ [યોગેન
યુક્તઃ]=યોગ યુક્ત; ભવ=થા; અર્જુન=હે અર્જુન.

એ બેઉ માર્ગ જાણનારો કોઈપણ યોગી મોહ પામતો
નથી. તેટલા માટે હે અર્જુન ? તું સર્વ કાળમાં યોગ
યુક્ત થા. ૨૭

વેદેષુ યજ્ઞેષુ તપઃ સુ ચૈવ
દાનેષુ યત્પુણ્યફલં પ્રદિષ્ટમ્ ॥

અત્યેતિ તત્સર્વમિદં વિદિત્વા
યોગી પરં સ્થાનમુપૈતિ ચાદ્યમ્ ॥૨૮॥

વેદેષુ=વેદોમાં, યજ્ઞેષુ=યજ્ઞોમાં, તપઃસુ=તપોમાં; ચ=અને, એવ=જ;
નેષુ=દાનોમાં, યત્=જે, પુણ્યફલમ્ [પુણ્યસ્ય ફલમ્]=પુણ્યનું ફળ;
પ્રદિષ્ટમ્=કહ્યું છે; અત્યેતિ=ઓળંગી જાય છે; તત્=તે, સર્વમ્=સર્વને;
હૃદમ્=આ; વિદિત્વા=જાણીને, યોગી=યોગી, પરમ્=પરમ-સર્વથી શ્રેષ્ઠ,
સ્થાનમ્=સ્થાનને; ઉપૈતિ=પામે છે; ચ=અને આદ્યમ્-કારણરૂપ.

વેદોમાં, યજ્ઞોમાં, તપોમાં, અને દાનોમાંજ જે પુણ્યનું
ફળ કહ્યું છે, તે આ સર્વને યોગી જાણીને ઓળંગી જાય છે,
અને સર્વથી શ્રેષ્ઠ કારણરૂપ સ્થાનને પામે છે. ૨૮

અધ્યાય આઠમો સમ્પૂર્ણ.

નવમાઽધ્યાયઃ ॥ અધ્યાય નવમે.

અધ્યાત્મયોગઃ ॥ અધ્યાત્મયોગ.

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ ॥

શ્રીકૃષ્ણ ઓહ્યા—

इदं तु ते गुह्यतमं प्रवक्ष्याम्यनमूयवे

ज्ञानं विज्ञानसहितं यज्ઞાન્વા મોક્ષયસેઽશુભાત્ ॥૧॥

इदम्=આ, તુ=વળી, તે=તને, ગુહ્યતમમ્=છાનામાં છાતુ; પ્રવક્ષ્યા-
મિ=હું કહું છું, અનસૂયવે=અસુયા વગરના, જ્ઞાનમ્=જ્ઞાન; વિજ્ઞાનસહિતમ્
[વિજ્ઞાનેન સહીતમ્]=વિજ્ઞાન સહિત, યત્=જેને જ્ઞાત્વા=જાણીને; મોક્ષ-
યસે=તું મુક્ત થઈશ, અશુભાત્=અશુભથી.

શ્રીકૃષ્ણ ઓહ્યા—વળી અસુયા વગરના તને આ છા-
નામાં છાતું વિજ્ઞાન સહિત જ્ઞાન કહું છું. જેને જાણીને
અશુભથી તું મુક્ત થઈશ. ૧

राजविद्या राजगुह्यं पवित्रमिदमुत्तमम् ॥

प्रत्यक्षावगमं धर्म्यं सुसुखं कर्तुमव्ययम् ॥૨॥

राजविद्या (विद्यानामगजा)=દુપામાં દુપુ, પવિત્રમ્=પવિત્ર; इदम्-
આ-જ્ઞાન; उत्तमम्=ઉત્તમ, प्रत्यक्षावगमम् [प्रत्यक्षण अवगमः यस्यतत्]=
પ્રત્યક્ષ જણાય તેવું; धर्म्यम्=ધર્મયુક્ત, सुसुखम्=ધણું સુખરૂપ; कर्तुम्
=કરવાને; अव्ययम्=નાશ રહિત.

આ જ્ઞાન વિદ્યાઓમાં શ્રેષ્ઠ, દુપામાં દુપુ, ઉત્તમ,
પવિત્ર પ્રત્યક્ષ જણાય તેવું ધર્મયુક્ત, કરવાને ધણું સુખ

રૂપ, અને નાશ રહિત છે. ૨

અશ્રદ્ધાનાઃ પુરુષા ધર્મસ્યાસ્ય પરંતપ ॥

અપ્રાપ્ય માં નિવર્તેતે મૃત્યુસંસારવર્ત્મનિ ॥૩॥

અશ્રદ્ધાનાઃ=શ્રદ્ધા વગરના; પુરુષાઃ=પુરૂષો; ધર્મસ્ય=ધર્મ ઉપર;
યસ્ય=આ; પરંતપ=હે પરંતપ-અર્જુન, અપ્રાપ્ય=ન પામી; મામ્=મને;
નિવર્તેતે=ભટકે છે; મૃત્યુસંસારવર્ત્મનિ=(મૃત્યોઃ સંસારસ્ય ચ વર્ત્મનિ)=મૃત્યુ-
વાળા સંસારના માર્ગમાં;

હે અર્જુન ? આ ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા વગરના પુરૂષો
મને ન પામી, મૃત્યુવાળા સંસાર સ્નાનના માર્ગમાં
ભટકે છે. ૩

મયા તત્તમિદં સર્વં જગદવ્યક્તમૂર્તિના ॥

મત્સ્થાનિ સર્વભૂતાનિ ન ચાહં તેષ્વવસ્થિતઃ ॥૪॥

મયા=મારાવડે; તત્તમ્=વ્યાપ્ત છે; इदम्=આ; સર્વમ્=આખું; જગત્
જગત; અવ્યક્તમૂર્તિના [અવ્યક્તા મૂર્તિઃ યસ્ય તેન]=અવ્યક્ત મૂર્તિરૂપ;
મત્સ્થાનિ (મથિતિષ્ઠિતિ ઇતિ તાનિ)=મારામાં રહેલાં છે; સર્વભૂતાનિ (સ-
ર્વાણિ ભૂતાનિ)=સર્વ ભૂતો; ન=નથી, ચ=અને; અહમ્=હું; તેષુ=તેમ-
નામાં, અવસ્થિતઃ=રહેલો છું.

અવ્યક્ત મૂર્તિરૂપ મારાવડે, આ આખું જગત વ્યાપ્ત
છે, અને સર્વ ભૂતો મારામાં રહેલાં છે. હું તેમનામાં રહે-
લો નથી. ૪

ન ચ મત્સ્થાનિ ભૂતાનિ પશ્ય મે યોગમૈશ્વરમ્ ॥

ભૂતભૃન્ન ચ ભૂતસ્યો મમાત્મા ભૂતભાવનઃ ॥૫॥

ન=નથી; ચ=વળી; મત્સ્થાનિ [મયિ તિષ્ઠંતિ इति]=મારામાં રહેલા; ભૂતાનિ=ભૂતો; પશ્ય=જો; મે=મારે, યોગમ્=યોગ; એશ્વરમ્=ઐશ્વર્યવાળો; ભૂતભૃન્ન (ભૂતાનિ વિમર્તિ इति)=પ્રાણીઓનું ધારણ કરતો; ન=નથી; ચ=અને; ભૂતસ્ય (ભૂતેષુ તિષ્ઠતિ इति)=પ્રાણીઓમાં રહેલો; મમા=મારો, આત્મા=આત્મા; ભૂતભાવનઃ [ભૂતાનિ ભાવયતિ इति]=પ્રાણીઓને ઉત્પન્ન કરતો.

વળી ભૂતો મારામાં રહેલાં નથી, મારો ઐશ્વર્યવાળો યોગ જો. પ્રાણીઓને ઉત્પન્ન કરતો અને પ્રાણીઓનું ધારણ કરતો, મારો આત્મા પ્રાણીઓમાં રહેલો નથી. ૫

यथाऽऽकाशस्थितो नित्यं वायुः सर्वत्रगो महान् ॥

तथा सर्वाणि भूतानि मत्स्थानीत्युपधारय ॥६॥

યથા=જેમ; આકાશસ્થિતઃ [આકાશે સ્થિતઃ]=આકાશમાં રહેલો; નિત્યમ્=સર્વદા; વાયુઃ=પવન; સર્વત્રગઃ (સર્વત્રગચ્છતિ इति)=સર્વ જગાએ જનાર; મહાન્=પ્રચંડ; તથા=તેમ; સર્વાણિ=સર્વ; ભૂતાનિ=ભૂતો; મત્સ્થાનિ=મારામાં રહેલાં છે; ઇતિ=એમ, ઉપધારય=સમજ;

જેમ પ્રચંડ અને સર્વ જગાએ જનાર વાયુ સર્વદા આકાશમાં રહેલો છે, તેમ સર્વ ભૂતો મારામાં રહેલાં છે, એમ સમજ. ૬

सर्वभूतानि कौंतेय प्रकृतिं यांति मामिकाम् ॥

કલ્પક્ષયે પુનસ્તાનિ કલ્પાદૌ વિસૃજામ્યહમ્ ॥૭॥

સર્વભૂતાનિ=સર્વ ભૂતો, કૌતેય=હે કા. તેય-અર્જુન; પ્રકૃતિમ્=પ્રકૃતિને; યાત્તિ=પામે છે; મામિકામ્=મારી; કલ્પક્ષયે=[કલ્પસ્ય ક્ષયે]=કલ્પના નાશ વખતે; પુનઃ=વળી, તાનિ=તેમને; કલ્પાદૌ (કલ્પસ્ય આદૌ)=કલ્પની શરૂઆતમાં, વિસૃજામિ=સરળું છું; અહમ્=હું.

હે અર્જુન ? સર્વ ભૂતો કલ્પના નાશ વખતે મારી પ્રકૃતિને પામે છે. વળી કલ્પની શરૂઆતમાં હું તેમને સરળું છું. ૭

પ્રકૃતિં સ્વામવષ્ટભ્ય વિસૃજામિ પુનઃ પુનઃ ॥

ભૂતગ્રામમિમં કૃત્સ્નમવશં પ્રકૃતેર્વશાત્ ॥૮॥

પ્રકૃતિમ્=પ્રકૃતિને, સ્વામ્=મારી; અવષ્ટભ્ય=અવલખીને; વિસૃજામિ સરળું છું; પુનઃ=ફરી; પુનઃ=ફરી, ભૂતગ્રામમ્ (ભૂતાનામ્ ગ્રામમ્)=ભૂતો-સમુહને, હમમ્=આ; કૃત્સ્નમ્=આખા; અવશમ્=પરવશ, પ્રકૃતે.=પ્રકૃતિના, વશાત્=સ્વભાવથી.

મારી પ્રકૃતિને અવલખી, પ્રકૃતિના સ્વભાવથી આ આખા પરવશ ભૂતોના સમુહને, હું ફરી ફરી સરળું છું. ૮

ન ચ માં તાનિ કર્માણિ નિવર્ધનંતિ ધનંજય ॥

ઉદાસીનવદાસીનમસક્તં તेषુ કર્મસુ ॥૯॥

ન=નથી, ચ=અને, મામ્=મને, તાનિ=તે; કર્માણિ=કર્મો; નિવર્ધનંતિ=અધન કરે છે, ધનજય=હે ધનંજય-અર્જુન; ઉદાસીનવત્=ઉદાસીનની

પેઠે; આસનિમ્=રહેલા; અસક્તમ્=આસક્તિ વગરના; તેષુ=તે; કર્મસુ=કર્મોમાં.

હું અર્જુન ? તે કર્મોમાં ઉદાસીનની પેઠે રહેલા અને આસક્તિ વગરના મને, તે કર્મો બંધન કરતાં નથી. ૯

મયાઽધ્યક્ષેણ પ્રકૃતિઃ સૂયતે સચરાચરમ્ ॥

હેતુનાઽનેન કૌંતેય જગદ્વિપરિવર્તતે ॥૧૦॥

મયા=મારા; અધ્યક્ષેણ=અધ્યક્ષપણાવડે; પ્રકૃતિઃ=પ્રકૃતિ; સૂયતે=જન્મ આપે છે; સચરાચરમ્ (ચરેણ ચ અચરેણ ચ સહ)=સ્થાવર અને જંગમને; હેતુના=હેતુવડે; અનેન=એ; કૌંતેય=હે કૌંતેય-અર્જુન; જગત્ જગત; વિપરિવર્તતે=ચરતું રહે છે.

મારા અધ્યક્ષપણા વડે પ્રકૃતિ સ્થાવર અને જંગમને જ જન્મ આપે છે. એ હેતુવડે હું અર્જુન ? જગત ફરતુંજ રહે છે. ૧૦

અવજાનંતિ માં મૂઢા માનુષીં તનુમાશ્રિતમ્ ॥

પરં માયમજાનંતો મમ ભૂતમહેશ્વરમ્ ॥૧૧॥

અવજાનંતિ=અવગણ કરે છે; મામ્=મને; મૂઢા=મૂઢ-પુરૂષો; માનુષીમ્=માણુસનું; તનમ્=શરીર; આશ્રિતમ્=ધારણ કરીને રહેલા; પરમમ્=પરમ; માયમ્=ભાવને; અજાનંતઃ=જાણ્યા વિના; મમ=મારો; ભૂતમહેશ્વરમ્ (ભૂતાનામ્ મહેશ્વરમ્)=ભૂતોના મહેશ્વર રૂપ.

મારા ભૂતોના મહેશ્વરરૂપ પરમભાવને જાણ્યા વિના.

મૂઠ પુરૂષો મનુષ્યનું શરીર ધારણ કરીને રહેલા, હુની.—
મારી-અવજા કરે છે. ૧૧

મોઘાશા મોઘકર્માણો મોઘજ્ઞાના વિચેતસઃ ॥

રાક્ષસીમાસુરીં ચૈવ પ્રકૃતિં મોહીર્નો શ્રિતાઃ ॥૧૨

મોઘાશા (મોઘાઃ આશાં યેષામ્ તે)=વ્યર્થ આશાવાળા; મોઘ
કર્માણઃ (મોઘાનિ કર્માણિ યેષામ્ તે)=વ્યર્થ કર્મોવાળા; મોઘજ્ઞાનાઃ
(મોઘમ્ જ્ઞાનમ્ યેષામ્ તે)=વ્યર્થ જ્ઞાનવાળા; વિચેતસઃ=અવિચારી;
રાક્ષસીમ્=રાક્ષસી, આસુરીમ્=આસુરી, ચ=અને; એવ=જે પ્રકૃતિમ્=પ્રકૃ-
તિને, મોહીર્નામ્=મોહ પમાડે એવી; શ્રિતાઃ=આશ્રયે રહેલા

વ્યર્થ આશાવાળા, વ્યર્થ કર્મોવાળા, વ્યર્થ જ્ઞાનવાળા,
અવિચારી, (જનો) મોહ પમાડે એવી રાક્ષસી અને આ-
સુરી પ્રકૃતિનેજ આશ્રયે રહેલા છે. ૧૨

મહાત્માનસ્તુ માં પાર્થ દૈવીં પ્રકૃતિમાશ્રિતાઃ ॥

ભજત્યનન્યમનસો જ્ઞાત્વા ભૂતાદિમવ્યયમ્ ॥૧૩॥

મહાત્માનઃ=મહાત્માઓ તુ=તો મામ્=મને. પાર્થ=હે પાર્થ-અ-
ર્જુન, દૈવીમ્=દેવી; પ્રકૃતિમ્=પ્રકૃતિને, આશ્રિતાઃ=આશ્રય કરીને રહેલા,
ભજતિ=ભજે છે; અનન્ય મનસઃ (ન અન્યસ્મિન્ મન. યેષામ્ તે)=
અનન્ય મનવાળા; જ્ઞાત્વા=જાણીને; ભૂતાદિમ્ (ભૂતાનામ્ આદિમ્)=
ભૂતોના કારણરૂપ; અવ્યયમ્=અવિનાશી.

હે અર્જુન ? દેવી પ્રકૃતિને આશ્રય કરીને રહેલા અને

અનન્ય મનવાળા મહાત્માઓ તો, મને ભૂતોના કારણરૂપ
અને અવિનાશી જાણીને ભજે છે. ૧૩

સતતં કીર્તયંતો માં યતંતશ્ચ દઢવ્રતાઃ ॥

નમસ્યંતશ્ચ માં ભક્ત્યા નિત્યયુક્તા ઉપાસતે ॥૧૪॥

સતતમ્=નિરંતર, કીર્તયંતઃ=કિર્તન કરતા; મામ્=મારું; યતતઃ=પ્રયત્ન. ચ=અને; દઢવ્રતાઃ (દઢમ્ વ્રતમ્ યેષામ્તે)=દઢવ્રતવાળા; નમ-
સ્યંતઃ=નમતા; ચ=અને, મામ્=મને; ભક્ત્યા=ભક્તિવડે; નિત્યયુક્તાઃ=નિત્યયુક્ત; ઉપાસતે=ઉપાસે છે.

નિરંતર મારું કિર્તન કરતા, પ્રયત્ન કરતા, દઢવ્રત-
વાળા, ભક્તિવડે, નમતા અને નિત્યયુક્ત (યુરૂપો) મને
ઉપાસે છે, ૧૪

જ્ઞાનયજ્ઞેન ચાપ્યન્યે યજંતો મામુપાસતે ॥

एकत्वेन पृथक्त्वेन बहुधा विश्वतोमुखम् ॥૧૫॥

જ્ઞાનયજ્ઞેન=(જ્ઞાનસ્ય યજ્ઞેન)=જ્ઞાન યજ્ઞવડે, ચ=અને; અપિ=પણ;
અન્યે=બીજા. યજંતઃ=પૂજન કરતા મામ્=મને; ઉપાસતે=ઉપાસે છે;
એકત્વેન=એકપણાવડે, પૃથક્ત્વેન=ભેદપણાવડે; બહુધા=અનેક પ્રકારે;
વિશ્વતોમુખમ્ [વિશ્વતઃ મુખમ્ યમ્ય તમ્]=વિશ્વરૂપને.

જ્ઞાનયજ્ઞવડે પૂજન કરતા બીજા, મને એકપણાવડે
ઉપાસે છે. અને (કેટલાક) ભેદપણાવડે તથા (કેટલાક)
વિશ્વરૂપને અનેક પ્રકારે (ઉપાસે છે) ૧૫.

અહં ક્રતુરહં યજ્ઞઃ સ્વધાહમહ ઔષધમ્ ॥

મંત્રોઽહમહમેવાજ્ય મહમગ્નિરહં હુતમ્ ॥૧૬॥

અહમ્=હું; ક્રતુઃ=અગ્નિષ્ટોમાદિક કર્મરૂપ; અહમ્=હું; યજ્ઞઃ=યજ્ઞ-
રૂપ, સ્વધા=પિતૃઓને આપવાની આહુતિરૂપ; અંહમ્=હું; ઔષધમ્=
ઔષધરૂપ; મંત્ર=મંત્રરૂપ; અહમ્=હું; એવ=જ; આજ્યમ્=ધ્વરૂપ; અહમ્=
હું; અગ્નિઃ=અગ્નિરૂપ; અહમ્=હું; હુતમ્=હવનરૂપ.

અગ્નિષ્ટોમાદિક કર્મરૂપ હું જ છું, યજ્ઞરૂપ હું જ છું,
પિતૃઓને આપવાની આહુતિરૂપ હું જ છું, ઔષધીરૂપ હું
જ છું. મંત્રરૂપ હું જ છું, ધીરૂપ હું જ છું, અગ્નિરૂપ હું જ
છું. અને હવનરૂપ હું જ છું. ૧૬.

પિતાહમસ્ય જગતો માતા ધાતા પિતામહઃ ॥

વેદ્યં પવિત્રમોંકાર ઋક્ સામ યજુરેવ ચ ॥૧૭॥

પિતા=પિતા; અહમ્=હું; અસ્ય=આ; જગતઃ=જગતનો; માતા=માતા;
ધાતા=પોષણ કરનાર; પિતામહઃ=દાદો; વેદ્યમ્=જાણવા યોગ્ય; પવિત્રમ્=
પવિત્ર; ઓંકારઃ=ઓંમકાર (ૐ) રુક્=રુગવેદ; સામ=સામવેદ; યજુઃ=
યજુર્વેદ; એવ=જ; ચ=અને;

આ જગતનો પિતા, માતા, પોષણ કરનાર, અને
દાદો, હું છું. અને જાણવા યોગ્ય પવિત્ર ઓંકાર (ૐ)
રુગવેદ, સામવેદ અને યજુર્વેદ પણ હું જ છું. ૧૭

ગતિર્મર્તા પ્રભુઃ સાક્ષી નિવાસઃ શરણં સુહૃત્ ॥

પ્રભવઃ પ્રલયઃ સ્થાનં નિધાનં બીજમવ્યયમ્ ॥૧૮॥

ગતિઃ=ગતિ આપનાર; મર્તા=પોષણ કરનાર; પ્રમુ=પ્રભુ;
સાક્ષી=જોનાર; નિવાસઃ=રહેવાનું ઠેકાણું; શરણમ્=શરણરૂપ; સુહૃત્=ભણ
કરનાર; પ્રભવઃ=પેદા કરનાર; પ્રહયઃ=નાશ કરનાર; સ્થાનમ્=આધારરૂપ;
નિધાનમ્=ભંડાર; વીજમ્=ખીજ; અવ્યયમ્=નાશ ન પામે એવું.

ગતિ આપનાર, પોષણ કરનાર, પ્રભુ, જોનાર, રહેવાના
ઠેકાણા રૂપ, શરણરૂપ, ભણ કરનાર, પેદા કરનાર, નાશ
કરનાર, આધાર રૂપ, ભંડાર રૂપ, અને નાશ ન પામે
એવું ખીજ હું છું. ૧૮

તપામ્યહમહં વર્ષે નિગૃહ્ણામ્યુત્સૃજામિ ચ ॥

અમૃતં ચૈવ મૃત્યુશ્ચ સદસચ્ચાહમર્જુન ॥ ૧૯ ॥

તપામિ=તપું છું; અહમ્=હું; અહમ્=હું; વર્ષમ્=વરસાદને; નિગૃ-
હ્ણામિ=આકર્ષું છું; ઉત્સૃજામિ=વરસાવું છું; ચ=અને; અમૃતમ્=અમૃત;
અણ્વ=તેમજ; મૃત્યુઃ=મરણ; ચ=અને; સત્=સત્; અસત્=અસત્;
ચ=અને; અહમ્=હું; અર્જુન=હે અર્જુન.

હુંજ તપું છું, અને હુંજ વરસાદને આકર્ષું છું, તથા
વરસાવું છું; અને હે અર્જુન ? અમૃત (અમરપણું) અને
મરણ, તેમજ સત્ અને અસત્ પણ હું જ છું. ૧૯

ત્રૈવિદ્યા માં સોમપાઃ પૂતપાપા

યજ્ઞૈરિષ્ટ્વા સ્વર્ગતિં પ્રાર્થયંતે ॥

તે પુણ્યપાસાદ્ય સુરેન્દ્ર લોક

મશ્નંતિ દિવ્યાન્દિવિ દેવ ભોગાન્ ॥ ૨૦ ॥

ત્રિવિદ્યા: (તિસ્રઃ વિદ્યાઃ યેષામ્ તે)=ત્રણ વેદ જાણનાર; મામ્=મને; સોમપાઃ (સોમૈર્મૈ પિવંતિ इति)=સોમરસ પીનાર; પૂતપાપાઃ (પૂતમ્ પાપમ્ યેષામ્ તે)=પાપથી છૂટેલા; યજ્ઞૈઃ=યજ્ઞવેદે, ઇદ્ધા=પુણ્યને; સ્વર્ગતિર્મ્=સ્વર્ગની ગતિને; પાર્થિવંતે=ધરતી પર છે; તે=તેઓ. પુણ્યમ્=પુણ્યરૂપ આસાદ્ય=પામીને; સુરેન્દ્રલોકં (સુરાણામ્ દ્રસ્ય લોકમ્)=સુરેન્દ્ર લોકને; અશ્રતિ=ભોગવે છે; દિવ્યાન્=દિવ્ય; દિર્ધિ=સ્વર્ગમાં, દેવભોગાન્ (દેવાનામ્ ભોગાન્)=દેવોના ભોગોને

ત્રણ વેદ જાણનારા, સોમરસ પીનારા, અને પાપથી છૂટેલા એવા પુરુષો, મને યજ્ઞવેદે પુણ્યને સ્વર્ગની ગતિને ધરતી પર છે, તેઓ પુણ્યરૂપ સુરેન્દ્રલોકને પામીને સ્વર્ગમાં દેવોના દિવ્ય ભોગોને ભોગવે છે. ૨૦

તૈ તં ભુક્ત્વા સ્વર્ગલોકં વિશાલં
ક્ષીણે પુણ્યે મર્ત્યલોકં વિશંતિ ॥

एवं त्रयीधर्ममनुप्रपन्ना

गतागतं कामकामा लभन्ते ॥ २१ ॥

તે=તેઓ-સકામીઓ; તમ્=તે; ભુક્ત્વા=ભોગવીને, સ્વર્ગલોકમ્=સ્વર્ગ લોકને; વિશાલમ્=વિશાળ; ક્ષીણે=નાશ થયે; પુણ્યે=પુણ્ય; મર્ત્ય લોકમ્ (મર્ત્યાનામ્ લોકમ્)=મૃત્યુ લોકમાં, વિશંતિ=પ્રવેશે છે; એવ=અ-ત્રયીધર્મમ્ (ત્રયાઃ ધર્મમ્)=ત્રણ ધર્મને; અનુપ્રપન્નાઃ=અનુસરનારા; ગતાગતમ્ (ગતમૂચ આગતમૂચ) જવું આવવું; કામકામાઃ (કામાનામ્ કામઃ યેષામ્ તે)=કામની ઇચ્છાવાળા; લભન્તે=પામે છે.

તેઓ સકામીઓ—તે વિશાલ સ્વર્ગલોકને ભોગવીને
પુણ્ય નાશ થયે, મૃત્યુલોકમાં પ્રવેશે છે. ત્રણ ધર્મને
અનુસરનારા, કામની હિંમતવાળા, જલું આવલું પામે છે. ૨૧

અનન્યાર્થિતયંતો માં યે જનાઃ પર્યુપાસતે ॥

તેષાં નિત્યાભિયુક્તાનાં યોગક્ષેપં વહામ્યહમ્ ॥ ૨૨ ॥

અનન્યાઃ=અનન્ય હોઇને; ચિતયત.=ચિતવન કરતા; મમ=મને;
યં=જે; જનાઃ=માણસા; પર્યુપાસતે=સર્વ રીતે ભજે છે; તેષામ્=તે.
નિત્યાભિયુક્તાવામ્=નિત્ય અભિયુક્તના; યોગક્ષેપમ્=યોગ ક્ષેમને; વહામિ
આપું છું; અહમ્=હું;

જે માણસા, અનન્ય હોઇને (માટે) ચિતવન કરતા,
મને સર્વ રીતે ભજે છે, તે નિત્ય અભિયુક્તના યોગ-
ક્ષેમને હું આપું છું. ૨૨

યેઽપ્યન્યદેવતાભક્તા યજંતે શ્રદ્ધયાન્વિતાઃ ॥

તેઽપિ મામેવ કૌંતેષ યજંત્યવિધિપૂર્વકમ્ ॥ ૨૩ ॥

યે=જેઓ. અપિ=પણ; અન્યદેવતાભક્તાઃ અન્યાનામ દેવતાનામ
ભક્તા)=બીજા દેવોના ભક્તો; યજંતે=પુજે છે; શ્રદ્ધયા=શ્રદ્ધા, અન્વિ-
તાઃ=યુક્ત; તે=તેઓ, અપિ=પણ; મામ્=મને; એવ=જ; કૌંતેય=હે
કૌંતેય—અર્જુન; યજતિ=પુજે છે; અવિધિપૂર્વકમ્ [અવિધિ પૂર્વકમ્
યથા સ્યાત્ તથા] વિધિવગર—અજ્ઞાન પૂર્વક;

જેઓ, બીજા દેવોના ભક્તો પણ શ્રદ્ધાયુક્ત (તે

દેવોને) પૂજે છે, તેઓ પણ હે અર્જુન ? અજ્ઞાનપૂર્વક
મનેજ પૂજે છે. ૨૩

अहं हि सर्वयज्ञानां भोक्ता च प्रभुरेव च ॥

न तु मामभिजानन्ति तत्त्वेनातिश्च्यवन्ति ते ॥ २४ ॥

અહમ્=હું; હિ=કેમકે; સર્વયજ્ઞાનામ્ (સર્વેષામ્ યજ્ઞાનામ્)=સર્વ
યજ્ઞોતો; ભોક્તા=ભેડતા; ચ=અને; પ્રભુઃ=પ્રભુ; એવ=જ; એવ=અને;
ન=નથી; તુ=તો પણ; મામ્=મને; અભિજાનન્તિ=જાણે છે; તત્ત્વેન=
તત્ત્વવડે; અતઃ=માટે; ચ્યવન્તિ=પડે છે; તે=તેઓ,

કેમકે, હું જ સર્વ યજ્ઞોતો ભોક્તા અને પ્રભુ છું.
તો પણ મને તત્ત્વવડે (તેઓ) જાણતા નથી, માટે તેઓ
(સ્વસ્વરૂપથી) પડે છે. ૨૪

यांति देवव्रता देवान् पितॄन्यांति पितॄव्रताः ॥

भूतानि यांति भूतेज्या यांति मद्याजिनोऽपि माम् ॥ २५ ॥

યાંતિ=પામેછે; દેવવ્રતાઃ (દેવેષુ વ્રતમ્ યેષામ્ તે)=દેવને પૂજનારા;
દેવાન્=દેવલોકને; પિતૃન=પિતૃલોકને; યાંતિ=પામે છે; પિતૃવ્રતાઃ (પિતૃષુ
વ્રતમ્ યેષામ્ તે)=પિતૃને પૂજનારા; ભૂતાનિ=ભૂતલોકને; યાંતિ=પામે છે;
ભૂતેજ્યાઃ (ભૂતેભ્યઃ ઇજ્યા યેષામ્ તે)=ભૂતોને પૂજનારા; યાંતિ=પામે છે;
મદ્યાજિનઃ (મામ્ યજતે इति)=મને પૂજનારા; અપિ=પણ; મામ્=મને;

દેવને પૂજનારા દેવલોકને પામે છે, પિતૃને પૂજનારા
પિતૃલોકને પામે છે, ભૂતોને પૂજનારા ભૂતલોકને પામે છે,
અને મને પૂજનારા મને પામે છે. ૨૫

પત્રં પુષ્પં ફલં તોયં યો મે મક્ત્યા પ્રયચ્છતિ ॥

તદહં મક્ત્યુપહતમશ્રામિ પ્રયતાત્મનઃ ॥ ૨૬ ॥

પત્રમ્=પાંદડું; પુષ્પમ્=ફૂલ; ફલમ્=ફળ; તોયમ્=પાણી; ય=જે-
મે=મને; મક્ત્યા=ભક્તિવડે; પ્રયચ્છતિ=અર્પણ કરે છે, તત્=તે. અહમ્
હું; મક્ત્યુપહતમ્ (મક્ત્યા ઉપહતમ્)=ભક્તિવડે અર્પણ કરેલાંને.
અશ્રામિ=લેઉં છું; પ્રયતાત્મનઃ [પ્રયતઃ આત્મા યસ્ય તસ્ય]=શુદ્ધ
બુદ્ધિવાળાનાં;

જે મને ભક્તિવડે પાંદડું, ફૂલ, ફળ, કે પાણી,
અર્પણ કરે છે, તે શુદ્ધ બુદ્ધિવાળાનાં તે ભક્તિવડે અર્પણ
કરેલાં ને, હું લેઉં છું. ૨૬

યત્કરોષિ યદશ્રાસિ યજ્જુહોષિ દદાસિ યત્ ॥

યત્તપસ્યસિ કૌતેય તત્કુરુષ્વ મદર્પણમ્ ॥ ૨૭ ॥

યત્=જે; કરોષિ=કરે છે; યત્=જે; અશ્રાસિ=ભોગવે છે; યત્=જે.
જુહોષિ=હોમે છે; દદાસિ=આપે છે; યત્=જે; યત્=જે; તપસ્યસિ=તપ
કરે છે, કૌતેય=હે કૌતેય-અર્જુન; તત્=તે; કુરુષ્વ=કર; મદર્પણમ્
[મયિ અર્પણમ્]=મને અર્પણ;

તું જે કરે છે, જે ભોગવે છે, જે હોમે છે, જે આપે
છે, ને જે તપ કરે છે, તે હે અર્જુન? મને અર્પણ કર. ૨૭

શુભાશુભફલૈરેવં મોક્ષયસે કર્મબંધનૈઃ ॥

સંનાસયોગયુક્તાત્મા વિમુક્તો મામુપૈવ્યસિ ॥ ૨૮ ॥

શુભાશુભફલૈઃ (શુભમ્ ચ અશુભમ્ ચ ફલમ્ યેષામ્ તૈઃ)=સારઃ
અને ખોટા ફળવાળાં; એવમ્=એ રીતે; મોક્ષયસે=મુક્ત થઈશ, કર્મબંધનૈ
કર્મણામ્ બંધનૈઃ)=કર્મ બંધનથી સન્યાસ યોગ યુક્તાત્મા=સંન્યાસમય
યોગેન યુક્તઃ આત્મા યસ્યસઃ)=સંન્યાસ યોગવડે યુક્ત ચિત્તવાળો,
વિમુક્ત=મુક્ત થઈ; મામ્=મ ઉપધ્યસિ=પામીશ.

એ રીતે સારાં અને ખોટાં ફળવાળાં કર્મ બંધનથી
તું મુક્ત થઈશ, સન્યાસ યોગવડે યુક્ત ચિત્તવાળો તું
મુક્ત થઈ મને પામીશ. ૨૮

સમોઽહં સર્વભૂતેષુ ન મે દ્રેષ્યોઽસ્તિ ન પ્રિયઃ ॥

યે ભજંતિ તુ માં ભક્ત્યા મયિ તે તેષુચાપ્યહમ્ ॥ ૨૯ ॥

સમઃ=સમાન; અહમ્=હું; સર્વભૂતેષુ (સર્વેષુ ભૂતેષુ)=સર્વ પ્રાણી-
ઓમાં, ન=નહિ; મે=મારે; દ્રેષ્યઃ=દ્રેષી, અસ્તિ=છે; ન=નથી, પ્રિયઃ=
પ્રિય, યે=જેઓ; ભજંતિ=ભજે છે; તુ=તો પણ, મામ્=મને; ભક્ત્યા=
ભક્તિવડે, મયિ=મારામાં; તે=તેઓ તેષુ=તેઓમાં; ચ=અને અપિ=
પણ; અહમ્=હું;

હું સર્વ પ્રાણીઓમાં સમાન છું, મારે (કોઈ) દ્રેષી
નથી, અને પ્રિય નથી, તો પણ જેઓ મને ભક્તિવડે
ભજે છે, તેઓ મારામાં છે, અને તેઓમાં હું પણ છું. ૨૯

અપિ ચેત્સુદુરાચારો ભજતે મામનન્ય માક્ ॥

સાધુરેવ સ મંતવ્યઃ સમ્યગ્વ્યવસિતો હિ સઃ ॥ ૩૦ ॥

અપિ=પણ; ચેત્=જો; સુદુરાચારઃ=મોટો દુરાચારી ભજતે=ભજે છે;

મામ્=મને; અનન્યમાક્ (ન અન્યમ્ મજતિ इति)=અનન્ય ભાવથી;
સાધુઃ=સાધુ; એવ=જ; સઃ=તે; મંતવ્યઃ=માનવા યોગ્ય છે; સમ્યક્=સારા;
નિશ્ચયવાળો છે; હિ=કેમકે; સઃ=તે.

મેટો દુરાચારી પણ જો મને અનન્ય ભાવથી ભર્યો
છે, તો તે સાધુજ માનવાને યોગ્ય છે, કેમકે તે સારા
નિશ્ચયવાળો છે. ૩૦

ક્ષિપ્રં ભવતિ ધર્માત્મા શશ્વચ્છાંતિં નિગચ્છતિ ॥

કૌતેય પ્રતિજાનીહિ ન મે ભક્તઃ પ્રણશ્યતિ ॥ ૪૧ ॥

ક્ષિપ્રમ્=તરતજ, ભવતિ=થાય છે; ધર્માત્મા (ધર્મે આત્મા यस્ય
સઃ)=ધર્માત્મા; શશ્વત્=નિત્ય એવી, શાંતિમ્=શાંતિને; નિગચ્છતિ=
પામે છે; કૌતેય=હે કૌતેય-અર્જુન; પ્રતિજાનીહિ=પ્રતિજ્ઞાકર-નક્કી
જાણુ; ન=નથી; મે=મારો; ભક્તઃ=ભક્ત; પ્રણશ્યતિ=નાશ પામે છે;

તે તરતજ ધર્માત્મા થાય છે, અને નિત્ય એવી
શાંતિને પામે છે. હે અર્જુન ? મારો ભક્ત નાશ પામતો
નથી, એ નક્કી જાણુ. ૩૧

માં હિ પાર્થ વ્યપાશ્રિત્ય યેઽપિ સ્યુઃ પાપયોનયઃ ॥

સ્ત્રિયો વૈશ્યાસ્તથા શૂદ્રાસ્તેઽપિ યાંતિ પરાં ગતિમ્ ॥ ૩૨ ॥

મામ્=મારો; હિ=વળી; પાર્થ=હે પાર્થ-અર્જુન; વ્યપાશ્રિત્ય=આ-
શ્રય કરીને, યે=જેઓ; અપિ=પણ; સ્યુઃ=હોય; પાપયોનયઃ [પાપયોનિઃ
યેષામ્ તે] પાપી જાતિના હોય; સ્ત્રિયઃ=સ્ત્રીઓ; વૈશ્યાઃ=વૈશ્યો; તથા=
અને; શૂદ્રાઃ=શૂદ્રો; તે=તેઓ; અપિ=પણ, યાંતિ=પામે છે પરામ=પરમ
ગતિમ્=ગતિને;

વળી, હે અર્જુન ? મારો આશ્રય કરીને જેઓ પાપી જાતિના પણ હોય, અને સ્ત્રીઓ, વૈશ્યો, તથા શુદ્રો હોય, તેઓ પણ પરમગતિને પામે છે. ૩૨

किं पुनर्ब्राह्मणाः पुण्या भक्ता राजर्षयस्तथा ॥

अनित्यमसुखं लोकमिमं प्राप्य भजस्व माम् ॥ ૩૩ ॥

કિમ્=શું; પુનઃ=તે; બ્રાહ્મણાઃ=પ્રાહ્મણો; પુણ્યાઃ=પવિત્ર; મક્તાઃ=ભક્તો; રાજર્ષયઃ=રાજર્ષિઓ; તથા=અને. અનિત્યમ્=અનિત્ય; અસુખમ્=દુઃખરૂપ; લોકમ્=લોકને; હમમ્=આ. પ્રાપ્ય=પામી; ભજસ્વ=ભજ; મામ્=મને;

તો પવિત્ર પ્રાહ્મણો, ભક્તો અને રાજર્ષિઓ, (પરમ ગતિને પામે) એમાં કહેવુંજ શું ? આ નિત્ય અને દુઃખ રૂપ લોકને પામીને, તું મને ભજ. ૩૩

मन्मना भव मद्रक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ॥

मामेवैष्यसि युक्तवैवमात्मानं मत्परायणः ॥ ૩૪ ॥

મન્મનાઃ (મયિ મનઃ યસ્ય સઃ)-મારામાં મન રાખનાર; મવ=થા; મદ્રક્તઃ [મમ ભક્તઃ]=મારો ભક્ત; મદ્યાજી [મામ્ યજતે ઇતિ]=મને પુજનાર, મામ્=મને; નમસ્કુરુ=નમસ્કાર કર; મામ્=મને; એવ=જ; એષ્યસિ=પામીશ; યુક્ત્વા=બેઠીને; એવમ્=એમ, આત્માનમ્=મનને; મત્પરાયણઃ [અહમ્ પરાયણમ્ યસ્વ સઃ]=મારે શરણ થયેલો.

મારામાં મન રાખનાર, મારો ભક્ત, અને મને

પૂજનાર થા, મને નમસ્કાર કર, એમ મારે શરણ થયલો.
મારામાં મનને જોડીને તું મને જ પામીશ. ૩૪

અધ્યાય નવમો સમ્પૂર્ણ.

દશમોઽધ્યાયઃ ॥

અધ્યાય દશમો.

વિભૂતિ યોગઃ ॥

વિભૂતિ યોગ-

શ્રી કૃષ્ણ ઉવાચ ॥

શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા—

ભૂય એવ મહાબાહો શ્રણુ મે પરમં વચઃ ॥

યત્તેઽહં પ્રીયમાણાય વક્ષ્યામિ હિતકામ્યયા ॥ ૧ ॥

મૂયઃ=ફરીથી; એવ=પણ; મહાબાહો=હે મહાબાહુ-અર્જુન; શ્રણુ=સાંભળ; મે=મારું; પરમ=પરમ; વચઃ=વચન; યત્ત=જે; તે=તને; અહં=હું; પ્રીયમાણાય=પ્રીતિવાળા; વક્ષ્યામિ=કહીશ; હિતકામ્યયાં (હિતસ્ય કામ્યયાં)=હિતની ઇચ્છાથી.

શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા—હે અર્જુન ? ફરીથી પણ મારું પરમ વચન સાંભળ, જે (વચન) હું પ્રીતિવાળા તને હિતની ઇચ્છાથી કહીશ. ૧

ન મે વિદુઃ સુરગણાઃ પ્રભવં ન મહર્ષયઃ ॥

અહમાદિર્હિ દેવાનાં મહર્ષીનાં ચ સર્વશઃ ॥ ૨ ॥

ન=નથી, મે=મારા, વિદુઃ=જાણે છે, સુરગણા (સુગણા ગણા.)
 =દેવતાઓ; પ્રભવં=પ્રભાવને, ન=નથી; મહર્ષયઃ (મહાન્ત હ્રષયઃ)=
 મોટા રૂપિયો, અહં=હું, આદિ=આદિ=કારણરૂપ; દિ=કેમકે; દેવાનાં=
 દેવાને, મહર્ષીનાં=મોટા રૂપિયોનો; ચ=અને; સર્વશઃ=સર્વ પ્રકારે;

મારા પ્રભાવને દેવતાઓ જાણતા નથી, અને મોટા
 રૂપિયો (પણ જાણતા) નથી. કેમકે હું દેવાનો અને મોટા
 રૂપિયોનો, સર્વ પ્રકારે કારણરૂપ છું, ૨

यो मामजमनादि च वेत्ति लोकमहेश्वरम् ॥

असंमूढः स मर्त्येषु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ૩ ॥

ય=જે; મા=મને, અજ=અજન્મા, અનાદિ=અનાદિ, ચ=અને
 વેત્તિ=જાણે છે લોકમહેશ્વર (લોકસ્વ મહેશ્વર)=લોકોનો મોટો કશ્વર,
 અસંમૂઢ=મોહ રહિત, સ=તે; મર્ત્યેષુ=મૃત્યુ લોકમાં સર્વપાપૈઃ=(સર્વ
 પાપૈઃ)=સર્વ પાપોથી, પ્રમુચ્યતે=મુક્ત થાય છે.

જે અજન્મા અનાદિ અને લોકોનો મોટો કશ્વર,
 મને જાણે છે, તે મૃત્યુ લોકમાં મોહરહિત (હોઈ) સર્વ
 પાપોથી મુક્ત થાય છે. ૩

बुद्धिर्ज्ञानमसंमोहः क्षमा सत्यं दमः शमः ॥

सुखं दुखं भवोऽभावो भयं चाभयमेव च ॥ ૪ ॥

બુદ્ધિઃ=બુદ્ધિઃ જ્ઞાનં=જ્ઞાન, અસંમોહઃ=નિર્મોહ; ક્ષમા=ક્ષમા,
 સત્યં=સત્ય; દમઃ=દમ, શમઃ=શમ; સુખં=સુખ; દુઃખં=દુઃખ; ભવઃ=

=જન્મ: અમાવ:=મરણ, મયં=ભય; ચ=અને; અમયં=અભય. એવં
=તેમજ.

બુદ્ધિ, જ્ઞાન. નિર્મોહ; ક્ષમા, સત્ય, દમ, શમ, સુખ,
દુઃખ, જન્મ, મરણ, ભય અને અભય તેમજ—૪

અહિંસા સમતા તુષ્ટિસ્તપો દાનં યશોઽયશઃ ॥

ભવંતિ માવા ભૂતાનાં મત્ત એવ પૃથગ્વિધાઃ ॥ ૫ ॥

અહિંસા=અહિંસા, સમતા=સમતા; તુષ્ટિ:=સંતોષ, તપ:=તપ;
દન=દાન, યશ=યશ, અયશ:=અપયશ, ભવંતિ=થાય છે; માવા.=ભાવે;
ભૂતાનાં=પ્રાણીઓના, મત્ત=મારાથી, એવ=જ પૃથગ્વિધાઃ (પૃથક્ વિધાઃ
વેષામ તે)=જુદી જુદી જાતના.

અહિંસા, સમતા, સંતોષ, તપ. દાન, યશ અને અ-
પયશ, એ જુદી જુદી જાતના પ્રાણીઓના ભાવે મારાથીજ
થાય છે. ૫

મહર્ષયઃ સપ્ત પૂર્વે ચત્વારો મનવસ્તથા ॥

મદ્ભાવા માનસા જાતા યેષાં લોક દ્વિપાઃ પ્રજાઃ ॥ ૬ ॥

મહર્ષય.=મેટા રૂપિઓ, સપ્ત=સાત, પૂર્વે=પહેલાંના, ચત્વારઃ=ચાર,
મનવઃ=મનુષ્યો; તથા=અને; મદ્ભાવા. (મર્ષિભાવો યેષાં તે)=મારા
પરાયણ; માનસા:=મનથી; જાતા:=ઉત્પન્ન થયા છે; યેષ=તેમની;
એકે=લોકમાં; દ્વિપાઃ=આ; પ્રજાઃ=પ્રજા.

પહેલાંના સાત મેટા રૂપિઓ અને ચાર મનુષ્યો,

મારા પરાયણ અને મનથી ઉત્પન્ન થયલા છે. તેમની લોકમાં આ પ્રભ છે. ૬

एतां विभूतिं योगं च मम यो वेत्ति तत्त्वतः ॥

सोऽविकंपेन योगेन युज्यते नात्र संशयः ॥ ७ ॥

एतां=આ; વિભૂતિ=વિભૂતિને; યોગ=યોગને; ચ=અને; મમ=મારા; ય=એ; વેતિ=જાણે છે; તત્ત્વતઃ=ખરી રીતે; સઃ=તે; અવિકંપેન (ન વિકંપેતે इति तेन)=અચલ; યોગેન=યોગવડે; યુજ્યતે=જોડાય છે; ન=નથી; અત્ર=આમાં; સંશય=સંશય.

મારી આ વિભૂતિને અને યોગને જે ખરી રીતે જાણે છે. તે અચલ યોગવડે જોડાય છે, એમાં સંશય નથી. ૭

अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते ॥

इति मत्वा भजन्ते मां बुधा भावसमन्विताः ॥ ८ ॥

अहं=હું; सर्वस्य=સર્વનો; પ્રભવ=પેદા કરનાર છું; મત્તઃ=મારાથી; સર્વ=સઘળું; પ્રવર્તતે=પ્રવર્તે છે; इति=એમ; મત્વા=માનીને; ભજન્તે=જાણે છે; મા=મને; બુધા=બુદ્ધિમાનો; માવસમન્વિતાઃ (માવેન સમન્વિતાઃ)=પ્રેમથી યુક્ત થઈને.

હું સર્વનો પેદા કરનાર છું મારાથી સઘળું પ્રવર્તે છે. એમ માનીને બુદ્ધિમાનો પ્રેમયુક્ત થઈને, મને જાણે છે. ૮

मच्चिता मद्गतमाणा बोधयंतः परस्परम् ॥

कथयंतश्च मां नित्यं तृप्यन्ति च रमन्ति च ॥ ९ ॥

મચિતાઃ (મયિ ચિન્ત યેષાં તે)=મારે વિષે ચિન્તવાળા;
મદ્રતપ્રાણા. (મા ગતાઃ પ્રાણાઃ યેષાં તે)=મારા પરાયણ પ્રાણવાળા;
બોધયંતઃ=બોધ કરતા, પરસ્પરં=પરસ્પર, કથયંતઃ=કથા કરતા, ચ=અને,
માં=મારી; નિત્યં=નિત્ય, તુષ્યતિ=સંતોષ પામે છે, ચ=અને; રમંતિ=
આનંદ પામે છે; ચ=અને.

મારે વિષે ચિન્તવાળા, મારા પરાયણ પ્રાણવાળા,
પરસ્પર બોધ કરતા અને નિત્ય મારી કથા કરતા સંતોષ
પામે છે, અને આનંદ પામે છે. ૬

તેષાં સતતયુક્તાનાં ભજતાં પ્રીતિપૂર્વકમ્ ॥

દદામિ બુદ્ધિયોગં તં येन मामुपयांति ते ॥ ૧૦ ॥

તેષામ્=તે; સતતયુક્તાનામ્ (સતતમ્ યુક્તાનામ્ =નિરંતર મારામાં
મનવાળા, ભજતામ્=ભજનારાને; પ્રીતિપૂર્વકમ્ (પ્રીતિ પૂર્વે યથા સ્યાત્
તથા)=પ્રેમપૂર્વક; દદામિ-આપું છું. બુદ્ધિયોગમ્ (બુદ્ધિ. યોગમ્)=બુદ્ધિ
યોગ. તમ્=તે; યેન=જેવડે; મામ્=મને, ઉપયાતિ=પામે છે, તે=તે;

તે નિરંતર મારામાં મનવાળા અને પ્રેમપૂર્વક (મને)
ભજનારાને, હું બુદ્ધિયોગ આપું છું, કે જે વડે તે મને
પામે છે. ૧૦

તેષામેવાનુકંપાર્થમહમજ્ઞાનજં તમઃ ॥

નાશયाम્યાત્મભાવસ્થો જ્ઞાનદીપેન ભાસ્વતા ॥૧૧॥

તેષામ્=તેમની; એવ=જ; અનુકંપાર્થમ્ (અનુકંપાયાઃ અર્થમ્ =દયાને
માટે. અહમ્=હું; મજ્ઞાનજમ્ (અજ્ઞાનાત્ જ્ઞાતમ્)=અજ્ઞાનથી ઉપજેલા;

તમઃ=અંધકારનો; નાશયામિ=નાશ કરું છું. આત્મભાવસ્થા: (આત્મનઃ ભાવે સ્થિતઃ)=આત્મભાવમાં રહેલો; જ્ઞાનદીપેન (જ્ઞાનસ્ય દીપેન)=જ્ઞાનરૂપી દીવાવડે; માસ્વતા=તેજોમય.

તેમનીજ દયાને માટે આત્મભાવમાં રહેલો હું, તેજોમય જ્ઞાનરૂપી દીવાવડે, અજ્ઞાનથી ઉપજેલા અંધકારનો નાશ કરું છું. ૧૧

અર્જુન ઉવાચ ॥

અર્જુન યોહ્યા—

પરં બ્રહ્મ પરં ધામ પવિત્રં પરમં ભવાન્ ॥

પુરુષં શાશ્વતં દિવ્યમાદિદેવમજં વિશ્વમ્ ॥ ૧૨ ॥

પરમ્=પરમ, બ્રહ્મ=બ્રહ્મ; પરમ્=પરમ; ધામ=ધામ, પવિત્રમ્=પવિત્ર; પરમમ્=પરમ, ભવાન્=આપ; પુરુષમ્=પુરુષ, શાશ્વતમ્=શાશ્વત; દિવ્યમ્=દિવ્ય; આદિદેવમ્=આદિદેવ; અજ=અજન્મા; વિશ્વમ્=વિશ્વ.

અર્જુન યોહ્યા—પરમ બ્રહ્મ, પરમધામ, અને પરમ પવિત્ર, આપ છે. (આપને) પુરુષ, શાશ્વત, દિવ્ય, આદિદેવ- અજન્મા અને વિશ્વ એમ—૧૨

આહુસ્ત્વામૃષયઃ સર્વેદેવર્ષિર્નારદસ્તથા ॥

અસિતો દેવલો વ્યાસઃ સ્વયં ચૈવ બ્રવીષિમે ॥ ૧૩ ॥

આહુઃ=કહે છે; ત્વામ્=તમને; રુષયઃ=રૂષિયો; સર્વે=સર્વ; દેવર્ષિઃ=દેવર્ષિ; નારદઃ=નારદ; તથા=તથા; અસિતઃ=અસિત; દેવલઃ=દેવલ; વ્યાસઃ=વ્યાસ; સ્વયમ્=આપ સેતે, ચ=અને; એવ=પશુ, બ્રવીષિ=કહે છે; મે=મને;

સર્વ રૂપિઓ; અને દેવર્ષિ નારદ તથા અગ્રીત, દેવલ,
અને વ્યાસ તમને કહે છે, અને આપ પોતે પણ મને
કહે છે. ૧૩

सर्वमेतदृतं मन्ये यन्मां वदसि केशव ॥

नहि ते भगवान्व्यक्तिं विदुर्देवा न दानवाः ॥ १४ ॥

સર્વમ્=સર્વ; એતત્=એ, રુતમ્=સત્ય; મન્યે=હું માનું છું; યત્=જે;
મામ્=મને; વદસિ=કહે છે; કેશવ=હે કેશવ-શ્રીકૃષ્ણ; ન=નથી; હિ=
કેમકે; તે=તમારા; ભગવાન=હે ભગવાન; વ્યક્તિમ્=પ્રભાવને; વિદુઃ=
જાણે છે; દેવાઃ=દેવો. ન=નથી, દાનવા=રાક્ષસો.

હે શ્રી કૃષ્ણ ! આપ મને જે કહે છે; એ સર્વ
હું સત્ય માનું છું; કેમકે હે ભગવાન ! તમારા પ્રભાવને
દેવો જાણતા નથી, અને રાક્ષસો (પણ જાણતા) નથી. ૧૪

स्वयमेवात्मनात्मानं वेत्थ त्वं पुरुषोत्तम ॥

भूतभावन भूतेश देवदेव जगत्पते ॥ १५ ॥

સ્વયમ્=પોતે; એવ=જ; આત્માના=આત્મા વડે; આત્માનમ્=આ-
ત્માને; વેત્થ=જાણે છે; ત્વમ્=તમે, પુરુષોત્તમ=હે પુરુષોત્તમ, ભૂતભાવન
(મુતાનિ ભાવયસિ इति)=હે પ્રાણીઓના બનાવનાર; ભૂતેશ (ભૂતાનામ્
ईश)=હે પ્રાણીઓના ઇશ; દેવદેવ (દેવાનામ્ દેવ)=હે દેવોના દેવ;
જગત્પતે (જગતઃ પતે)=હેજગતના માલિક;

હે પુરુષોત્તમ ! હે પ્રાણીઓના બનાવનાર ! હે પ્રા-

ણીઓના ઇશી ? હે દેવોના દેવ ? હે જગતના માલીક ?
તમે પોતેજ આત્માવડે આત્માને જાણો છો. ૧૫

વક્તુમર્હસ્યશેષેણ દિવ્યા હ્યાત્મવિભૂતયઃ ॥

યામિવિભૂતિભિર્લોકાનિમાંસ્ત્વં વ્યાપ્ય તિષ્ઠસિ ॥૧૬॥

વક્તુમ્=કહેવાને અર્હસિ=યોગ્ય છે; અંશેષેણ=બધી; દિવ્યા =
દિવ્ય, દિ=જ; આત્મવિભૂતયઃ (આત્મનઃ વિભૂતયઃ)=આપની વિભૂતિઓ,
યામિ.=જે, વિભૂતિભિ.=વિભૂતિઓ વડે, લોકાન્=લોકને; રમાન્=આ-
ત્મન્=તમે-આપ; વ્યાપ્ય=વ્યાપ્ત કરીને, તિષ્ઠસિ=રહેલા છો.

જે વિભૂતિઓ વડે આ લોકને વ્યાપ્ત કરીને આપ
રહેલા છો, તે આપની વિભૂતિઓ દિવ્ય જ છે. (માટે)
આપજ બધી કહેવાને યોગ્ય છો, ૧૬

કથં વિદ્યામહં યોગિસ્ત્વાં સદા પરિચિન્તયન્ ॥

કેષુ કેષુ ચ ભાવેષુ ચિન્ત્યોઽસિ ભગવન્મયા ॥ ૧૭ ॥

કથ=શી રીતે, વિદ્યા=જાણુ, અહં=હું, યોગિન્=હે યોગી, ત્વા=
આપને; સદા=હંમેશાં પરિચિન્તયન્=ચિન્તવન કરતો, કેષુ=કયાં, કેષુ=
કયાં, ચ=અને, ભાવેષુ=વસ્તુઓમાં; ચિન્ત્યઃ=ચિન્તવન કરવા યોગ્ય;
અસિ=છો. ભગવન્=હે ભગવાન- શ્રીકૃષ્ણ, મયા=મારે.

હે યોગી ? હંમેશાં ચિન્તવન કરતો હું આપને શી
રીતે જાણું ? અને હે શ્રીકૃષ્ણ ? કયાં કયાં વસ્તુઓમાં
(આપ) મારે ચિન્તવન કરવા યોગ્ય છો ? ૧૭

વિસ્તરેનાત્મનો યોગં વિભૂતિં ચ જનાર્દન ॥

ભૂયઃ કથય તૃપ્તિર્હિ શૃણ્વતો નાસ્તિ મેઽમૃતમ્ ॥૧૮॥

વિસ્તેણઃ=વિસ્તારથી, આત્મનઃ=તમારા; યોગં=યોગને; વિભૂતિં
વિભૂતિને; જનાર્દન=હે જનાર્દન-શ્રીકૃષ્ણ; ભૂયઃ=ફરીથી; કથય=કહો;
તૃપ્તિઃ=તૃપ્તિ; હિ=કેમકે, શૃણ્વતઃ=સાંભળતા; ન અસ્તિ=થતી નથી.
મે=મને; અમૃત=અમૃતને;

હે શ્રી કૃષ્ણ ? તમારા યોગને અને વિભૂતિને વિસ્તારથી
ફરીથી કહો, કેમકે (આપનાં વચનરૂપ) અમૃતને સાંભળતાં
મને તૃપ્તિ થતી નથી. ૧૮

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ ॥

શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા—

હંત તે કથયિષ્યામિ દિવ્યાં હ્યાત્મ વિભૂતયઃ ॥

પ્રાધાન્યતઃ કુરુશ્રેષ્ઠ નાસ્ત્યંતો વિસ્તરસ્ય મે ॥ ૧૯ ॥

હંત=હલે; તે=તને, કથયિષ્યામિ=હું કહીશ; દિવ્યાઃ=દિવ્ય; હિ=
કેમકે, આત્માવિભૂતયઃ=મારી વિભૂતિઓ; પ્રાધાન્યતઃ=મુખ્ય મુખ્ય;
કુરુશ્રેષ્ઠ=હે કુરુવંશમાં શ્રેષ્ઠ-અર્જુન; ન અસ્તિ=નથી; અતઃ=છેડો;
વિસ્તરસ્ય=વિસ્તારનો; મે=મારા;

શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા—હલે તને મારી દીવ્ય વિભૂતિઓ
મુખ્ય મુખ્ય કહીશ. કેમકે હે અર્જુન ? મારા વિસ્તારનો
છેડો નથી. ૧૯

અહમાત્મા ગુઢાકેશ સર્વભૂતાશયસ્થિતઃ ॥

અહમાદિથ મધ્યં ચ ભૂતાનામંત્ર એવ ચ ॥ ૨૦ ॥

અહમ્=હું; આત્મા=આત્મા. ગુહાકેશ=હે ગુહાકેશ-અર્જુન; સર્વ
મૃતાશય સ્થિતઃ (સર્વેષામ્ મૃતાનામ્ આશયે સ્થિતઃ)=સર્વ પ્રાણીઓના
હૃદયમાં રહેલો; અહમ્=હું; આદિઃ=આદિ-ઉત્પત્તિ; મધ્યમ્=મધ્ય-સ્થિતિ;
ચ=અને; મૃતાનામ્=પ્રાણીઓની, અંતઃ=અંત-વિનાશ, એવ=અ;
ચ=અને;

હે અર્જુન ? સર્વ પ્રાણીઓના હૃદયમાં રહેલો હું
આત્મા છું, અને હુંજ પ્રાણીઓનાં ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને
વિનાશ છું. ૨૦

આદિત્યાનામહં વિષ્ણુર્જ્યોતિષાં રવિરંશુમાન્ ॥

મરીચિર્મરુતામસ્મિ નક્ષત્રાણામહં શશી ॥ ૨૧ ॥

આદિત્યાનામ્=આદિત્યોમાં; અહમ્=હું; વિષ્ણુઃ=વિષ્ણુ; જ્યોતિષામ્=
તેજમાં; રવિઃ=સૂર્ય; અશુમાન્=કિરણવાળો; મરીચિઃ=મરીચિ; મરુતામ્=
મરુતોમાં; અસ્મિ=હું; નક્ષત્રાણામ્=નક્ષત્રોમાં. અહમ્=હું; શશી=ચંદ્રમાં:

આદિત્યોમાં વિષ્ણુ હુંજ છું, તેજમાં હું કિરણવાળો
સૂર્ય છું, મરુતોમાં હું મરીચિ છું, નક્ષત્રોમાં ચંદ્રમાં
હું છું. ૨૧

વેદાનાં સામવેદોઽસ્મિ દેવાનામસ્મિ વાસવઃ ॥

इन्द्रियाणां मनश्चास्मि भूतानामस्मि चेतना ॥ २२ ॥

વેદાનામ્=વેદોમાં; સામવેદઃ=સામવેદ; અસ્મિ=હું; દેવાનામ્=દેવોમાં.
અસ્મિ=હું; વાસવઃ=ઇન્દ્ર; ઇન્દ્રિયાણામ્=ઇન્દ્રિયોમાં; મનઃ=મન; ચ=અને;
અસ્મિ=હું; મૃતાનામ્=પ્રાણીઓમાં; અસ્મિ=હું; ચેતના=ચેતના.

વેદોમાં સામવેદ હું છું. દેવોમાં ઇંદ્ર હું છું, ઇંદ્રિઓમાં
મન હું છું, અને પ્રાણીઓમાં ચેતના હું છું. ૨૨

રુદ્રાણાં શંકરશ્ચાસ્મિ વિત્તેશો યક્ષરક્ષસામ્ ॥

વસુનાં પાવકશ્ચાસ્મિ મેરુઃ શિશ્વરિણામહમ્ ॥૨૩॥

રુદ્રાણાં=રુદ્રોમાં; શંકરઃ=શંકર; ચ=અને; અસ્મિ=હું; વિત્તેશઃ
=કુબેર; યક્ષરક્ષસામ્=(યક્ષાણામ્ ચ રક્ષસામ્ ચ)=યક્ષ અને રાક્ષસોમાં;
વસુનામ્=વસુઓમાં; પાવકઃ=પાવક; ચ=અને; અસ્મિ=હું; મેરુઃ=મેરુ;
શિશ્વરિણામ્ (શિશ્વરાણિ એવામ્ સંતિ इति)=શિખર વાળા પર્વતોમાં;
અહમ્=હું;

રુદ્રોમાં શંકર અને યક્ષ રાક્ષસોમાં કુબેર હું છું,
વસુઓમાં પાવક અને શિખરવાળા પર્વતોમાં મેરુ હું છું ૨૩

પુરોધસાં ચ મુખ્યં માં વિદ્ધિ પાર્થ બૃહસ્પતિમ્ ॥

સેનાનીનામહં સ્કંદઃ સરસામસ્મિ સાગરઃ ॥ ૨૪ ॥

પુરોધસામ્=પુરોહિતોમાં; ચ=અને; મુખ્યમ્=મોટા, મામ્=મને;
વિદ્ધિ=જાણ; પાર્થ=હે પાર્થ-અર્જુન; બૃહસ્પતિમ્=બૃહસ્પતિ; સેનાનીનામ્
(સેનામ્ નયતિ इति एषाम्)=સેનાપતિઓમાં; અહં=હું; સ્કંદઃ=કાર્તિક
સ્વામી, સરસાં=સરોવરોમાં; અસ્મિ=હું; સાગરઃ=સાગર.

હે અર્જુન? પુરોહિતોમાં મને મોટો બૃહસ્પતિ
જાણ, સેનાપતિઓમાં કાર્તિક સ્વામી અને સરોવરમાં સાગર હું
છું. ૨૪

મહર્ષીણાં મૃગુરહં ગિરામસ્મ્યેકમક્ષરમ્ ॥

યજ્ઞાનાં જપયજ્ઞોઽસ્મિ સ્થાવરાણાં હિમાલયઃ ॥ ૨૫ ॥

મહર્ષીણાં=મોટા રૂપિઓમાં, મૃગુઃ=બ્રહ્મ રૂપિ, અર્હ=હું; ગિરા=વાણીઓમાં, અસ્મિ=હું; એકમ્=એક અક્ષરમ્=અક્ષરઃ; યજ્ઞાનામ્=યજ્ઞોમાં; જપયજ્ઞઃ (જપસ્ય યજ્ઞઃ)=જપ રૂપી યજ્ઞઃ; અસ્મિ=હું; સ્થાવરાણામ્=સ્થાવરોમાં, હિમાલયઃ=હિમાલય.

મોટા રૂપિઓમાં ભૃગુરૂપિ હું છું, વાણીઓમાં (ઐકાર રૂપ) અક્ષર હું છું, યજ્ઞમાં જપરૂપી યજ્ઞ હું છું, સ્થાવરોમાં હિમાલય હું છું. ૨૫

અશ્વત્થઃ સર્વવૃક્ષાણાં દેવર્ષીણાં ચ નારદઃ ॥

ગંધર્વાણાં ચિત્રરથઃ સિદ્ધાનાં કપિલો મુનિઃ ॥ ૨૬ ॥

અશ્વત્થઃ=પી પળા; સર્વવૃક્ષાણામ્=(સર્વેષામૂ વૃક્ષાણામૂ)=સર્વ વૃક્ષોમાં; દેવર્ષીણામ્=દેવર્ષિઓમાં; ચ=અને; નારદઃ=નારદ, ગંધર્વાણામ્=ગંધર્વોમાં; ચિત્રરથઃ=ચિત્રરથ, સિદ્ધાનામ્=સિદ્ધોમાં; કપિલઃ=કપિલ; મુનિઃ=મુનિ;

સર્વ વૃક્ષોમાં પીપળો દેવર્ષિઓમાં નારદ, ગંધર્વોમાં ચિત્રરથ, અને સિદ્ધોમાં કપિલમુનિ હું છું. ૨૬

ઉચ્ચૈઃ શ્રવસમશ્વાનાં વિદ્ધિ મામમૃતોદ્ભવમ્ ॥

ऐरावतं गजेन्द्राणां नराणां च नराधिपम् ॥ २७ ॥

ઉચ્ચૈઃ શ્રવસમ્=ઉચ્ચૈઃ શ્રવા, અશ્વાનામ્=ધોડાઓમાં; વિદ્ધિ=જાણ; મામ્=મને; અમૃતોદ્ભવમ્ (અમૃતાતૂ ઉદ્ભવઃ यस્ય સઃ)=અમૃતથી નીકળ-

જેણે એવા ઇરાવતમ્=ઐરાવત; ગજેન્દ્રાણામ્=હાથીઓમાં; નરાણા=નરોમાં; ચ=અને; નરાધિપમ્ (નરાણામ્ અધિપમ્)=રાજા;

ધોળાઓમાં અમૃતથી-અમૃત સાર સમુદ્ર મથતા-નીકળેલો એવા ઉશ્ચે.શ્રવા મને જાણુ, હાથીઓમાં ઐરાવત અને નરોમાં રાજા (મને જાણુ) ૨૭

આયુધાનામહ વજ્રં ધેનૂનામસ્મિ કામધુક્ ॥

પ્રજનશ્ચાસ્મિ કંદર્પઃ સર્પાણામસ્મિ વાસુકિઃ ॥૨૮॥

આયુધાના=આયુધોમાં, અહમ્=હું; વજ્ર=વજ્ર, ધેનૂનામ્=ગાયોમાં. અસ્મિ=હું છું, કામધુક્ (કામાન્ દામેષ્વરેણામ્)=દામેષ્વરેણામ્ આપનાર-કામ-વેતુ, પ્રજન.=પણ ઉત્પન્ન કરનાર; ચ=અને; અસ્મિ=હું છું કંદર્પઃ=કામ, સર્પાણા=સાપોમાં, અસ્મિ=હું છું; વાસુકિઃ=વાસુકિ;

આયુધોમાં વજ્ર હું છું. ગાયોમાં કામવેતુ હું છું, અને સાપોમાં વાસુકિ હું છું. ૨૮

અનંતાશ્ચાસ્મિ નાગાનાં વરુણો યાદસામહમ્ ॥

પિતૃણામર્યમા ચાસ્મિ યમઃ સંયમતામહમ્ ॥૨૯॥

અનંતઃ=અનંત; ચ=અને, અસ્મિ=હું; નાગાનાં=નાગોમાં, વરુણ=વરુણ, યાદસાં=જળચરોમાં. અહમ્=હું; પિતૃણા=પિતૃઓમાં; અર્યમા=અર્યમા. ચ=અને; અસ્મિ=હું; યમઃ=યમ; સંયમતાં=સંયમ કરનારાઓમાં. અહમ્=હું.

નાગોમાં અનંત જળ ચરોમાં વરુણ હું છું, પિતૃ-ઓમાં અર્યમા અને સંયમ કરનારાઓમાં યમ હું છું ૨૯

પ્રહ્લાદશ્વાસ્મિ દૈત્યાનાં કાલઃ કલયતામહમ્ ॥

મૃગાણાં ચ મૃગેન્દ્રોઽહં વૈનતેયશ્ચ પક્ષિણામ્ ॥૩૦॥

પ્રહ્લાદઃ=પ્રહ્લાદ; જ=અને; અસ્મિ=હું છું; દૈત્યાના=દૈત્યોમાં;
કાલ=કાળ; કલયતા=ગણુના કરનારાઓમાં; અહ=હું; મૃગાણાં=પશુઓમાં
જ=અને મૃગેન્દ્રઃ= (મૃગાણામ્ ઇન્દ્રઃ)= પશુઓનો રાજા-સિંહ; અહ=હું;
વૈનતેય (વિનતાયાઃ અપત્યં પુમાન)=ગરુડ; જ=અને; પક્ષિણા=પક્ષીઓમાં

દૈત્યોમાં પ્રહ્લાદ હું છું, પશુઓમાં સિંહ હું છું,
અને પક્ષીઓમાં ગરુડ હું છું, ૩૦

પવનઃ પવતામસ્મિ રામઃ શસ્ત્રભૃતામહમ્ ॥

ઘ્ણાણાં મકરશ્વાસ્મિ સ્રોતસામસ્મિ જાન્હવી ॥૩૧॥

પવનઃ=પવન; પવતા=પવિત્ર કરનારાઓમાં, અસ્મિ=હું; રામઃ=
શ્રીરામ; શસ્ત્રભૃતા=(શસ્ત્રાણિ વિશ્રતિ ઇતિ તેનાં)=શસ્ત્ર ધારણ કરના-
રાઓમાં. ઘ્ણાણાં=મત્સ્યોમાં; મકરઃ=મગર; જ=અને, અસ્મિ=હું;
સ્રોતસા=નદીઓમાં; અસ્મિ=હું; જાન્હવી=[જન્હો. અપત્યં સ્ત્રી]=ગંગા;

પવિત્ર કરનારાઓમાં પવન હું છું શસ્ત્ર ધારણ કર-
નારામાં શ્રી રામ હું છું મત્સ્યોમાં મગર હું છું અને
નદીઓમાં ગંગા હું છું ૩૧

સર્ગાણામાદિરંતશ્ચ મધ્યં ચવાહમર્જુન ॥

અધ્યાત્મવિદ્યા વિદ્યાનાં વાદઃ પ્રવક્તામહમ્ ॥૩૨॥

સર્ગાણા=સૃષ્ટિનો; આદિઃ=આદિ; અંતઃ=અંત; જ=અને; મધ્યં=મધ્ય;

ચ=અને; એવ=જ; અહં=હું; અર્જુન=હે અર્જુન; અધ્યાત્મ વિદ્યા
(અધ્યાત્મનઃ વિદ્યા)=અધ્યાત્મ વિદ્યા; વિદ્યાના=વિદ્યાઓમાં; વાદઃ
વાદઃ પ્રવદતા=વાદ કરનારાઓમાં અહં=હું.

હે અર્જુન ? સૃષ્ટિનો આદિ મધ્ય અને અંત હું જ
છું, અને વિદ્યાઓમાં અધ્યાત્મ વિદ્યા, તથા વાદ કરનારા
ઓમાં વાદ હું છું. ૩૨

અક્ષરાણામકારોઽસ્મિ દ્વંદ્વઃ સામાસિકસ્ય ચ ॥

અહમેવાક્ષયઃ કાળો ધાતાઽહં વિશ્વતોમુખ. ॥૩૩॥

અક્ષરાણાં=અક્ષરોમાં. અકારઃ=અકાર; અસ્મિ=હું; દ્વંદ્વઃ=દ્વંદ્વ
સામાસિકસ્ય [સમાસાનાઃ સમૂહઃ તસ્ય]=સમાસોમાં; ચ=અને; અહં=હું
એવ=જ, અક્ષયઃ=અક્ષય; કાલઃ કાળ, ધાતા=પોષક; અહં=હું; વિશ્વતોમુખ
વિશ્વતોમુખ-સર્વત્ર જોનાર.

અક્ષરોમાં અ કાર અને સમાસોમાં દ્વંદ્વ હું છું, અને
અક્ષય કાળ હું જ છું, વિશ્વતોમુખ -સર્વત્ર જોનાર-પોષક
હું છું. ૩૩

મૃત્યુઃ સર્વહરશ્ચાહમુદ્ભવશ્ચ ભવિષ્યતામ્ ॥

કીર્તિઃ શ્રીર્વાક્ ચ નારિણાં સ્મૃતિર્મેધા ધૃતિઃ ક્ષમા ॥૩૪॥

મૃત્યુઃ=મૃત્યુ; સર્વહરઃ=[સર્વ હરતિ इति]= સર્વનો નાશ કરનાર
ચ=અને; અહં=હું; ઉદ્ભવ=ઉત્કર્ષ; ચ=અને; ભવિષ્યતાં=ઉત્પન્ન થનાર
ઓમાં; કીર્તિઃ=કીર્તિ; શ્રીઃ=લક્ષ્મી વાક=વાણી, ચ=અને; નારિણાં=

શ્રીઓમાં સ્મૃત.=સ્મૃતિ; મેધા=બુદ્ધિ; વૃત્તિ:=ધીરજ. ક્ષમા=ક્ષમા°

સર્વનો નાશ કરનાર મૃત્યું હું છું, અને ઉત્પન્ન થનારાઓમાં ઉત્કર્ષ હું છું, તેમજ શ્રીઓમાં કીર્તિ, લક્ષ્મી, વાણી, સ્મૃતિ, બુદ્ધિ અને ક્ષમા હું છું, ૩૪

बृहत्साम तथा साम्नां गायत्री छंदसामहम् ॥

मासानां मार्गशीर्षोऽहमृतूनां कुसुमाकरः ॥૩૫॥

બૃહત્સામ=બૃહત્સામ તથા=તથા, સામ્ના=સામેમાં, ગાયત્રી=ગાયત્રી. છંદસા=છંદોમાં અહં=હું માસાના=મહીનાઓમાં; માર્ગશીર્ષ:=માગશર; અહં=હું; રુત્તના=રતુઓમાં, કુસુમાકર. (કુસુમાના આકર:)=ફૂલોને લાવનાર-વસંતરતુ.

સામેમાં બૃહત્સામ તથા છંદોમાં ગાયત્રી હું છું, મહીનાઓમાં માગશર હું છું, અને રતુઓમાં વસંત રતુ હું છું ૩૫

द्यूतं छलयतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ॥

जयोऽस्मि व्यवसायोऽस्मि सत्त्वं सत्त्ववतामहम् ॥૩૬॥

દ્યુત=બુગટું, છલયતા=છલ કરનારાઓમાં, અસ્મિ=હું, તેજ:=તેજ; તેજસ્વિના=તેજસ્વીઓમાં, અહં=હું, જય:જય; અસ્મિ=હું છું, વ્યવસાય=ઉદ્યોગ અસ્મિ=હું, સત્ત્વં=સત્વગુણ સત્ત્વવતા=સાત્ત્વિકોમાં, અહં=હું.

છળ કરનારાઓમાં બુગટું હું છું, તેજસ્વીઓમાં તેજ હું છું, જય હું છું, ઉદ્યોગ હું છું, અને સાત્ત્વિકોમાં સત્વ-ગુણ હું છું. ૩૬

वृष्णीनां वासुदेवोऽस्मि पांडवानां धनंजयः ॥

मुनीनामप्यहं व्यासः कवीनामुशना कविः ॥३७॥

वृष्णीनां=यादવોમાં; વાસુદેવઃ=વાસુદેવ; અસ્મિ=હું; પાંડવાના=પાંડવોમાં; ધનંજય=ધન જય-અર્જુન; મુનીના=મુનિઓમાં; અપિ=પણ અહં=હું; વ્યાસઃ=વ્યાસ કવીના=કવિઓમાં; ઉશના=શુકાચાર્ય; કવિઃ=કવિ.

યાદવોમાં વાસુદેવ હું છું, પાંડવોમાં અર્જુન હું છું, મુનીઓમાં વ્યાસ હું છું, અને કવિઓમાં શુકાચાર્ય કાલે હું છું. ૩૭

दंढे दमयतामस्मि नीतिरस्मि जिगीषताम् ॥

मौनं चैवास्मि गुह्यानां ज्ञानं ज्ञानवतामहम् ॥३८॥

દંઢ=દંડ, દમયતા=દમનારાઓમાં, અસ્મિ=હું છું; નીતિ=નીતિ અસ્મિ=હું છું; જિગીષતા=જય ઇચ્છનારાઓમાં, મૌન=મૌન; ચ=અને જ્ઞાન=જ્ઞાન; અસ્મિ=હું છું; ગુહ્યાનાં=ગુપ્ત રાખનારાઓમાં; જ્ઞાનં=જ્ઞાન જ્ઞાનવતાં=જ્ઞાનીઓમાં; અહં=હું.

દમનારાઓમાં દંડ હું છું, જય ઇચ્છનારાઓમાં નીતિ હું છું, ગુપ્ત રાખનારાઓમાં મૌન હું છું, અને જ્ઞાનીઓમાં જ્ઞાન હુંજ છું. ૩૮

यच्चापि सर्वभूतानां बीजं तदहमर्जुन ॥

न तदस्ति विना यत्स्यान्मया भूतं चराचरम् ॥३९॥

યત્=જે, ચ=અને; અપિ=પણ, સર્વભૂતાનાં=સર્વ ભૂતોનાં વીજ=
ખીજ; તત્=તે; અહ=હું; અર્જુન=હે અર્જુન, ન=નથી; તત્=તે અસ્તિ
=છે; વિના=વિના; યત્=જે, સ્યાત્=છે, મયા=મારા; ભુતં=ભૂત ચરાચર
(ચર ચ અચર ચ)=સ્થાવરોતે જંગમ.

હે અર્જુન? સર્વ ભૂતોમાં જે ખીજ તે પણ હું જી,
જે સ્થાવર તે જંગમ ભૂત છે, તે મારાવિના નથી. ૩૯

નાતોઽસ્તિ મમ દિવ્યાનાં વિભૂતીનાં પરંતપ ॥

एष तूद्देशतः प्रोक्तो विभूतेर्विस्तरो मया ॥ ૪૦ ॥

ન=નહિ; અત=અંત; અસ્તિ=છે મમ=મારી; દિવ્યાના=દિવ્ય
વિભૂતિના=વિભૂતિઓનો; પરંતપ=હે પરંતપ-અર્જુન; એષ=આ; હુ=
તોપણ; ઉદ્દેશતઃ=સંક્ષેપથી; પ્રોક્તઃ=કહ્યો છે, વિભૂતેઃ=વિભૂતિનો
વિસ્તર વિસ્તાર; મયા=મેં.

હે અર્જુન? મારી દિવ્ય વિભૂતિઓનો અંત છે નહિ,
તો પણ વિભૂતિનો આ વિસ્તાર મેં સંક્ષેપથી કહ્યો છે ૪૦

यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदुज्जितमेव वा ॥

तत्तदेवावगच्छ त्वं मम तेजोઽશસંભવम् ॥ ૪૧ ॥

યત્ યત્=જે જે; વિભૂતિમત્=વિભૂતિવાળું; સત્ત્વં=સત્ત્વ-ગ્રાણી
પદાર્થ; શ્રીમત્=શોભાવાળું; ઝર્જિતં=બળવાળું; એવ=જ; ચ=અને
તત્ તત્=તેનેતેને; એવ=જ; અવગચ્છ=જાણ; ત્વ=તું; મમ=મારા,
તેજોઽશ સમય (તેજસઃ અંશાન્ સમયઃ યસ્ય તત્)=તેજના અંશથી
૬૫-૧ થયેલું.

જે જે સત્ય-પ્રાણી પદાર્થ-વિભૂતિવાળું, શોભાવાળું,
અને અગ્નિવાળું (હોય) તેને તેને તું મારા જ તેજના
અશથી ઉત્પન્ન થયેલું જાણ, ૪૧

અથવા બહુનૈતેન કિં જ્ઞાતેન તવાર્જુન ॥

વિષ્ટમ્યાહમિદં કૃત્સ્નમેકાંશેન સ્થિતો જગત્ ॥ ૪૨ ॥

અથવા=અથવા, બહુના=મહુ; એતેન=આ; કિં=શું, જ્ઞાતેન=જાણ-
વાથી, તથા=તને; અર્જુન=હે અર્જુન, વિષ્ટમ્ય=ધારણ કરીને, અહ=હું,
ઈદં=આ, કૃત્સ્ન=આખા, એકાંશેન=એક અંશવડે, સ્થિતઃ=રહ્યો છું;
જગત્=જગતને.

અથવા હે અર્જુન? મહુ જાણવાથી તને શું પ્રયો-
જન છે? આ આખા જગતને એક અંશવડે ધારણ કરીને
હું રહ્યો છું. ૪૨

અધ્યાય દસમો સમ્પૂર્ણ.

एकादशोऽध्यायः ॥ अध्याय अगीआरभे.

विश्वरूपदर्शन योगः ॥ (વિશ્વરૂપના દર્શનનો યોગ.

अर्जुन उवाच ॥

अर्जुन બોલ્યા—

मदनुग्रहाय परमं गुह्यमध्यात्म संज्ञितम् ।

यत्त्वयोक्तंवचस्तेन मोहोऽयं विगतो मम ॥ ૧ ॥

મદનુગ્રહાય (મય અનુગ્રહાય)=મારા અનુગ્રહને માટે, પરમ=પરમ
ગુહ્યમ=ગુહ્ય, અધ્યાત્મસંજ્ઞિતમં=અધ્યાત્મ નામનું, યત્=જે, ત્વયા=તમે
આપે, ઉક્તમં=કહ્યું, વચઃ=વચ, સ્તેન=તેથી, મોહ=મોહ, અયમં=આ
વિગત=જતો, રહ્યો, મમ=મારો.

અર્જુન બોલ્યો—મારા અનુગ્રહને માટે આપે જે
અધ્યાત્મક નામનું પરમ ગુહ્ય વચન કહ્યું, તેથી મારો આ
મોહ જતો રહ્યો. ૧

भवाप्ययौ हि भूतानां श्रुतौ विस्तरशो मया ॥

त्वत्तः कमलपत्राक्ष माहात्म्यमपि चाव्ययम् ॥ ૨ ॥

મહાપ્રયયૌ (ભવઃ ચ અપ્રયયઃ ચ)=ઉત્પત્તિ અને નાશ, હિ=જે
ભૂતાનામં=પ્રાણીઓનાં; શ્રુતૌ=સાંભળ્યાં; વિસ્તરશઃ=વિસ્તારથી, મયા=મે
ત્વત્તઃ=તમારાથી; કમલપત્રાક્ષ=કમલરૂપ પત્રમ રુવ અક્ષિણી યસ્ય સ)=
કમળના પત્ર જેવી આંખવાળા, માહાત્મ્યમં=મહાત્મ, અપિ=પણ; ચ=
અને; અવ્યયમં=અવ્યય.

હે કમળપત્રાક્ષ--શ્રી કૃષ્ણ? મેં પ્રાણીઓના ઉત્પત્તિ અને નાશ તમારાથી જ વિસ્તારથી સાંભળ્યાં, અને અવ્યય મહાત્મ પણ સાંભળ્યું. ૨

एवमेतद्यथात्थ त्वमात्मानं परमेश्वर ॥
द्रष्टुमिच्छामि ते रूपमेश्वरं पुरुषोत्तम ॥ ૩ ॥

एवम्=એવી રીતે; एतत्=એ; यथा=જેવી રીતે; आत्थ=કહો છો; त्वम्=આપ; आत्मानम्=આપને, परमेश्वर=હે પરમેશ્વર, द्रष्टुम्=જોવાને; इच्छामि=ઈચ્છું છું; ते=તમારું; रूपम्=રૂપને, ऐश्वरम्=ઐશ્વર્ય, पुरुषोत्तम=હે પુરુષોત્તમ-શ્રી કૃષ્ણ

હે પરમેશ્વર? જેવી રીતે આપ, આપને કહો છો. એવી રીતે એ ઐશ્વર્ય રૂપને જોવાને, હે શ્રી કૃષ્ણ? હું ઈચ્છું છું. ૩

मन्यसे यदि तच्छक्यं मया द्रष्टुमिति प्रभो ॥
योगेश्वर ततो मे त्वं दर्शयात्मानमव्ययम् ॥ ૪ ॥

मन्यसे=માનતા હો; यदि=જો; तत्=તે; शक्यम्=શક્ય છે; मया=મારાથી; द्रष्टुम्=જોવાને; इति=એમ; प्रभो=હે પ્રભુ; योगेश्वर (योगस्य ईश्वर)=હે યોગેશ્વર; ततः=તો; मे=મને; त्वम्=તમે; दर्शय=અતાવો; आत्मानम्=આત્મા; अव्ययम्=અવ્યય.

હે પ્રભુ? તે મારાથી જોવાને શક્ય છે, એમ માનતા હો, તો હે યોગેશ્વર? તમે અવ્યય આત્મા મને અતાવો. ૪

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ ॥

શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા—

પદ્ય મે પાર્થ રૂપાણિ શતશોઽથ સહસ્રશઃ ॥

નાનાવિધાનિ દિવ્યાનિ નાનાવર્ણાકૃતીનિ ચ ॥ ૫ ॥

પદ્ય=જો, મે=મારાં; પાર્થ=હે પાર્થ-અર્જુન, રૂપાણિ=રૂપોને; શતશ=સેકડો; અથ=અને, સહસ્રશઃ=હજારો, નાનાવિધાનિ= જુદી જુદી જાતના; દિવ્યાનિ=દિવ્ય; નાનાવર્ણાકૃતીની (નાના વર્ણા: આકૃતય. ચ ઇષામ્ તાનિ)=નાના પ્રકારના વર્ણુ અને આકૃતિવાળાં, ચ=અને.

શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા—હે અર્જુન ? જુદીજુદી જાતનાં દિવ્ય અને નાના પ્રકારનાં વર્ણુ અને આકૃતિવાળાં સેકડો અને હજારો રૂપોને તું જો. ૫

પદ્યાદિત્યાન્વમૃતદ્રાનશ્વિનૌ મરુતસ્તથા ॥

વહ્ન્યદૃષ્ટપૂર્વાણિ પદ્યાશ્ચર્યાણિ ભારત ॥ ૬ ॥

પદ્ય=જો, આદિત્યાન્=આદિત્યોને, વમૃત્=વસુઓને; રુદ્રાન્=રુદ્રોને; અશ્વિનૌ=અશ્વિની કુમારોને; મરુત્=મરુતોને; તથા=તથા; વહ્નિ=બહુ બહુ; અદૃષ્ટપૂર્વાણિ (પૂર્વમ્ ન દૃષ્ટાનિ)=પૂર્વ નહિ જોયેલાં; પદ્ય=જો; આશ્ચર્યાણિ=આશ્ચર્યોને; ભારત=હે ભારત-અર્જુન.

હે અર્જુન ? આદિત્યોને, વસુઓને, રુદ્રોને, અશ્વિની કુમારોને, અને મરુતોને જો. તથા પૂર્વ નહિ જોયેલાં બહુ બહુ આશ્ચર્યોને જો. ૬

इहैकस्थं जगत्कृत्स्नं पश्याद्य सचराचरम् ॥

मम देहे गुडाकेश यच्चान्यद्द्रष्टुमिच्छसि ॥ ७ ॥

इह=અહિ, એકસ્થમ=(એકે સ્થિતમ)=એક જગાએ રહેલ-
જગત્=જગતને; કૃત્સ્નમ્=સમગ્ર, પશ્ય=જો અથવા=આજો; સચરાચરમ
(ચરેણ અચરેણ ચ સહ)=ચર અને અચર; મમ=મારા, દેહે=દેહમાં;
ગુડાકેશ=હે ગુડાકેશ-અણુ ન, યત=જો; ચ=અને, અન્યત્=ખીણુ દ્રષ્ટુમ્=
જોવાને; ઇચ્છસિ=છાછે.

અહિં મારા દેહમાં સમગ્ર ચર અને અચર એક
જગાએ રહેલ જગતને, હે અણુ ન? તું આજ જો, અને
જો ખીણુ જોવાને છાછે તે જો. ૭

न तु मां शक्यसे द्रष्टुमनेनैव स्वचक्षुषा ॥

दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मे योगमैश्वरम् ॥ ८ ॥

ન=નથી, તુ=પરંતુ, મામ્=મને, શક્યસે=શક્તિમાન, દ્રષ્ટુમ્=જોવાને;
અનેન=આ; એવ=જ; સ્વચક્ષુષા=તારી આંખો વડે; દિવ્યમ્=દિવ્ય; દદામિ
=આપું છું; ત=તને; ચક્ષુઃ=આંખો; પશ્ય=જો; મે=મારા; યોગમ્=યોગને;
શૈશ્વરં=શૈશ્વર્યરૂપ;

પરંતુ, આ જ તારી આંખોવડે મને જોવાને તું શક્તિ
માન નથી, માટે મને હું દિવ્ય આંખો આપું છું. (તે
વડે) શૈશ્વર્યરૂપ યોગને જો. ૮

સંજય ઉવાચ ॥

સંજય બોલ્યા—

एवमुक्त्वा ततो राजन् महायोगेश्वरो हरिः ॥

दर्शयामास पार्थाय परमं रूपमैश्वरम् ॥ ९ ॥

एव=એમ; उक्त्वा=કહીને, ततः=પછી, राजन्=રાજા, महायोगेश्वर [महान् योगेश्वरः]=મહા યોગેશ્વર; हरि =હરિએ-શ્રી કૃષ્ણે; दर्शयामास =દેખાડ્યુ. पार्थाय=પાર્થને-અર્જુનને. परम=પરમ; रूप=રૂપ ऐश्वर=ઐશ્વર;

સંજય બોલ્યા—હે રાજા-ધૃતરાષ્ટ્ર ? એમ કહીને પછી મહા યોગેશ્વર શ્રી કૃષ્ણે, અર્જુનને પરમ ઐશ્વરરૂપ દેખાડ્યુ. ૯

अनेक वक्त्रनयनमनेकाद्भुतदर्शनम् ॥

अनेक दिव्याभरणं दिव्यानेकोद्यतायुधम् ॥ १० ॥

अनेकवक्त्र नयन (अनेकानि वक्त्राणि च नयनानि च यस्मिन् तत्)=ધણાં મુખો અને આંખો વાળું; अनेकाद्भुतदर्शनं (अनेकानि अद्भुतानि दर्शनानि यस्मिन् तत्)=ધણાં અદ્ભૂત દર્શનોવાળું. अनेक दिव्याभरण (अनेकानि दिव्यानि आभरणानि यस्मिन् तत्)=ધણાં દિવ્ય ધરેણાંવાળું; दिव्यानेकोद्यतायुधं [दिव्यानि अनेकानि उद्यतानि आयुधानि यस्मिन् तत्]=ઉગામેલાં ધણાં દિવ્ય આયુધવાળું.

ધણાં મુખો અને આંખોવાળું, ધણાં અદ્ભૂત દર્શનોવાળું, ધણાં દિવ્ય ધરેણાંવાળું, ઉગામેલાં ધણાં દિવ્ય આયુધવાળું ૧૦

દિવ્યમાલ્યાંબરધરં દિવ્યગંધાનુલેપનમ્ ॥
સર્વાશ્ચર્યમયં દેવમનંતં વિશ્વતોમુખમ્ ॥ ૧૧ ॥

દિવ્યમાલ્યાંબરધરં [દિવ્યાનિ માલ્યાનિ ચ અંબરાણિ ચ ધરતિ ઇતિ
તત્]=દિવ્ય માળા અને વસ્ત્રો પહેરેલું, દિવ્યગંધાનુ લેપનમ્ [દિવ્યઃ
ગંધઃ ચ અનુલેપન ચ યસ્યતત્]=દિવ્ય ગંધના લેપનવાળું; સર્વાશ્ચર્યમય
મય આશ્ચર્યથી ભરપુર; દેવં=દેવ રૂપ અનંતં=અનંત; વિશ્વતોમુખ=
સર્વ નરક મુખવાળું,

દિવ્યમાળા અને વસ્ત્રો પહેરેલું, દિવ્ય ગંધના લેપન
વાળું, સર્વ આશ્ચર્યથી ભરપુર, દેવરૂપ. અનંત અને સર્વ
નરક મુખ વાળું (એવું રૂપ દેખાડ્યું.) ૧૧

દિવિ સૂર્યસહસ્રસ્ય ભવેશુગપદુત્થિતા ॥

યદિ ભાઃ સદૃશી સા સ્યાદ્ભાસસ્તસ્ય મહાત્મનઃ ॥ ૧૨ ॥

દિવિ=આકાશમાં; સૂર્યસહસ્રસ્ય [સૂર્યાણા સહસ્રસ્ય]=હજારો સૂર્યની;
ભવેત્=હોય, શુગપત્=એકજ વખતે, ઉત્થિતા=પ્રગટેલી. યદિ=જો; ભાઃ=
પ્રભા; સદૃશી=જેવી; સા=તે-પ્રભા; સ્યાત્=થાય, ભાસઃ=પ્રકાશના;
તસ્ય=તે; મહાત્મનઃ=મહાત્માની.

આકાશમાં એકજ વખતે જો હજારો સૂર્યની પ્રભા
પ્રગટેલી હોય, તો તે પ્રભા તે મહાત્માની પ્રભા જેવી થાય. ૧૨

તત્રૈકસ્યં જગત્કૃત્સ્નં પ્રથિમક્તમનેકધા ॥

અપચયત દેવદેવસ્ય શરીરે પાંડવસ્તદા ॥ ૧૩ ॥

તત્ત્વ=ત્યાં એકસ્થમ્=એક જગ્યાએ રહેલું; જગત્=જગતને; કૃત્સ્નમ્
=આખા; પ્રવિભક્તમ્=વિભાગવાળું, અનેકવા=અનેક રીતે, અપર્યત્=
જોવા લાગ્યો; દેવદેવસ્ય=દેવોના દેવના; શરીરે=શરીરમાં; પાદ્મઃ=
પાંડવ-અર્જુન; તદા=તે વખતે;

તે વખતે ત્યાં, દેવોના દેવના શરીરમાં એક જગ્યાએ
રહેલું, અનેક રીતે વિભાગવાળું એવા આખા જગતને અર્જુન
જોવા લાગ્યો. ૧૩.

તતઃ સ વિસ્મયાવિષ્ટો હૃષ્ટરોમા ધનંજયઃ ॥

પ્રણમ્ય શિરસા દેવં કૃતાંજલિરભાષત ॥ ૧૪ ॥

તતઃ=ત્યાર પછી, સઃ=તે; વિસ્મયાવિષ્ટઃ [વિસ્મયેન અવિષ્ટઃ]=
વિસ્મયવડે વ્યાપ્ત થયેલો; હૃષ્ટરોમા [હૃષ્ટાનિ રોમાણિ यस્ય સઃ]=ઉભા
થયેલાં રૂવાડાંવાળો; ધનંજયઃ=ધનંજય-અર્જુન; પ્રણમ્ય=પ્રણામ કરીને;
શિરસા=માથા વડે, દેવમ્=દેવને, કૃતાંજલિઃ (કૃત અંજલિ એન સઃ)=
હાથ જોડેલો, અભાષત=બોલ્યો,

ત્યાર પછી વિસ્મયવડે વ્યાપ્ત થયેલો, ઉભાં થયેલાં
રૂવાડાંવાળો, તે અર્જુન, દેવને માથાવડે પ્રણામ કરીને,
હાથ જોડેલો (થઈ) બોલ્યો. ૧૪

અર્જુન ઉવાચ ॥

અર્જુન બોલ્યા—

પશ્યામિ દેવાંસ્તત્ત્વ દેવદેહે સર્વાંસ્તથા ભૂતવિશેષસંઘાત્ ॥

બ્રહ્માણર્ષીશં કમણ્ડાલનસ્યમૃષીંચ સર્વાનુરુપાંશ્ચ વિચ્છિન્નાં ॥ ૧૫ ॥

પશ્યામિ=જોઉં છુ; દેવાન્=દેવોને; તવ=તમારા, દેવ=હે દેવ; દેહે
=દેહમાં; સર્વાન્=સર્વને, તથા=તથા; ભૂતવિશેષ સંઘાન (ભૂતાનામૌ વિશે-
ષણમ્ સઘાન્)=ભૂતોના સર્વ સમુહને; વ્રહ્માણમ્=બ્રહ્માને; દર્શમ્=સર્વના
નિયંતા; કમલાસનસ્થમ્ (કમલસ્ય આસને સ્થિતમ્)=કમળના આસને
બેઠેલા; રુષિન્=રૂપીઓને; સર્વાન્=સર્વ; ઊર્ગાન્=સર્પોને; ચ=અને;
દિવ્યાન્=દિવ્ય.

અર્જુન બોલ્યા—હે દેવ ? તમારા દેહમાં સર્વ
દેવોને, તથા ભૂતોના સર્વ સમુહને, કમળના આસને બેઠેલા
સર્વના નિયંતા બ્રહ્માને, તથા સર્વ રૂપીઓને અને દિવ્ય
સર્પોને હું જોઉં છું. ૧૫

अनेकबाहुदरवक्त्रनेत्रं पश्यामि त्वां सर्वतोऽनंतरूपम् ॥

नातं न मध्यं न पुनस्तवादिं पश्यामि विश्वेश्वर विश्वरूपम् ॥

અનેકબાહુદરવક્ત્રનેત્રમ્ (અનેક બાહુઃ ઉદરાણિ ચ વક્ત્રાણિ ચ નેત્રાણિ
ચ यस્ય તમ્)=ધણા હાથ પેટ મોં અને આંખોવાળા; પશ્યામિ=જોઉં
છું. ત્વામ્=તમને; સર્વતઃ=સર્વત્ર, અનતરૂપમ્ (અનંતાનિ રૂપાણિ यस્ય
તમ્)=અનંત રૂપવાળા; ન અતમ્=અંત નથી; ન મધ્યમ્=મધ્ય નથી;
ન=નથી; પુનઃ=પણી; તવ=તમારો; આદિમ્=આદિ; પશ્યામિ=હું જોઉં
છું. વિશ્વેશ્વર (વિશ્વસ્ય ईश्वर)=હે વિશ્વના ઇશ્વર; વિશ્વરૂપમ્=(વિશ્વઃ
રૂપમ્ यस્યતમ્)=વિશ્વરૂપ.

તમને ધણા હાથ, પેટ, મોં અને આંખોવાળા, સર્વત્ર
અનંત રૂપવાળા, હું જોઉં છું. તમારો આદિ, મધ્ય, કે અંત

હૈ વિશ્વરૂપ ? વિશ્વના હૃદય ? હું જોતો નથી ૧૬

કિરીટિનં ગદિનં ચક્રિણં ચ તેજોરાશિં સર્વતો

દીપ્તિમંતમ્ ॥ પશ્યામિ ત્વાં દુર્નિરોક્ષ્યં સમંતાદ્

દીપ્તાનલાર્કં દ્યુતિમપ્રમેયમ્

॥ ૧૭ ॥

કિરીટિનમ્ (કિરીટમ્ અસ્ય અસ્તિ તમ્)=મુદુટવાળા; ગદિનમ્=ગદાવાળા, ચક્રિણમ્=ચક્રવાળા ચ=અને; તેજોરાશિમ્ (તેજસ રાશિમ્)=તેજના ઢગલારૂપ; સર્વત=સર્વ જગાએ, દીપ્તિમન્તમ્=ચળકી રહેલો, પશ્યામિ=જોઉં છું ત્વામ્=તમને, દુર્નિરોક્ષ્યમ્=(દુ.સ્થેન નિરોક્ષ્યમ્)=સામું ન જોઈ શકાય તેવા; સમંતાત્=સર્વ તરફથી; દિપ્તાનલાર્ક દ્યુતિમ્ (દિપ્તિસ્ય અનલસ્ય ચ ચર્કસ્ય ચ ઇવ દ્યુતિઃ યસ્ય તમ્)=અગ્નિ અને સૂર્ય સરખા તેજવાળા અપ્રમેયમ્=અપ્રમેય.

તમને મુદુટવાળા, ગદાવાળા, ચક્રવાળા, તેજના ઢગલારૂપ, સર્વ જગાએ ચળકી રહેલા, સર્વ તરફથી સામું ન જોઈ શકાય તેવા, અગ્નિ અને સૂર્ય સરખા તેજવાળા અપ્રમેય, જોઉં છું. ૧૭

ત્વમક્ષરં પરમં વેદિતવ્યં ત્વમસ્ય વિશ્વસ્ય પરં નિધાનમ્ ॥

ત્વમવ્યયઃ શાશ્વતધર્મગોપ્તા સનાતનસ્ત્વં પુરુષો મતોમે ॥૧૮॥

ત્વ=તમે, અક્ષરમ્=અક્ષર બ્રહ્મ; પરમ્=પરમ; વેદિતવ્યમ્=જાણવા યોગ્ય; ત્વમ્=તમે, અસ્ય=આ; વિશ્વસ્ય=જગતના; પરમ્=પરમ; નિધાનમ્=આધાર ૧૫; ત્વમ્=તમે; અવ્યયઃ=નાશ વગરના; શાશ્વતધર્મગોપ્તા

શાશ્વતસ્ય ધર્મસ્ય ગોપ્તા)=સનાતન ધર્મના રક્ષક; સનાતન:=સનાતનઃ
તમ્=તમે, પુરુષ=પુરુષ, મતઃ=મત, મે=મારો.

બાણુવા યોગ્ય પરમ અક્ષર બ્રહ્મ તમે છો, આ
જગતના પરમ આધારરૂપ તમેછો, તમે નાશ વગરના,
સનાતન ધર્મના રક્ષકછો, તમે સનાતન પુરુષ છો, એમ મારો
મત છે ૧૮

અનાદિમધ્યાંતમનંતવીર્યમનંતબાહું શશિસૂર્યનેત્રમ્ ॥
પ્રિયામિ ત્વાં દીપ્તહુતાશવક્ત્રસ્વતેજસા વિશ્વમિદં તપંતમ્ ॥૧૯॥

અનાદિમધ્યાંતમ્ (ન આદિ. મધ્યઃ અંતઃ તસ્ય તમ્)=આદિ મધ્ય
અને અંત વગરના, અનંતવીર્યમ્ (અનંતમ્ વીર્યમ્ યસ્ય તમ્)=અનંત
બળવાળા; અનંતબાહુમ્ (અનંતાં બાહુવ. યસ્ય તમ્)=અનંત હાથવાળા;
શશિસૂર્યનેત્રમ્ (શશિ ચ સૂર્યઃ ચ નેત્રે યસ્ય તમ્)=ચંદ્ર અને સૂર્યરૂપી
આંખોવાળા, પ્રિયામિ=જોઉં છું; ત્વામ્=તમને; દીપ્તહુતાશવક્ત્રમ્ (દીપ્તઃ
હુતાશઃ ઇવ વક્ત્રમ્ યસ્ય તમ્)=અળકતા અગ્નિ જેવા મોં વાળા;
સ્વતેજસા=પોતાના તેજ વડે; વિશ્વ=જગતને; હૃદ=આ; તપંતમ્=
તપાવનારા.

તમને આદિ, મધ્ય અને અંત વગરના, અનંત બળ-
વાળા, અનંત હાથવાળા, ચંદ્ર, અને સૂર્યરૂપી આંખોવાળા
અળકતા અગ્નિ જેવાં મોં વાળા, અને પોતાના તેજવડે આ
જગતને તપાવનારા જોઉંછું. ૧૯

ઘાવાપૃથિવ્યોરિદમંતરં હિ વ્યાપ્તં ત્વયૈકેન દિશશ્ચ સર્વાઃ॥
દૃષ્ટાઽદ્ભુતં રુપદુર્ગં તવેદં લોકત્રયં પ્રવ્યથિતં મહાત્મનૃ ॥૨૦॥

ઘાવાપૃથિવ્યોઃ (ઘાવઃ ચ પૃથિવ્યાઃ ચ)=આકાશ અને પૃથિવની
ઇદં=આ; અતરં=વચ્ચેનો ભાગ; હિ=અ; વ્યાપ્ત=વ્યાપ્ત, ત્વયા=તમારા;
એકેન=એકલાવડે; દિશઃ=દિશાઓ; ચ=અને; સર્વાઃ=સર્વ, દૃષ્ટા=જોઈને;
અદ્ભુતં=અદ્ભુત; રુપ=રૂપ, કુર્ગમ્=ભયંકર, તવ=તમારું; ઇદં=આ, લોક-
ત્રય (લોકાના ત્રય)=ત્રણે લોક, પ્રવ્યથિત=ભય પામેલા છે, મહાત્મનૃ=
હું મહાત્મા-શ્રી કૃષ્ણ.

પૃથિવ અને આકાશની વચ્ચેનો આ ભાગ અને સર્વ
દિશાઓ તમારા એકલા વડેજ વ્યાપ્ત છે, આ તમારું અદ્ભ-
ુત અને ભયંકર રૂપ જોઈને, હું મહાત્મા ? ત્રણે લોક
ભય પામેલા છે. ૨૦

અમીહિત્વાં સુરસંઘા વિશંતિ કેચિન્હીતાઃ પ્રાંજલયો
ગૃણંતિ ॥ સ્વસ્તીત્યુક્ત્વા મહર્ષિસિદ્ધ સંઘાઃ સ્તુવંતિ
ત્વાં સ્તુતિભિઃ પુષ્કલાભિઃ ॥ ૨૧ ॥

અમી=આ; હિ=અ, ત્વા=તમારા; સુરસંઘાઃ [સુરાણા સંઘાઃ]
=દેવતાઓનાં ટોળાં; વિશંતિ=પેમે છે, કેચિત્=કેટલાક, માતાઃ=ભય
પામેલા; પ્રાંજલયઃ=હાથ જોડીને, ગૃણંતિ=સ્તુતિ કરે છે; સ્વસ્તિ (સુ+
અસ્તિ)=કલ્યાણ થાઓ; ઇતિ=એમ; વક્ત્વા=બોલીને; મહર્ષિસિદ્ધ સંઘાઃ
[મહર્ષીણા ચ સિદ્ધાનાં ચ સંઘાઃ]=મોટા રૂપિઓ અને સિદ્ધોના ટોળાં;

સ્તુવંતિ=સ્તવે છે; ત્વાં=તમારા; સ્તુતિમિઃ=સ્તુતિઓ વડે; પુષ્કલામિઃ=ધણી ધણી.

આ દેવતાઓનાં ટોળા તમારામાંજ પેસે છે, કેટલાક ભય પામેલા હાથ જોડીને સ્તુતી કરે છે, અને મોટા રૂપિઓ અને સિદ્ધોનાં ટોળાં “કૃત્યાણુ થાઓ” એમ બોલીને ઘણી ઘણી સ્તુતીઓ વડે તમને સ્તવે છે. ૨૧

રુદ્રાદિત્યા વસવો યે ચ સાધ્યા વિશ્વેઽશ્વિનૌ
મરુતશ્રોઘ્મપાશ્ચ ॥ ગંધર્વયક્ષાસુરસિદ્ધસંઘા વીક્ષંતે
ત્વાં વિસ્મિતાશ્ચૈવ સર્વે ॥ ૨૨ ॥

રુદ્રાદિત્યાઃ [રુદ્રાઃ ચ આદિત્યો. ચ]=રુદ્રો અને આદિત્યો; વસવઃ=વસુઓ; યે=જેઓ; ચ=અને; સાધ્યાઃ=સાધ્ય દેવો, વિશ્વે=વિશ્વદેવો; અશ્વિનૌ=અશ્વિની કુમારો; મરુતઃ=મરુતો; ચ=અને; શ્રોઘ્મપાઃ=ઉષ્મપા પિતૃઓ, ચ=અને; ગંધર્વયક્ષા સુરસિદ્ધસંઘાઃ (ગંધર્વાણા ચ યક્ષાણા ચ અસુરાણા ચ સિદ્ધાના ચ સંઘાઃ)=ગંધર્વ યક્ષ રાક્ષસ અને સિદ્ધનાં ટોળાં, વીક્ષંતે=જુઓ છે; ત્વાં=તમને; વિસ્મિતાઃ=વિસ્મય પામેલા; ચ=અને; એવ=જ; સર્વે=સર્વ.

જેઓ, રુદ્રો, આદિત્યો, વસુઓ, સાધ્યદેવો, વિશ્વદેવો, અશ્વિનિકુમારો, મરુતો. ઉષ્મપા પિતૃઓ, ગંધર્વ, યક્ષ, રાક્ષસ અને સિદ્ધનાં ટોળાં છે (તેઓ) સર્વ વિસ્મય પામેલા તમનેજ જુઓ છે. ૨૨

રૂપં મહત્તે વહુવક્રનેત્રં મહાવાહો વહુવાહૂરૂપાદમ્ ॥
વહુદરં વહુદંષ્ટ્રાકરાલં દૃષ્ટ્વા લોકાઃ પ્રવ્યથિતાસ્તથાઽહમ્

રૂપં=રૂપો, મહત્=મોટો, તે=તમારા; વહુવક્રનેત્રં=[વહુનિ વક્રાણિ
ચ નેત્રાણિ ચ યસ્મિન્ તત્]=ધણું મુખ અને આંખોવાળું, મહાવાહો
=હે મહાબાહો, વહુવાહૂરૂપાદ (વહુઃ વાહુઃ ચ ડગઃ ચ પાદા-
ચ યસ્મિન્ તત્]=ધણું હાથ જાંઘ અને પગવાળું; વહુદર [વહુનિ
પ્રદરાણિ યસ્મિન્ તત્]=ધણું પેટવાળું, વહુદંષ્ટ્રાકરાલ=[વહુવીમિઃ દંષ્ટ્રામિ
કર્ગોલં]=ધણી બિડામણી દાદો વડે ભયંકર; દૃષ્ટ્વા=જોઈને; લોકાઃ=
લોકો; પ્રવ્યથિતાઃ=દુખ પામ્યા છીએ, તથા=તથા, અહ=હું.

હે મહાબાહો ? ધણું મુખ અને આંખોવાળું, ધણું
હાથ, જાંઘ અને પગવાળું, ધણું પેટવાળું, ધણી બિડામણી
દાદોવડે ભયંકર એવા તમારા મોટા રૂપને જોઈને, લોકો
તથા હું દુઃખ પામ્યા છીએ. ૨૩

નમઃ સ્પૃશં દીપ્તમનેકવર્ણં વ્યાત્તાનનં દીપ્તવિશાલનેત્રમ્ ॥
દૃષ્ટ્વા હિ ત્વાં પ્રવ્યથિતાંતરાત્મા ધૃતિં ન વિદામિ શમંચ વિષ્ણો

નમઃ સ્પૃશ [નમઃ સ્પૃશતિ ઇતિ ત]=આકાશને અડેલા; દીપ્ત=
ચળકતા; અંકવર્ણ [અંકે વર્ણાઃ યસ્મિન્ ત]=ધણું રંગવાળા; વ્યા-
ત્તાનનં (વ્યાત્તાનિ આનનનિ યસ્ય ત)=પહોળાં મુખ વાળા; દીપ્તવિ-
શાલનેત્ર [દીપ્તાનિ વિશાલાનિ નેત્રાણિ યસ્ય ત]=ચળકતી મોટી
આંખોવાળા. દૃષ્ટ્વા=જોઈને. હિ=જ; ત્વાં=તમને; પ્રવ્યથિતાંતરાત્મા

પ્રવ્યથિતઃ અંતરાત્મા यस્ય સઃ)=અત્યંત વ્યથિત મનવાળો; ધૃતિઃ=ધીરજને; ન વિદામિ=પામતો નથી. શમં=શાંતિને. ચ=અને; વિષ્ણોઃ=હે ત્રિવિષ્ણુ;

આકાશને અડેલા. ચળકતા ઘણા રંગવાળા, પહોળા મુખવાળા, ચળકતી મોટી આંખોવાળા, (એવા) તમને જોઈને હું અત્યંત વ્યથિત મન વાળો છું. હે વિષ્ણુ ? હું ધીરજને અને શાંતિને પામતો નથી. ૨૪

દંष्ट્રાકરાલાનિ ચ તે મુખાનિ દદૃષ્ટૈવકાલાનલસંનિધાનિ ॥
દિશો ન જાને ન લભે ચ શર્મ પ્રસીદ દેવેશ જગન્નિવાસ

દંષ્ટ્રાકરાલાનિ (દંષ્ટ્રાભિ. કરાલાનિ)=દાઢો વડે વિકરાળ. ચ=અને તે=તમારાં; મુખાનિ=મુખોને; દદૃષ્ટા=જોઈને; એવ=જ; કાલાનલ સંનિધાનિ (કાલસ્ય અનલસ્ય ચ સંનિધાનિ)=પ્રલયના અગ્નિ જેવા; દિશઃ=દિશાઓને; ન જાને=નથી જાણતો; ન લભે=નથી પામતો; ચ=અને; શર્મ=સુખ; પ્રસીદ=પ્રસન્ન થાઓ, દેવેશ (દેવાનામ્ દેશ =હે દેવોના ઇશ જગન્નિવાસ) (જગતઃ નિવાસ)=જગતના નિવાસ રૂપ.

દાઢોવડે વિકાળ અને પ્રલયના અગ્નિ જેવાં, તમારાં મુખોન જોઈનેજ હું, દિશાઓ નેજાણતો નથી, અને સુખ પામતો નથી, માટે હે જગતના નિવાસરૂપ ? દેવોના ઇશ ? પ્રસન્ન થાઓ. ૨૫

અમી ચ ત્વાં ધતરાષ્ટ્રસ્ય પુત્રાઃ સર્વે સહૈવાવનિપાલસંઘૈઃ॥
ભીષ્મો દ્રોણઃ સૂતપુત્રસ્તથાસૌ સહાસ્મદીયૈરપિ યોધમુર્યૈ

અમી=આ, ચ=અને, ત્વામ્=તમારામાં, ધતરાષ્ટ્રસ્ય=ધતરાષ્ટ્રના
પુત્રાઃ=પુત્રો, સર્વે=સર્વ, સહ=સાથે, એવ=જ; અવનિપાલસંઘૈઃ (અવનિપા
લયતિ એવમિતિ તેષામ્ સંઘૈ ,=રાજાઓનાં ટોળાં, ભીષ્મ.=ભીષ્મ; દ્રોણઃ=
દ્રોણ; સૂતપુત્રઃ=(સૂતસ્ય પુત્ર.)=દાસીનો પુત્ર-કર્ણ, તથા=તથા
અસૌ=આ, સહ=સાથે, અસ્મદીય.=અમારા, અપિ=પણ, યોધમુર્યૈઃ
(યોધાના મુર્યૈઃ '=મુખ્ય યોદ્ધાઓ.

રાજાઓનાં ટોળા સાથેજ આ સર્વ ધતરાષ્ટ્રના પુત્રો
અને અમારા મુખ્ય યોદ્ધાઓની સાથેજ આ ભીષ્મ, દ્રોણ
તથા કર્ણ, પણ તમારામાં (પ્રવેશે છે.) ૨૮

वक्त्राणि ते त्वरमाणा विशन्ति दंष्ट्राकरालानि भयान-
कानि ॥ केचिद्विलग्ना दशनांतरेषु संदृश्यन्ते चूर्णितैरुत्तमार्गैः

વક્ત્રાણિ=મુખોમાં; તે=તમારાં, ત્વરમાણા=ઉતાવળા, વિશન્તિ=પેસે
છે; દંષ્ટ્રાકરાલાનિ=દાઢોવડે વિકાળ, ભયાનકાનિ=ખીક લાગે તેવા; કેચિત્
=કેટલાક; વિલગ્ના=વળગેલા, દશનાતરેષુ (દશનાનાં અંતરેષુ)=દાંતોની
વચ્ચેના ભાગમાં; સંદ્ર્યન્તે=દેખાય છે ચૂર્ણિતૈરુત્તમાર્ગૈઃ
=માર્ગો સહિત;

કેટલાક દાઢોવડે વિકાળને ખીક લાગે તેવા તમારા
મુખોમાં ઉતાવળા પેસે છે, કેટલાક ચુરો થઈ ગયેલાં માર્ગો
સહિત દાંતોની વચ્ચેના ભાગમાં વળગેલા દેખાય છે. ૨૭

યથા નદીનાં બહવોઽમ્બુવેગાઃ સમુદ્રમેવાભિમુખા દ્રવંતિ।
તથા તવામી નરલોકવીરા વિશંતિ વક્ત્રાણ્યધિવિજ્વલંતિ

યથા=જેમ નદીના=નદીના, બહવઃ=ધણા; અંબુવેગાઃ (અંબુનાં વેગાઃ)
=પાણીના પ્રવાહો; સમુદ્ર=સમુદ્ર; એવ=જ, અભિમુખાઃ=સામે; દ્રવંતિ=
દોડે છે, તથા=તેમ, તવ=તમારા, અમી=આ; નરલોકવીરાઃ (નરાણા
લોકવીરાઃ)=મનુષ્ય લોકના વીરો; વિશંતિ=પેસે છે; વક્ત્રાણિ=મુખોમાં;
અધિવિજ્વલંતિ=અર્ધ તરફથી અત્યંત પ્રકાશવાળા.

જેમ નદીના ધણા પાણીના પ્રવાહો સમુદ્ર સામેજ
દોડે છે. તેમ આ મનુષ્ય લોકના વીરો તમારા સર્વ તર-
ફથી અત્યંત પ્રકાશવાળા મુખોમાં પેસે છે. ૨૮

યથા પ્રદીપ્તં જ્વલનં પ્રતંગા વિશંતિ નાશાય સમૃદ્ધવેગાઃ
તથૈવ નાશાય વિશંતિ લોકાસ્તવાપિ વક્ત્રાણિ સમૃદ્ધવેગાઃ

યથા=જેમ, પ્રદીપ્ત=સળગતા, જ્વલનં=અગ્નિમાં; પ્રતંગા=પતંગી-
આંચો; વિશંતિ=પેસે છે; નાશાય=નાશ પામવાને માટે, સમૃદ્ધવેગાઃ
(સમૃદ્ધઃ વેગ. યેષાં તે)=ધણા વેગવાળાં, તથા=તેમ; એવ=જ; નાશાય
=નાશ પામવાને માટે; વિશંતિ=પેસે છે, લોકાઃ=લોકો, તવ=તમારા;
અપિ=પણ, વક્ત્રાણિ=મુખોમાં, સમૃદ્ધવેગાઃ=ધણા વેગવાળાં.

જેમ ધણા વેગવાળાં પતંગીઆંચો નાશ પામવાને માટે
સળગતા અગ્નિમાં પેસે છે, તેમજ ધણા વેગવાળા લોકો પણ
નાશ પામવાને માટે તમારા મુખમાં પેસે છે. ૨૯

લેલિહસે ગ્રસમાન; સમંતાલોકાન્સમગ્રાન્વદનૈ
 જ્વલદ્ભિઃ ॥ તેજોભિરાપૂર્ય જગત્સમગ્રં માસસ્તવોગ્રાઃ-
 પ્રતપંતિ વિષ્ણો ॥ ૩૦ ॥

લેલિહસે=ચાટો છે, ગ્રસમાન:=ખાતા; સમંતાત્=સર્વ તરફથી; લોકાન્=લોકોને; સમગ્રાન્=સમગ્ર, વદનૈ.=મુખેવડે; જ્વલદ્ભિઃ=પ્રજ્વલીત; તેજોભિઃ=તેજવડે; આપૂર્ય=પુરી દઈને, જગત્=જગતને, સમગ્ર=આખા; માસઃ=તેજ; તવ=તમારું; ઇગ્રાઃ=સખત; પ્રતપતિ=તપી રહ્યું છે-વિષ્ણો=હે વિશ્વ.

સમગ્ર લોકોને પ્રજ્વલીત મુખેવડે સર્વ તરફથી ખાતા (તમે) ચાટો છે. હે વિશ્વ ! આખા જગતને તેજવડે પુરી દઈને તમારું સખત તેજ તપી રહ્યું છે. ૩૦

આસ્થાહિ મેકો ભવાનુગ્રરુપો નમોસ્તુ તે દેવવર પ્રસીદ ॥
 વિજ્ઞાતુમિચ્છામિ ભવંતમાયં નહિ પ્રજાનામિ તવ પ્રવૃત્તિમ્ ॥

આસ્થાહિ=કહો; મે=મને, કઃ=કોણ; ભવાન્=આપ; અનુગ્રહ. (અનુગ્રહ વચ્ચે સઃ)=બીહામણા રૂપવાળા, નમઃ=નમસ્કાર, અસ્તુ=હે; તે=તમને; દેવવર=(દેવાના વર =હે દેવવર; પ્રસીદ=પ્રસન્ન થાઓ; વિજ્ઞાતું=જાણવાને; ઇચ્છામિ=હું ઇચ્છું; ભવંતં=આપ, આદ્યમ=આદિને; ન=નથી; હિ=કેમકે, પ્રજાનામિ=જાણુધુ, તવ=તમારી, પ્રવૃત્તિ=પ્રવૃત્તિને.

મને કહો, કે આપ બીહામણા રૂપવાળા કોણ છે હે દેવવર ? તમને નમસ્કાર છે, પ્રસન્ન થાઓ. આપ આદિને જાણવાને હું ઇચ્છું, કેમકે તમારી પ્રવૃત્તિને હું જાણતો નથી. ૩૧

શ્રી કૃષ્ણ ઉવાચ ॥

શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા— :

કાલોઽસ્મિ લોકક્ષયકૃત્પ્રવૃદ્ધો લોકાન્સમાહર્તુ-
મિદ્ પ્રવૃત્તાઃ ॥ ઋતેઽપિ ત્વાં ન ભવિષ્યંતિ સર્વે
યેઽવસ્થિતાઃ પ્રત્યનીકેષુ યોધાઃ ॥ ૩૨ ॥

કાલઃ=કાળ; અસ્મિ=હું; લોકક્ષયકૃત્ (લોકાનામ્ ક્ષયમ્ કરોતિ
इति)=લોકનો નાશ કરનાર; પ્રવૃદ્ધઃ=અત્યંત વૃદ્ધિ પામેલો; લોકાન્
=લોકનો. સમાહર્તુમ્=નાશ કરવાને; મિદ્=અહિ; પ્રવૃત્તાઃ=પ્રવર્ત થયે છું;
ઋતે=વિના; અપિ=પણ; ત્વામ્=તારા; ન=નહિ; ભવિષ્યંતિ=રહેશે; સર્વે=
સર્વ; યે=જે; અવસ્થિતાઃ=રહેલા છે; પ્રત્યનીકેષુ=સામી સેનામાં; યોધાઃ
=યોદ્ધાઓ;

શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા—લોકોનો નાશ કરનાર અત્યંત
વૃદ્ધિ પામેલો કાળ હું છું. અહિં લોકોનો નાશ કરવાને પ્ર-
વૃત્ત થયો છું. સામી સેનામાં જે યોદ્ધા રહેલા છે, તે સર્વ
તારા વિના પણ રહેશે નહિં. ૩૨

તસ્માન્નવમુત્તિષ્ઠ યશો લભસ્વ જિત્વા શત્રુન્મુક્ત્વ રાજ્યં
સમૃદ્ધમ્ ॥ મયૈવૈતે નિહતાઃ પૂર્વમેવ નિમિત્ત માત્રં
ભવ સવ્યસાચિન્ ॥ ૩૩ ॥

તસ્માન્=તેટલા માટે; ત્વમ્=તું; વાસીષ્ઠ=હિં; યશઃ=યશ; લભસ્વ=
મેળવ; જિત્વા=જીતીને; શત્રુન્=શત્રુઓને; મુક્ત્વ=મોગવ; રાજ્યમ્=રાજ્ય;

સમુદ્ધમ્=સમૃદ્ધિવાળું; મયા=મેં; એવ=જ; એતે=એઓને; નિહતા:= હણેલા છે; પૂર્વમ્=પહેલેથી; એવ=જ; નિમિત્તમાત્રમ્=નિમિત્તમાત્ર; ભવ=થા; સવ્યસાચિન્ (સવ્યેન સાચિતુમ્ શીલમ્ यस્ય સઃ 'હે ડાબે હાથે ખાણુ મારનાર-અર્જુન !

તેવલા માટે તું ઉઠ, યશ મેળવ. શત્રુઓને ઓતીને સમૃદ્ધિવાળું રાજ્ય ભોગવ. હે અર્જુન ! એઓને મેં પહેલેથીજ હણેલા છે. તું ફક્ત નિમિત્ત માત્રજ થા. ૩૩

द्रोण च भीष्मं च जयद्रथं च कर्णं तथान्यानपि
योधवीरान् ॥ मया हतास्त्वं जहि माव्यथिष्ठा
युध्यस्व जेताऽसि रणेसपत्नान् ॥ ३४ ॥

દ્રોણમ્=દ્રોણને; ચ=અને; ભીષ્મમ્=ભીષ્મને; ચ=અને. જયદ્રથમ્=જયદ્રથને. ચ=અને, કર્ણમ્=કર્ણને; તથા=તથા; અન્યાન્=બીજા; અપિ=પણ; યોધવીરો (યોધાનામ્ વીરાન્)=વીર યોદ્ધાઓને; મયા=મેં; હતાન્=હણેલા; ત્વમ્=તું; જહિ=હણુ; મા=નહિ; વ્યથિષ્ઠા:=દુઃખ પામ; યુદ્યસ્વ=યુદ્ધ કર; જેતાસિ=જીતીશ; રણે=રણમાં; સપત્નાન્=શત્રુઓને.

દ્રોણને અને ભીષ્મને, તથા જયદ્રથને અને કર્ણને તેમ મેં હણેલા બીજા પણ વીર યોદ્ધાઓને તું હણુ. દુઃખ પામ નહિ. યુદ્ધ કર. રણમાં શત્રુઓને જીતીશ. ૩૪

संजय उवाच ॥

संजय बोला—

एतद्व्रुत्वा वचनं केशवस्य कुतानलिर्वेपमानः किरीटी ॥
भवस्कृत्वा भूषणवाह कृष्णं सगर्भं भीतभीतः प्रणम्य ॥ ३५ ॥

• એતત્=આ, શ્રુત્વા=સાંભળીને; વચનમ્=વચન; કેશવસ્ય=કેશવનું;
 હતાંજલિઃ=(કૃતઃ અજલિઃ યેન સઃ)=હાથ જોડી રાખેલો; વેપમાનઃ=
 કંપતો; કિરોટિ=મુકુટધારી અર્જુન; નમસ્કૃત્વા=નમસ્કાર કરીને; મૂષ
 ફરીથી; એવ=જ, બ્રાહ્મ=બ્રાહ્મણ; કૃષ્ણમ્=શ્રીકૃષ્ણને; સગદ્ગદમ્ (ગદ્ગદેન
 સહ)=ગદ્ગદ કંઠે; મીતમીત.=ખીતો ખીતો; પ્રણમ્ય=અત્યંત નમ્ર થઈને.

સંજય બોલ્યા—કેશવનું આ વચન સાંભળીને હાથ
 જોડી રાખેલો અને ધ્રુજતો અર્જુન, શ્રી કૃષ્ણને નમસ્કાર
 કરીને નમ્ર થઈને, ખીતો ખીતો ફરીથી પણ ગદ્ગદ કંઠે
 બોલ્યો. ૩૫

અર્જુન ઉવાચ ॥

અર્જુન બોલ્યા—

સ્થાને હૃષીકેશ તવ પ્રકીર્ત્યાં જગત્પ્રહૃષ્યત્યનુરજ્યતે ચ ॥
 રક્ષાંસિ મીતાનિ દિશો દ્રવંતિ સર્વે નમસ્યંતિ ચ સિદ્ધસંઘાઃ
 ॥ ૩૬ ॥

સ્થાને=યોગ્યજા છે, હૃષીકેશ=હે હૃષીકેશ; તવ=તમારી; પ્રકીર્ત્યાં
 =અત્યંત કીર્તિવડે; જગત્=જગત; પ્રહૃષ્યતિ=અતિ હર્ષ પામે છે;
 અનુરજ્યતે=રાજ થાય છે; ચ=અને; રક્ષાંસિ=રાક્ષસો; મીતાનિ=મય
 પામેલા; દિશઃ=દિશાઓમાં; દ્રવંતિ=નાશો છે; સર્વે=સર્વ; નમસ્યંતિ=
 નમસ્કાર કરે છે; ચ=અને; સિદ્ધસંઘાઃ (સિદ્ધાનામ સંગઃ)=
 સિદ્ધોનાં ટોળાં.

અર્જુન બોલ્યા—હે હૃષીકેશ ! તમારી અત્યંત કીર્તિ

વડે જગત અતિ હર્ષ પામે છે, ને રાજ થાય છે. ભય પા-
મેલા રાક્ષસો દિશાઓમાં નાસેછે, અને સર્વ સિદ્ધોનાં ટોળાં
નમસ્કાર કરે છે, એ યોગ્યજ છે. ૩૬

કસ્માच्च तेन नमेरन्महात्मन् गरीयसे ब्रह्मणोऽप्यादिकर्त्रे ॥
अनंत देवेश जगन्निवास त्वमक्षरं सदसत्तत्परं यत् ॥ ३७ ॥

કસ્માત્=કેમ; ચ=અને; તે=તમને; ન નમેરન્=નમે નહિ; મહાત્મન્
=હે મહાત્મા; ગરીયસે=ગુરૂપ; બ્રહ્મણઃ=બ્રહ્માના, અપિ=પણ; આદિકર્ત્રે
=આદિ કર્તાને; અનત=હે અનંત; દેવેશ=હે દેવેશ, જગન્નિવાસ=હે જગ-
તના નિવાસરૂપ; ત્વમ્=તમે; અક્ષરમ્=અક્ષર બ્રહ્મ; સત્=સત્, અસત્=
અસત તત્=તે બંનેથી. પરમ્=પર; યત્=એ:

હે મહાત્મા ! હે અનંત ! હે દેવેશ ! હે જગતના
નિવાસરૂપ ! બ્રહ્માના પણ આદિકર્તા અને ગુરૂપ તમને
(તે સર્વે) કેમ નમે નહી ? તમે સત્ છો. અસત્ છો. અને
જ તે બંનેથી પર અક્ષર બ્રહ્મ છે, તે પણ તમે છો. ૩૭

त्वमादिदेवः पुरुषः पुराणस्त्वमस्य विश्वस्य परं
निधानम् ॥ वेत्ताऽसि वेद्यं च परं च धाम त्वया
तत् विश्वमनंतरूप ॥ ३८ ॥

ત્વમ્=તમે, આદિદેવઃ=આદિ દેવ; પુરુષ=પુરૂષ પુરાણઃ=પુરાણ;
ત્વમ્=તમે; અસ્ય=આ; વિશ્વસ્ય=વિશ્વના, પરમ્=પરમ નિધાનમ્=આધાર
વેત્તા=બુદ્ધિનાર; અસિ=છો; વેદ્યમ્=જાણવા યોગ્ય; ચ=અને, પરમ્=પરમ;

ચ=અને; ધામ=ધામ; ત્વયા=તમારા વડે; તતમ્=વ્યાપ્ત; વિશ્વમ્=વિશ્વ;
અનંતરૂપ=હે અનંતરૂપ.

તમે આદિ દેવ, પુરાણ પુરૂષ છો, તમે આ વિશ્વના
પરમ આધાર છો; જાણનાર, જાણવા યોગ્ય અને પરમ ધામ
તમે છો. હે અનંતરૂપ ! વિશ્વ તમારા વડે વ્યાપ્ત છે. ૩૮

વાયુર્યમોઽગ્નિર્વરુણઃ શશાંકઃ પ્રજાપતિસ્ત્વં પ્રપિતામહશ્ચ ॥
નમો નમસ્તેઽસ્તુ સહસ્રકૃત્વઃ પુનશ્ચ ભૂયોઽપિ નમો
નમસ્તે ॥ ૩૯ ॥

વાયુઃ=વાયુ; યમઃ=યમ, અગ્નિઃ=અગ્નિ; વરુણઃ=વરુણ; શશાંકઃ=
ચંદ્ર; પ્રજાપતિઃ=પ્રજાપતિ; ત્વમ્=તમે, પ્રપિતામહઃ=વડાદાદા; ચ=અને; નમઃ
=નમસ્કાર; નમઃ=નમસ્કાર; તે=તમને; અસ્તુ=હો; સહસ્રકૃત્વઃ=હજારો
વાર; પુનઃ=ફરીને, ચ=અને, ભૂયઃ=વારંવાર; અપિ=પણ; નમઃ=નમસ્કાર;
નમઃ=નમસ્કાર; તે=તમને;

વાયુ, યમ, અગ્નિ, વરુણ, ચંદ્ર, પ્રજાપતિ અને વડાદાદા
તમે છો. તમને હજારોવાર નમસ્કાર હો ! નમસ્કાર હો !
અને તમને ફરીને પણ વારંવાર નમસ્કાર હો ! નમસ્કાર
હો ! ૩૯.

નમઃ પુરસ્તાદથ પૃષ્ઠતસ્તે નમોઽસ્તુ તે સર્વતઃ એવ
સર્વ ॥ અનંતવીર્યામિતવિક્રમસ્ત્વં સર્વં સમાપ્નોષિ
તતોઽસિ સર્વઃ ॥ ૪૦ ॥

નમઃ=નમસ્કાર; પુરસ્તાત્=આગળ; અથ=તથા; પૃષ્ઠતઃ=પાછળ; તે તમને; નમઃ=નમસ્કાર; અસ્તુ=હો; તે=તમને; સર્વતઃ=સર્વ તરફથી; ઇવ=પણ; સર્વ=હે સર્વરૂપ; અનંતવીર્ય=(અનંતમ્ વીર્યમ્ यस્ય સઃ) =બહુ બળવાળા; અમિતવિક્રમઃ (અમિતઃ વિક્રમઃ यस્ય સઃ)=અપાર પરાક્રમવાળા; ત્વમ્=તમે; સર્વમ્=સર્વને; સમાપ્નોષિ=વ્યાપ્ત કરો છો; તતઃ=તેથી. અસિ=હોઈ; સર્વઃ=સર્વ.

તમને આગળ તથા પાછળ નમસ્કાર હો! હે સર્વરૂપ ! તમને સર્વ તરફથી પણ નમસ્કાર હો! તમે બહુ બળવાળા અને અપાર પરાક્રમવાળા હોઈ સર્વને વ્યાપ્ત કરો છો. તેથી સર્વ છો. ૪૦

સર્વેતિ મત્વા પ્રસમં યદુક્તં હે કૃષ્ણ હે યાદવ હે
સર્વેતિ ॥ અજાનતા મહિમાનં તવેદં મયા પ્રમાદા
ત્પ્રણયેન વાપિ ॥ ૪૧ ॥

સર્વા=સખા; ઇતિ=એમ; મત્વા=માનીને; પ્રસમમ્=અનુચિત વચન; વત્=એ; ઉક્તમ્=કહ્યું; હે કૃષ્ણ=હે કૃષ્ણ; હે યાદવ=હે યાદવ, હે સર્વે =હે સખે; ઇતિ=એ પ્રમાણે; અજાનતા=નહિ જાણતા. મહિમાનમ્=મહિમાને; તવ=તમારા; ઇદમ્=આ; મયા=મેં. પ્રમાદાત્=પ્રમાદથી; પ્રણયેન=સ્નેહથી; વા=કે; અપિ=પણ.

તમારા આ મહિમાને નહિ જાણતાં મેં, પ્રમાદથી અથવા સ્નેહથી પણ સખા છો, એમ માનીને અનુચિત વચન

હે કૃષ્ણ ! હે યાદવ ! હે સખે ! એ પ્રમાણે જે કહ્યું છે,
(તે સર્વ આપ ક્ષમા કરો) ૪૧

यच्चावहासार्थमसत्कृतोऽसि विहारशय्यासनभोज-
नेषु ॥ एकोऽथवाप्यच्युत तत्समक्षं तत्क्षामये
त्वामहमप्रमेयम् ॥ ४२ ॥

યત્=જે; ચ=અને; અવહાસાર્થમ્ (અવહાતસ્ય અર્થમ્)=મશ્કરીને
માટે; અસત્કૃતઃ=અપમાન કર્યું; અસિ=છે; વિહારશય્યાસનમોજનેષુ
(વિહારે ચ શય્યામ્ ચ આસને ચ ભોજને ચ)=વિહારમાં, શય્યામાં,
આસનમાં અને ભોજનમાં; એકઃ=એકલા; અથવા=અથવા; અપિ=પણ;
અચ્યુત=હે અચ્યુત-શ્રીકૃષ્ણ; તત્=તે-સખાઓની; સમક્ષમ્=૩૫૩; તત્
=તેની; ક્ષામયે=ક્ષમા માગું છું; ત્વામ્=તમે; અપ્રમ્=હું; અપ્રમેયમ્=
અપ્રમેયની.

અને હે અચ્યુત ! વિહારમાં, શય્યામાં, આસનમાં,
અને ભોજનમાં એકલા અથવા તે સખાઓની ૩૫૩ મશ્કરીને
માટે જે અપમાન કર્યું છે. તેની તમે અપ્રમેયની પાસે
હું માગી માગુ છું. ૪૨

पितामि लोकस्य चराचरस्य त्वमस्य पूज्यश्च
गुरुर्गरीयान् ॥ न त्वत्समोऽस्त्यभ्यधिकः कुतोऽ-
न्यो लोकत्रयेऽप्यप्रतिमप्रभाव ॥ ४३ ॥

પિતા=પિતા; અસિ=છો; લોકસ્ય=લોકના; ચરાચરસ્ય=સ્થાવર અને જંગમના; ત્વમ્=તમે; અસ્ય=આ; પૂજ્ય=પૂજ્ય; ચ=અને; શુરઃ=શુર; ગરીયાન્=અતિ મહાન; ન=નથી; ત્વત્સમઃ= (ત્વ સમઃ)=તમારા જેવો; અસ્તિ=છે, અન્યધિકઃ=વધુ મોટો; કુતઃ=ક્યાંથી; અન્ય=બીજો; લોકત્રયં=ત્રણે લોકમાં; અપિ=પણ; અપ્રીતમપ્રભાવ (અપ્રીતમઃ પ્રભાવઃ યસ્ય સઃ)=અપ્રીતમ પ્રભાવવાળા-શ્રીકૃષ્ણ.

હો અપ્રીતમ પ્રભાવવાળા! આ સ્થાવર અને જંગમ લોકના તમે પિતા છો અને પૂજ્ય છો શુર છો અને અતિ મહાન છો ત્રણે લોકમાં તમારા જેવો બીજો નથી તો વધારે મોટો ક્યાંથી હોય ? ૪૩

तस्मात्प्रणम्य प्रणिधाय कायं प्रसादये त्वामहं
मीशमीडयम् ॥ पितेव पुत्रस्य सखेव सख्युः प्रियः
प्रियायार्हसि देवसोढुम् ॥ ४४ ॥

તસ્માત્=માટે, પ્રણમ્ય=પ્રણામ કરીને, પ્રણિધાય=નમાવીને, કાયમ્=શરીરને; પ્રસાદયે=પ્રસન્ન થાઓ એવી પ્રાર્થના કરે છું; ત્વા=તમે; અહં=હું, મીશ=મીશ; મીડયં=પુજ્ય; પિતા=પિતાની; इव=પેઠે, પુત્રસ્ય=પુત્રના સખા=મિત્રની; इव=પેઠે; सख्युः=મિત્રના, પ્રિયઃ=પતિની; प्रियाय=પ્રિયાના, अर्हसि=યોગ્ય છો, દેવ=હો દેવ; सोढुम्=સહન કરવાને.

માટે, શરીરને નમાવીને, પ્રણામ કરીને, હું “ તમે

પૂજ્ય ઇશ પ્રસન્ન થાઓ ” એવી પ્રાર્થના કરું છું. માટે હે દેવ ! પુત્રના (અપરાધ) પિતાની પેઠે, મિત્રના (અપરાધ) મિત્રની પેઠે, અને પ્રિયાના (અપરાધ) પતિની પેઠે, સહન કરવાને યોગ્ય છો. ૪૪

અદૃષ્ટપૂર્વે હૃષિતોઽસ્મિ દૃષ્ટ્વા ભયેન ચ પ્રવ્યથિતં
મનોમે ॥ તદેવ મે દર્શય દેવ રૂપં પ્રસીદ દેવેશ
જગન્નિવાસ ॥૪૫

અદૃષ્ટપૂર્વ (પૂર્વ ન દૃષ્ટ) = પહેલાં; નહિ જાણેલું; હૃષિત = હર્ષ પામ્યો; અસ્મિ = છું; દૃષ્ટ્વા = જોઈને; ભયેન = બીકથી, ચ = અને; પ્રવ્યથિત = દુઃખી થયું છે; મન = મન; મે = મારું; તત્ = તે; દેવ = જ; મે = મને; દર્શય = દેખાડો, દેવ = હે દેવ; રૂપં = રૂપ; પ્રસીદ = પ્રસન્ન થાઓ; દેવેશ = હે દેવેશ; જગન્નિવાસ = જગતના નિવાસ.

પહેલાં નહિ જાણેલું (૩૫) જોઈને હું હર્ષ પામ્યો છું. અને બીકથી મારું મન દુઃખી થયું છે. હે દેવ ! મને તેજ (પૂર્વનું) રૂપ દેખાડો. હે દેવેશ ! હે જગન્નિવાસ ! પ્રસન્ન થાઓ. ૪૫

કિરીટિનં ગદિનં ચક્રહસ્તમિચ્છામિ ત્વાં દ્રષ્ટુમર્હં
તથૈવ ॥ તેનૈવ રુપેણ ચતુર્ભુજેન સહસ્રબાહો ભવ
વિશ્વમૂર્તે ॥ ૪૬ ॥

ક્ષિરીટિનં=મુકુટવાળા; ગદિનં=ગદાવાળા; ચક્રહસ્તં=(ચક્ર હસ્તે
 यस્ય તં)=હાથમાં ચક્રવાળા; ઇચ્છામિ=હું ઇચ્છું છું; ત્વાં=તમને; દ્રષ્ટું
 =જોવાને; અહં=હું; તથા=તે પ્રમાણે; એવ=જ, તેન=તે. એવ=જ; રૂપેણ
 =સ્વરૂપે; ચતુર્ભુજેન=ચતુર્ભુજ; સહસ્રબાહો (સહસ્ર બાહુઃ यस્ય સઃ)
 =સહસ્ર બાહુ; મથ=થાઓ; વિશ્વમૂર્તે (વિશ્વં મૂર્તિઃ यस્ય સઃ)=હે
 વિશ્વમૂર્તે.

મુકુટવાળા, ગદાવાળા, ને હાથમાં ચક્રવાળા એવા
 તમને, તે પ્રમાણેજ જોવાને હું ઇચ્છું છું, હે સહસ્રબાહુ!
 વિશ્વમૂર્તે ! તે ચતુર્ભુજ સ્વરૂપવડેજ (તમે) થાઓ. ૪૬

શ્રી કૃષ્ણ ઉવાચ ॥

શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા—

મયા પ્રસન્નેન તવાર્જુનેદં રૂપંપરં દર્શિતમાત્મયો-
 ગાત્ ॥ તેજોમયં વિશ્વમનંતમાદ્યં યન્મેત્વદન્યેન
 ન દ્રષ્ટપૂર્વમ્ ॥ ૪૭ ॥

મયા=મેં. પ્રસન્નેન=પ્રસન્ન થયેલા; તવ=તને; અર્જુન=હે અર્જુન;
 દદ=આ; રૂપં=રૂપ; પરં=પરમ; દર્શિતં=દેખાડયું; આત્મયોગાત્ (આત્મનઃ
 યોગાત્)=પોતાના સામર્થ્યથી; તેજોમયં=તેજોમય; વિશ્વં=વિશ્વમય;
 અનંતં=અનંત, આદ્ય=આદિ; યત=જે; મે=મારું; ત્વત્=તારા વગર;
 અન્યેન=બીજાએ; નદ્રષ્ટપૂર્વમ્=પહેલાં જોયેલું નથી.

શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા—હે અર્જુન ? પ્રસન્ન થયેલા મેં
 પોતાના સામર્થ્યથી તને આ પરમરૂપ દેખાડ્યું છે ! તેજો-

મય વિશ્વરૂપ, અનંત અને આદિ, એવું જે માંડે (૩૫)
તે તારા વગર બીજાએ પહેલાં જોયું નથી. ૪૭

न वेदयज्ञाध्ययनैर्न दानैर्न च क्रियाभिर्न तपो
भिरुग्रैः ॥ एवं रूपः शक्य अहं नृलोके द्रष्टुं
त्वदन्येन कुरुप्रवीर ॥ ४८ ॥

ન=નહિ; વેદયજ્ઞાધ્યયનૈ. (વેદૈઃ ચ યજ્ઞૈઃ ચ અધ્યયનૈઃ ચ)
=વેદોના તથા યજ્ઞોના અધ્યયન વડે, ન=નહિ; દાનૈઃ=દાનો વડે, ન=
નહિ; ચ=અને; ક્રિયાભિઃ=ક્રિયાઓ વડે; ન=નહિ, તપોભિઃ=તપો વડે,
ઉગ્રૈઃ=મોટાં એવંરૂપ=આ રૂપવાળો, શક્ય=શક્ય, અહં=હું; નૃલોકે=
[નૃણાં લોકે]=મનુષ્ય લોકમાં; દ્રષ્ટું=જોવાને, ત્વત્=તારા વગર;
અન્યેન=બીજા વડે; કુરુપ્રવીર [કુરુણા પ્રવીર]=કુરુઓમાં વીર-અર્જુન

હે અર્જુન! મનુષ્ય લોકમાં આ રૂપવાળો હું તારા
વગર બીજાવડે, વેદોના તથા યજ્ઞોના અધ્યયનવડે, જોવાને
શક્ય નથી, દાનો વડે, ક્રિયાઓ વડે અને ઉગ્રતપોવડે, પણ
જોવાને શક્ય નથી. ૪૮

मा ते व्यथा मा च विमूढभावो दृष्टारूपं घोरमो-
दङ्गममेदम् ॥ व्यपेतभीः प्रीतमनाः पुनस्त्वं तदेव
मे रूपमिदं प्रपश्य ॥ ४९ ॥

મા=ન; તે=તને, વ્યથા=દુઃખ; મા=ત; ચ=અને; વિમુઢમાવઃ
(વિમુઢસ્ય માવઃ)=દિગ્મુઢપણુ; દૃષ્ટારૂપ=જોઈને; રૂપમ=રૂપ; ઘોરમૂ=ઘોર;

ઈદમ્=આતું; મમ=મારું, इदम्=આ, व्यपेतभीः (व्यपेतभीः यस्य सः)
=ભય રહિત, प्रीतमनाः (प्रीतमनः यस्य सः)=પ્રસન્ન મનવાળો.
पुनः=ફરીથી; त्वम्=તું; तत्=તે. एव=જે. मे=મારા; रूपम्=રૂપને; इदम्
=આ; प्रपश्य=સારી રીતે જો.

આતું મારું આ ઘોર રૂપ જોઈને, તને દુઃખ ન
થાઓ અને દિગ્મૂઠ પાણું ન થાઓ, ભય રહિત અને પ્રસન્ન
મનવાળો તું ફરીથી તેજ આ મારા રૂપને સારી રીતે જો. ૪૯

संजय उवाच ॥

संजय બોલ્યા—

इत्यर्जुनं वासुदेवस्तथोत्तवा स्वकरूपं दर्शयामास
भूयः ॥ आश्वासयामास च भीतमेनं भूत्वा पुनः
सौम्यवपुर्महात्मा ॥ ५० ॥

इति=એ પ્રમાણે, अर्जुनम्=અર્જુનને; वासुदेवः=वासुदेवे-श्रीकृष्ण;
तथा=તે પ્રકારના, उक्त्वा=કહીને. स्वकं=પોતાના; रूपं=રૂપને; दर्शयामास
=દેખાડવા લાગ્યા; भूयः=ફરીથી; आश्वासयामास=आश्वासन आपवा
लाग्या च=અને; भीतं=ભય પામેલા; एन=એને; भूत्वा=થઈને; पुनः=
=પછી, सौम्यवपुः [सौम्यं वपुः यस्य सः]=સૌમ્ય રૂપવાળા; महात्मा
=મહાત્મા-શ્રી કૃષ્ણ.

સંજય બોલ્યા---એપ્રમાણે અર્જુનને કહીને, શ્રી
કૃષ્ણ તે પ્રકારના પોતાના રૂપને ફરીથી દેખાડવા લાગ્યા
અને શ્રી કૃષ્ણ પછી સૌમ્યરૂપ વાળા થઈને, ભય પામેલા
અર્જુનને આશ્વાસન આપવા લાગ્યા. ૫૦

અર્જુન ઉવાચ ॥

અર્જુન બોલ્યા—

દ્રષ્ટ્વદં માનુષં રૂપં તવ સૌમ્ય જનાર્દન ॥

इदानीमस्मि संवृत्तः सचेताः प्रकृतिं गतः ॥ ५१ ॥

દૃષ્ટ્વા=જોઈને; ઇદં=આ; માનુષં=મનુષ્ય, રૂપં=રૂપને, તવ=તમારું; સૌમ્ય=સૌમ્ય જનાર્દન=હે જનાર્દન-શ્રીકૃષ્ણ, ઇદાની=હમણાં; અસ્મિ=ધું; સંવૃત્તઃ=થયો; સચેતાઃ=સચેતન, પ્રકૃતિ=સ્વસ્થતાને, ગત=પામ્યો;

અર્જુન બોલ્યા—હે શ્રી કૃષ્ણ ! તમારું આ સૌમ્ય મનુષ્ય રૂપ જોઈને હું હમણાં સચેતન થયો છું, અને સ્વસ્થતાને પામ્યો છું. ૫૧

શ્રી કુષ્ણ ઉવાચ ॥

શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા—

सुदुर्दर्शमिदं रूपं द्रष्टवानसि यन्मम ॥ देवा

अप्यस्य रूपस्य नित्यं दर्शनकाक्षिणः ॥ ५२ ॥

સુદુર્દર્શે=જોવા અત્યંત અશક્ય, ઇદં=આ; રૂપં=રૂપ, દૃષ્ટવાન=જોયું; અસિ=તે; યન્=જે, મમ=મારું; દેવાઃ=દેવો; અપિ=પણ અસ્ય=આ; રૂપસ્ય=રૂપના; નિત્યમ્=નિત્ય; દર્શનકાક્ષિણઃ (દર્શન કાક્ષતે इति)=દર્શન કરવાની ઇચ્છાવાળા છે.

શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા—જે આ મારું રૂપ તે જોયું, તે જોવા અત્યંત અશક્ય છે, દેવો પણ નિત્ય આ રૂપનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છાવાળા છે. ૫૨

નાહં વેદૈર્ન તપસા ન દાનેન ન ચેજ્યયા ॥

શક્ય એવંવિધો દ્રષ્ટું દ્રષ્ટવાનસિ માં યથા ॥ ૫૩ ॥

ન=નથી; અહં=હું; વેદૈઃ=વેદોવડે, ન=નથી; તપસા=તપવડે, ન=નથી; દાનેન=દાનવડે; ન=નથી; ચ=અને; જ્યયા=યજ્ઞવડે; શક્ય=શક્ય એવં=એ, વિધઃ=પ્રકારે, દ્રષ્ટુ=જોવાને, દ્રષ્ટવાન્=જોયો, અસિ=છે, માં=મને, યથા=જે પ્રકારે.

જે પ્રકારે તેં મને જોયો છે, એ પ્રકારે હું વેદોવડે, તપવડે, દાનવડે, અને યજ્ઞવડે, પણ જોવાને શક્ય નથી. ૫૩

મવત્યા ત્વનન્યયા શક્ય અહમેવંવિધોઽર્જુન ॥

જ્ઞાતું દ્રષ્ટું ચ તત્ત્વેન પ્રવેષ્ટું ચ પરંતપ ॥ ૫૪ ॥

મવત્યા=અકિતવડે, તુ=તુ, અનન્યયા=અનન્ય; શક્ય=શક્ય, અહ-હું, એવં=એ, વિધઃ=પ્રકારનો, અર્જુન=હે અર્જુન, જ્ઞાતું=જાણવાને, દ્રષ્ટું=જોવાને, ચ=અને, તત્ત્વેન=તત્ત્વવડે, પ્રવેષ્ટું=મળવાને; ચ=અને, પરંતપ=હે પરંતપ-અર્જુન.

હે અર્જુન ! એ પ્રકારેનો હું અનન્ય અકિત વડે જાણવાને શક્ય છું, અને તત્ત્વવડે જોવાને અને મળવાને શક્ય છું.) ૫૪

મત્કર્મકૃન્મત્પરમો મદ્ભક્તઃ સંગવર્જિતઃ ॥ નિર્વેરઃ

વૈસમૃતેષુ યઃ સ મામેતિ પાંડવ ॥ ૫૫ ॥

મત્કર્મકત્=[મમ કર્મ કરોતિ ઇતિ]=મારે માટે કર્મ કરનારો,
 મત્પરમઃ (અહં પારમઃ યસ્ય સઃ)=મને મુખ્ય માનનારો, મદ્ભક્તઃ
 (મમ ભક્તઃ)=માન ભક્ત, સંગવર્જિતઃ (સંગેન વર્જિતઃ)=સંગ રહિત
 નિર્વરઃ=વેર વગરનો, સર્વભૂતેષુ=સર્વ પ્રાણીઓમાં, યઃ=જે, સઃ=ને, માં
 =મને, ઇતિ=નામે છે, પાઠ્ય=હે પાંડવ-અર્જુન.

હે અર્જુન ! જે મારે માટે કર્મ કરનારો, મને
 મુખ્ય માનનારો, મારો ભક્ત, સંગ રહિત અને સર્વ
 પ્રાણીઓમાં વેર વગરનો છે, તે મને પામે છે. ૫૫

અધ્યાય અગ્નિઆરંભો સંપૂર્ણ.

દ્વાદશોઽધ્યાયઃ ॥

અધ્યાય બારમો.

ભક્તિયોગઃ॥

ભક્તિ યોગ.

અર્જુન ઉવાચ ॥

અર્જુને બોલ્યા—

एवं सततयुक्ता ये भक्तास्त्वां पर्युपासते ॥
ये चाप्यक्षरमव्यक्तं तेषां के योगवित्तमाः ॥ १ ॥

एवं=એ પ્રમાણે સતતયુક્તાः=સ્તત યુક્ત થયલા, ये=જે, भक्तः ભક્તો, त्वां=આપને, पर्युपासते=ઉપાસે છે, ये=જે-પુરૂષો, च=અને, अपि=પણ, अक्षर=અક્ષરને, अव्यक्त=અવ્યક્ત, तेषां=તેઓમાં, के=કોણુ योगवित्तमाः=યોગમાં અતિ કુશળ.

अर्जुन बोलेया—એ પ્રમાણે સતત યુક્ત થયલા જે ભક્તો આપને ઉપાસે છે, અને જે પુરૂષો અવ્યક્ત અક્ષરને જ ઉપાસે છે, તેઓમાં યોગમાં અતિ કુશળ કોણુ છે ? ૧

શ્રી કૃષ્ણ ઉવાચ ॥

શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા—

मद्यावेश्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते ॥
अध्या परयोपेक्षास्ते मे युक्ततमा मताः ॥ २ ॥

માયિ=મારામાં; આવેશ્ય=એકાગ્ર કરીને; મન:=મનને; યે=જેઓ; મામ્=મને; નિત્યયુક્તા:=નિત્યયુક્ત; ઉપાસતે=ઉપાસે છે; શ્રદ્ધયા=શ્રદ્ધાવડે; પરયા:=પરમ; ઉપેતા:=યુક્ત થઈને; તે=તેઓ; મે=મારા; યુક્તતમા:=યુક્ત પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ; મતા:=માનેલા છે

શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા—મનને મારામાં એકાગ્ર કરીને, જેઓ નિત્યયુક્ત પરમ શ્રદ્ધાવડે યુક્ત થઈ, મને ઉપાસે છે તેઓ મારા યુક્ત પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ માનેલા છે. ૨

ये त्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते ॥

सर्वत्रगमचित्यं च कूटस्थमचलं ध्रुवम् ॥ ૩ ॥

યે=જેઓ; તુ=પરંતુ; અક્ષરમ્=અક્ષર; અનિર્દેશ્યમ્=અનિર્દેશ્ય; અવ્યક્તમ્=અવ્યક્ત; પર્યુપાસતે=ઉપાસે છે; સર્વત્રગમ્=સર્વત્ર વ્યાપક; અચિત્યમ્=અચિંત્ય; ચ=અને; કૂટસ્થમ્=કૂટસ્થ; અચલમ્=અચળ; ધ્રુવમ્=ધ્રુવ;

પરંતુ જેઓ અક્ષર, અનિર્દેશ્ય, અવ્યક્ત, સર્વત્ર વ્યાપક, અચિંત્ય, કૂટસ્થ, અચળ અને ધ્રુવને ઉપાસે છે. ૩

संनियम्येंद्रियग्रामं सर्वत्र समबुद्धयः ॥

ते प्राप्नुवंति मामेव सर्वभूतहिते रताः ॥ ૪ ॥

સંનિયમ્ય=નિયમમાં રાખીને; ઇન્દ્રિયગ્રામમ્ (ઇન્દ્રિયાણામ્ ગ્રામમ્)=ઇન્દ્રિયોના સમુહને; સર્વત્ર=સર્વત્રે; સમબુદ્ધયઃ (સમા બુદ્ધિ યેષામ્ તે)=સમ બુદ્ધિવાળા; તે=તેઓ; પ્રાપ્નુવંતિ=પામે છે; મામ્=મને; એવ=અ; સર્વભૂતહિતે (સર્વેષામ્ મૃતાનામ્ હિતે)=સર્વ પ્રાણીઓના હિતમાં; રતાઃ=પ્રીતિવાળા;

તેઓ સર્વત્ર સમ બુદ્ધિવાળા, ઈંદ્રિયોના સમુદ્ધને નિયમમાં રાખીને, સર્વ પ્રાણીઓના હિતમાં પ્રીતિવાળા, અનેજ પામે છે. ૪

ક્લેશોઽધિકતરસ્તેષામવ્યક્તાસક્ત ચેતસામ્ ॥

અવ્યક્તા હિ ગતિર્દુઃસ્વં દેહવદ્ધિરવાપ્યતે ॥ ૫ ॥

ક્લેશ=કલેશ; અધિકતર=વધુજ; તેષામ્=તેઓને; અવ્યક્તાસક્ત-ચેતસામ્ (અવ્યક્તે આસક્તમ્ ચેત. યેષામ્તે =અવ્યક્તમાં આસક્ત ચિત્તવાળાને; અવ્યક્તા=અવ્યક્ત ૩૫, હિ=કેમકે; ગતિઃ=ગતિ; દુઃસ્વં=દુઃખે; દેહવદ્ધિઃ=દેહધારીઓ વડે, અવાપ્યતે=પમાય છે.

અવ્યક્ત, અસક્ત ચિત્તવાળા તેઓને, વધુજ કલેશ થાય છે, કારણ કે અવ્યક્તરૂપ ગતિ દેહધારીઓ વડે દુઃખે પમાય છે. ૫

યે તુ સર્વાણિ કર્માણિ મયિ સંન્યસ્ય મત્પરાઃ ॥

અનન્યેનૈવ યોગેન માં ધ્યાયંત ઉપાસતે ॥ ૬ ॥

યે=જેઓ; તુ=પરંતુ; સર્વાણિ=સર્વ; કર્માણિ=કર્મોને; મયિ=મારામાં; સંન્યસ્ય=સમર્પિને; મત્પરાઃ=મારા પરાયણ થઈ; અનન્યેન=અનન્ય; એવ=જ; યોગેન=યોગવડે; મામ=મને; ધ્યાયંત=ધ્યાન કરતા; ઉપાસતે=ઉપાસે છે.

પરંતુ જેઓ સર્વ કર્મોને મારામાં સમર્પિને, મારા પરાયણ થઈ, અનન્ય યોગ વડેજ મને ધ્યાન કરતા ઉપાસે છે ૬

તેષામહં સમુદ્ધર્તા મૃત્યુસંસાર સાગરાત્ ॥

ભવામિ ન ચિરાત્પાર્થ મર્યાવેશિત ચેતસામ્ ॥ ૭ ॥

તેષામ્=તેએને; અહ=હું; સમુદ્ધર્તા=ઉદ્ધાર કરનારો; મૃત્યુ સંસાર સાગરાત્ (મૃત્યો. ચ સંસારસ્ય ચ સાગરાત્)=મૃત્યુરૂપ સંસાર સાગરથી; ભવામિ=થાઉં છું, ન ચિરાત્=તરતજ, પાર્થ=હે પાર્થ-અર્જુન; મયિ=મારામાં; આવેશિત ચેતસામ્ (આવેશિતં ચેતઃ યેષામ્ તેષામ્)=પ્રવેશ કરેલા ચિત્તવાળા.

હે અર્જુન! મારામાં પ્રવેશ કરેલા ચિત્તવાળા તેએનો, હું મૃત્યુરૂપ સંસાર સાગરથી તરતજ ઉદ્ધાર કરનારો થાઉં છું. ૭

મર્યેવ મન આધત્સ્વ મયિ બુદ્ધિ નિવેશય ॥

નિવસિષ્યસિ મર્યેવ અતઃ ઉર્ધ્વં ન સંશયઃ ॥ ૮ ॥

મયિ=મારામાં; એવ=જ; મનઃ=મનને; આધત્સ્વ=સ્થિરકર; મયિ=મારામાં; બુદ્ધિમ્=બુદ્ધિને, નિવેશય=દઢ કર; નિવસિષ્યસિ=નિવાસ કરીશ; મયિ=મારામાં; એવ=જ, અતઃ=આની; ઉર્ધ્વમ્=પછી-શરીર પડ્યા પછી; નસંશયઃ=સંશય નથી.

મારામાંજ મનને સ્થિર કર, મારામાં બુદ્ધિને દઢ કર, આ શરીર પડ્યા પછી તું મારામાંજ નિવાસ કરીશ, એમાં સંશય નથી. ૮

અથ ચિત્તં સમાધાતુ ન શક્નોષિ મયિ સ્થિરમ્ ॥

અભ્યાસ યોગેન તતો માયિચ્છાપ્તું ધનંજય ॥ ૯ ॥

અથ=જો; ચિત્તં=ચિત્તને; સમાધાતુ=સ્થાપવાને-કરવાને; ન શક્નોપિ=શક્તિમાન ન હોઉં; મયિ=મારામાં; સ્થિરં=સ્થિર; અભ્યાસ યોગેન (અભ્યાસસ્ય યોગેન)=અભ્યાસ યોગવડે; તતઃ=તો; મામ=મને ઇચ્છ=ઈચ્છ; આપ્તું=પામવાને; ધનંજય=હે ધનંજય-અર્જુન.

હે અર્જુન ! જો મારામાં ચિત્તને સ્થિર કરવાને શક્તિમાન ન હોઉં, તો અભ્યાસ યોગવડે મને પામવાને ઇચ્છ. ૯

અભ્યાસેऽપ્ય સમર્થોઽસિ મત્કર્મપરમો ભવ ॥

મદર્થમપિ કર્માણિ કુર્વન્સિદ્ધિમવાપ્સ્યસિ ॥ ૧૦ ॥

અભ્યાસે=અભ્યાસમાં; અપિ=પણ; અસમર્થ=અસમર્થ, અસિ=હોય; મત્કર્મપરમઃ (મમ કર્મ પરમમ્ यस્ય સઃ)=મારા કર્મમાં પરાયણુ ભવ=થા; મદર્થમ્=મારે માટે; અપિ=પણ; કર્માણિ=કર્મો, કુર્વન્=કરતો; સિદ્ધિમ્=સિદ્ધિને; અવાપ્સ્યસિ=પામીશ.

અભ્યાસમાં પણ અસમર્થ હોય તો, મારા કર્મમાં પરાયણુ થા. મારે માટે કર્મો કરતો પણ તું સિદ્ધિને પામીશ. ૧૦

અથૈતદપ્યશક્તોઽસિ કર્તુ મયોગમાશ્રિતઃ ॥

સર્વકર્મફલત્યાગં તતઃ કુરુ યતાત્મવાન્ ॥ ૧૧ ॥

અથ=જો; એતત્=એ; અપિ=પણ; અશક્તઃ=અશક્ત; અસિ=હોય; કર્તુમ્=કરવાને; મયોગમ્ (મમ યોગમ્)=મારા યોગના; આશ્રિતઃ=આશ્રયવાળો; સર્વ-કર્મફલ ત્યાગમ્ (સર્વેષામ્ કર્મણામ્ ફલસ્ય ત્યાગમ્) સર્વ કર્મોના ફળને ત્યાગ. તતઃ=તો; કુરુ=કર; યતાત્મવાન્ (યતઃ

આત્મા યસ્ય સઃ)=સ્વાધિન ચિત્તવાળો.

જો, એ કરવાને પણ અશક્ત હોય, તો મારા યોગના આશ્રયવાળો અને સ્વાધિન ચિત્તવાળો તુ સર્વ કર્મોના ફળનો ત્યાગ કર. ૧૧

શ્રેયો હિ જ્ઞાનમભ્યાસાજ્ઞાનાધ્યાનં વિશિષ્યતે ॥

ધ્યાનાત્કર્મફલ ત્યાગ સ્ત્યાગાચ્છાંતિરનંતરમ્ ॥ ૧૨ ॥

શ્રેયઃ=શ્રેષ્ઠ છે, હિ=જે, જ્ઞાનમ્=જ્ઞાન; અભ્યાસાત્=અભ્યાસથી; જ્ઞાનાત્=જ્ઞાનથી ધ્યાનમ્=ધ્યાન, વિશિષ્યતે=શ્રેષ્ઠ છે; ધ્યાનાત્=ધ્યાનથી; કર્મફલ ત્યાગ. (કર્મણામ્ ફલસ્ય ત્યાગઃ)=કર્મના ફળનો ત્યાગ; ત્યાગાત્=ત્યાગથી, શાંતિઃ=શાન્તિ; અનંતરમ્=પછી.

અભ્યાસથી જ્ઞાન શ્રેષ્ઠ છે, જ્ઞાનથી ધ્યાન શ્રેષ્ઠ છે, અને ધ્યાનથી કર્મના ફળનો ત્યાગ શ્રેષ્ઠ છે, ત્યાગથી પછી શાંતિ (થાય છે.) ૧૨

અદ્વેષ્ટા સર્વભૂતાનાં મૈત્રઃ કરુણ એવ ચ ॥

નિર્મમો નિરહંકારઃ સમદુઃસ્વસુખઃ ક્ષમી ॥ ૧૩ ॥

અદ્વેષ્ટા=દ્વેષ નહિ કરનાર; સર્વભૂતાનામ્=સર્વ પ્રાણીઓનો; મૈત્રઃ=મૈત્રીવાળો; કરુણઃ=કરુણાવાળો; એવ=અ; ચ=અને; નિર્મમઃ=મમતા રહિત, નિરહંકારઃ=અહંકાર રહિત; સમદુઃસ્વસુખઃ (સમે દુઃસ્વમ્ ચ સુસ્વમ્ ચ યસ્ય સઃ)=દુઃખ અને સુખ સમાન માનનાર; ક્ષમી=ક્ષમાવાળો.

સર્વ પ્રાણીઓનો દ્વેષ નહિ કરનાર, મૈત્રીવાળો, કરુણાવાળો, મમતા રહિત, અહંકાર રહિત, દુઃખ અને સુખ

સમાન માનનાર અને ક્ષમાવાળો. ૧૩

સંતુષ્ટઃ સતતં યોગી યતાત્મા દૃઢ નિશ્ચયઃ ॥

મય્યર્પિતમનો બુદ્ધિર્યો મે ભક્તઃ સમે પ્રિયઃ ॥ ૧૪ ॥

સંતુષ્ટઃ=સંતોષી; સતત=સદા; યોગી=યોગી; યતાત્મા=મનને વશ રાખનાર; દૃઢ નિશ્ચયઃ (દૃઢઃ નિશ્ચયઃ યસ્ય સ)=દૃઢ નિશ્ચયવાળો; મય્યર્પિતમનો બુદ્ધિઃ (મયિ અર્પિતે મન ચ બુદ્ધિઃ ચ યસ્ય સઃ)=મન બુદ્ધિ મારામાં અર્પેલો એવો. ય=જે મં=મારે ભક્ત.=ભક્ત, સઃ=તે; મે=મને; પ્રિયઃ=પ્રિય છે

સદા સંતોષી, યોગી, મનને વશ રાખનાર, દૃઢ નિશ્ચયવાળો અને મન, બુદ્ધિ મારામાં અર્પેલો એવો જે મારે ભક્ત છે. તે મને પ્રિય છે. ૧૪

યસ્માન્નોદ્વિજતે લોકો લોકાન્નોદ્વિજતે ચયઃ ॥

હર્ષામર્ષ મયોદ્વેગૈર્મુક્તો યઃ સ ચ મે પ્રિયઃ ॥ ૧૫ ॥

યસ્માત્=જેનાથી; નોદ્વિજતે=ઉદ્વેગ પામતું નથી; લોકઃ=લોક-
કષ્ટ પ્રાણી; લોકાત્=લોકથી; ન ઉદ્વિજતે=ઉદ્વેગ પામતો નથી; ચ=
અને, યઃ=જે; હર્ષામર્ષ મયોદ્વેગૈઃ (હર્ષસ્ય ચ અમર્ષસ્ય ચ મયસ્ય ચ
ઉદ્વેગૈઃ)=હર્ષ, ઈર્ષ્યા, ભય અને ઉદ્વેગથી મુક્તઃ=મુક્ત, યઃ=જે; સઃ=તે;
ચ=અને-તથા; મે=મને, પ્રિયઃ=પ્રિય છે.

જેનાથી કોઈપણ પ્રાણી ઉદ્વેગ પામતું નથી અને જે લોકથી ઉદ્વેગ પામતો નથી, તથા જે હર્ષ, ઈર્ષ્યા, ભય અને ઉદ્વેગથી મુક્ત છે, તે મને પ્રિય છે. ૧૫

शीतोष्णसुख दुःखेषु सम संगविवर्जितः ॥ १८ ॥

સમઃ=સમાન; શત્રૌ=શત્રુમાં; ચ=અને; મિત્રે=મિત્રમાં; ચ=અને; તથા=તથા; માનાપમાનયોઃ [ને ચ અપમાને ચ]=માન અને અપમાનમાં; શીતોષ્ણ મુખ દુસ્તેષુ (શીતે ચ ઉષ્ણે ચ સુક્ષ્મે ચ દુઃસ્વે ચ)=ઠાઢ, તડકા સુખ અને દુઃખમાં; સમઃ=સમાન; સગવિવર્જિત. [સગાત્ વિવર્જિતઃ]=સંગથી અત્યંત રહિત.

અને શત્રુમાં અને મિત્રમાં સમાન છે, તથા માન અને અપમાનમાં, ઠાઢ, તડકા સુખ અને દુઃખમાં સમાન છે અને સંગથી અત્યંત રહિત છે. ૧૮

તુલ્યનિંદાસ્તુતિર્મૌની સંતુષ્ટો યેન કેનચિત્ ॥

અનિકેતઃ સ્થિરમતિર્ભક્તિમાન્મે પ્રિયો નરઃ ॥ ૧૯ ॥

તુલ્યનિંદાસ્તુતિ. (તુલ્યે નિંદા ચ સ્તુતિઃ ચ યસ્ય સઃ)=નિંદા અને સ્તુતિ સરખા માનનાર મૌની=મૌનવાળો; સંતુષ્ટઃ=સંતોષ માનનાર; યેનકેનચિત્=જે કંઈ મળે તે વડે; અનિકેતઃ=ધર વગરનો. સ્થિરમતિઃ (સ્થિરા મતિઃ યસ્ય સ)=સ્થિર બુદ્ધિવાળો. ભક્તિમાન=ભક્તિમાન, મે=મને, પ્રિયઃ=પ્રિય નરઃ=પુરૂષ.

નિંદા અને સ્તુતિ સરખાં માનનાર, મૌનવાળો, જે કંઈ મળે તે વડે સંતોષ માનનાર, ધર વગરનો, સ્થિર બુદ્ધિવાળો, એવા (જે) ભક્તિમાન પુરૂષ છે. તે મને પ્રિય છે. ૧૯

યે તુ ધર્મ્યામૃતમિદં યથોક્તં પર્યુપાસતે ॥

શ્રદ્ધધાના મત્પરમા ભક્તાસ્તેઽતીવ મે પ્રિયાઃ ॥ ૨૦ ॥

યે=જેઓ; તુ=વળી; ધર્મ્યામૃતમ્ [ધર્મ્યમ્ ચ તત્ અમૃતમ્ ચ] = ધર્મરૂપી અમૃતને; इदम्=આ; યથા=ઉપર; ઉક્તં=કહેલા; પર્યુપાસતે= સંપાદન કરે છે; શ્રદ્ધાનાઃ=શ્રદ્ધાવાળા; મત્પરમા=મારા પરાયણ થયલા, મત્તા=ભક્તો; તે=તેઓ; અતિ=ધણા, इव=જ; મે=મને; પ્રિયઃ=પ્રિય.

વળી જેઓ શ્રદ્ધાવાળા અને મારા પરાયણ થયલા ભક્તો, ઉપર કહેલા આ ધર્મરૂપી અમૃતને સંપાદન કરે છે, તેઓ મને ધણાજ પ્રિય છે. ૨૦

અધ્યાય બારમો સંપૂર્ણ.

ત્રયોદશોઽધ્યાયઃ ॥

અધ્યાય તેરમો.

ક્ષેત્રક્ષત્રજ વિભાગ યોગઃ॥ ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજના

[વિભાગનો યોગ.

અર્જુન ઉવાચ ॥

અર્જુન બોલ્યા—

પ્રકૃતિં પુરુષં ચૈવ ક્ષેત્રં ક્ષેત્રજ્જમેવચ ॥

एतद्वेदितुमिच्छामि ज्ञानं ज्ञेयं च केशव ॥ ક્ષેપક ॥

પ્રકૃતિમ્=પ્રકૃતિ. પુરુષમ્-પુરુષ; ચ=અને. એવ=જ; ક્ષેત્રં=ક્ષેત્ર
ક્ષેત્રજમ્=ક્ષેત્રજ; એવચ=તેમજ; એતત્=એ; વેદિતુ=જાણવાને ઇચ્છામિ=
મન્યું છું; જ્ઞાનમ્=જ્ઞાન, જ્ઞેયં=જ્ઞેય; ચ=અને; કેશવ=હે કેશવ-શ્રીકૃષ્ણ.

અર્જુન બોલ્યા—હે શ્રીકૃષ્ણ ! પ્રકૃતિ, પુરુષ અને
ક્ષેત્ર. ક્ષેત્રજ, તેમજ જ્ઞાન અને જ્ઞેય શું છે ? એ હું જાણવા
મન્યું છું. (ક્ષેપક.)

શ્રી કૃષ્ણ ઉવાચ ॥

શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા—

इदं शरीरं कौन्तेय क्षेत्रमित्यभिधीयते ॥

एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ॥ ૧ ॥

इदं=આ; શરીરમ્=શરીર; કૌન્તેય=હે અર્જુન; ક્ષેત્ર=ક્ષેત્ર; ઇતિ=
એમ. અભિધીયતે=કહેવાય છે; એતત્=એને, ય.=જે, વેત્તિ=જાણે છે.
તમ્=તેને; પ્રાહુઃ=કહે છે; ક્ષેત્રજ્ઞ=ક્ષેત્રજ. ઇતિ=એમ; તદ્વિદઃ=તેને
જાણનારા.

શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા—હે અર્જુન ! આ શરીર “ક્ષેત્ર છે ” એમ કહેવાય છે, અને એને જે જાણે છે, તેને “ક્ષેત્રજ” એમ તેને-ક્ષેત્ર ક્ષેત્રજને-જાણનારા કહે છે. ૧

ક્ષેત્રજં चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत ॥

ક્ષેત્રક્ષેત્રજયોર્જ્ઞાનં યત્તજ્ઞાનં મતં મમ ॥ ૨ ॥

ક્ષેત્રજ=ક્ષેત્રજ; ચ=અને; અપિ=પણ, મામ્=મને; વિદ્ધિ=જાણ; સર્વક્ષેત્રેષુ (સર્વેષુ ક્ષેત્રેષુ)=સર્વ ક્ષેત્રમાં; ભારત=હે ભારત-અર્જુન; ક્ષેત્રક્ષેત્રજયોઃ [ક્ષેત્રસ્ય ચ ક્ષેત્રજસ્ય ચ]=ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજનું; જ્ઞાનમ્=જ્ઞાન; યત્=જે; તત્=તે, જ્ઞાનમ્=જ્ઞાન; મતમ્=મત છે; મમ=મારું.

હે અર્જુન ! સર્વ ક્ષેત્રમાં મનેજ ક્ષેત્રજ જાણ અને જે ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજનું જ્ઞાન છે, તેજ જ્ઞાન છે, એમ મારું મત છે—હું માનું છું. ૨

तत्क्षेत्रं यश्च यादृक् च यद्विकारि यतश्चयत् ॥

સ ચ યો યત્પ્રભાવશ્ચ તત્સમાસેન મે ગણુ ॥ ૩ ॥

તત્=તે; ક્ષેત્રં=ક્ષેત્ર, યત્=જે, ચ=અને. યાદૃક=જેવું, ચ=અને; યદ્વિકારિ [યઃ વિકારઃ યસ્ય તત્]=જે વિકારવાળું, યતઃ=જેનાથી; ચ=અને; યત્=જે; સઃ=તે; ચ=અને, ય.=જે, યત્પ્રભાવઃ [યઃ પ્રભાવઃ યસ્ય સઃ]=જે પ્રભાવવાળું છે તે, ચ=અને; તત્=તે-ક્ષેત્ર ક્ષેત્રજના સ્વરૂપને; સમાસેન=ટુંકાણમાં; મં=મારાથી; શ્રણુ=સાંભળ.

તે ક્ષેત્ર જે છે, અને જેવું છે, અને જે વિકારવાળું છે, અને જેથી (ઉપજાયું) છે, અને જે છે, તથા તે જે

પ્રભાવવાળું છે, તે-ક્ષેત્ર ક્ષેત્રજનું સ્વરૂપ મારાથી ટુકામા સાંભળ. ૩

ઋષિભિર્વહુધા ગીતં છન્દોભિર્વિવિધૈઃ પૃથક્ ॥

બ્રહ્મસૂત્રપદૈશ્ચૈવ હેતુમદ્ભિર્વિનિશ્ચિતૈઃ ॥ ૪ ॥

ઋષિભિઃ=રૂપિયોવડે, વહુધા=ધણા પ્રકારે ગીતં=ગાયેલું છે, છન્દોભિઃ=વેદોવડે; વિવિધ=વિવિધ, પૃથક્=વિવેકથી, બ્રહ્મસૂત્રપદૈઃ=બ્રહ્મ-સૂત્રના પદોવડે, ચ=અને, ણ્વ=પણ હેતુમદ્ભિઃ=યુક્તિવાળા; વિનિશ્ચિતૈઃ=વધારે નિશ્ચિત અર્થવાળા.

રૂપિઓવડે (તે ક્ષેત્ર ક્ષેત્રજના સ્વરૂપને) ધણા પ્રકારે ગાયેલું છે, વેદોવડે વિવિધ પ્રકારે વિવેકથી ગાયેલું છે અને યુક્તિવાળા તથા વધારે નિશ્ચિત અર્થવાળા બ્રહ્મસૂત્રના પદોવડે પણ ગાયેલું છે ૪

મહાભૂતાન્યહંકારો બુદ્ધિરવ્યક્તમેવ ચ ॥

ઇન્દ્રિયાણિ દશૈકં ચ પંચ ચેન્દ્રિયગોચરાઃ ॥ ૫ ॥

મહાભૂતાનિ (મહાતિ ભૂતાનિ)=મહાભૂતો; અહંકારઃ=અહંકાર; બુદ્ધિઃ=બુદ્ધિ; અવ્યક્ત=અવ્યક્ત; ણ્વચ=તેમજ, ઇન્દ્રિયાણિ=ઇન્દ્રિઓ; દશ=દશ; એક=એક-મન; ચ=અને; પંચ=પાંચ, ચ=તથા; ઇન્દ્રિયગોચરાઃ (ઇન્દ્રિયાણામ ગોચરાઃ)=ઇન્દ્રિયોના વિષયો.

પાંચ મહાભૂતો, અહંકાર, બુદ્ધિ તેમજ અવ્યક્ત, દશ ઇન્દ્રિઓ અને એક મન તથા પાંચ ઇન્દ્રિઓના વિષયો. ૫

इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं संघातश्चेतना घृतिः ॥

एतत्क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृतम् ॥ ६ ॥

इच्छा=ઇચ્છા; द्वेषः=દ્વેષ; सुखं=સુખ; दुःखं=दुःख; संघातः=શરીર; चेतना=ज्ञानशक्ति; घृतिः=धीरञ्ज; एतत्=એ; क्षेत्र=क्षेत्र; समासेन=टुंडામાં; सविकार=વિકારવાળું; उदाहृतं=કહ્યું છે.

ઇચ્છા, દ્વેષ, સુખ, દુઃખ, શરીર, જ્ઞાનશક્તિ અને ધીરજ એ વિકારવાળું ક્ષેત્ર ટુંડામાં કહ્યું છે. ૬

अमानित्वमदम्भित्वमहिंसा क्षान्तिरार्जवम् ॥

आचार्योपासनम् शौचं स्थैर्यमात्मविनिग्रहः ॥ ७ ॥

अमानित्वम्=અમાનીપણું; અદમ્ભિત્વम्=અદમ્ભીપણું; અહિંસા=અહિંસા; ક્ષાન્તિઃ=ક્ષમા; આર્જવમ્=સરળતા; આચાર્યોપાસનમ્ [આચાર્યસ્થ ઉપાસનમ્]=ગુરૂની સેવા; શૌચમ્=પવિત્રતા; સ્થૈર્યમ્=સ્થિરતા; આત્મવિનિગ્રહઃ=ઇન્દ્રિયોનો સારી રીતે નિગ્રહ

અમાનીપણું, અદમ્ભીપણું, અહિંસા, ક્ષમા, સરળતા, ગુરૂની સેવા, પવિત્રતા, સ્થિરતા તથા ઇન્દ્રિયોનો સારી રીતે નિગ્રહ.-૭

इन्द्रियार्थेषु वैराग्यमनहंकार एव च ॥

जन्म मृत्युजरा व्याधि दुःखदोषानुदर्शनम् ॥ ८ ॥

इन्द्रियार्थेषु (इन्द्रियाणाम् अर्थेषु)=ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં; वैराग्यं=વૈરાગ્ય; અનહંકારઃ=અનહંકાર; एव=અને; च=અને; जन्ममृत्युजराव्याधि दुःखदोषानुदर्शनं (जन्म च मृत्युः च जरा च व्याधयः च तेषाम्)

દુઃસ્વપ્ન ચ દોષસ્ય ચ અનુદર્શનં)=જન્મ, મૃત્યુ, ઘડપણ, રોગના દુઃખો તથા દોષોને વારવાર જોવા.

ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં વૈરાગ્ય, અનહંકાર અને જન્મ, મૃત્યુ, ઘડપણને રોગનાં દુઃખો તથા દોષોને વારવાર જોવા.-૮

અસક્તિ રત્નમિષ્વંગઃ પુત્રદારગૃહાદિષુ ॥

નિત્યં ચ સમચિત્તત્વમિષ્ટાનિષ્ઠોપપત્તિષુ ॥ ૯ ॥

અસક્તિઃ=ઉદાસીનતા, અત્નમિષ્વંગઃ=અનહંભાવ, પુત્રદારગૃહાદિષુ (પુત્રેષુ ચ દારેષુ ચ ગૃહેષુ ચ)=પુત્ર, સ્ત્રી અને ઘરમાં, નિત્યં=નિત્ય; ચ=અને; સમચિત્તત્વ=સમાન ચિત્ત હોવાપણું; ઇષ્ટાનિષ્ઠોપપત્તિષુ (ઇષ્ટાનામ્ ચ અનિષ્ટાનામ્ ચ ઉપપત્તિષુ)=પ્રિય અને અપ્રિયની પ્રાપ્તિમાં.

ઉદાસીનતા, પુત્ર સ્ત્રી અને ઘરમાં અનહંભાવ તથા પ્રિય અને અપ્રિયની પ્રાપ્તિમાં નિત્ય સમાન ચિત્ત હોવાપણું.-૯

મયિ ચાનન્યયોગેન ભક્તિરવ્યભિચારિણી ॥

વિવિક્ત દેશસેવિત્વમરતિર્જન સંસદિ ॥ ૧૦ ॥

મયિ=મારામાં; ચ=અને; અનન્યયોગેન=અનન્યભાવવડે; ભક્તિઃ=ભક્તિ; અવ્યભિચારિણી=અવ્યભિચારિણી; વિવિક્તદેશસેવિત્વં (વિવિક્તસ્ય દેશસ્ય સેવિત્વ)=એકાંત દેશનું સેવન; અરતિઃ=અપ્રીતિ; જનસંસદિ [જનાનામ્ સંસદિ]=જન સમુહ ઉપર.

અને અનન્યભાવવડે મારામાં અવ્યભિચારિણી ભક્તિ, એકાંત દેશનું સેવન અને જનસમુહ ઉપર અપ્રીતિ.-૧૦

અધ્યાત્મજ્ઞાનનિત્યત્વં તત્ત્વજ્ઞાનાર્થદર્શનમ્ ॥

एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानं यदतोऽन्यथा ॥ ११ ॥

અધ્યાત્મજ્ઞાનનિત્યત્વં (અધ્યાત્મનઃ જ્ઞાને નિત્યત્વં)=અધ્યાત્મ જ્ઞાનમાં નિત્ય નિષ્ઠા, તત્ત્વજ્ઞાનાર્થદર્શન (તત્ત્વસ્ય જ્ઞાનસ્ય અર્થસ્ય દર્શન)=તત્ત્વજ્ઞાનના અર્થ તે જોવા; એતત્=એ, જ્ઞાન=જ્ઞાન; इति=એમ; પ્રોક્ત=કહ્યું છે, અજ્ઞાન=અજ્ઞાન; यत=જે; अतः=એનાથી; अन्यथा=બીજું.

અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં નિત્ય નિષ્ઠા, તત્ત્વજ્ઞાનના અર્થને જોવા, એ (સર્વ) ‘જ્ઞાન’ છે એમ કહ્યું છે. એનાથી બીજું જે તે અજ્ઞાન છે. ૧૧

ज्ञेयं यत्तत्प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वाऽमृतमश्नुते ॥

अनादिमत्परं ब्रह्म न सत्तन्नाऽसदुच्यते ॥ १२ ॥

જ્ઞેય=જાણવા યોગ્ય છે, यत=જે; तत्=તે; प्रवक्ष्यामि=કહીશ; यत=જેને; ज्ञात्वा=જાણીને; अमृतं=મોક્ષ; अश्नुते=પામે છે; अनादिम्=અનાદિ; परं=પરમ; ब्रह्म=બ્રહ્મ; न=નથી; सत्=સત્ય; न=નથી; तत्=તે; असत्=અસત્ય उच्यते=કહેવાય છે.

જે જાણવા યોગ્ય છે, તે હું કહીશ. જેને જાણીને (પુરૂષ) મોક્ષ પામે છે, તે અનાદિ પરમબ્રહ્મ નથી “સત્ય” કહેવાતું, કે નથી “અસત્ય” કહેવાતું. ૧૨

सर्वतः पाणिपादं तत्सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ॥

सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ १३ ॥

સર્વત પાણિપાદં [સર્વતઃ પાણયઃ ચ પાદાઃ ચ યસ્યતત્] = સર્વ તરફથી હાથપગવાળું; તત્ = તે, સર્વતોઽક્ષિશિરોમુખ [સર્વતઃ અક્ષિણિ ચ શિરાસિ ચ મુખાનિ ચ યસ્ય તત્] = સર્વ તરફથી આંખો માથાં અને મુખોવાળું; સર્વતઃ = સર્વ તરફથી; શ્રુતિમત્ = કાનવાળું લોકે = લોકમાં; સર્વમ = સર્વને; આવૃત્ય = વ્યાપ્ત કરીને; તિષ્ઠન્નિ = રહે છે.

તે-પ્રદ્મ-સર્વ તરફથી હાથ પગવાળું, સર્વ તરફથી આંખો, માથાં અને મુખોવાળું, સર્વ તરફથી કાનવાળું, લોકમાં સર્વને વ્યાપ્ત કરીને રહે છે. ૧૩

सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियविवर्जितम् ॥

असक्तं सर्वमृच्चैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च ॥ ૧૪ ॥

સર્વેન્દ્રિયગુણાભાસ (સર્વેષામ્ ઇન્દ્રિયાણામ્ ગુણેષુ આભાસઃ યસ્ય તત્) = સર્વ ઇન્દ્રિયોના ગુણોવડે ભાસતું; સર્વેન્દ્રિય વિવર્જિત (સર્વેઃ ઇન્દ્રિયૈઃ વિવર્જિત) = સર્વ ઇન્દ્રિયોથી અત્યંત રહિત, અસક્ત = સંબંધથી રહિત; સ્વમૃત્ (સર્વમ્ વિમર્તિ ઇતિ) = સર્વને ધારણ કરનાર; ચૈવ = તેમજ; નિર્ગુણ = નિર્ગુણ; ગુણભોક્તૃ [ગુણાનામ્ ભોક્તૃ] = ગુણોને ભોગવનાર; ચ = અને;

સર્વ ઇન્દ્રિયોના ગુણોવડે ભાસતું, સર્વ ઇન્દ્રિયોથી અત્યંત રહિત, સંબંધથી રહિત, સર્વને ધારણ કરનાર અને નિર્ગુણ તેમજ ગુણોને ભોગવનાર છે. ૧૪

बहिरन्तश्च भूतानामचरं चरमेव च ॥

सूक्ष्मत्वात्तदविक्षेपं दूरस्थं चान्तिके च तत् ॥ ૧૫ ॥

બહિઃ=બહાર; અંતઃ=અંદર; ચ=અને; ભૂતાનામ=ભૂતોની; અચરં=જડ, ચરં=ચેતન; એવચ=તેમજ; સૂક્ષ્મત્વાત્=સૂક્ષ્મ હોવાથી; તત્-તે; અવિજ્ઞેયં=જાણવામાં ન આવે તેવું; દૂરસ્થં (દૂરે તિષ્ઠતિ इति)=દૂર હોવા છતાં; ચ=અને; અંતિકે=નજીકમાં; ચ=અને; તત્=તે.

તે ભૂતોની બહાર અને અંદર તેમજ જડ અને ચેતન છે, અને તે સૂક્ષ્મ હોવાથી જાણવામાં ન આવે એવું છે, અને દૂર હોવા છતાં નજીકમાં છે. ૧૫

अविभक्तं च भूतेषु विभक्तमिव च स्थितम् ॥

भूतं भर्तुं च तज्ज्ञेयं प्रसिष्णु प्रभविष्णु च ॥ ૧૬ ॥

અવિભક્તં=એક; ચ=અને; ભૂતેષુ=ભૂતોમાં; વિભક્ત=ભાગવાળું; એવ=એ પ્રમાણે; ચ=અને; સ્થિતમ્=રહેલું છે; ભૂતંભર્તુ (ભૂતાનામ્ ભર્ત) ભૂતોને ધારણ કરનાર; ચ=અને; તત્=તે; જ્ઞેયમ્=જ્ઞેય-બ્રહ્મ; પ્રસિષ્ણુ=અંહાર કરનાર; પ્રભવિષ્ણુ=ઉત્પન્ન કરનાર; ચ=અને,

અને એક છતાં ભૂતોમાં ભાગવાળું હોય, એ પ્રમાણે રહેલું છે. અને તે જ્ઞેય-બ્રહ્મ-ભૂતોને ધારણ કરનાર, અંહાર કરનાર અને ઉત્પન્ન કરનાર છે. ૧૬

ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते ॥

ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य विष्ठितम् ॥ ૧૭ ॥

જ્યોતિષામ્=જ્યોતિઓનું; અપિ=પણ; તત્=તે જ્ઞેય બ્રહ્મ; જ્યોતિઃ=જ્યોતિ; તમસઃ=અંધારથી; પરમ્=પર; ઉચ્યતે=કહેવાય છે; જ્ઞાનમ્=જ્ઞાન; જ્ઞેયં=જ્ઞેય; જ્ઞાનગમ્યમ્ (જ્ઞાનેન ગમ્યમ્)=જ્ઞાનવડે પામવા યોગ્ય; હૃદિ=હૃદયમાં; સર્વસ્ય=સર્વના વિષ્ટિતમ્=રહેલું છે.

તે-જેય બ્રહ્મ-જ્યોતિઓનું પણ જ્યોતિ છે, અંધકા-
રથી પર કહેવાય છે, જ્ઞાન જેય અને જ્ઞાનવડે પામવા
યોગ્ય (એવું તે બ્રહ્મ) સર્વના હૃદયમાં રહેલું છે. ૧૭

इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयं चोक्तं समासतः ॥

मद्भक्त एतद्विज्ञाय मद्भावायोपपद्यते ॥ ૧૮ ॥

इति=એ પ્રમાણે; क्षेत्रम्=ક્ષેત્ર; तथा=તથા; ज्ञानम्=જ્ઞાન; ज्ञेयम्=
જ્ઞેય; च=અને, उक्तम्=કહ્યું; समासतः=ટુંકાણુમાં મદ્ભક્ત: (મમ ભક્ત:)
=મારો ભક્ત; एतत्=એને; विज्ञाय=જાણીને; मद्भावाय (मम भावाय)=
મારા ભાવને, उपपद्यते=પામે છે.

એ પ્રમાણે ક્ષેત્ર તથા જ્ઞાન અને જ્ઞેય ટુંકાણુમાં કહ્યું
એને જાણીને મારો ભક્ત મારા ભાવને પામે છે. ૧૮

प्रकृतिं पुरुषं चैव विध्यनादी उभावपि ॥

विकारांश्च गुणांश्चैव विद्धि प्रकृतिसंभवान् ॥ ૧૯ ॥

प्रकृतिम्=પ્રકૃતિ; पुरुषम्=પુરુષ; च=અને; एव=અ, विद्धि=જાણ;
अनादी=અનાદી; उभौ=એઉને, अपि=પણ; विकारान्=વિકારોને, च=અને
गुणान्=ગુણોને; च=અને; एव=અ; विद्धि=જાણ. प्रकृतिसंभवान् (प्रकृते
संभवो येषाम् तान्)=પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થયેલા

પ્રકૃતિ અને પુરુષ એઉને પણ અનાદીજ જાણ અને
વિકારોને તથા ગુણોને પ્રકૃતિથીજ ઉત્પન્ન થયેલા જાણ. ૧૯

कार्यकारणकर्तृत्वे हेतुः प्रकृतिरुच्यते ॥

पुरुषः सुखदुःस्वानां भोक्तृत्वे हेतुरुच्यते ॥ ૨૦ ॥

કાર્યકારણકર્તૃત્વે (કાર્યાણામ્ ચ કારણાનામ્ ચ કર્તૃત્વે)=કાર્ય
કારણના કર્તાપણામાં. હેતુ:=હેતુરૂપ; પ્રકૃતિ:=પ્રકૃતિ; ઉચ્યતે=કહેવાય
છે; પુરુષ:=પુરૂષ; સુખદુઃસ્વાનામ્ [સુસ્વાનામ્ ચ દુઃસ્વાનામ્ ચ]=સુખ-
દુઃખના; ભોક્તૃત્વે=ભોક્તાપણામાં; હેતુ:=હેતુરૂપ; ઉચ્યતે=કહેવાય છે.

કાર્યકારણના કર્તાપણામાં હેતુરૂપ પ્રકૃતિ કહેવાય છે.
અને સુખદુઃખના ભોક્તાપણામાં હેતુરૂપ પુરૂષ કહેવાય
છે. ૨૦

પુરુષઃ પ્રકૃતિસ્થો હિ ભુંક્તે પ્રકૃતિજાન્ગુણાન્ ॥

કારણં ગુણસંગોઽસ્ય સદસ્યોનિજન્મસુ ॥ ૨૧ ॥

પુરુષ:=પુરૂષ, પ્રકૃતિસ્થઃ (પ્રકૃતૌ તિષ્ઠતિ ઇતિ)=પ્રકૃતિમાં સ્થિત
થયલો; હિ=કેમકે; ભુંક્તે=ભોગવે છે; પ્રકૃતિજાન્ (પ્રકૃતેઃ જાતાન્)=
પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થયલા; ગુણાન્=ગુણોને, કારણમ્=કારણ; ગુણસંગઃ
(ગુણેષુ સંગઃ)=ગુણોમાં સંગ; અસ્ય=આના-પ્રકૃતિના; સદસ્યોનિજન્મસુ
(સતીષુ ચ અસતીષુ ચ યોનિષુ જન્માનિ તેષુ)=સારી માઠી યોનિ-
ઓમાં જન્મનું.

કેમકે પ્રકૃતિમાં સ્થિત થયલો પુરૂષ પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન
થયલા ગુણોને ભોગવે છે, આને ગુણોમાં સંગ છે, તે સારી
માઠી યોનિઓમાં જન્મનું કારણ છે. ૨૧

ઉપદ્રષ્ટાનુમંતા ચ ભર્તા ભોક્તા મહેશ્વરઃ

પરમાત્મેતિ ચાપ્યુક્તો દેહેઽસ્મિન્પુરુષઃ પરઃ ॥ ૨૨ ॥

ઉપદ્રષ્ટા=સાક્ષિ; અનુમંતા=સંમતિ આપનાર; ચ=અને; ભર્તા=
પાલન કરનાર; ભોક્તા=ભોગવનાર; મહેશ્વરઃ=મહાશ્વર; પરમાત્મા=

પરમાત્મા; इति=એમ; च=અને; अपि=પણ; उक्तः=કહેવાયલો છે.
 देह=દેહમાં; अस्मिन्=આ; पुरुषः=પુરુષ; परः=સર્વથી શ્રેષ્ઠ એવો.

આ દેહમાં સર્વથી શ્રેષ્ઠ એવો પુરુષ સાક્ષિ, સંમતિ આપનાર, પાલણુ કરનાર, ભોગવનાર, મહેશ્વર તથા પરમાત્મા પણ છે, એમ કહેવાયલો છે. ૨૨

य एवं वेत्ति पुरुषं प्रकृतिं च गुणैः सह ॥

सर्वथा वर्तमानोऽपि न स भूयोऽभिजायते ॥ २३ ॥

यः=જે; एवम्=એ રીતે; वेत्ति=જાણે છે; पुरुषम्=પુરુષને; प्रकृतिम्=પ્રકૃતિને; च=અને; गुणैः=ગુણો; सह=સહિત; सर्वथा=સર્વ પ્રકારે; वर्तमानः=વર્તતો; अपि=પણ; न=નથી, स=તે; भूयः=ક્રીડી અભિજાયતે જન્મે છે.

જે એ રીતે પુરુષને અને ગુણો સહિત પ્રકૃતિને જાણે છે, તે સર્વ પ્રકારે વર્તતો છતાં પણ ક્રીડી જન્મતો નથી. ૨૩

ध्यानेनात्मनि पश्यन्ति केचिदात्मानमात्मना ॥

अन्ये सांख्येन योगेन कर्मयोगेन चापरे ॥ २४ ॥

ध्यानेन=ધ્યાનવડે; आत्मनि=બુદ્ધિમાં; पश्यन्ति=જુએ છે, केचित्=કેાઈ, आत्मानम्=આત્માને; आत्मना=આત્માવડે; अन्ये=બીજા સાંખ્યેન=સાંખ્ય; योगेन=યોગવડે; कर्मयोगेन [कर्मणः योगेन]=કર્મયોગવડે; च=અને; अपरे=બીજા.

કેાઈ ધ્યાનવડે બુદ્ધિમાં આત્માને આત્માવડે જુએ

છે, બીજા સાંખ્ય યોગવડે અને બીજા કર્મયોગવડે (આત્માને જીએ છે.) ૨૪

અન્યે ત્વેવમજાનન્તઃ શ્રુત્વાન્યેભ્ય ઉપાસતે ॥

તેઽપિ ચાતિતરન્ત્યેવ મૃત્યું શ્રુતિપરાયણાઃ ॥ ૨૫ ॥

અન્યે=બીજા; તુ=વળી; એવમ્=એ પ્રમાણે; અજાનન્તઃ=ન જાણનારા, શ્રુત્વા=સાંભળીને; અન્યેભ્યઃ=બીજા પાસેથી; ઉપાસતે=ઉપાસે છે તે=તેઓ, અપિ=પણ, ચ=અને, અતિતરતિ=તરી જાય છે; એવ=જ; મૃત્યુમ્=મૃત્યુને, શ્રુતિપરાયણાઃ (શ્રુતિઃ પરમ અયત્ત યેષામ્ તે)=શ્રુતિ પરાયણો.

વળી બીજા એ પ્રમાણે ન જાણનારા બીજા પાસેથી સાંભળીને ઉપાસે છે, તેઓ શ્રુતિ પરાયણો પણ મૃત્યુને તરીજ જાય છે. ૨૫

યાવત્સંજાયતે કિંચિત્સત્ત્વં સ્થાવરજંગમમ્ ॥

ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞસંયોગાત્તદ્વિદ્ધિ ભરતર્ષભ ॥ ૨૬ ॥

યાવત્=જેટલી; સંજાયતે=ઉત્પન્ન થાય છે; કિંચિત્=કાંઈપણ; સત્ત્વમ્=વસ્તુ; સ્થાવરજંગમં [સ્થાવર ચ જંગમમ્ ચ]=સ્થાવર અને જંગમ; ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞસંયોગાત્ (ક્ષેત્રસ્ય ચ ક્ષેત્રજ્ઞસ્ય ચ સંયોગાત્)=ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજ્ઞના સંયોગથી; તત્=તે; વિદ્ધિ=જાણ; ભરતર્ષભ=હે ભરતર્ષભ-અર્જુન,

જેટલી કાંઈપણ સ્થાવર અને જંગમ વસ્તુ ઉત્પન્ન થાય છે, તે હે અર્જુન ! ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજ્ઞના સંયોગથી થાય છે, એમ તું જાણ. ૨૬

સમં સર્વેષુ ભૂતેષુ તિષ્ઠન્તં પરમેશ્વરમ્ ॥

વિનશ્યત્સ્વવિનશ્યન્તંયઃ પશ્યતિ સ પશ્યતિ ॥ ૨૭ ॥

સમમ્=સમપણે; સર્વેષુ=સર્વ માં; મૂતેષુ=ભૂતોમાં; તિષ્ઠન્તમ્=રહેલા; પરમેશ્વરં=પરમેશ્વરને; વિનશ્યત્સુ=નાશ પામનારામાં; અવિનશ્યન્તમ્=અવિનાશી; યઃ=જે; પશ્યતિ=જુએ છે; સઃ=તે; પશ્યતિ=જુએ છે.

નાશ પામનારા અને સર્વ ભૂતોમાં સમપણે રહેલા અવિનાશી પરમેશ્વરને જે જુએ છે, તેજ જુએ છે. ૨૭

સમં પશ્યન્દિ સર્વત્ર સમવસ્થિતમીશ્વરમ્ ॥

ન હિનસ્ત્યાત્મનાત્માનં તતો યાતિ પરાં ગતિમ્ ॥૨૮॥

સમમ્=સમપણે; પશ્યન્=જેનો પુરૂષ; હિ=કેમકે. સર્વત્ર=સર્વ ઠેકાણે; સમવસ્થિત=સમપણે રહેલા; ઇશ્વર=ઇશ્વરને; નહિનસ્તિ=નથી હણુતો; આત્મના=આત્માવડે; આત્માનં=આત્માને. તતઃ=તેથી; યાતિ=પામે છે; પરામ્=ઉત્તમ ગતિમ્=ગતિને

કેમકે સર્વ ઠેકાણે સમપણે રહેલા ઇશ્વરને સમપણે જેનો પુરૂષ, આત્માવડે આત્માને હણુતો નથી, તેથી ઉત્તમ ગતિને પામે છે. ૨૮

પ્રકૃત્યૈવ ચ કર્માણિ ક્રિયમાણાનિ સર્વશઃ ॥

યઃ પશ્યતિ તથાત્માનમકર્તારં સ પશ્યતિ ॥ ૨૯ ॥

પ્રકૃત્યા=પ્રકૃતિવડે; એવ=જ, ચ=અને; કર્માણિ=કર્મો; ક્રિયમાણાનિ=કરતા; સર્વશઃ=સર્વ પ્રકારે; યઃ=જે; પશ્યતિ=જુએ છે, તથા=તથા;

આત્માન=આત્માને, અકર્તારમ=અકર્તા; સ:=તે; પશ્યતિ=જુએ છે.

અને પ્રકૃતિવડેજ સર્વ પ્રકારે કર્મો કરાતાં જે જુએ છે, તથા આત્માને અકર્તા જુએ છે તેજ જુએ છે. ૨૯

યદા ભૂતપૃથગ્ભાવમેકસ્થમનુ પશ્યતિ ॥

તત એવ ચ વિસ્તારં બ્રહ્મ સંપદ્યતે તદા ॥ ૩૦ ॥

યદા=જ્યારે; ભૂતપૃથગ્ભાવ [ભૂતાનામ પૃથક્ ભાવ]=પ્રાણીના જુદા જુદા અસ્તિત્વને; એકસ્થં (એકે સ્થિત)=એકમાં રહેલા; અનુ-
પશ્યતિ=જુએ છે; તત:=તેથી, એવ=એ પ્રમાણે; ચ=અને; વિસ્તારમ્=
વિસ્તાર પામેલાં; બ્રહ્મ=બ્રહ્મ; સંપદ્યતે=થાય છે; તદા=ત્યારે.

જ્યારે પુરૂષ પ્રાણીના જુદા જુદા અસ્તિત્વને એકમાં જ રહેલાં અને તેથીજ વિસ્તાર પામેલાં જુએ છે, ત્યારે તે બ્રહ્મરૂપ થાય છે. ૩૦

અનાદિત્વાન્નિર્ગુણત્વાત્પરમાત્માયમવ્યયઃ ॥

શરીરસ્થોઽપિ કૌંતેય ન કરોતિ ન લિપ્યતે ॥ ૩૧ ॥

અનાદિત્વાત્=અનાદિ હોવાથી; નિર્ગુણત્વાત્=નિર્ગુણ હોવાથી; પરમાત્મા=પરમાત્મા, અય=આ; અવ્યય.=અવ્યય; શરીરસ્થઃ=શરીરમાં રહેલો છતાં; અપિ=પણ, કૌંતેય=હે અર્જુન; નકરોત્તિ=કરતો નથી; નલિપ્યતે=લેપાતો નથી.

અનાદિ હોવાથી, નિર્ગુણ હોવાથી, આ પરમાત્મા અવ્યય છે, અને શરીરમાં રહેલો છતાં પણ (કંઈ) કરતો નથી, અને લેપાતો નથી. ૩૧

યથા સર્વગતં સૌક્મ્યાદાકાશં નોપલિપ્યતે ॥

સર્વત્રાવસ્થિતો દેહે તથાત્મા નોપલિપ્યતે ॥ ૩૨ ॥

યથા=જેમ; સર્વગત=સર્વત્રવ્યાપક; સૌક્મ્યાત્=સૂક્ષ્મ હોવાથી; આકાશ=આકાશ; નોપલિપ્યતે=લેપાતું નથી. સર્વત્ર=સર્વત્ર; અવસ્થિત:=રહેલો; દેહે=દેહમાં; તથા=તેમ; આત્મા=આત્મા; નોપલિપ્યતે=લેપાતો નથી.

જેમ સર્વત્ર વ્યાપક આકાશ સૂક્ષ્મ હોવાથી લેપાતું નથી, તેમ દેહમાં સર્વત્ર રહેલો આત્મા લેપાતો નથી. ૩૨

યથા પ્રકાશયત્યેકઃ કૃત્સ્નં લોકમિમં રવિઃ ॥

ક્ષેત્રં ક્ષેત્રી તથા કૃત્સ્નં પ્રકાશયતિ ભારત ॥ ૩૩ ॥

યથા=જેમ; પ્રકાશયતિ=પ્રકાશ કરે છે; એકઃ=એક; કૃત્સ્નં=સર્વ; લોક=લોકને; ઇમ=આ; રવિઃ=સૂર્ય; ક્ષેત્રં-શરીરને; ક્ષેત્રી=ક્ષેત્રજ-આત્મા; તથા=તેમ; કૃત્સ્ન=સર્વ; પ્રકાશયતિ=પ્રકાશે છે; ભારત=હે ભારત-અર્જુન,

જેમ એક સૂર્ય આ સર્વ લોકને પ્રકાશ કરે છે, તેમ હે અર્જુન ! સર્વ શરીરને ક્ષેત્રજ આત્મા પ્રકાશે છે. ૩૩

ક્ષેત્ર ક્ષેત્રજયોરેવમન્તરં જ્ઞાનચક્ષુષા ॥

ભૂતપ્રકૃતિમોક્ષં ચ યે વિદુર્યાન્તિ તે પરમ્ ॥ ૩૪ ॥

ક્ષેત્રક્ષેત્રજયોઃ [ક્ષેત્રસ્ય ચ ક્ષેત્રજસ્ય ચ]=ક્ષેત્ર ક્ષેત્રજના; એવમ્=આ રીતે, અન્તરં=તદ્વિવતને, જ્ઞાનચક્ષુષા [જ્ઞાનસ્ય ચક્ષુષા]=જ્ઞાનરૂપી આંખોવડે, ભૂતપ્રકૃતિમોક્ષં (ભૂતાનામ્ પ્રકૃતેઃ મોક્ષમ્)=ભૂતો પ્રકૃતિમાથી

છૂટાં થાય છે; ચ=અને; યે=જેઓ; વિદુઃ=જાણે છે; યાંતિ=પામે છે; તૈ=તે; પરમ્=કૈવલ્યને,

જેઓ આ રીતે ક્ષેત્ર ક્ષેત્રજ્ઞના તદ્વાવતને અને ભૂતો પ્રકૃતિમાંથી છૂટા થાય છે, તેને જ્ઞાન ચક્ષુવડે જાણે છે, તે કૈવલ્યને પામે છે ૩૪

અધ્યાય તેરમો સંપૂર્ણ.

चतुर्दशोऽध्यायः ॥

અધ્યાય ચૌદમો.

गुणत्रय विभाग योगः॥ त्राणुगुणना विभा-

ગનો યોગ.

श्री कृष्ण उवाच ॥

શ્રીકૃષ્ણ ઔવાચ—

परं भूयः प्रवक्ष्यामि ज्ञानानां ज्ञानमुत्तमम् ॥

यज्ज्ञात्वा मुनयः सर्वे परां सिद्धिमितो गताः ॥ १ ॥

પરમ્=પરમ; ભૂયઃ=ફરીથી; પ્રવક્ષ્યામિ=હું કહીશ; જ્ઞાનાનામ્=જ્ઞાનોમાં; જ્ઞાન=જ્ઞાન; ઉત્તમં=ઉત્તમ; યત્=જેને; જ્ઞાત્વા=જાણીને; મુનયઃ=મુનિયો; સર્વે=સર્વ; પરમ્=પરમ; સિદ્ધિમ્=સિદ્ધિને; તતઃ=અહિંથી; ગતાઃ=પામ્યા છે.

શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા—જ્ઞાનોમાં પરમ અને ઉત્તમ જ્ઞાન કરીથી હું કહીશ, જેને જાણીને સર્વ મુનિયો અહિંથી (છુટીને) પરમ સિદ્ધિને પામ્યા છે. ૧

इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम साधर्म्यमागताः ॥

सर्गेऽपि नोपजायन्ते प्रलये न व्यथन्ति च ॥ २ ॥

इदम्=આ; જ્ઞાન=જ્ઞાનનો; ઉપાશ્રિત્ય=આશ્રય કરીને. મમ=મારા; સાધર્મ્યમ્=સ્વરૂપને, આગતાઃ=પામેલા; સર્ગે=સૃષ્ટિ સમયમાં. અવિ=પણ; નોપજાયન્તે=જન્મતા નથી; પ્રલયે=પ્રલય કાળમાં; ન વ્યથન્તિ=લય પામતા નથી; ચ=અને;

આ જ્ઞાનનો આશ્રય કરીને મારા સ્વરૂપને પામેલા (પુરૂષો) સૃષ્ટિ સમયમાં જન્મતા નથી, અને પ્રલય કાળમાં લય પામતા નથી. ૨

मम योनिर्महद्ब्रह्म तस्मिन् गर्भे दधाम्यहम् ॥

संभवः सर्वभूतानां ततो भवति भारत ॥ ३ ॥

મમ=મારી; યોનિઃ=યોનિ; મહત્બ્રહ્મ=મહત્ બ્રહ્મ; તસ્મિન્=તેમાં; ગર્ભમ્=ગર્ભ; દધામિ=મૂકું છું; અહં=હું; સંભવઃ=ઉત્પત્તિ; સર્વભૂતાનામ્=સર્વભૂતોની; તતઃ=તેનાથી; ભવતિ=થાય છે; ભારત=હે અર્જુન.

મારી યોનિ મહત્ બ્રહ્મ છે, તેમાં હું ગર્ભ મૂકું છું હે અર્જુન ! તેનાથી સર્વ ભૂતોની ઉત્પત્તિ થાય છે. ૩

सर्वयोनिषु कौंतेय मूर्तयः संभवन्ति याः ॥

तासां ब्रह्म महद्योनिरहं बीजप्रदः पिता ॥ ४ ॥

સર્વયોનિષુ (સર્વાસુ યોનિષુ)=સર્વ યોનિયોમાં કૌતેય=હે કૌતેય-
અર્જુન; મૂર્તયઃ=શરીરો, સમવતિ=ઉત્પન્ન થાય છે, યાઃ=જે, તાસામ્=
તેઓનું; બ્રહ્મ=બ્રહ્મ મહત્=મહત્ યોનિ.=જન્મ સ્થાન, અહં=હું;
बीजप्रदः (बीजम् प्रददाति इति)=ખીજ નાખનાર; पिता=પિતા.

સર્વ યોનિયોમાં હે અર્જુન ! જે શરીરો ઉત્પન્ન
થાય છે, તેઓનું જન્મ સ્થાન બ્રહ્મ છે, ને હું ખીજ નાખ-
નાર પિતા છું. ૪

सत्त्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृतिसंभवाः ॥

निबध्नन्ति महाबाहो देहे देहिनमव्ययम् ॥ ૫ ॥

સત્ત્વ=સત્ત્વ; રજઃ=રજઃ; તમ=તમ; इति=એવા, ગુણા=ગુણો;
प्रकृतिसंभवाः (प्रकृतेः संभवः येषाम् स)=પ્રકૃતિથી ઉપજેલા;
निबध्नन्ति=બાંધે છે; महाबाहो=હે અર્જુન, देहे=દેહમાં, देहिन=જીવાત્માને;
अव्ययं=અવ્યયી.

પ્રકૃતિથી ઉપજેલા સત્ત્વ, રજઃ, તમ એવા ગુણો હે
અર્જુન ! અવ્યયી જીવાત્માને દેહમાં બાંધે છે. ૫

तत्र सत्त्वं निर्मलत्वात्प्रकाशकमनामयम् ॥

सुखसंगेन बध्नाति ज्ञानसंगेन चानघ ॥ ૬ ॥

તત્ર=તેમાં; સત્ત્વં=સત્ત્વગુણ; निर्मलत्वात्=નિર્મળપણથી; प्रका-
शकं=પ્રકાશક; अनामयं=દુઃખથી રહિત; सुखसंगेन [सुखस्य संगेन]=
સુખના સંગવડે; बध्नाति=બાંધે છે; ज्ञानसंगेन (ज्ञानस्य संगेन)=
જ્ઞાનના સંગવડે; च=અને; अनघ=હે નિષ્પાપ-અર્જુન.

હે અર્જુન ! તેમાં નિર્મળપણથી પ્રકાશક અને દુઃખથી રહિત, સત્વગુણ સુખસંગવડે અને જ્ઞાનસંગવડે જીવાત્માને) બાંધે છે. ૬

રજો રાગાત્મકં વિદ્ધિ તૃષ્ણાસંગસમુદ્ભવન્ ॥

તન્નિવધ્નાતિ કૌંતેય કર્મસંગેન દેહિનમ્ ॥ ૭ ॥

રજઃ=રજોગુણ, રાગાત્મક (રાગઃ આત્મા यस્ય તત્)=રાગરૂપ; વિદ્ધિ=જાણ; તૃષ્ણાસંગસમુદ્ભવ (તૃષ્ણા ચ આસંગઃ ચ તયોઃ સમુદ્ભવઃ યસ્માત્ તત્)=તૃષ્ણા અને આસંગને ઉત્પન્ન કરનાર, તત્=તે-રજોગુણ; નિવધ્નાતિ=બાંધે છે, કૌંતેય=હે અર્જુન, કર્મસંગેન (કર્મણઃ સંગેન)=કર્મ સંગવડે; દેહિન=જીવાત્માને,

રજોગુણને રાગરૂપ, તૃષ્ણા અને આસંગને ઉત્પન્ન કરનાર જાણ, હે અર્જુન ! તે-રજોગુણ-જીવાત્માને કર્મસંગવડે બાંધે છે. ૭

તમસ્ત્વજ્ઞાનજં વિદ્ધિ મોહનં સર્વદેહિનામ્ ॥

પ્રમાદાલસ્યનિદ્રાભિસ્તન્નિવધ્નાતિ ભારત ॥ ૮ ॥

તમઃ=તમોગુણને; તુ=વળી, અજ્ઞાનજં (અજ્ઞાનાત્ જાતં)=અજ્ઞાનથી થયેલો; વિદ્ધિ=જાણ; મોહન=મોહ ઉત્પન્ન કરનાર; સર્વદેહિનામ્ (સર્વેષામ્ દેહિનામ્)=સર્વ જીવોને; પ્રમાદાલસ્યનિદ્રાભિ. (પ્રમાદેન ચ આલસ્યેન ચ નિદ્રયાચ)=પ્રમાદ આળસ અને નિદ્રાવડે; તત્=તે-તમોગુણ; નિવધ્નાતિ=બાંધે છે, ભારત=હે ભારત-અર્જુન.

વળી તમોગુણને સર્વ જીવોને મોહ ઉત્પન્ન કરનાર

તથા અજ્ઞાનથી થયેલો જાણ, તે તમેગુણ હે અર્જુન !
પ્રમાદ, આળસ અને નિદ્રાવડે (જીવાત્માને) બાંધે છે. ૮

सत्त्वं सुखे संजयति रजः कर्मणि भारत ॥

ज्ञानमावृत्य तु तमः प्रमादे संजयत्युत ॥ ९ ॥

સત્ત્વ=સત્વગુણ; સુખે=સુખમાં; સંજયતિ=જોડે છે; રજઃ=રજોગુણ;
કર્મણિ=કર્મમાં; ભારત=હે અર્જુન; જ્ઞાનં=જ્ઞાનને; આવૃત્ય=ઢાંકીને; તુ=તો;
તમઃ=તમેગુણ; પ્રમાદે=પ્રમાદમાં; સંજયતિ=જોડે છે; ઉત=જ.

હે અર્જુન ! સત્વગુણ સુખમાં જોડે છે, રજોગુણ
કર્મમાં જોડે છે, અને તમેગુણ તો જ્ઞાનને ઢાંકીને પ્રમાદ-
માંજ જોડે છે. ૯

रजस्तमश्चाभिभूय सत्त्वम् भवति भारत ॥

रजः सत्त्वं तमश्चैव तमः सत्त्वं रजस्तथा ॥ १० ॥

રજઃ=રજોગુણ; તમઃ=તમેગુણ; ચ=અને; અભિભૂય=હઠાવીને;
સત્ત્વ=સત્વગુણ, ભવતિ=થાય છે; ભારત=હે ભારત=અર્જુન; રજઃ=
રજોગુણ; સત્ત્વં=સત્વગુણ; તમઃ=તમેગુણ; ચ=અને; એવ=એ પ્રમાણે;
તમઃ=તમેગુણ; સત્ત્વં=સત્વગુણ; રજઃ=રજોગુણ, તથા=તથા.

હે અર્જુન ! રજોગુણ અને તમેગુણને હઠાવીને
સત્વગુણ થાય છે, અને એ પ્રમાણે સત્વગુણ અને તમે-
ગુણને હઠાવીને રજોગુણ, તથા સત્વગુણ અને રજોગુણને
હઠાવીને તમેગુણ થાય છે. ૧૦

સર્વદ્વારેષુ દેહેઽસ્મિન્પ્રકાશ ઉપજાયતે ॥

જ્ઞાનં યદા તદા વિદ્યાદ્વિવૃદ્ધં સત્ત્વમિત્યુત ॥ ૧૧ ॥

સર્વદ્વારેષુ (સર્વેષુ દ્વારેષુ)=સર્વ દારોમાં, દેહે=દેહમાં, અસ્મિ આ; પ્રકાશઃ=પ્રકાશ; ઉપજાયતે=ઉત્પન્ન થાય; જ્ઞાનં=જ્ઞાનરૂપ; ય જ્યારે; તદા=ત્યારે; વિદ્યાત્=બાણુવું, વિવૃદ્ધ=વૃદ્ધિ પામેલો છે; સત્ત્વગુણ; इति=એમ; ઉત=જ.

આ દેહમાં સર્વ દારોમાં જ્યારે જ્ઞાનરૂપ પ્રકાશ ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે સત્ત્વગુણજ વૃદ્ધિ પામેલો છે એ બાણુવું. ૧૧

લોભઃ પ્રવૃત્તિરારંભ કર્મણામશમઃ સ્પૃહા ॥

રજસ્યેત્તાનિ જાયંતે વિવૃદ્ધે ભરતર્ષભ ॥ ૧૨ ॥

લોભઃ=લોભ; વૃત્તિઃપ્રવૃત્તિ; આરંભઃ=આરંભ, કર્મણામ્=કર્મ અશમઃ=અશાંતિ; સ્પૃહા=ઇચ્છા; રજસિ=રજોગુણની; એત્તાનિ=આ જ જાયંતે=થાય છે; વિવૃદ્ધે=વૃદ્ધિ થયે; ભરતર્ષભ=હે ભરતર્ષભ-અર્જુન

હે અર્જુન ! લોભ, પ્રવૃત્તિ, કર્મનો આરંભ, અશાંતિ અને ઇચ્છા, આ બધાં રજોગુણની વૃદ્ધિ થયે છે. ૧૨

અપ્રકાશોઽપ્રવૃત્તિશ્ચ પ્રમાદો મોહ એવ ચ ॥

તમસ્યેઽત્તાનિ જાયન્તે વિવૃદ્ધે કુરુનન્દન ॥ ૧૩ ॥

અપ્રકાશઃ=અવિવેક; અપ્રવૃત્તિઃ=નિરૂઢમીપણું; ચ=અને; પ્રમાદઃ પ્રમાદ; મોહઃ=મોહ; એવ=જ; ચ=અને; તમસિ=તમોગુણની; એતા

આ; જાયતે=ઉત્પન્ન થાય છે; વિવૃદ્ધે=વૃદ્ધિમાં; કુરુનંદન=હે અર્જુન,
અવિવેક, નિરુદ્ધમીપણું, પ્રમાદ અને મોહ આ
(ચિન્હો) હે અર્જુન! તમોગુણની વૃદ્ધિમાં ઉત્પન્ન
થાય છે. ૧૩

यदा सत्त्वे प्रवृद्धे तु प्रलयं याति देहभृत् ॥

तदोत्तमविदां लोकानमलान्प्रतिपद्यते ॥ ૧૪ ॥

યદા=જ્યારે; સત્ત્વે=સત્વગુણની; પ્રવૃદ્ધે=વૃદ્ધિમાં; તુ=વળી; પ્રલયં=મરણ; યાતિ=પામે છે; દેહમૃત્=જીવ; તદા=ત્યારે; ઉત્તમવિદામ્ (ઉત્તમં વિદાંતિ इति तेषाम्)=ઉત્તમ ઉપાસકના; લોકાન્=લોકોને; અમલાન્=નિર્મળ; પ્રતિપદ્યતે=પામે છે.

વળી જ્યારે સત્વગુણની વૃદ્ધિમાં જીવ મરણ પામે છે,
ત્યારે ઉત્તમ ઉપાસકના નિર્મળ લોકોને પામે છે. ૧૪

रजसि प्रलयं गत्वा कर्मसंगिषु जायते ॥

तथा प्रलीनस्तमसि मूढयोनिषु जायते ॥ ૧૫ ॥

રજસિ=રજ્જેગુણમાં; પ્રલય=મરણ; ગત્વા=પામીને; કર્મસંગિષુ [કર્મણિ સગઃ યેષામ્ તેષુ]=કર્મ સંગીઓમાં; જાયતે=જન્મે છે; તથા=તથા; પ્રલીનઃ=મરનાર; તમસિ=તમોગુણમાં. મૂઢયોનિષુ (મૂઢાનામ યોનિષુ)=મૂઢ યોનિઓમાં; જાયતે=જન્મે છે.

રજ્જેગુણમાં મરણ પામીને (જીવ) કર્મ સંગીઓમાં જન્મે છે. તથા તમોગુણમાં મરનાર મૂઢયોનિયોમાં જન્મે છે. ૧૫

કર્મણઃ સુકૃતસ્યાહુઃ સાત્ત્વિકં નિર્મલં ફલમ્ ॥

રજસસ્તુ ફલં દુઃસ્વપ્નજ્ઞાનં તમસઃ ફલમ્ ॥ ૧૬ ॥

કર્મણઃ=કર્મનું; સુકૃતસ્ય=પુણ્યના; આહુઃ=કહે છે; સાત્ત્વિકમ્=સાત્ત્વિક; નિર્મલં=નિર્મળ-પાપ રહિત; ફલં=ફળ; રજસઃ=રજ્જોગુણનું; દુઃસ્વપ્ન=દુઃખ; જ્ઞાનં=અજ્ઞાન; તમસઃ=તમોગુણનું, ફલ=ફળ,

પુણ્યના કર્મનું ફળ સાત્ત્વિક અને પાપ રહિત છે એમ કહે છે. વળી રજ્જોગુણનું ફળ દુઃખ અને તમોગુણનું ફળ અજ્ઞાન છે. ૧૬

સત્ત્વાત્સંજાયતે જ્ઞાનં રજસો લોભ એવ ચ ॥

પ્રમાદમોહૌ તમસો ભવતોઽજ્ઞાનમેવ ચ ॥ ૧૭ ॥

સત્ત્વાત્=સત્ત્વગુણથી; સંજાયતે=ઉત્પન્ન થાય છે; જ્ઞાન=જ્ઞાન; રજસઃ=રજ્જોગુણથી; લોભ=લોભ; એવચ=તેમજ; પ્રમાદમોહૌ (પ્રમાદઃ ચ મોહઃ ચ)=પ્રમાદ અને મોહ; તમસઃ=તમો ગુણથી; ભવતઃ=થાય છે; અજ્ઞાનં=અજ્ઞાન; એવ=અ; ચ=અને,

સત્ત્વગુણથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. તેમજ રજ્જોગુણથી લોભ અને તમો ગુણથી પ્રમાદ, મોહ અને અજ્ઞાન (ઉત્પન્ન) થાય છે. ૧૭

ઉર્ધ્વં ગચ્છંતિ સત્ત્વસ્થા મધ્યે તિષ્ઠંતિ રાજસાઃ ॥

જઘન્યગુણવૃત્તિસ્થા અધો ગચ્છંતિ તામસાઃ ॥ ૧૮ ॥

ઊર્ધ્વમ્=ઉપરના લોકમાં; ગચ્છંતિ=જાય છે; સત્વસ્થા (સત્વે
સ્થિતાઃ)=સત્વગુણની વૃત્તિવાળા; મધ્યે=મધ્યે ભૃત્યુલોકમાં; તિષ્ઠંતિ=
છે, રાજસાઃ=રજોગુણની વૃત્તિવાળા; જઘન્યગુણવૃત્તિસ્થા [જઘનસ્ય
ગસ્ય વૃત્તૌ સ્થિતાઃ]=કનિષ્ઠ તમોગુણની વૃત્તિમાં રહેલા; અધઃ=નીચે;
ચ્છંતિ=જાય છે; તામસાઃ=તામસો,

સત્વગુણની વૃત્તિવાળા ઉપરના લોકમાં જાય છે, રજો-
ગુણની વૃત્તિવાળા મધ્યે મનુષ્ય લોકમાં રહે છે અને કનિષ્ઠ
તમોગુણની વૃત્તિમાં રહેલા તામસો નીચે જાય છે. ૧૮

नान्यं गुणेभ्यः कर्तारं यदा दृष्टानुपश्यति ॥

गुणेभ्यश्च परं वेत्ति मद्भावं सोऽधिगच्छति ॥ १९ ॥

ન=નથી, અન્યમ્=બીજા; ગુણેભ્યઃ=ગુણથી; કર્તામ્=કર્તાને, યદા=
ત્યારે; દ્રષ્ટા=જોનાર; અનુપશ્યતિ=જુએ છે; ગુણેભ્યઃ=ગુણથી ચ=અને;
સ્મ્=પર; વેત્તિ=જાણે છે; મદ્ભાવમ્ (મમ ભાવં)=મારા ભાવને, સઃ=તે;
અધિગચ્છતિ=પામે છે.

જોનાર જ્યારે ગુણથી બીજા કર્તાને જોતો નથી અને
ગુણથી (આત્માને) પર જાણે છે, તે મારા ભાવને
પામે છે. ૧૯

गुणानेतानतीत्य त्रीन्देही देहसमुद्भवान् ॥

जन्ममृत्यु जरादुःखैर्विमुक्तोऽमृतमश्नुते ॥ २० ॥

ગુણાન્=ગુણોનો; એતાન્=આ; અતીત્ય=ત્યાગ કરીને; ત્રીન્=ત્રણ;
દેહી=જીવાત્મા; દેહસમુદ્ભવાન્ (દેહાત્ સમુદ્ભવઃ યેષામ્ તાન્)=દેહને

ઉત્પન્ન કરનારા; જન્મમૃત્યુજરાદુઃસૈઃ (જન્મનઃ ચ મૃત્યોઃ ચ જરાયા. ચ દુઃસૈઃ)=જન્મ મૃત્યુ અને ધડપણનાં દુઃખોવડે; વિમુક્તઃ=મુક્ત થયેલો; અમૃતમૂ=અમૃતને; અશ્રુતે=ભોગવે છે.

દેહને ઉત્પન્ન કરનારા આ ત્રણ ગુણોનો ત્યાગ કરીને જન્મ, મૃત્યુ અને ધડપણનાં દુઃખોથી મુક્ત થયેલો જીવાત્મા અમૃતને ભોગવે છે. (મોક્ષ પામે છે.) ૨૦

અર્જુન ઉવાચ ॥

અર્જુન બોલ્યા—

કૈલિંગૈસ્ત્રીન્ગુણાનેતાનતીતો ભવતિ પ્રમો ॥

કિમાચારઃ કથં ચૈતાંસ્ત્રીન્ગુણાનતિવર્તતે ॥ ૨૧ ॥

કૈઃ=કયાં, લિંગૈઃ=ચિ-હોવડે-લક્ષણવાળો; ત્રીન્=ત્રણ; ગુણાન્=ગુણોને, એતાન્=આ; અતીતઃ=તરનાર પુરૂષ; ભવતિ=હોય છે; પ્રમો=હે પ્રભુ-શ્રી કૃષ્ણ; કિમાચારઃ=કેવા આચારવાળો; કથમ્=કેવી રીતે; ચ=અને, એતાન્=આ; ત્રીન્=ત્રણ; ગુણાન્=ગુણોને, અતિવર્તતે=તરી જાય છે.

અર્જુન બોલ્યા—હે શ્રી કૃષ્ણ ! આ ત્રણ ગુણોને તરનાર પુરૂષ કયાં લક્ષણવાળો અને કેવા આચારવાળો હોય છે ? અને આ ત્રણ ગુણોને કેવી રીતે તરી જાય છે ? ૨૧

શ્રી કૃષ્ણ ઉવાચ ॥

શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા—

પ્રકાશં ચ પ્રવૃત્તિં ચ મોહમેવ ચ પાંડવ ॥

ન દ્વેષિ સંવૃત્તાનિ ન નિવૃત્તાનિ કાંક્ષતિ ॥ ૨૨ ॥

પ્રકાશમ્=પ્રકાશને; ચ=અને; પ્રવૃત્તિમ્=પ્રવૃત્તિ; ચ=અને; મોહમ્=મોહને; એવ=જ; ચ=અને; પાદ્મ=હે પાંડવ-અર્જુન, નદ્વેષ્ટિ=દ્વેષ કરતો નથી; સંપ્રવૃત્તાનિ=પ્રવર્તેલા, ન=નથી; નિવૃત્તાનિ=શમી ગયલા; કાક્ષતિ=ધ્વિષ્ટા કરે છે;

પ્રકાશને પ્રવૃત્તિને અને મોહને પ્રવર્તેલાં જોઈ, હે અર્જુન ! દ્વેષ કરતો નથી, અને શમી ગયલાં જોઈ ધ્વિષ્ટા કરતો નથી. ૨૨

ઉદાસીનવદાસીનો ગુણૈર્યો ન વિચાલ્યતે ॥

ગુણા વર્તતન્ત્રિત્યેવ યોઽવતિષ્ઠતિ નેગતે ॥ ૨૩ ॥

ઉદાસીનવત્=ઉદાસીનની પેઠે, આસીનઃ=રહીને; ગુણૈઃ=ગુણોવડે; યઃ=જે; નવિચાલ્યતે=ચળતો નથી, ગુણાઃ=ગુણો. વર્તન્તે=વર્તે છે; ઇતિ=એમ માની; એવ=જ; યઃ=જે, અવતિષ્ઠતિ=સ્થિર રહે છે; નેગતે=ચળતો નથી.

ઉદાસીનની પેઠે રહીને જે ગુણોવડે ચળતો નથી, અને ગુણોજ (પોત પોતાના કાર્યમાં) વર્તે છે, એમ માની જે સ્થિર રહે છે, તથા ચળતો નથી. (તે ગુણાતીત કહેવાય છે.) ૨૩

સમદુઃખસુખઃ સ્વસ્થઃ સમલોષ્ટાશ્મકાંચનઃ ॥

તુલ્યપ્રિયાપ્રિયો ધીરસ્તુલ્યનિંદાત્મસંસ્તુતિઃ ॥ ૨૪ ॥

સમદુઃખસુખઃ (સમમ્ દુઃખમ્ ચ સુખમ્ ચ યસ્મૈસઃ)=સુખ દુઃખમાં સમાન; સ્વસ્થઃ (સ્વાત્મનિ સ્થિતઃ)=સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિત;

સમલોષ્ટાશ્મકાંચનઃ (સમઃ લોષ્ટઃ અશ્મા ચ કાંચન ચ યસ્મૈ સઃ)=ઢેકું
પત્થર અને સોનું સરખાં; તુલ્યપ્રિયાપ્રિયઃ [તુલ્યઃ પ્રિયઃ ચ અપ્રિયઃ
ચ યસ્મૈ સઃ]=પ્રિય અને અપ્રિય સરખાં; ધીરઃ=ધીર; તુલ્યનિદાત્મ-
સંસ્તુતિઃ (તુલ્યા નિદા ચ આત્મનઃ સંસ્તુતિઃ ચ યસ્મૈ સઃ)=પોતાની
નંદા અને સ્તુતિ સરખાં;

જેને સુખદુઃખ સમાન છે, સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિત છે, ઢેકું,
પત્થર અને સોનું સરખાં છે. જેને પ્રિય અને અપ્રિય
સરખાં છે, જે ધીર છે, પોતાની નિંદા અને સ્તુતિ સરખાં
છે. (તે ગુણાતીત કહેવાય છે.) ૨૪

માનાપમાનયોસ્તુલ્યસ્તુલ્યો મિત્રારિપક્ષયોઃ ॥

સર્વારંભપરિત્યાગી ગુણાતીતઃ સ ઉચ્યતે ॥ ૨૫ ॥

માનાપમાનયોઃ (માને ચ અપમાને ચ)=માનમાં અને અપમાનમાં
તુલ્યઃ=સમાન; તુલ્યઃ=સમાન, મિત્રારિપક્ષયોઃ (મિત્રસ્ય ચ અરેઃ ચ
પક્ષયોઃ)=મિત્રના અને શત્રુના પક્ષમાં. સર્વારંભપરિત્યાગી [સર્વેષામ્
આરંભાણામ્ પરિત્યાગી]=સર્વ આરંભો જેણે તથા દીધા છે એવો;
ગુણાતીતઃ (ગુણાન્ અતીતઃ)=ગુણોથી અતીત; સઃ=તે; ઉચ્યતે=કહે-
વાય છે.

માનમાં અને અપમાનમાં સમાન, મિત્રના અને
શત્રુના પક્ષમાં સમાન, તથા સર્વ આરંભો જેણે તથા
દીધા છે, એવો-પુરૂષ-તે ગુણાતીત કહેવાય છે. ૨૫

માં ચ યોઽવ્યભિચારેણ ભક્તિયોગેન સેવતે ॥

સ ગુણાન્સમતીત્યૈતાન્બ્રહ્મભૂતાય કલ્પતે ॥ ૨૬ ॥

મામ્=મને; ચ=અને; યઃ=જે; અવ્યયિચારેણ=અનન્ય; મક્તિયોગેન (મક્ત્યાઃ યોગેન)=ભક્તિયોગવડે; સેવતે=સેવે છે; સ્તઃ=તે; ગુણાન્=ગુણોને; સમતીત્ય=તરીને; એતાન્=આ; બ્રહ્મભૂયાય (બ્રહ્મણઃ ભૂયાય) બ્રહ્મ ભાવને યોગ્ય; કલ્પતે=થાય છે.

અને મને જે અનન્ય ભક્તિયોગવડે સેવે છે, તે આ ગુણોને તરીને બ્રહ્મભાવને (મોક્ષને) યોગ્ય થાય છે. ૨૬

ब्रह्मणो हि प्रतिष्ठाहममृतस्याव्ययस्य च ॥

शाश्वतस्य च धर्मस्य सुखस्यैकांतिकस्य च ॥ २७ ॥

બ્રહ્મણઃ=બ્રહ્મનું; હિ=કેમકે; પ્રતિષ્ઠા=આશ્રયસ્થાન; અહમ્=હું; અમૃતસ્ય=અમૃતનું; અવ્યયસ્ય=અવ્યયનું; ચ=અને; શાશ્વતસ્ય=શાશ્વતરૂપનું; ચ=તથા; ધર્મસ્ય=ધર્મનું; સુખસ્ય=સુખનું; એકાંતિકસ્ય=એકાંતિકનું; ચ=અને;

કેમકે, અમૃતનું અને અવ્યયનું, તથા શાશ્વતરૂપ ધર્મનું, અને એકાંતિક સુખરૂપ બ્રહ્મનું આશ્રયસ્થાન હું છું. ૨૭

अध्याय त्रैदशो संपूर्णः.

પંચદશોઽધ્યાયઃ ॥

અધ્યાય પંદરમો.

પુરુષોત્તમ યોગઃ॥

પુરુષોત્તમ યોગ.

શ્રી કૃષ્ણ ઉવાચ ॥

શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા—

ઉર્ધ્વમૂલમધઃશાખમશ્વત્થં પ્રાહુરવ્યયમ્ ॥

છંદાંસિ યસ્ય પર્ણાનિ યસ્તં વેદ સ વેદવિત્ ॥ ૧ ॥

ઉર્ધ્વમૂલમ્ [ઉર્ધ્વમ્ મૂલ યસ્યતં]=ઉપર મૂળવાળા; અધઃશાખમ્ (અધઃ શાક્ષાઃ યસ્યત)=નીચી ડાળીવાળા; અશ્વત્થં=પીપળાને; પ્રાહુઃ=કહે છે; અવ્યયમ્=અવ્યય, છંદાંસિ=વેદ યસ્ય=જેનાં; પર્ણાનિ=પાંદડાં; યઃ=જે, તમ્=તેને, વેદ=જાણે છે; સઃ=તે, વેદવિત્=વેદ જાણનાર;

શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા—ઉપર મૂળવાળા, નીચી ડાળીવાળા, પીપળાને અવ્યય કહે છે, જેનાં પાંદડાં વેદ છે, તેને જે જાણે છે, તે વેદ જાણનાર છે. ૧

અધશ્ચોર્ધ્વં પ્રસૂતાસ્તસ્ય શાખા

ગુણપ્રવૃદ્ધા વિષયપ્રવાહાઃ ॥

અધશ્ચ મૂલ્યાન્યનુસંતતાનિ

કર્માનુબન્ધીનિ મનુષ્ય લોકે ॥ ૨ ॥

અધઃ=નીચે, ચ=અને; ઉર્ધ્વમ્=ઉપર, પ્રસૂતા =પ્રસરેલી છે, તસ્ય=તેની; શાક્ષાઃ=ડાળીઓ; ગુણપ્રવૃદ્ધા. (ગુણૈઃ પ્રવૃદ્ધા)=ગુણોથી અત્યંત વધેલી; વિષયપ્રવાહાઃ (વિષયાઃ પ્રવાહાઃ યાસામ્ તાઃ)=વિષયોરૂપી

ટીશીઓવાળી; અધઃ=નીચે; ચ=અને; મૂલાનિ=મૂળો; અનુસતતાનિ= પ્રસરેલાં છે; કર્માનુવન્ધીનિ (કર્મ અનુષ્ઠાનઃ યેષામ તાનિ)=કર્મના અનુષ્ઠાનવાળી; મનુષ્યલોકે (મનુષ્યાણામ્ લોકે)=મનુષ્ય લોકમાં.

તેની ડાળીઓ નીચે અને ઉપર પ્રસરેલી છે, શુભ્રાથી અત્યંત વધેલી છે, વિષયરૂપી ટીશીઓવાળી છે, અને તેનાં કર્મના અનુષ્ઠાનવાળાં મૂળો મનુષ્ય લોકમાં નીચે પ્રસરેલાં છે. ૨

ન રુપમસ્યેહ તથોપલભ્યતે

નાન્તો ન ચાદિર્ન ચ સંપતિષ્ઠા ॥

અશ્વત્થમેનં સુવિરુદ્ધમૂલ—

મસંગશસ્ત્રેણ દૃઢેન છિત્ત્વા ॥ ૩ ॥

ન=નથી; રુપમ્=રૂપ, અસ્ય=આતું-સંસાર વૃક્ષતું; ઇંહ=અહિં- આલોકમાં; તથા=તેવું; ઉપલભ્યતે=પમાય છે; ન અંતઃ=અંત નથી; ન= નથી; ચ=અને; આદિઃ=આદિ; ન=નથી; ચ=અને; સંપતિષ્ઠા=મધ્ય; અશ્વત્થમ્=પીંપળાને; એનં=આ; સુવિરુદ્ધમૂલમ્ (સુવિરુદ્ધાનિ મૂલાનિ યસ્ય તમ્)=અત્યંત દૃઢ મૂળોવાળા; અસંગશસ્ત્રેણ [અસંગસ્ય શસ્ત્રેણ]=વૈરાગ્યરૂપ શસ્ત્રવડે; દૃઢેન=દૃઢ; છિત્ત્વા=કાપી?

આ સંસારવૃક્ષતું તેવું રૂપ, આ લોકમાં પમાતું નથી આનો અંત નથી, આદિ નથી, અને મધ્ય નથી, અત્યંત દૃઢ મૂળોવાળા આ પીંપળાને દૃઢ વૈરાગ્યરૂપ શસ્ત્રવડે કાપીને—૩

તતઃ પદં તત્પરિમાર્ગિતન્યં

યસ્મિન્ગતા વ નિવર્તન્તિ ભૂયઃ ॥

તમેવ ચાદ્યં પુરુષં પ્રપદ્યે

યતઃ પ્રવૃત્તિઃ પ્રસૂતા પુરાણી ॥ ૪ ॥

તતઃ=પછી; પદમ્=પદ; તત્=તે; પરિમાર્ગિતવ્યમ્=ખોળવું; યસ્મિન્=જેમાં; ગતાઃ=ગયલા; નિવર્તન્તિ=પાછા આવતા નથી; ભૂયઃ=ફરીને; તમ્=તે; એવ=જ; ચ=અને; આદ્યમ્=આદિ; પુરુષં=પુરુષને; પ્રપદ્યે=હું શરણુ છું; યતઃ=જેનાથી; પ્રવૃત્તિઃ=પ્રવૃત્તિ; પ્રસૂતા=પ્રસરેલી છે; પુરાણી=પુરાણી;

પછી જેમાં ગયલા ફરીને પાછા આવતા નથી, તે પદ ખોળવું. જેનાથી પુરાણી પ્રવૃત્તિ પ્રસરેલી છે, તેજ આદિ પુરુષને હું શરણુ છું. ૪

નિર્માનમોહા જિતસંગદોષા

અધ્યાત્મનિત્યા વિનિવૃત્તકામાઃ ॥

દ્વંદ્વૈર્વિમુક્તાઃ સુખદુઃસ્વસંજ્ઞૈ

ર્ગચ્છંત્યમૂઢાઃ પદમવ્યયં તત્ ॥ ૫ ॥

નિર્માનમોહા (માનઃ ચ મોહઃ ચ નિર્ગતૌ યેભ્યઃ તે)=માન અને મોહ રહિત; જિતસંગદોષાઃ (જિતૌઃ સંગસ્ય દોષાઃ યૈઃ તે)=સંગ દોષ જીતેલા; અધ્યાત્મનિત્યાઃ (અધ્યાત્મનિ નિત્યાઃ)=આત્મ સ્વરૂપના વિચારમાં લાગેલા; વિનિવૃત્તકામાઃ (વિનિવૃત્તાઃ કામાઃ યેષામ્ તે)=કામનાઓથી નિવૃત્ત થયેલા; દ્વંદ્વૈઃ=દ્વંદ્વથી; વિમુક્તાઃ=મુક્ત; સુખદુઃસ્વસંજ્ઞઃ

[સુખમ ચ દુઃખમ્ ચ સંજ્ઞાયેષામ્ તૈઃ]=સુખ દુઃખની સંજ્ઞાવાળાઃ
ગચ્છંતિ=પામે છે; અમૃતાઃ=વિદ્વાનો; પદમ્=પદને; અવ્યયં=અવ્યય;
તત્=તે;

માન મોહ રહિત, સંગદોષ જીતેલા, આત્મસ્વરૂપના
વિચારમાં લાગેલા, કામનાઓથી નિવૃત્ત થયેલા, અને સુખ
દુઃખની સંજ્ઞાવાળા, દ્વંદ્વોથી મુક્ત, તે વિદ્વાનો અવ્યય
પદને પામે છે. ૫

ન તદ્ભાસયતે સૂર્યો ન શશાંકો ન પાવકઃ ॥

યદ્ગત્વા ન નિવર્તન્તે તદ્ધામ પરમં મમ ॥ ૬ ॥

ન=નથી; તત્=તેને-તે પદને; ભાસયતે=પ્રકાશે છે; સૂર્યઃ=સૂર્ય;
ન=નથી; શશાંક=ચંદ્ર; ન=નથી; પાવકઃ=અગ્નિ; યત્=જેને; ગત્વા=
પામીને; નનિવર્તન્તે=પાછા આવતા નથી; તત્=તે; ધામ=ધામ; પરમમ્=
પરમ; મમ=મારું;

તે પદને સૂર્ય પ્રકાશતો નથી, ચંદ્ર (પ્રકાશતો)
નથી, અગ્નિ (પ્રકાશતો) નથી; જેને પામીને (જાનીઓ)
પાછા આવતા નથી, તે મારું પરમ ધામ છે. ૬

મમંવાંશો જીવલોકે જીવભૂતઃ સનાતનઃ ॥

મનઃષ્ટાનીદ્રિયાણિ પ્રકૃતિસ્થાનિ કર્ષતિ ॥ ૭ ॥

મમ=મારો; એવ=જે, અંશઃ=અંશ; જીવલોકે=(જીવાનામ્ લોકે)=
જીવલોકમાં-સંસારમાં; જીવભૂતઃ=જીવભૂત; સનાતનઃ=સનાતન; મનઃષ્ટાનિ
[મનઃ ષષ્ટમ્ એષામ્ તાનિ]=મન જેમાં છું છે એવી; ઇન્દ્રિયાણિ=

ઇન્દ્રિયોને; પ્રકૃતિસ્થાનિ (પ્રકૃતૌ સ્થિતાનિ)=પ્રકૃતિમાં રહેલી; કર્ષતિ= ખેંચે છે.

સંસારમાં જીવભૂત મારોજ સનાતન અશ, મન જેમાં છર્દુ છે એવી, પ્રકૃતિમાં રહેલી ઇન્દ્રિયોને ખેંચે છે. ૭

શરીરં યદવાપ્નોતિ યચ્છાપ્યુત્ક્રામતીશ્વરઃ ॥

ગૃહિત્વૈતાનિ સંયાતિ વાયુર્ગંધાનિવાશયાત્ ॥ ૮ ॥

શરીરમ્=શરીરને; યત્=જ્યારે; અવાપ્નોતિ=પામે છે; યત્=જ્યારે; ચ=અને, અપિ=પણ; વત્ક્રામતિ=નીકળે છે; ઈશ્વરઃ=જીવાત્મા; ગૃહિત્વા= લેધને, ઇત્યાનિ=એમને-ઇન્દ્રિય મન વિગેરેને; સંયાતિ=જાય છે; વાયુઃ= વાયુ, ગંધાન્=ગંધને; ઇવ=જેમ; આશયાત્=કૂલોમાંથી.

જ્યારે જીવાત્મા શરીરને પામે છે. અને જ્યારે (શરીરને છોડીને) જાય છે, ત્યારે કૂલોમાંથી ગંધ (લેધને) વાયુ જેમ જાય છે. તેમ એ-જીવાત્મા-ઇન્દ્રિયો, મન વિગેરેને લઈને જાય છે. ૮

શ્રોત્રં ચક્ષુઃ સ્પર્શનં ચ રસનં પ્રાણમેવ ચ ॥

અધિષ્ઠાય મનશ્ચાયં વિષયાનુપસેવતે ॥ ૯ ॥

શ્રોતમ્=કાન; ચક્ષુઃ=આંખ; સ્પર્શનં=ચામડી; ચ=અને; રસનં=જીભ; પ્રાણ=નાક; એવ=જ; ચ=અને; અધિષ્ઠાય=આશ્રય કરીને; મનઃ=મનનો; ચ=અને; અયં=આ-જીવાત્મા; વિષયાન્=વિષયોને; અપસેવતે=ભોગવે છે.

કાન, આંખ, ચામડી, જીભ, નાક અને મનનો આશ્રય કરીને, આ-જીવાત્મા-વિષયોને ભોગવે છે. ૯.

ઉત્ક્રામન્તં સ્થિતં વાપિ મુંજાનં વા ગુણાન્વિતમ્ ॥

વિમૂઢા નાનુપશ્યન્તિ પશ્યન્તિ જ્ઞાનચક્ષુષઃ ॥ ૧૦ ॥

ઉત્ક્રામન્તં=બહાર નીકળતા; સ્થિતં=રહેલા; વા=અથવા; અપિ=પણ; મુંજાનં=ભોગવનારા; વા=અથવા; ગુણાન્વિતમ્ (ગુણૈઃ અન્વિતં)=ગુણોથી વીંટળાયેલા; વિમૂઢા=મૂઢો; ન અનુપશ્યન્તિ=દેખતા નથી; પશ્યન્તિ=દેખે છે; જ્ઞાનચક્ષુષઃ [જ્ઞાનમ્ ચક્ષુઃ યેષામ્ તે]=જ્ઞાનરૂપી આંખવાળા.

બહાર નીકળતા, અથવા રહેલા, અથવા ભોગવનારા ગુણોથી વીંટળાયેલા મૂઢો દેખતા નથી, પણ જ્ઞાનરૂપી આંખવાળા દેખે છે. ૧૦

યતંતો યોગિનૈશ્ચૈનં પશ્યન્ત્યાત્મન્યવસ્થિતમ્ ॥

યતંતોઽપ્યકૃતાત્માનો નૈનં પશ્યન્ત્યચેતસઃ ॥ ૧૧ ॥

યતંત=યતન કરતા; યોગિનઃ=યોગીઓ; ચ=અને; એનમ્=એને-આત્માને; પશ્યન્તિ=દેખે છે; આત્મનિ=બુદ્ધિમાં; અવસ્થિત=રહેલા; યતંત=યતન કરતા; અપિ=પણ; અકૃતાત્માનઃ (ન કૃતઃ આત્મા યૈઃ તે)=અશુદ્ધ અંતઃકરણવાળા; ન=નથી; એનમ્=એને-આત્માને; પશ્યન્તિ=દેખે છે; અચેતસઃ=અવિવેકીઓ;

યતન કરતા યોગીઓ બુદ્ધિમાં રહેલા એ આત્માને દેખે છે, પણ યતન કરતા (છતાં) અશુદ્ધ અંતઃકરણવાળા અવિવેકીઓ એને-આત્માને-દેખતા નથી. ૧૧

યદાદિત્યગતં તેજો જગદ્દાસતેઽસ્થિતમ્ ॥

યચ્ચન્દ્રમસિ યચ્ચાગ્નૌ તત્તેજો વિદ્ધિ મામકમ્ ॥ ૧૨ ॥

યત્=જે; આદિત્યગતમ્ (આદિત્યાત્ ગતમ્)=સૂર્યમાં રહેલું; તેજઃ= તેજ; જગત્=જગતને; આસપતે=પ્રકાશે છે; અસ્તિત્વમ્=અખિલ; યત્=જે; ચંદ્રમસિ=ચંદ્રમાં; યત્=જે; ચ=અને; અગ્નૌ=અગ્નિમાં; તત્=તે; તેજઃ= તેજ; વિદ્મિ=જાણુ; મામક=મારું;

જે સૂર્યમાં રહેલું, જે ચંદ્રમાં રહેલું, અને અગ્નિમાં રહેલું તેજ અખિલ જગતને પ્રકાશે છે, તે તેજ મારું જાણુ. ૧૨

ગામાવિશ્ય ચ ભૂતાનિ ધારયામ્યહમોજસા ॥

પુષ્ણામિ ચૌષધીઃ સર્વાઃ સોમો ભૂત્વારસાત્મકઃ ॥૧૩॥

ગામ્=પૃથ્વીમાં; આવિશ્ય=પેસીને; ચ=અને; ભૂતાનિ=ભૂતોને; ધારયામિ=ધારણુ કરું છું; અહમ્=હું; ઓજસા=અળવડે; પુષ્ણામિ=પોષણુ કરું છું; ચ=અને; ઔષધીઃ=ઔષધીઓનું; સર્વાઃ=સધળી; સોમઃ=ચંદ્ર; ભૂત્વા=થઈને; રસાત્મકઃ [રસઃ આત્મા યસ્ય સઃ]=રસ સ્વભાવવાળો;

હું પૃથ્વીમાં પેસીને અળવડે ભૂતોને ધારણુ કરું છું, અને રસ સ્વભાવવાળો ચંદ્ર થઈને સધળી ઔષધીઓનું પોષણુ કરું છું. ૧૩

અહં વૈશ્વાનરો ભૂત્વા પ્રાણિનાં દેહમાશ્રિતઃ ॥

પ્રાણાપાનસમાયુક્તઃ પચામ્યન્નં ચતુર્વિધમ્ ॥ ૧૪ ॥

અહમ્=હું; વૈશ્વાનરઃ=જ્ઞરાગ્નિ૩૫; ભૂત્વા=થઈને; પ્રાણીનામ્=પ્રાણીઓના; દેહં=દેહમાં; આશ્રિતઃ=રહું છું; પ્રાણાપાનસમાયુક્તઃ (પ્રાણેન ચ અપાનેન ચ સમાયુક્તઃ)=પ્રાણુ અને અપાન સાથે રહી; પચામિ=

પચાવું છું; અન્નમ્=અન્નને; ચતુર્વિધં=ચાર જાતના;

હું જઠરાગ્નિરૂપ થઈને, પ્રાણીઓના દેહમાં રહું છું, અને પ્રાણ અને અપાન સાથે રહી ચાર જાતના અન્નને પચાવું છું. ૧૪

सर्वस्य चाहं हृदि सन्निविष्टो

मत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं च ॥

वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यो

वेदांतकृद्वેદविदेव चाहम् ॥ ૧૫ ॥

સર્વસ્ય=સર્વના, ચ=અને; અહમ્=હું; હૃદિ=હૃદયમાં; સન્નિવિષ્ટઃ=પેઠેલો છું; મત્તઃ=મારાથી; સ્મૃતિઃ=સ્મરણ; જ્ઞાનં=જ્ઞાન; અપોહનમ્=વિસ્મરણ; ચ=અને; વેદૈઃ=વેદોવડે; ચ=અને; સર્વૈઃ=સઘળા; અહમ્=હું; એવ=જ; વેદ્યઃ=જાણવા યોગ્ય; વેદાંતકૃત્=વેદાંત સંપ્રદાયનો કરનાર; વેદવિત્=વેદ જાણનાર; એવ=જ; ચ=અને; અહમ્=હું;

અને હું સર્વના હૃદયમાં પેઠેલો છું, સ્મરણ, જ્ઞાન અને વિસ્મરણ મારાથી થાય છે, સઘળા વેદોવડે જે જાણવા યોગ્ય તે હું જ છું, અને વેદાંત સંપ્રદાયનો કરનાર અને વેદ જાણનાર પણ હું જ છું. ૧૫

द्वाविमौ पुरुषौ लोके क्षरश्चाक्षर एव च ॥

क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते ॥ ૧૬ ॥

દ્વૌ=બે, રૂમૌ=આ; પુરુષૌ=પુરૂષ; લોકે=લોકમાં-સંસારમાં =ક્ષરઃ

ક્ષર; ચ=અને; અક્ષર:=અક્ષર; એવ=જ, ચ=અને; ક્ષર:=ક્ષર; સર્વાણિ=સર્વ; ભૂતાનિ=ભૂતો; કૂટસ્થ:=કૂટસ્થ; અક્ષર:=અક્ષર; ડ્યયતે=કહેવાય છે.

સંસારમાં ક્ષર અને અક્ષર એવા આ બેજ પુરૂષ છે. તેમાં સર્વ ભૂતો ક્ષર અને કૂટસ્થ અક્ષર કહેવાય છે. ૧૬

उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः ॥

यो लोकत्रयमाविश्य विभर्त्यव्यय ईश्वरः ॥ ૧૭ ॥

ઉત્તમ:=ઉત્તમ; પુરુષ:=પુરૂષ; તુ=તો, અન્ય=બીજો; પરમાત્મા=પરમાત્મા, ઇતિ=એમ; ઉદાહૃત:=કહેવાયો છે; ય:=જે, લોકત્રયમ્=ત્રણ લોકમાં; આવિશ્ય=પ્રવેશીતો; વિભર્તિ=ધારણ કરે છે, અવ્યય=અવ્યય; ઈશ્વર:=ઈશ્વર,

જે “પરમાત્મા” એમ કહેવાયો છે, તે બીજો પુરૂષ તો ઉત્તમ છે, તે અવ્યય ઈશ્વર ત્રણે લોકમાં પ્રવેશીને (તેને) ધારણ કરે છે. ૧૭

यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः ॥

अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः ॥ ૧૮ ॥

યસ્માત્=જેથી; ક્ષરમ્=ક્ષરને, અતીત:=ઓળંગી ગયલો છું, અહ=હું; અક્ષરાત્=અક્ષરથી, અપિ=પણ, ચ=અને; ઉત્તમ:=ઉત્તમ; અતઃ=માટે; અસ્મિ=છું; લોકે=લોકમાં, વેદે=વેદમાં; ચ=અને; પ્રથિતઃ=પ્રસિદ્ધ છું; પુરુષોત્તમ:=પુરુષોત્તમ;

જેથી હું ક્ષરને ઓળંગી ગયલો છું, અને અક્ષરથી પણ ઉત્તમ છું, માટે લોકમાં અને વેદમાં હું “પુરુષોત્તમ” એ નામથી પ્રસિદ્ધ છું. ૧૮

યોમામેવમસંમૂઢો જાનાતિ પુરુષોત્તમમ્ ॥

સ સર્વવિદ્ભજતિ માં સર્વભાવેન ભારત ॥ ૧૯ ॥

યઃ=જે; મામ્=મને; એવમ્=આવે; અસંમૂઢઃ=વિદ્વાન; જાનાતિ=જાણે છે; પુરુષોત્તમમ્=પુરુષોત્તમ; સઃ=તે; સર્વવિત્=સર્વ જાણુનાર; ભજતિ=ભજે છે; મામ્=મને; સર્વભાવેન (સર્વેણ ભાવેન)=સર્વ ભાવવડે; ભારત=હે ભારત-અર્જુન.

જે વિદ્વાન મને આવે પુરુષોત્તમ જાણે છે, તે સર્વ જાણુનાર, હે અર્જુન ! સર્વભાવવડે મને ભજે છે. ૧૯

इति गुह्यतमं शास्त्रमिदमुक्तं मयानघ ॥

एतद्बुध्वा बुद्धिमान् स्यात्कृतकृत्यश्च भारत ॥ २० ॥

इति=આ પ્રમાણે, ગુહ્યતમમ્=ગુહ્યમાં ગુહ્ય, શાસ્ત્રમ્=શાસ્ત્ર, इदं=આ; ઉક્તમ્=કહ્યું; મયા=મે; અનઘ=હે નિષ્પાપ-અર્જુન; એતત્=એને; બુધ્વા=જાણીને; બુદ્ધિમાન્=બુદ્ધિમાન્ સ્યાત્=થાય છે; કૃતકૃત્યઃ [કૃત કૃત્યઃ યેનસઃ]=કૃતકૃત્ય; ભારત=હે ભારત અર્જુન;

હે અર્જુન ! આ પ્રમાણે આ ગુહ્યમાં ગુહ્ય શાસ્ત્ર મેં કહ્યું, એને જાણીને પુરુષ બુદ્ધિમાન્ અને કૃત કૃત્ય થાય છે. ૨૦

अध्याय प हरभो संपूर्ण.

ષોડશોઽધ્યાયઃ ॥

અધ્યાય સોઽષ્ટમે.

દૈવાસુરસંપદ્ધિભાગયોગઃ॥ દૈવી અને આસુરી
સંપત્તિના વિભાગનો યોગ.

શ્રી કૃષ્ણ ઉવાચ ॥

શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા:—

અભયં સત્ત્વસંશુદ્ધિજ્ઞાનયોગવ્યવસ્થિતિઃ ॥

દાનં દમશ્ચ યજ્ઞશ્ચ સ્વાધ્યાયસ્તપ આર્જવમ્ ॥ ૧ ॥

અભયં=નિહરતા; સત્ત્વસંશુદ્ધિઃ [સત્ત્વસ્ય સંશુદ્ધિઃ]=અંતઃકર્ણની શુદ્ધિ; જ્ઞાનયોગવ્યવસ્થિતિઃ (જ્ઞાને ચ યોગે ચ વ્યવસ્થિતિઃ)=જ્ઞાન અને યોગમાં નિષ્ઠા; દાન=દાન, દમ=ઇન્દ્રિય નિગ્રહ; ચ=અને, યજ્ઞ=યજ્ઞ; ચ=અને; સ્વાધ્યાયઃ=શાસ્ત્રનો અભ્યાસ; તપઃ=તપ; આર્જવ=સરળતા;

શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા—નિહરતા, અંતઃકર્ણની શુદ્ધિ, જ્ઞાન અને યોગમાં નિષ્ઠા, દાન, ઇન્દ્રિય નિગ્રહ, યજ્ઞ, શાસ્ત્રનો અભ્યાસ, તપ અને સરળતા—૧

અહિંસા સત્યમક્રોધસ્ત્યાગઃ શાંતિરપૈશુનમ્

દયા ભૂતેષ્વલોલુપ્ત્વં માર્દવં દ્વીરચાપલમ્ ॥ ૨ ॥

અહિંસા=અહિંસા; સત્યં=સત્ય; અક્રોધઃ=અક્રોધ; ત્યાગઃ=ત્યાગ; શાંતિઃ=શાંતિ; અપૈશુનં=અનિદા, દયા=દયા; ભૂતેષુ=પ્રાણીઓ ઉપર; અલોલુપ્ત્વં=અલોભા; માર્દવં=અકુરતા; દ્વીર=શૂન્ય; અચાપલં=અચળતા;

અહિંસા, સત્ય, અક્રોધ, ત્યાગ, શાંતિ, અનિંદા, પ્રાણીઓ ઉપર દયા, અલોભ, અકુરતા, લજ્જા, અચળતા-૨

તેજઃ ક્ષમા ધૃતિઃ શૌચમદ્રોહો નાતિમાનિતા ॥

भवन्ति संपदं दैवीमभिजातस्य भारत ॥ ३ ॥

તેજઃ=તેજ; ક્ષમા=ક્ષમા; ધૃતિઃ=ધીરજ; શૌચમ્=શૌચ, અદ્રોહઃ=અદ્રોહ; ને અતિમાનિતા=અતિમાનપણું નહિ તે; ભવતિ=થાય છે; સંપદમ્=સંપત્તિને મેળવીને; દૈવીમ્=દૈવી; અભિજાતસ્ય=જન્મેલાને; ભારત=હે ભારત-અર્જુન.

તેજ, ક્ષમા, ધીરજ, શૌચ, અદ્રોહ, અતિમાનપણું, નહિ તે, એટલાં હે અર્જુન! દૈવી સંપત્તિને મેળવીને જન્મેલાને થાય છે. ૩

दम्भो दर्पोऽभिमानश्च क्रोधः पारुष्यमेव च ॥

अज्ञानं चाभिजातस्य पार्थ संपदमासुरीम् ॥ ४ ॥

દંભઃ=ઢાંગ; દર્પઃ=મગરૂરી; અભિમાનઃ=અભિમાન; ચ=અને; ક્રોધઃ=ક્રોધ; પારુષ્યમ્=કઠોરતા; એવચ્=એટલાં; અજ્ઞાનં=અજ્ઞાન; ચ=તથા; અભિજાતસ્ય=જન્મેલાને; પાર્થ=હે પાર્થ-અર્જુન; સંપદ=સંપત્તિ મેળવીને; આસુરીમ્=આસુરી.

ઢાંગ, મગરૂરી, અભિમાન, ક્રોધ, અને કઠીનતા, તથા અજ્ઞાન, એટલાં હે પાર્થ! આસુરી સંપત્તિને મેળવીને જન્મેલાને થાય છે. ૪

દૈવી સંપદ્વિમોક્ષાય નિબન્ધાયાસુરી મતા ॥

મા શુચઃ સંપદં દૈવીમભિજાતોઽસિ પાંડવ ॥ ૫ ॥

દૈવી=દૈવી; સપ્ત=સંપત્તિ, વિમોક્ષાય=મોક્ષને માટે; નિબંધાય=અંધને માટે; આસુરી=આસુરી સંપત્તિ, મતા=માની છે; મા=નહિ; શુચઃ=શોક કર; સપદં=સંપત્તિ મેળવીને; દૈવીમ્=દૈવી; અભિજાત=જન્મેલો; અસિ=છે; પાંડવ=હે પાંડવ-અર્જુન.

દૈવી સંપત્તિ મોક્ષને માટે અને આસુરી સંપત્તિ અંધને માટે માની છે, હે અર્જુન ! તું દૈવી સંપત્તિ મેળવીને જન્મેલો છે, માટે શોક કર નહિ. ૫

દ્વા ભૂતસર્ગૌ લોકેઽસ્મિન્દૈવ આસુર એવચ ॥

દૈવો વિસ્તરશઃ પ્રોક્ત આસુરં પાર્થ મેઘૃણુ ॥ ૬ ॥

દ્વા=મે પ્રકારની, ભૂતસર્ગૌ [ભૂતાનામ્ સર્ગૌ]=ભૂતસૃષ્ટિ; લોકે=લોકમાં; અસ્મિન્=આ, દૈવ.=દૈવ, આસુર=આસુર; એવ=જ, ચ=અને, દૈવઃ=દૈવ સૃષ્ટિ, વિસ્તરશઃ=વિસ્તારથી, પ્રોક્ત=કહી આસુરં=આસુર સૃષ્ટિ, પાર્થ=હે પાર્થ-અર્જુન; મે=મારાથી, શ્રુણુ=માંભળ,

આ લોકમાં દૈવ અને આસુર એવી બે પ્રકારની જ ભૂત સૃષ્ટિ છે, તેમાં દૈવ સૃષ્ટિ વિસ્તારથી કહી, હવે હે અર્જુન ! આસુર સૃષ્ટિ મારાથી સંભળ. ૬

પ્રવૃત્તિં ચ નિવૃત્તિં ચ જના ન વિદુરાસુરાઃ ॥

મ શૌચં નાપિ ચાચારો ન સત્યં તेषુ વિદ્યતે ॥ ૭ ॥

પ્રવૃત્તિમ્=પ્રવૃત્તિને; ચ=અને, નિવૃત્તિમ્=નિવૃત્તિને; ચ=અને;

જનાઃ=જનો; ન વિદુઃ=જાણતા નથી, આસુરાઃ=આસુર; ન=નથી, શૌચમ્=શાય; ન=નથી; એપિ=પણ, ચ=અને; આચારઃ=આચાર; ન=નથી; સત્યં=સત્ય; તેષુ=તેઓમાં; વિદ્યતે=હોય છે.

આસુર જનો આ પ્રવૃત્તિને અને નિવૃત્તિને જાણતા નથી, તેઓમાં શાય નથી, અને આચાર નથી, તેમ સત્ય પણ હોતું નથી. ૭

અસત્યમપ્રતિષ્ઠં તે જગદાહુરનોશ્વરમ્ ॥

અપરસ્પરસંભૂતં કિમન્યત્કામહૈતુકમ્ ॥ ૮ ॥

અસત્ય=જુઠું, અપ્રતિષ્ઠ=નિરાધાર, તે=તેઓ; જગત્=જગતને; આહુઃ=કહે છે; અનોશ્વરં=ઈશ્વર વગરનું, અપરસ્પરસંભૂતમ્ (અપરઃ ચ પરઃ ચ તામ્યામ્ સંભૂતમ્)=એક બીજાના મળવાથી થયલું; કિમ્=શું; અન્યત્=બીજું; કામહૈતુકમ્ [કામઃ હેતુ યસ્ય તત્]=કામના હેતુ,

તેઓ જગતને જુઠું, નિરાધાર, ઈશ્વર વગરનું, એક બીજાના મળવાથી થયલું, કામના હેતુવાળું કહે છે. તથા “બીજું શું છે?” એમ કહે છે. ૮

एतां दृष्टिमवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ॥

प्रभवन्त्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः ॥ ९ ॥

एताम्=આ; દૃષ્ટિમ્=દૃષ્ટિનું; અવષ્ટભ્ય=અવલંબન કરીને; નષ્ટાત્માનઃ (નષ્ટાઃ આત્મનઃ યેષામ્ તે)=પોતાનો જ નાશ કરનારા; અલ્પબુદ્ધયઃ (અલ્પાબુદ્ધિઃ યેષામ્ તે)=અલ્પ બુદ્ધિવાળા; પ્રભવતિ=ઉત્પન્ન થાય છે; ઉગ્રકર્માણઃ (ઉગ્રાણિ કર્માણિ યેષામ્ તે)=ભયંકર કર્મ કરનારા; ક્ષયાય=નાશ કરવા માટે; જગત્=જગતનો; અહિતાઃ=અહિત કરનારા;

આ દૃષ્ટિનું અવલંબન કરીને, પોતાનોજ નાશ કરનારા, અદ્યપ્યુદ્ધિવાળા, ભય કર કર્મ કરનારા, અહિત કરનારા, જગતનો નાશ કરવા માટે ઉત્પન્ન થાય છે. ૯

કામમાશ્રિત્ય દુષ્પૂરં દંભમાનમદાન્વિતાઃ ॥

મોહાદ્ગૃહીત્વાઽસદ્ગ્રાહાન્પ્રવર્તેતેઽશુચિવ્રતાઃ ॥ ૧૦ ॥

કામમ=કામનો, આશ્રિત્ય=આશ્રય કરીને, દુષ્પૂરમ્=પૂરો ન થાય એવો; દંભમાનમદાન્વિતાઃ [દંભેન ચ માનેન ચ મદેન ચ અન્વિતાઃ] = દંભ માન અને મદ યુક્ત; મોહાત્=મોહથી ગૃહીત્વા=ગૃહણ કરી; અસદ્ગ્રાહાન્ (અસતઃ ગ્રાહાન્)=દુરાગ્રહ; પ્રવર્તેતે=પ્રવર્તે છે; અશુચિવ્રતાઃ (અશુચીનિ વ્રતાનિ યેષામ્ તે)=અપવિત્ર વ્રતવાળા

પૂરો ન થાય એવા કામનો આશ્રય કરીને દંભ, માન અને મદ યુક્ત એવા મોહથી દુરાગ્રહ ગ્રહણ કરી, અપવિત્ર વ્રતવાળા પ્રવર્તે છે. ૧૦

ચિંતામપરિમેયાં ચ પ્રલયાન્તામુપાશ્રિતાઃ ॥

કામોપભોગપરમા ઇતાવદિતિ નિશ્ચિતાઃ ॥ ૧૧ ॥

ચિંતામ્=ચિંતાને; અપરિમેયામ્=અનેક, ચ=અને; પ્રલયાન્તામ્ (પ્રલયઃ અંતઃ યસ્યાઃ તામ્)=પ્રલયે જોનો અંત છે એવી; ઉપાશ્રિતાઃ=આશ્રયે રહેલા; કામોપભોગપરમા (કામાનામ્ ઉપભોગઃ પરમઃ યેષામ્ તે)=વિષયના ઉપભોગનેજ પરમ માનનારા; ઇતાવત્=એજ અર્થ છે; ઇતિ=એમ; નિશ્ચિતાઃ=નિશ્ચયવાળા;

પ્રલયે જોનો અંત છે એવી અનેક ચિંતાઓને આ-

શ્રયે રહેલા, વિષયના ઉપભોગનેજ પરમ માનનારા, એજ ખરું છે, એમ નિશ્ચયવાળા. ૧૧

આશાપાશશતૈર્વદ્ધાઃ કામક્રોધપરાયણાઃ ॥

ઈહંતે કામભોગાર્થમન્યાયેનાર્થ સચયાન્ ॥ ૧૨ ॥

આશાપાશશતૈઃ (આશાયા પાશાનામ્ શતૈઃ)=સેકડો આશાના પાશવડે, વદ્ધાઃ=બંધાયલા કામ ક્રોધપરાયણાઃ (કામઃ ચ ક્રોધઃ ચ પરમ અયન યેષામ્ તે)=કામ ક્રોધના તાબેદાર, ઈહંતે=મુચ્છે છે; કામ-ભોગાર્થમ્ (કામસ્ય ભોગસ્ય અર્થે)=કામના ભોગને માટે; અન્યાયેન=અન્યાયવડે, અર્થસચયાન્ (અર્થસ્ય સચયાન્)=પૈસા મેળવવાનું,

સેકડો આશાના પાશવડે બંધાયલા, કામ ક્રોધના તાબેદાર, કામના ભોગને માટે અન્યાયવડે પૈસા મેળવવાનું મુચ્છે છે. ૧૨

इदमद्य मया लब्धमिमं प्राप्स्ये मनोरथम् ॥

इदमस्तीदमपि मे भविष्यात् पुनर्धनम् ॥ ૧૩ ॥

इदम्=આ; અદ્ય=આજ; મયા=મેં; લબ્ધ=મેળવ્યું; इमम्=આ; प्राप्स्ये=પામીશ; मनोरथ=મનોરથને, इदम्=આ, अस्ति=છે; इदम्=આ; अपि=પણ; मे=મને; भविष्यति=મળશે; पुनः=ફરીથી, धन=ધન.

આ (ધન) આજ મેં મેળવ્યું, આ મનોરથને પામીશ, આ ધન છે, અને આ ધન પણ મને ફરીથી મળશે. ૧૩

અસૌ મયા હતઃ શત્રુર્હનિષ્યે ચાપરાનપિ ॥

ઈશ્વરોઽહમહં ભોગી સિદ્ધોઽહં વલ્લવાન્મુખી ॥ ૧૪ ॥

અસૌ=આ, મયા=મે, હતઃ=હણ્યો. શત્રુઃ=શત્રુ. હનિષ્યે=હણીશ;
ચ=અને; ઈર્ષાન=ખીજાને; અપિ=પણ. ઈશ્વર=ઈશ્વર; અહમ=હું;
અહમ=હું, ભોગી=ભોગી. સિદ્ધઃ=સિદ્ધ. અહમ=હું; વલ્લવાન્=બળવાન;
મુખી=મુખી;

આ શત્રુને મેં હણ્યો અને ખીજાને પણ હણીશ,
હું ઈશ્વર, હું ભોગી, હું સિદ્ધ, હું બળવાન અને મુખી
છું. ૧૪

આઢ્યોઽભિજનવાનસ્મિ કોન્યોઽસ્તિ સદૃશો મયા ॥

યક્ષ્યે દાસ્યામિ મોદિષ્ય્ય इत्यज्ञानविमोहिताः ॥ ૧૫ ॥

આઢ્યઃ=ધનવાન; અભિજનવાન્=કુળવાન; અસ્મિ=હું. કઃ=કોણ;
અન્યઃ=ખીજું; અસ્તિ=છે. સદૃશઃ=સરખું; મયા=મારા; યક્ષ્યે=યજ્ઞ કરીશ;
દાસ્યામિ=દાન કરીશ; મોદિષ્ય્ય=આનંદ કરીશ, ઈતિ=એ પ્રકારે; અજ્ઞાન-
વિમોહિતાઃ (અજ્ઞાનેન વિમોહિતાઃ)=અજ્ઞાનવડે મોહ પામેલા,

હું ધનવાન તથા કુળવાન છું, મારા સરખું ખીજું
કોણ છે? હું યજ્ઞ કરીશ, દાન કરીશ, આનંદ કરીશ, એ
પ્રકારે અજ્ઞાનવડે મોહ પામેલા છે. ૧૫

अनेकचित्तविभ्रान्ता मोहजाळसमावृताः ॥

प्रसक्ताः कामभोगेषु पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥ ૧૬ ॥

અનેકચિત્તવિભ્રાંતાઃ (અનેકૈઃ ચિત્તૈઃ વિભ્રાંતાઃ)=અનેક વિચારોવડે

વિદ્વાંત થયલા; મોહજાલસમાવૃતાઃ (મોહસ્ય જાલેન સમાવૃતાઃ) = મોહની જાળવડે વિંટળાયેલા; પ્રસક્તાઃ = આસક્ત; કામભોગેષુ [કામસ્ય ભોગેષુ] = કામના ભોગમાં, પતંતિ = પડે છે; નરકે = નરકમાં; અશુચૌ = અપવિત્ર.

અનેક વિચારો વડે વિદ્વાંત થયેલા, મોહની જાળવડે વિંટળાયેલા, કામના ભોગમાં આસક્ત, એવા પુરૂષો અપવિત્ર નરકમાં પડે છે. ૧૬

આત્મસંભાવિતાઃ સ્તब्ધા ધનમાનમદાન્વિતાઃ ॥

યજંતે નામયજ્ઞૈસ્તે દંભેનાવિધિપૂર્વકમ્ ॥ ૧૭ ॥

આત્મસંભાવિતાઃ [આત્મના સંભાવિતાઃ] = પોતાના મનથીજ મોટા થઈ બેઠેલા; સ્તબ્ધાઃ = અક્કડ; ધનમાનમદાન્વિતાઃ (ધનસ્ય માનેન ચ મદેન ચ અન્વિતાઃ) = ધનના માન અને મદવડે યુક્ત; યજંતે = યજન કરે છે; નામયજ્ઞૈઃ = નામનાજ યજ્ઞવો; તે = તે; દંભેન = દંભવડે; અવિધિપૂર્વકમ્ = અવિધિ પૂર્વક;

ધનના માન અને મદવડે યુક્ત, પોતાના મનથીજ મોટા થઈ બેઠેલા, અક્કડ, એવા પુરૂષો નામનાજ યજ્ઞવડે ને દંભવડે અવિધિપૂર્વક યજન કરે છે. ૧૭

અહંકારં બલં દર્પં કામં ક્રોધં ચ સંશ્રિતાઃ ॥

મામાત્મપરદેહેષુ પ્રદ્વિષન્તોઽભ્યસૂયકાઃ ॥ ૧૮ ॥

અહંકારં = અહંકાર; બલં = બળ; દર્પમ્ = દર્પ; કામં = કામ; ક્રોધં = ક્રોધ; ચ = અને; સંશ્રિતાઃ = આશ્રયે રહેલા; મામ્ = મારો; આત્મપરદેહેષુ [આત્મન ચ પરેષામ્ ચ દેહેષુ] = પોતાના અને બીજાના દેહમાં; પ્રદ્વિષત્ = દ્વેષ કરનારા; અભ્યસૂયકા = ઇર્ષા કરનારા.

અહંકાર, બળ, ઈર્ષ્યા, કામ અને ક્રોધને આશ્રયે રહેલા, પોતાના અને બીજાના દેહમાં (રહેલા) મારો દ્વેષ કરનારા, અને ઈર્ષ્યા કરનારા, (નરકમાં પડે છે.) ૧૮

તાનહં દ્વિષતઃ ક્રરાન્સંસારેષુ નરાધમાન્ ॥

ક્ષિપામ્યજસ્રમશુભાનાસુરીષ્વેવ યોનિષુ ॥ ૧૯ ॥

તાન=તેઓને, અહં=હું, દ્વિષતઃ=દ્વેષ કરનારા; ક્રરાન્=ક્રૂર; સંસારેષુ=સંસારમાં, નરાધમાન્ [નરેષુ અધમાન્]=નરોમાં અધમ, ક્ષિપામિ=ફેંકું, અજસ્ર=વારંવાર, અશુમાન્=અશુભ કરનારા; આસુરીષુ=આસુરી; એવ=જ; યોનિષુ=યોનિમાં,

દ્વેષ કરનારા, ક્રૂર, અશુભ કરનારા, નરોમાં અધમ એવા તેઓને હું સંસારમાં વારંવાર આસુરી યોનિમાંજ ફેંકું છું. ૧૯

આસુરીં યોનિમાપન્ના મૂઢા જન્મનિ જન્મનિ ॥

મામપ્રાપ્યૈવ કાંતેય તતો યાન્ત્યધમાં ગતિમ્ ॥ ૨૦ ॥

આસુરીમ્=આસુરી; યોનિમ્=યોનિને, આપન્ના=પામેલા; મૂઢા=મૂઢો; જન્માનજન્મનિ=જન્મો જન્મમાં; મામ્=મને, અપ્રાપ્ય=પામ્યા વગર; એવ=જ, કાંતેય=હે કૌતેય-અર્જુન; તતઃ=તેથી પણ; યાતિ=પામે છે અધમામ્=અધમ; ગતિમ્=ગતિને;

આસુરી યોનિને પામેલા મૂઢો, જન્મો જન્મમાં મને પામ્યા વગરજ હે અર્જુન ! તેથી પણ અધમ ગતિને પામે છે. ૨૦

ત્રિવિધં નરકસ્યેદં દ્વારં નાશનમાત્મનઃ ॥

કામઃ ક્રોધસ્તથા લોભસ્તસ્માદેતત્રયં ત્યજેત્ ॥ ૨૧ ॥

ત્રિવિધં=ત્રણ પ્રકારનું, નરકસ્ય=નરકનું, इदम्=આ; દ્વારમ્=દ્વાર; નાશન=નાશ કરનારું, આત્મનઃ=આત્માને; કામ=કામ; ક્રોધઃ=ક્રોધ; તથા=તથા; લોભઃ=લોભ; તસ્માત્=તેટલા માટે; એતત્=એ; ત્રયં=ત્રણને; ત્યજેત્=તજવા;

કામ, ક્રોધ તથા લોભ, આ ત્રણ પ્રકારનું નરકનું દ્વાર આત્માને નાશ કરનારું છે, તેટલા માટે એ ત્રણને તજવા. ૨૧

एतैर्विमुक्तः कैांतेय तमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः ॥

आचारत्यात्मनः श्रेयस्ततो याति परां गतिम् ॥ ૨૨ ॥

एतैः=એ, વિમુક્તઃ=મુક્ત થયેલો, કૌતેય=હે કૌતેય-અર્જુન; તમોદ્વારેઃ (તમસ. દ્વારૈઃ)=નરકના દ્વારથી, ત્રિભિઃ=ત્રણ; નરઃ=નર; આચરતિ=આચરે છે; આત્મનઃ=પોતાના; શ્રેયઃ=શ્રેયને; તતઃ=તેથી; યાતિ=પામે છે; પરામ્=પરમ; ગતિમ્=ગતિને.

હે અર્જુન ! એ ત્રણ નરકનાં દ્વારથી મુક્ત થયેલો નર પોતાના શ્રેયને આચરે છે. તેથી પરમ ગતિને પામે છે. ૨૨

यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्तते कामकारतः ॥

न स सिद्धिमवाप्नोति न सुखं न परांगतिम् ॥ ૨૩ ॥

યઃ=જે; શાસ્ત્રવિધિમ્ (શાસ્ત્રાણામ્ વિધિમ્)=શાસ્ત્રની વિધિને;

ઉત્સર્જ્ય=તજીને, વર્તે=વર્તે છે; કામકારતઃ=૪૨-૫ પ્રમાણે, ન=નથી; સ્વઃ=તે; સિદ્ધિમ્=સિદ્ધિને; આપ્નોતિ=પામે છે; ન=નથી; સુખમ્=સુખને; ન=નથી, પરામ્=પરમ; ગતિમ્=ગતિને.

જે શાસ્ત્રના વિધિને તજીને ઈચ્છા પ્રમાણે વર્તે છે. તે સિદ્ધિને નથી પામતો, સુખને નથી (પામતો), કે પરમ ગતિને પણ નથી (પામતો) ૨૩

તસ્માच्छાસં પ્રણાણં તે कार्याकार्य व्यवस्थितौ ॥

જ્ઞાત્વા શાસ્ત્રવિધાનોક્તં કર્મ કર્તુમિહાર્હસિ ॥ ૨૪ ॥

તસ્માત્=તેટલા માટે; શાસં=શાસ્ત્ર; પ્રમાણં=પ્રમાણ, તે=તારે; કાર્યાકાર્યવ્યવસ્થિતૌ [કાર્યસ્ય ચ અકાર્યસ્ય ચ વ્યવસ્થિતૌ]=કાર્ય અને અકાર્યની વ્યવસ્થામાં; જ્ઞાત્વા=જાણીને, શાસ્ત્રવિધાનોક્ત (શાસ્ત્ર વિધાનેન ઉક્તમ્)=શાસ્ત્રના વિધાનવડે કહેલું કર્મ=કર્મ, કર્તુમ્=કરવાને હિં=અહિં; અર્હસિ=તું યોગ્ય છે.

તેટલા માટે કાર્ય અને અકાર્યની વ્યવસ્થામાં તારે શાસ્ત્ર પ્રમાણ છે, શાસ્ત્રના વિધાનવડે કહેલું કર્મ જાણીને અહિં કર્મ કરવાને તું યોગ્ય છે. ૨૪

અધ્યાય સોળમે સંપૂર્ણ.

સસદશોઽધ્યાયઃ ॥ અધ્યાય સતરમો.

શ્રદ્ધાત્રયવિભાગયોગઃ॥ શ્રદ્ધાના ત્રણુ વિભા
ગનો યોગ.

અર્જુન ઉવાચ ॥

અર્જુન બોલ્યા—

યે શાસ્ત્રવિધિમુત્સૃજ્ય યજંતે શ્રદ્ધયાન્વિતાઃ ॥

તેષાં નિષ્ઠા તુ કા કૃષ્ણ સત્ત્વમાહો રજસ્તમઃ ॥ ૧ ॥

યે=જેઓ; શાસ્ત્રવિધિમ્=શાસ્ત્રની વિધિને; ઉત્સૃજ્ય=તજીને; યજંતે=યજે છે; શ્રદ્ધયા=શ્રદ્ધાવડે; અન્વિતાઃ=યુક્ત થઈને; તેષામ્=તેમની; નિષ્ઠા=નિષ્ઠા; તુ=વળી; કા=કેવી, કૃષ્ણ=હે કૃષ્ણ. સત્ત્વમ્=સત્ત્વગુણી; આહો=કે; રજઃ=રજોગુણી; તમઃ=તમોગુણી.

અર્જુન બોલ્યા—જેઓ શાસ્ત્રની વિધિ તજીને શ્રદ્ધાવડે યુક્ત થઈને યજે છે, તેમની નિષ્ઠા વળી હે શ્રીકૃષ્ણ ! કેવી છે ? સત્ત્વગુણી, રજોગુણી, કે તમોગુણી ? ૧

શ્રી કૃષ્ણ ઉવાચ ॥

શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા:—

ત્રિવિધા ભવતિ શ્રદ્ધા દેહિનાં સા સ્વભાવજા ॥

સાત્ત્વિકી રાજસી ચૈવ તામસી ચેતિ તાંશૃણુ ॥ ૨ ॥

ત્રિવિધા=ત્રણ પ્રકારની; ભવતિ=થાય છે; શ્રદ્ધા=શ્રદ્ધા; દેહિનામ્=દેહધારી જીવોની; સા=તે; સ્વભાવજા [સ્વભાવાત્ જાતા]=સ્વભાવજન્ય;

સાત્ત્વિકી=સાત્ત્વિકી; રાજસી=રાજસી; ચ=અને; એવ=જ, તામસી=તામસી; ચ=અને. ઇતિ=એમ; તાન્=તેને; શ્રણુ=માળળ.

શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા—દેહધારી જીવોની તે સ્વભાવજન્ય શ્રદ્ધા, સાત્ત્વિકી, રાજસી અને તામસી એમ ત્રણ પ્રકારની જ થાય છે. તેને તું સાંભળ. ૨

સત્ત્વાનુરૂપા સર્વસ્ય શ્રદ્ધા ભવતિ ભારત ॥

શ્રદ્ધામયોઽયં પુરુષો યો યચ્છ્રદ્ધઃ સ એવ સઃ ॥ ૩ ॥

સત્ત્વાનુરૂપા (સત્ત્વસ્ય અનુરૂપા)=અંતઃકરણને અનુરૂપ; સર્વસ્ય=સર્વને; શ્રદ્ધા=શ્રદ્ધા; ભવતિ=થાય છે; ભારત=હે ભારત-અર્જુન;

દ્ધામયઃ=શ્રદ્ધામય, અય=આ, પુરુષઃ=પુરૂષ; યઃ=જે; યચ્છ્રદ્ધઃ (યા શ્રદ્ધા વસ્ય સ.) જેવી શ્રદ્ધાવાળો; સઃ=તે, એવ=જ; સઃ=તે;

હે અર્જુન ! સર્વને શ્રદ્ધા, અંતઃકરણને અનુરૂપ થાય છે. આ પુરૂષ શ્રદ્ધામય છે, જે જેવી શ્રદ્ધાવાળો છે. તે તેજ (શ્રદ્ધાવાળો કહેવાય છે.) ૩

યજંતે સાત્ત્વિકા દેવાન્યક્ષરક્ષાંસિ રાજસાઃ ॥

પ્રેતાન્ભૂતગણાંશ્ચાન્યે યજન્તે તામસા જનાઃ ॥ ૪ ॥

યજંતે=યજે છે; સાત્ત્વિકાઃ=સાત્ત્વિકો; દેવાન્=દેવોને; યક્ષરક્ષાંસિ (યક્ષાન્નિ ચ રક્ષાંસિ ચ)=યક્ષ અને રાક્ષસોને; રાજસાઃ=રાજસો; પ્રેતાન્=પ્રેતોને; ભૂતગણાન્ (ભૂતાનામ્ ગણાન્)=ભૂતગણોને; ચ=અને; અન્યે=બીજા; યજંતે=યજે છે. તામસાઃ=તામસો; જનાઃ=જનો;

સાત્ત્વિકો દેવોને યજે છે. રાજસો યક્ષ અને રાક્ષ-

સૌને અને બીજા તામસીજનો પ્રેતોને અને ભૂત ગણોને
યજે છે. ૪

અશાસ્ત્રવિહિતં ઘોરં તપ્યંતે યે તપો જનાઃ ॥

દંભાહંકારસંયુક્તાઃ કામરાગવલાન્વિતાઃ ॥ ૫ ॥

અશાસ્ત્રવિહિત [ન શાસ્ત્રેણ વિહિત] = શાસ્ત્રે ન કહેલા, ઘોર = ધોર;
તપ્યંતે = કરે છે, ય = જે; તપઃ = તપને; જનાઃ = મનુષ્યો; દંભાહંકારસંયુક્તાઃ
(દંભેન ચ અહંકારેણ ચ સંયુક્તાઃ) = દંભ અને અહંકારથી યુક્ત;
કામરાગવલાન્વિતા [કામસ્ય ચ રાગસ્ય ચ વલેન અન્વિતાઃ] = કામ
અને રાગના બળવાળા

દંભ અને અહંકારથી યુક્ત, તથા કામ અને રાગના
બળવાળા એવા જે મનુષ્યો શાસ્ત્રે ન કહેલા ધોર તપને
કરે છે. (તેમને આસુરી નિશ્ચયવાળા જાણ.) ૫

કર્ષયંતઃ શરીરસ્થં ભૂતગ્રામમચેતસઃ ॥

માં ચૈવાન્તઃશરીરસ્થં તાન્વિદ્વ્યાસુરનિશ્ચયાન્ ॥ ૬ ॥

કર્ષયંતઃ = કૃષ કરતા, શરીરસ્થમ્ (શરીરે સ્થિત) = શરીરમાં
રહેલા; ભૂતગ્રામ (ભૂતાનામ્ ગ્રામં) = ભૂતોના સમુહને; અચેતસઃ = અજ્ઞા-
નીઓ; મામ્ = મને; ચ = અને; એવ = પણ; અંતઃશરીરસ્થં (અંતઃશરીરે
સ્થિત) = અંતઃકરણમાં રહેલા; તાન્ = તેમને; વિદ્વિ = જાણ; આસુરનિશ્ચયાન્
(આસુરાણામ્ નિશ્ચયઃ યેષામ્ તે) = આસુરી નિશ્ચયવાળા;

શરીરમાં રહેલા ભૂતોના સમુહને અને અંતઃકરણમાં
રહેલા મને પણ કૃષ કરતા અજ્ઞાનીઓ છે, તેમને આસુરી
નિશ્ચયવાળા જાણ. ૬

આહારસ્ત્વપિ સર્વસ્ય ત્રિવિધો ભવતિ પ્રિયઃ ॥

યજ્ઞસ્તપસ્તથા દાનં તેષાં ભેદમિમં શ્રુણુ ॥ ૭ ॥

આહાર.=આહાર, તુ=તુળી; અપિ=પણ, સર્વસ્ય=સર્વનો; ત્રિવિધઃ=ત્રણ પ્રકારનો; ભવતિ=હોય છે, પ્રિયઃ=પ્રિય; યજ્ઞઃ=યજ્ઞ; તપઃ=તપ; તથા=તેમજ; દાન=દાન તેષામ્=તેમના, ભેદ=ભેદને, હમમ્=આ, શ્રુણુ=સાંભળ.

વળી સર્વનો પ્રિય આહાર પણ ત્રણ પ્રકારનો હોય છે, તેમજ યજ્ઞ, તપ અને દાન તેમના આ ત્રણ ભેદને તું સાંભળ. ૭

આયુઃસત્ત્વવલારોગ્ય સુખપ્રીતિવિવર્ધનાઃ ॥

રસ્યાઃ સ્નિગ્ધાઃ સ્થિરા હૃદ્યા આહારાઃ સાત્ત્વિકપ્રિયાઃ

॥ ૮ ॥

આયુઃસત્ત્વવલારોગ્ય સુખપ્રીતિ વિવર્ધનાઃ (આયુઃ ચ સત્ત્વં ચ બલં ચ આરોગ્યં ચ સુખં ચ પ્રીતિઃ ચ તાસામ્ વિવર્ધનાઃ)=આયુષ્ય, મત્વ બળ, આરોગ્ય, સુખ અને પ્રીતિની વૃદ્ધિ કરનારા; રસ્યાઃ=સ્વાદવાળા; સ્નિગ્ધાઃ=ધીવાળા; સ્થિરાઃ=સ્થિર રહેનારા, હૃદ્યાઃ=મનને પ્રસન્નતા આપનારા. આહારાઃ=આહારો; સાત્ત્વિક પ્રિયાઃ [સાત્ત્વિકાનામ્ પ્રિયાઃ]=સાત્ત્વિકોને પ્રિય છે.

આયુષ્ય, સત્ત્વ, બળ, આરોગ્ય, સુખ અને પ્રીતિની વૃદ્ધિ કરનારા, સ્વાદવાળા, ધીવાળા, સ્થિર રહેનારા મનને પ્રસન્નતા આપનારા આહારો સાત્ત્વિકોને પ્રિય છે. ૮

કટ્વમ્લલવળાત્યુળ તીક્ષ્ણરુક્ષવિદાહિનઃ ॥

આહારા રાજસસ્યેષ્ટા દુઃસ્વશોકામયપ્રદાઃ ॥ ૯ ॥

કટ્વમ્લલવળાત્યુળ તીક્ષ્ણરુક્ષવિદાહિનઃ (કટુઃ ચ અમ્લઃ ચ લવણ-
ચ અત્યુળ- ચ તીક્ષ્ણ- ચ રુક્ષઃ ચ વિદાહી ચ)=કડવા, ખાટા, ખારા,
અતિઉના, તીખા, લુખા અને દાહ કરનારા; આહારાઃ=આહારો;
રાજસસ્ય=રાજસેત્તે; ઇષ્ટાઃ=પ્રિય; દુઃસ્વશોકામયપ્રદાઃ [દુઃસ્વ ચ શોકં
ચ આમયં ચ પ્રદદાતિ इति]=દુઃખ શોક, અને રોગ આપનારા,

કડવા, ખાટા, ખારા, અતિઉંડા, તીખા, લુખા અને
દાહ કરનારા, દુઃખ શોક અને રોગ આપનારા આહારો
રાજસેત્તે પ્રિય છે. ૯

યાતયામં ગતરસં પૂતિ પર્યુષિતં ચ યત્ ॥

ઉચ્છિષ્ટમપિ ચામેધ્યં ભોજનં તામસપ્રિયમ્ ॥ ૧૦ ॥

યાતયામં (યાત- યામઃ યસ્ય તત્)=એક પહેાર વીતી ગયલું
ગતરસ (ગતઃ રસઃ યસ્ય તત્)=રસ વગરનું; પૂતિ=ઉખડ ગયલું;
પર્યુષિતં=વાસી; ચ=અને; યત્=જે; ઉચ્છિષ્ટ=એંદું; અપિ=પણ; ચ=અને;
અમેધ્યં=યજ્ઞમાં કામ ન લાગે તેવું; ભોજનં=ભોજન; તામસપ્રિયં (તામ-
સાનામ્ પ્રિયં)=તામસીએત્તે,

જે એક પહેાર વીતી ગયલું, રસ વગરનું, ઉખડ ગયલું
વાસી અને એંદું તથા યજ્ઞમાં પણ કામ ન લાગે તેવું
ભોજન છે, તે તામસીએત્તે પ્રિય છે. ૧૦

અફલાકાંક્ષિભિર્યજ્ઞો વિધિદૃષ્ટો ય ઇજ્યતે ॥

યષ્ટવ્યમેવેતિ મનઃ સમાધાય સ સાત્ત્વિકઃ ॥ ૧૧ ॥

અફલાકાંક્ષિભિઃ [ન ફલસ્ય કાંક્ષિભિઃ] = કૃળની ઇચ્છા વગરનાઓપડે, યજ્ઞઃ = યજ્ઞ; વિધિદૃષ્ટઃ (વિધૌદ્રષ્ટાઃ) = શાસ્ત્રે બતાવેલો; યઃ = જે; ઇજ્યતે = યજ્ઞ કરાય છે; યષ્ટવ્ય = યજ્ઞ કરવા યોગ્ય; એવ = જ; ઇતિ = એમ; મનઃ = મનથી; સમાધાય = નિશ્ચય કરીને; સઃ = તે - યજ્ઞ, સાત્ત્વિક = સાત્ત્વિક.

યજ્ઞ કરવા યોગ્યજ છે, એમ મનથી નિશ્ચય કરીને, કૃળની ઇચ્છા વગરનાઓ વડે, જે શાસ્ત્રે બતાવેલો યજ્ઞ કરાય છે, તે યજ્ઞ “ સાત્ત્વિક ” છે. ૧૧

અભિસંધાય તુ ફલં દંભાર્થમપિ ચૈવયત્ ॥

ઇજ્યતે ભરતશ્રેષ્ઠ તં યજ્ઞં વિદ્ધિ રાજસમ્ ॥ ૧૨ ॥

અભિસંધાય = અપેક્ષા રાખીને; તુ = વળી; ફલં = ફળનો; દંભાર્થમ્ (દંભસ્ય અર્થમ્) = દંભને માટે; અપિ = પણ; એવચ = તેમજ; યત્ = જે; ઇજ્યતે = યજ્ઞ કરાય છે; ભરતશ્રેષ્ઠ = હે ભરતશ્રેષ્ઠ - અર્જુન; તમ્ = તે; યજ્ઞં = યજ્ઞને; વિદ્ધિ = જાણુ; રાજસં = રાજસ.

વળી કૃળની અપેક્ષા રાખીને તેમજ દંભને માટે પણ હે અર્જુન ! જે યજ્ઞ કરાય છે, તે યજ્ઞને “ રાજસ ” જાણુ. ૧૨

વિધિહીનમસૃષ્ટાન્નં મંત્રહીનમદક્ષિણમ્ ॥

શ્રદ્ધાવિરહિતં યજ્ઞં તામસં પરિચક્ષતે ॥ ૧૩ ॥

વિધિહીનમ્ (વિધિના હીનમ્)=વિધિ વગરના; અસ્ટાન્ન (ન સઘ્ન
અન્નં યસ્મિન્ તત્)=અન્નના દાન વગરના; મંત્રહીનં=મંત્ર વગર;
અદક્ષિણ=દક્ષિણા વગરના; શ્રદ્ધાવિરાહિતમ્ (શ્રદ્ધયા વિરહિત)=શ્રદ્ધા
વગરના; યજ્ઞં=યજ્ઞને; તામસં=તામસ; પરિચક્ષતે=કહે છે,

વિધિ વગરના, અન્નના દાન વગરના, મંત્ર વગરના
દક્ષિણા વગરના, શ્રદ્ધા વગરના યજ્ઞને “ તામસ ” યજ્ઞ
છે. ૧૩

દેવદ્વિજગુરુપ્રાજ્ઞપૂજનં શૌચમાર્જવમ્ ॥

બ્રહ્મચર્યમહિંસા ચ શારીરં તપઃઉચ્યતે ॥ ૧૪ ॥

દેવદ્વિજગુરુપ્રાજ્ઞપૂજન (દેવાનામ્ ચ દ્વિજાનામ્ ચ ગુરુણામ્ ચ
પ્રાજ્ઞાનામ્ ચ પૂજનં)=દેવો, બ્રાહ્મણો, ગુરુ અને જ્ઞાનીનું પૂજન.
શૌચમ્=શૌચ; આર્જવમ્=સરળતા, બ્રહ્મચર્યમ્=બ્રહ્મચર્ય. અહિંસા=અહિંસા;
ચ=અને; શારીરં=શરીરનું; તપઃ=તપ; ઉચ્યતે=કહેવાય છે.

દેવો, બ્રાહ્મણો, ગુરુ અને જ્ઞાનીનું પૂજન, શૌચ,
સરળતા, બ્રહ્મચર્ય અને અહિંસા, એ શરીરનું તપ કહે-
વાય છે. ૧૪

અનુદ્વેગકરં વાક્યં સત્યં પ્રિયહિતં ચ યત્ ॥

સ્વાધ્યાયાભ્યસનં ચૈવ વાङ्મયં તપ ઉચ્યતે ॥ ૧૫ ॥

અનુદ્વેગકરં (ન ઉદ્વેગં કરોતિ ઇતિ)=ઉદ્વેગ ન કરનાર; વાક્યં=
વચન, સત્યં=સત્ય; પ્રિયહિતમ્ (પ્રિયં ચ હિતં ચ)=પ્રિય અને
હિત; ચ=અને; યત્=જે; સ્વાધ્યાયાભ્યસનં (સ્વાધ્યાયસ્ય અભ્યસનમ્)=

વેદોનો અભ્યાસ; ચાલવું=તેમજ; વાહ્મયં=વાણીનું; તપઃ=તપ; ડચ્યતે=કહેવાય છે.

ઉદ્દેગ ન કરનાર, સત્ય, પ્રિય અને હિતકર જે વચન, તેમજ વેદોનો અભ્યાસ, એ વાણીનું તપ કહેવાય છે. ૧૫

મનઃ પ્રસાદઃ સૌમ્યત્વં મૌનમાત્મવિનિગ્રહઃ ॥

ભાવસંશુદ્ધિરિત્યેતત્તપો માનસમુચ્યતે ॥ ૧૬ ॥

મનઃપ્રસાદઃ [મનસઃ પ્રસાદઃ]=મનની પ્રસન્નતા; સૌમ્યત્વમ્=સમાનતા; મૌનમ્=મૌન; આત્મવિનિગ્રહઃ=મનનો નિગ્રહ; ભાવસંશુદ્ધિઃ [ભાવસ્ય સશુદ્ધિઃ]=હૃદયની શુદ્ધિ; ઇતિ=એ પ્રમાણે; એતત્=એ; તપઃ=તપ; માનસં=માનસ; ડચ્યતે=કહેવાય છે.

મનની પ્રસન્નતા, સમાનતા, મૌન, મનનો નિગ્રહ, હૃદયની શુદ્ધિ, એ પ્રમાણે એ માનસ તપ કહેવાય છે. ૧૬

શ્રદ્ધયા પરયા તપ્તં તપસ્તત્ત્રિવિધં નરૈઃ ॥

અફલાકાંક્ષિભિર્યુક્તૈઃ સાત્ત્વિકં પરિચક્ષતે ॥ ૧૭ ॥

શ્રદ્ધયા=શ્રદ્ધાવડે; પરયા=પરમ; તપ્તમ્=આચરેલું; તપઃ=તપ; તત્=તે; ત્રિવિધમ્=ત્રણ પ્રકારનું; નરૈઃ=નરોએ; અફલાકાંક્ષિભિઃ=કૃણની ઇચ્છા વગરના; યુક્તૈઃ=એકાગ્ર ચિત્તવાળા; સાત્ત્વિકમ્=સાત્ત્વિક; પરિચક્ષતે=કહેવાય છે.

કૃણની ઇચ્છા વગરના, એકાગ્રચિત્તવાળા નરોએ, પરમ શ્રદ્ધાવડે આચરેલું, તે ત્રણ પ્રકારનું તપ “ સાત્ત્વિક ” કહેવાય છે. ૧૭

સત્કારમાનપૂજાર્થં તપોદંભેન ચૈવ યત્ ॥

ક્રિયતે તદિદં પ્રોક્તં રાજસં ચલમધ્રુવમ્ ॥ ૧૮ ॥

સત્કારમાનપૂજાર્થમ્ (સત્કારઃ ચ માનઃ ચ પૂજા ચ તાસામ્ અર્થમ્)=સત્કાર માન અને પૂજાને માટે; તપ્=તપ; દંભેન=દંભવડે; ચ=અને, એવ=અ; યત્=જે; ક્રિયતે=કરાય છે; તત્=તે; ઇદં=અહિં; પ્રોક્તમ્=કહેવાયું છે; રાજસમ્=રાજસ; ચલમ્=ચળિત, અધ્રુવમ્=થોડા વખત ટકનાર.

સત્કાર, માન અને પૂજાને માટે, અને દંભવડેજ જે તપ કરાય છે, તે “ રાજસ ” છે. અહિં તે ચળિત, અને થોડા વખત ટકનાર કહેવાયું છે. ૧૮

મૂઢગ્રાહેણાત્મનો યત્પીડયા ક્રિયતે તપઃ ॥

પરસ્યોત્સાદનાર્થં વા તત્તામસમુદાહતમ્ ॥ ૧૯ ॥

મૂઢગ્રાહેણ (મૂઢેન ગ્રાહેણ)=અવિવેકવાળા દુરાગ્રહવડે; આત્મનઃ=આત્માને; યત્=જે; પીડયા=દુઃખ થાય એવી રીતે; ક્રિયતે=કરાય છે; તપ્=તપ; પરસ્ય=ખીજનો; ઉત્સાદનાર્થમ્ (ઉત્સાદનસ્ય અર્થમ્)=નાશ કરવા માટે; વા=અથવા; તત્=તે-તપ; તામસમ્=તામસ; ઉદાહતમ્=હેલું છે.

અવિવેકવાળા દુરાગ્રહવડે, આત્માને દુઃખ થાય એવી રીતે; અથવા ખીજનો નાશ કરવા માટે, જે તપ કરાય છે, તે-તપ “ તામસ ” કહેલું છે. ૧૯

દાતવ્યમિતિ યદાનં દાયતેઽનુપકારિણે ॥

દેશે કાલે ચ પાત્રે ચ તદાનં સાત્ત્વિકં સ્મૃતમ્ ॥ ૨૦ ॥

દાતવ્યં=આપવુંજ જોઈએ; इति=એમ; यत्=જે, દાનં=દાન; दीयते=અપાય છે; अनुपकारिणे=અનુપકારી; देशे=દેશમાં; काले=કાળમાં; च=અને, पात्रे=પાત્રમાં; च=અને; तत्=તે; दानं=દાનને; सात्त्विकम्=સાત્ત્વિક; स्मृतं=કહેલું છે.

આપવુંજ જોઈએ એમ માનીને દેશમાં અને કાળમાં, તથા અનુપકારી પાત્રમાં, જે દાન અપાય છે, તે દાનને “ સાત્ત્વિક ” કહેલું છે. ૨૦

य-तु प्रत्युपकारार्थं फलमुद्दिश्य वापुनः ॥

दीयते च परिक्लिष्टं तदानं राजसं स्मृतम् ॥ ૨૧ ॥

यत्=જે, तु=વળી. प्रत्युपकारार्थम् (प्रत्युपकारस्य अर्थम्)=સામા ઉપકારને રમાટે; फलं=ફળને; उद्दिश्य=ઉદ્દેશ રાખીને, वा=અથવા; पुनः=ફરીથી; दीयते=અપાય છે; च=અને; परिक्लिष्टम्=અતિ કલેશવાળું; तत्=તે; दानम्=દાનને; राजसं=રાજસ, स्मृतं=કહેલું છે.

વળી જે ફળને ઉદ્દેશ રાખીને, અથવા સામા ઉપકારને માટે, અને અતિ કલેશવાળું દાન અપાય છે, તે દાનને “ રાજસ ” કહેલું છે. ૨૧

अदेशकाले यद्दानमपात्रेभ्यश्च दीयते ॥

असत्कृतमवज्ञातं तत्तामसमुदाहृतम् ॥ ૨૨ ॥

अदेशकाले (न देशे काले च)=અપવિત્ર દેશ કાળમાં; यत्=જે; दानं=દાન; अपात्रेभ्यः=અપાત્રોને; दीयते=અપાય છે; असत्कृतं=સત્કાર વગર; अवज्ञातं=અપમાન પૂર્વક; तत्=તે-દાનને; तामसं=તામસ; उदाहृतं=કહેલું છે.

જે દાન અપવિત્ર દેશકાળમાં, અપાત્રને, સત્કાર વગર અને અપમાન પૂર્વક અપાય છે, તે દાનને “તામસ” કહ્યું છે. ૨૨

ॐ તત્સદિતિ નિર્દેશો બ્રહ્મણસ્ત્રિવિધઃ સ્મૃતઃ ॥

બ્રાહ્મણાસ્તેન વેદાશ્ચ યજ્ઞાશ્ચ વિહિતાઃ પુરા ॥ ૨૩ ॥

ૐ તત્સત્=ૐ તત્સત્ इति=એ પ્રમાણે; નિર્દેશઃ=નામો; બ્રાહ્મણ.= બ્રહ્મણાં; ત્રિવિધઃ=ત્રણ પ્રકારનાં; સ્મૃતઃ=કહેલાં છે; બ્રાહ્મણાઃ=બ્રાહ્મણો; તેન=તે વડે; વેદાઃ=વેદો; ચ=અને; યજ્ઞાઃ=યજ્ઞ; ચ=તથા; વિહિતાઃ= સજ્જા છે; પુરા=સૃષ્ટિના આદિ કાળમાં.

ૐ તત્સત્ એ પ્રમાણે બ્રહ્મણાં ત્રણ પ્રકારનાં નામો કહેલાં છે, તે વડે સૃષ્ટિના આદિકાળમાં બ્રાહ્મણો અને વેદો તથા યજ્ઞો સજ્જા છે. ૨૩

તસ્માદોમિત્યુદાહૃત્ય યજ્ઞદાનતપઃક્રિયાઃ

પ્રવર્તેતે વિધાનોક્તાઃ સતતં બ્રહ્મવાદિનામ્ ॥ ૨૪ ॥

તસ્માત્=માટે; ઓમ્=ઓમ્ (ॐ); इति=એમ; ઉદાહૃત્ય=બોલીને; યજ્ઞદાનતપઃક્રિયાઃ [યજ્ઞસ્ય ચ દાનસ્ય ચ તપસઃ ચ ક્રિયાઃ]=યજ્ઞની દાનની અને તપની ક્રિયાઓ; પ્રવર્તેતે=પ્રવર્તે છે; વિધાનોક્તાઃ (વિધાનેન હક્તાઃ)=વિધિશાસ્ત્રે કહેલી; સતતં=નિરંતર; બ્રહ્મવાદિનામ્=બ્રહ્મવાદીઓની.

માટે “ ૐ ” એમ બોલીને બ્રહ્મવાદીઓની વિધિ-શાસ્ત્રે કહેલી, યજ્ઞની, દાનની અને તપની ક્રિયાઓ નિરંતર પ્રવર્તે છે. ૨૪

તદિત્યનભિસંધાય ફલં યજ્ઞતપઃક્રિયાઃ ॥

દાનક્રિયાથ વિવિધાઃ ક્રિયંતે મોક્ષકાંક્ષિભિઃ ॥ ૨૫ ॥

તત્=તત્ इति=એ પ્રકાપનું; અનભિસંધાય=અભિલાષા વગર; ફલં=ફળની; યજ્ઞતપઃક્રિયાઃ=યજ્ઞ અને તપની ક્રિયાઓ; દાનક્રિયાઃ=દાનની ક્રિયાઓ; ચ=અને; વિવિધાઃ=વિવિધ; ક્રિયંતે=કરાય છે; મોક્ષ-કાંક્ષિભિઃ (મોક્ષસ્ય કાંક્ષિભિઃ)=મોક્ષની ઇચ્છાવાળાઓ વડે;

પ્રકાપનું તત્ એ પ્રકારનું (નામ) બોલીને, ફળની અભિલાષા વગર, યજ્ઞ અને તપની ક્રિયાઓ અને વિવિધ દાનની ક્રિયાઓ, મોક્ષની ઇચ્છાવાળાઓ વડે કરાય છે. ૨૫

સદ્ભાવે સાધુભાવે ચ સદિત્યેતત્પ્રયુજ્યતે ॥

પ્રશસ્તે કર્મણિ તથા સચ્છન્દઃ પાર્થ યુજ્યતે ॥ ૨૬ ॥

સદ્ભાવે=સદ્ભાવમાં; સાધુભાવે=સાધુભાવમાં; ચ=અને; સત્=સત્ इति=એમ; એતત્=એ; પ્રયુજ્યતે=જોડાય છે; પ્રશસ્તે=શ્રેષ્ઠ; કર્મણિ=કર્મમાં; તથા=તથા; સત્=સત્ શબ્દઃ=શબ્દ; પાર્થ=હે પાર્થ-અર્જુન; યુજ્યતે=જોડાય છે.

સદ્ભાવમાં અને સાધુભાવમાં સત્ એમ શબ્દ જોડાય છે, તથા હે અર્જુન! શ્રેષ્ઠ કર્મમાં સત્ શબ્દ જોડાય છે. ૨૬

યજ્ઞે તપસિ દાને ચ સ્થિતિઃ સદિતિ ચોચ્યતે ॥

કર્મ ચૈવ તદર્થાયં સદિત્યેવાભિધીયતે ॥ ૨૭ ॥

યજ્ઞે=યજ્ઞમાં; તપસિ=તપમાં; દાને=દાનમાં; ચ=અને; સ્થિતિઃ=સ્થિતિ; સત્=સત્ इति=એમ; ચ=અને; ઓચ્યતે=કહેવાય છે; કર્મ=કર્મ;

ચણ્ઠ=તેમજ; તદર્થોયમ્ (સઃ અર્થઃ યસ્ય તત્)=તે અર્થેજ કરેલાં;
સત્=સત્ત્વ ઇતિ=એમ; એવ=જ; અભિધીયતે=કહેવાય છે;

યજ્ઞમાં, તપમાં અને દાનમાં જે સ્થિતિ છે, તે પણ
સત્ એમ કહેવાય છે. તેમજ તે અર્થે કરેલાં કર્મ પણ,
સત્ એમજ કહેવાય છે. ૨૭

અશ્રદ્ધયાહુતં દત્તં તપસ્તપ્તં કૃતં ચયત્ ॥

અસદિત્યુચ્યતે પાર્થ નચ તત્પ્રેત્યનો ઇહ ॥ ૨૮ ॥

અશ્રદ્ધયા=અશ્રદ્ધાવડે; હુતં=હોમેલું; દત્તં=આપેલું; તપઃ=તપ;
તપ્તં=તપેલું-કરેલું; કૃતં=કરેલું; ચ=અને; યત્=જે; અસત્=અસત્ત્વ;
ઇતિ=એમ; ઉચ્યતે=કહેવાય છે; પાર્થ=હે પાર્થ-અર્જુન; ન=નથી;
ચ=અને; તત્=તે; પ્રેત્ય=મરીને-પરલોકમાં; ન=નથી; ઇહ=અહિં-
આ લોકમાં;

અશ્રદ્ધાવડે હોમેલું, આપેલું, તપ કરેલું, અને જે
(કર્મ) કરેલું, તે અસત્ત્વ એમ કહેવાય છે. હે અર્જુન!
તે મરીને-પરલોકમાં-નથી અને આ લોકમાં પણ નથી. ૨૮

અધ્યાય સત્તરમો સંપૂર્ણ.

અષ્ટાદશોઽધ્યાયઃ ॥ અધ્યાય અદારમે.

મોક્ષસન્યાસયોગઃ ॥ મોક્ષ સન્યાસ યોગ.

અર્જુન ઉવાચ ॥

અર્જુન બોલ્યા—

સન્યાસસ્ય મહાબાહો તત્ત્વમિચ્છામિ વેદિતુમ્ ॥

ત્યાગસ્ય ચ હૃષીકેશ પૃથકેશિનિષ્ઠદન ॥ ૧ ॥

સન્યાસસ્ય=સન્યાસનું; મહાબાહો=હે મહાબાહુ; તત્ત્વં=તત્ત્વ-સ્વરૂપ..
 ઇચ્છામિ=હું ઇચ્છું છું; વેદિતુમ્=જાણવા; ત્યાગસ્ય=ત્યાગનું; ચ=અને.
 હૃષીકેશ=હે હૃષીકેશ; પૃથક્=જુદું જુદું; કૈશિનિષ્ઠદન [કૈશિનઃ નિષ્ઠદન]=
 હે કેશિ નામના દૈત્યનો નાશ કરનાર.

અર્જુન બોલ્યો—હે મહાબાહુ ! હે કેશી દૈત્યનો
 નાશ કરનાર ! હું સન્યાસનું અને ત્યાગનું સ્વરૂપ જુદું
 જુદું જાણવા ઇચ્છું છું. ૧

શ્રી કૃષ્ણ ઉવાચ ॥

શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા—

કામ્યાનાં કર્મણાં ન્યાસં સન્યાસં કવયો વિદુઃ ॥

સર્વકર્મફલત્યાગં પ્રાહુસ્ત્યાગં વિચક્ષણાઃ ॥ ૨ ॥

કામ્યાનામ્=સકામ-કૃતની ઇચ્છાવાળાં; કર્મણામ્=કર્મોનાં; ન્યાસં=
 ત્યાગને, સન્યાસં=સન્યાસ; કવયઃ=કવિથો-વિદ્વાનો; વિદુઃ=જાણે છે;
 સર્વકર્મફલત્યાગં [સર્વેષામ્ કર્મણામ્ ફલસ્ય ત્યાગં]=સર્વ કર્મોના કૃતના
 ત્યાગને; પ્રાહુઃ=કહે છે; ત્યાગં=ત્યાગ; વિચક્ષણાઃ=ડાઘા પુરેષો,

શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા—કુળની ઈચ્છાવાળાં કર્મોના ત્યાગને વિદ્વાનો “ સન્યાસ ” જાણે છે, અને સર્વ કર્મોના કુળોના ત્યાગને ડાહ્યા પુરૂષો “ ત્યાગ ” કહે છે. ૨

ત્યાજ્યં દોષવદિત્યેકે કર્મ પ્રાહુર્મનીષિણઃ ॥

યજ્ઞદાનતપઃકર્મ ન ત્યાજ્યમિતિ ચાપરે ॥ ૩ ॥

ત્યાજ્યં=તજવા યોગ્ય; દોષવત્=દોષોની પેઠે; इति=એમ; એકે=કેાઈક, કર્મ=કર્મ; પ્રાહુઃ=કહે છે; મનીષિણઃ=બુદ્ધિમાન પુરૂષો; યજ્ઞદાન-તપઃકર્મ=યજ્ઞ. દાન અને તપરૂપ કર્મ; ન=નથી, ત્યાજ્ય=તજવા યોગ્ય; इति=એમ, ચ=અને; અપરે=ખીજાઓ,

દોષોની પેઠે કર્મ તજવા યોગ્ય છે, એમ કેાઈક બુદ્ધિમાન પુરૂષો કહે છે અને યજ્ઞ-દાન-અને તપરૂપ કર્મ તજવા યોગ્ય નથી, એમ ખીજાઓ કહે છે. ૩

નિશ્ચયં શૃણુ મે તત્ર ત્યાગે ભરતસત્તમ ॥

ત્યાગો હિ પુરુષવ્યાગ્ર ત્રિવિધઃ સંપ્રકીર્તિતઃ ॥૪॥

નિશ્ચય=નિશ્ચય-સિદ્ધાંત; શૃણુ=તું સાંભળ; મે=મારો; તત્ર=તેમાં; ત્યાગે=ત્યાગમાં, ભરતસત્તમ=હે ભરત કુળમાં ઉત્તમ; ત્યાગઃ=ત્યાગ; હિ=જ, પુરુષવ્યાગ્ર=હે પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ; ત્રિવિધઃ=ત્રણ પ્રકારનો; સંપ્રકીર્તિતઃ=કહેલો છે-વર્ણવેલો છે,

હે ભરત કુળમાં ઉત્તમ અર્જુન ! તે ત્યાગની બાબતમાં તું મારો સિદ્ધાંત સાંભળ. હે પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુન ! ત્યાગ ત્રણ પ્રકારનોજ વર્ણવેલો છે. ૪

યજ્ઞદાનતપઃ કર્મ ન ત્યાજ્યં કાર્યમેવ તત્ ॥

યજ્ઞો દાનં તપશ્ચૈવ પાવનાનિ મનીષિણામ્ ॥ ૫ ॥

યજ્ઞદાનતપઃકર્મ=યજ્ઞ દાન અને તપરૂપ કર્મ, ન=નથી; ત્યાજ્ય=તજવા જેવાં; કાર્યમ્=કરવા યોગ્ય; એવ=જ; તત્=તે; યજ્ઞ=યજ્ઞ; દાનં=દાન; તપઃ=તપ; ચ=અને; એવ=જ; પાવનાનિ=પાવન કરે છે; મનીષિણામ્=બુદ્ધિમાન પુરુષોને,

યજ્ઞ, દાન અને તપ રૂપ કર્મ તજવા જેવાં નથી, પણ કરવા યોગ્યજ છે, કેમકે યજ્ઞ, દાન, અને તપ રૂપ કર્મે બુદ્ધિમાન મનુષ્યોને પણ પાવનજ કરે છે. ૫

एतान्यपि तु कर्माणि संगं त्यक्त्वा फलानि च ॥

कर्तव्यानीति मे पार्थ निश्चितं मतमुत्तमम् ॥ ६ ॥

एतानि=આ; અપિ=પણ; તુ=વળી, કર્માણિ=કર્મો; સંગં=સંગ—આસક્તિ; ત્યક્ત્વા=તજીને; ફલાનિ=ફળ; ચ=અને; કર્તવ્યાનિ=કરવા યોગ્ય છે; इति=એવો; મે=મારો; પાર્થ=હે પાર્થ; નિશ્ચિતં=નક્કી કરેલો. મતં=મત—સિદ્ધાંત; ઉત્તમં=ઉત્તમ,

વળી આ—યજ્ઞ દાન અને તપ રૂપ—કર્મો પણ, આસક્તિ અને ફળ તજીને કરવા યોગ્ય છે, એવો હે પાર્થ ! મારો નક્કી કરેલો ઉત્તમ સિદ્ધાંત છે. ૬

नियतस्य तु संन्यासः कर्मणो नोपपद्यते ॥

मोहाच्चस्य परित्यागस्तामसः परिकीर्तितः ॥ ७ ॥

નિયતસ્ય=નિત્ય કરવાનાં; તુ=તો; સંન્યાસ=સંન્યાસ-ત્યાગ; કર્મણઃ=કર્મનો; ન=નથી; વપ્પયતે=સંભવે છે-ઘટે છે; મોહાત્=મોહથી; તસ્ય=તેનો; પરિત્યાગઃ=પરિત્યાગ; તામસઃ=તામસ-તમોગુણવાળો; પરિકીર્તિતઃ=કહેલો છે;

નિત્ય કરવાનાં કર્મનો તો ત્યાગ ઘટતોજ નથી, તેનો જો મોહથી પરિત્યાગ કરવામાં આવે, તો તેવા ત્યાગને “ તામસ ત્યાગ ” કહેલો છે. ૭

દુઃસ્વમિત્યેવ યત્કર્મ કાયવલેશભયાત્યજેત્ ॥

સ કૃત્વા રાજસં ત્યાગં નૈવ ત્યાગફલં લભેત્ ॥ ૮ ॥

દુઃસઃ=દુઃખરૂપ; ઇતિ=એમ; એવ=જ; યત=જે; કર્મ=કર્મ; કાયવલેશભયાત્ (કાયસ્ય વલેશસ્ય ભયાત્)=શરીરને કલેશ થવાના ભયથી; ત્યજેત્=તજે-છેડી દે; સઃ=તે, કૃત્વા=કરીને; રાજસ=રાજસ-રજોગુણવાળો; ત્યાગં=ત્યાગ; ન=નથી; એવ=જ; ત્યાગફલ (ત્યાગસ્ય ફલં)=ત્યાગના ફળને; લભેત્=પામે છે,

જે માણસ, નિત્ય કરવાનાં કર્મ દુઃખરૂપ છે, એમ માનીનેજ શરીરને કલેશ થવાના ભયથી તજે છે, તેને “ રાજસ ત્યાગ ” કહેલો છે, એવો ત્યાગ કરીને તે માણસ ત્યાગના ફળને પામતોજ નથી. ૮

કાર્યમિત્યેવ યત્કર્મ નિયતં ક્રિયતેઽર્જુન ॥

સંગં ત્યક્ત્વા ફલં ચૈવ સઃ ત્યાગઃ સાત્વિકો મતઃ ॥૯॥

કાર્યમ્=કરવાં જોઈએ; ઇતિ=એમ; એવ=જ; યત=જે; કર્મ=કર્મ; નિયતં=નિત્ય કર્મ; ક્રિયતે=કરાય છે; ઈર્જુન=હે અર્જુન; સંગં=સંજ-

આસક્તિને, ત્યક્ત્વા=તજીને ફલ=ફળને; ચ=અને; એવ=જ; સઃ=તે; ત્યાગઃ=ત્યાગ; સાત્વિકઃ=સાત્વિક-સત્વગુણવાળો; મતઃ=માન્યો છે.

હે અર્જુન ! નિત્ય કર્મ કરવાંજ જોઈએ, એમ માનીને આસક્તિ અને ફળને તજીનેજ જે કર્મ કરાય છે. તે આસક્તિ અને ફળના ત્યાગને “ સાત્વિક ત્યાગ ” માન્યો છે. ૯

न द्वेष्ट्यकुशलं कर्म कुशले नानुषज्जते ॥

त्यागी सत्त्वसमाविष्टो मेधावी छिन्नसंशयः ॥ १० ॥

ન=નથી; દ્વેષ્ટિ=દ્વેષ કરે છે; અકુશલં=અશુભ; કર્મ=કર્મનો; કુશલે=શુભ કર્મમાં; ન=નથી; અનુષજ્જતે=પ્રીતિ કરે છે; ત્યાગી=ત્યાગી; સત્ત્વસમાવિષ્ટઃ=સત્વગુણમાં સ્થિર થયેલો; મેધાવી=બુદ્ધિમાન છિન્નસંશયઃ (છિન્નઃ સંશયઃ यस્ય સઃ)=નાશ પામ્યા છે, સંશય જેના તે, - સંશય રહિત,

સત્વગુણમાં સ્થિર થયેલો બુદ્ધિમાન અને સંશય રહિત ત્યાગી, અશુભ-નઠારા-કર્મનો દ્વેષ કરતો નથી, તેમ શુભ-સારા-કર્મમાં પ્રીતિ રાખતો નથી. ૧૦

न हि देहभृता शक्यं त्यक्तुं कर्माण्यशेषतः ॥

यस्तु कर्मफलत्यागी स त्यागीत्यभिधीयते ॥ ११ ॥

ન=નથી; હિ=જ; દેહમૃતા=દેહધારીઓથી; શક્યં=શક્ય; ત્યક્તું=છોડવાં; કર્માણિ=કર્મો; અશેષતઃ=સમૂળમાં; યઃ=જે; તુ=પણ; કર્મફલ ત્યાગી [કર્મણઃ ફલસ્ય ત્યાગી]=કર્મના ફળનો ત્યાગ કરનાર; સઃ=તે; ત્યાગી=ત્યાગી; ઇતિ=એમ; અભિધીયતે=કહેવાય છે.

દેહધારીઓથી સમૂળગાં કર્મો છોડવાં શક્યજ નથી; પણ જે કર્મના ફળનો ત્યાગ કરનાર છે, તેજ “ત્યાગી” છે, એમ કહેવાય છે. ૧૧

અનિષ્ટમિષ્ટં મિશ્રં ચ ત્રિવિધં કર્મણઃ ફલમ્ ॥

ભવત્યત્યાગિનાં પ્રેત્ય ન તુ સંન્યાસિનાં ક્વચિત્ ॥૧૨॥

અનિષ્ટં=નહારું, મિષ્ટં=સારું; મિશ્રં=મિશ્ર-સારું નહારું; ચ=અને; ત્રિવિધં=ત્રણ પ્રકારનું, કર્મણઃ=કર્મનું, ફલમ્=ફળ; ભવતિ=થાય છે; અત્યાગિનામ્=અત્યાગીઓને, પ્રેત્ય=મુવા પછી. ન=નથી; તુ=પણ; સંન્યાસિનામ્=ત્યાગીઓને; ક્વચિત્=કદી પણ.

નહારું, સારું અને મિશ્ર એમ ત્રણ પ્રકારનું કર્મનું ફળ છે, તે અત્યાગીઓને-કર્મના ફળની ઇચ્છાવાળાઓને મુવા પછી પ્રાપ્ત થાય છે, પણ ત્યાગીઓને-કર્મના ફળની ઇચ્છા વગરનાઓને કદી-મુવા પહેલાં કે મુવા પછી-પણ મળતું નથી. ૧૨

પંચૈતાનિ મહાવાહો કારણાનિ નિબોધ મે ॥

સાંખ્યે કૃતાંતે પ્રોક્તાનિ સિદ્ધયે સર્વકર્મણામ્ ॥૧૩॥

પંચ=પાંચ; ઇતાનિ=આ; મહાવાહો=હે મહાબાહુ અર્જુન; કારણાનિ=કારણો, નિબોધ=સમજા લે; મે=મારાથી; સાંખ્યે=સાંખ્ય શાસ્ત્રમાં; કૃતાંતે (કૃતસ્ય અંતઃ યત્ર તંત્રિમત્)=કર્મનો અંત જ્યાં છે તેમાં; પ્રોક્તાનિ=કહેલાં; સિદ્ધયે=સિદ્ધિને માટે-ઉત્પન્ન થવા માટે; સર્વકર્મણામ્ (સર્વેષામ્ કર્મણામ્)સત્કર્મનાં કર્મોનાં;

હે મહાબાહુ અર્જુન ! કર્મના અંતવાળા સાંખ્ય
શાસ્ત્રમાં, સર્વ કર્મોના ઉત્પન્ન થવામાં આ પાંચ કારણો
કહેલાં છે, તે તું મારાથી સમજી લે-હું તને કહું છું. ૧૩

અધિષ્ઠાનં તથા કર્તા કરણં ચ પૃથગ્વિધમ્ ॥

વિવિધાશ્ચ પૃથક્ચેષ્ટા દૈવં ચૈવાત્ર પંચમમ્ ॥૧૪॥

અધિષ્ઠાનં=શરીર; તથા=તથા; કર્તા=કર્તા; કરણ=સાધન-ઇંદ્રિયો;
ચ=અને; પૃથગ્વિધ=જુદી જુદી; વિવિધાઃ=અનેક પ્રકારની; ચ=અને;
પૃથક્=જુદી જુદી; ચેષ્ટાઃ=ક્રિયાઓ; દૈવં=ઇંદ્રિયોના દેવતાઓ; ચ=
અને; એવ=જ; અત્ર=અહિં; પંચમ=પાંચમું

શરીર, કર્તા, જુદી જુદી ઇંદ્રિયો, અનેક પ્રકારની
જુદી જુદી ક્રિયાઓ, અને પાંચમું ઇંદ્રિયોના દેવતાઓ,
આ પાંચજ કર્મની ઉત્પત્તિનાં કારણો છે. ૧૪

શરીરવાઙ્મનોભિર્યત્કર્મ પ્રારમ્ભતે નરઃ ॥

ન્યાય્યં વા વિપરીતં વા પંચૈતે તસ્ય હેતવઃ ॥ ૧૫ ॥

શરીરવાઙ્મનોભિઃ (શરીરેણ ચ વાચા ચ મનસા ચ)=શરીર,
વાણી અને મનથી; યત્=જે; કર્મ=કર્મ; પ્રારમ્ભતે=આરંભે છે; નરઃ=
માણસ; ન્યાય્યં=સારું; વા=અથવા; વિપરીતં=નહારું; વા=અથવા; પંચ=
પાંચ; એતે=આ; તસ્ય=તેનાં; હેતવઃ=હેતુ-કારણ.

શરીર, વાણી અને મનથી જે સારું અથવા નહારું
કર્મ માણસ આરંભે છે, તેનાં આ-ઉપર કહેલાં-પાંચ
કારણ છે. ૧૫

તત્રૈવં સતિ કર્તારમાત્માનં કેવલં તુ યઃ ॥

પશ્યત્યકૃતબુદ્ધિત્વાન્ન સ પશ્યતિ દુર્મતિઃ ॥ ૧૬ ॥

તત્ર=તેમાં-કર્મેમાં; એવ=આમ; સતિ=છતાં; કર્તાર=કર્તા; આત્માનં=આત્માને; કેવલ=માત્ર; તુ=જ; ય=જે; પશ્યતિ=દેખે છે; અકૃતબુદ્ધિત્વાત્ (ન કૃતા બુદ્ધિઃ યેન તસ્ય ભાવાત્)=અસંસ્કારી બુદ્ધિવાળો; ન=નથી; સ.=તે; પશ્યતિ=દેખે છે; દુર્મતિઃ=નહારી બુદ્ધિવાળો,

તે કર્મેમાં આમ પાંચ કારણો છતાં, માત્ર આત્માને જ જે માણસ કર્તા દેખે છે, તે અસંસ્કારી બુદ્ધિવાળો દુર્મતિ ખરું દેખતો નથી. ૧૬

યસ્ય નાહંકૃતો ભાવો બુદ્ધિર્યસ્ય ન લિપ્યતે ॥

હત્વાપિ સ ઇમાંલ્લોકાન્ન હન્તિ ન નિબદ્ધયતે ॥ ૧૭ ॥

યસ્ય=જેની, ન=નથી; અહંકૃતઃ=હું કર્તા છું એવી; ભાવઃ=વૃત્તિ; બુદ્ધિઃ=બુદ્ધિ, યસ્ય=જેની, ન=નથી; લિપ્યતે=લેખાય છે; હત્વા=હણીને; અપિ=પણ; સ.=તે, ઇમામૂ=આ, લોકાન્=લોકને; ન=નથી; હન્તિ=હણતો; ન=નથી; નિબદ્ધયતે=બંધાય છે,

હું કર્તા છું, એવી જેની વૃત્તિ નથી, અને જેની બુદ્ધિ લેખાતી નથી, તે આ લોકોને હણીને પણ હણતો નથી, ને બંધાતો યે નથી. ૧૭

જ્ઞાનં જ્ઞેયં પરિજ્ઞાતા ત્રિવિધા કર્મં ચોદના ॥

કરણં કર્મં કર્તેતિ ત્રિવિધઃ કર્મસંગ્રહઃ ॥ ૧૮ ॥

જ્ઞાન=જ્ઞાન-જાણવાનું સાધન; જ્ઞેય=જ્ઞેય-જાણવાનો પદાર્થ;
 પરિજ્ઞાતા=યથાર્થ જાણનાર; ત્રિવિધા=ત્રણ પ્રકારના; કર્મચોદના
 (કર્મણામ્ ચોદના)=કર્મોના પ્રેરક; કરણ=કરણ-કર્મ કરવાનું સાધન;
 કર્મ=કર્તાવ્યતી ક્રિયા-કર્મ; કર્તા=કર્તા-કર્મ કરનાર; इति=એ પ્રમાણે;
 ત્રિવિધઃ=ત્રણ પ્રકારનો; કર્મસંગ્રહઃ [કર્મણઃ સંગ્રહઃ]=કર્મોનો સંગ્રહ,

જ્ઞાન, જ્ઞેય અને જ્ઞાતા એ ત્રણ પ્રકારના કર્મોના
 પ્રેરક છે, કરણ, કર્મ અને કર્તા, એ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારનો
 કર્મોનો સંગ્રહ છે. ૧૮

જ્ઞાનં કર્મ ચ કર્તા ચ ત્રિધૈવ ગુણમેદતઃ ॥

પ્રોચ્યતે ગુણસંખ્યાને યથાવચ્છ્રુણુ તાન્યપિ ॥૧૯॥

જ્ઞાનં=જ્ઞાન; કર્મ=કર્મ; ચ=અને, કર્તા=કર્તા; ચ=અને; ત્રિધા=
 ત્રણ પ્રકારના; एव=અ; ગુણમેદતઃ (ગુણાનામ્ મેદતઃ)=ગુણોના
 ભેદથી; પ્રોચ્યતે=કહ્યા છે, ગુણસંખ્યાને (ગુણાનામ્ સંખ્યાને)=ગુણોના
 સાંખ્ય શાસ્ત્રમાં યથાવત્=અરાબર; શ્રુણુ=તું સાંભળ; તાનિ=તેને;
 અપિ=પણ,

જ્ઞાન, કર્મ અને કર્તા એ ગુણોના ભેદથી સાંખ્ય
 શાસ્ત્રમાં ત્રણ પ્રકારનાંજ કહ્યાં છે. તેને પણ અરાબર તું
 સાંભળ. ૧૯

સર્વભૂતેષુ યેનૈકં ભાવમવ્યયમીક્ષતે ॥

અવિભક્તં વિભક્તેષુ તજ્ઞાનં વિદ્ધિ સાર્થિકમ્ ॥૨૦॥

સર્વભૂતેષુ=સર્વ ભૂતોમાં; યેન=જે ય ૧૧૩; એકં=એક; માયં=

ભાવને; અવ્યયં=અવ્યયી; દક્ષતે=જુએ છે, અવિમક્ત=અવિભક્ત; વિમક્તેષુ=ભિન્ન ભિન્નમાં; તત્=તે; જ્ઞાન=જ્ઞાનને; વિદ્ધિ=જાણ; સાત્ત્વિકમ્=સાત્ત્વિક.

જે જ્ઞાનવડે ભિન્ન ભિન્ન સર્વ ભૂતોમાં એક અવિ-
ભક્તભાવને જુએ છે, તે જ્ઞાનને “સાત્ત્વિક” જાણ. ૨૦

પૃથક્ત્વેન તુ યજ્ઞાનં નાનાભાવાન્ પૃથગ્વિધાન્ ॥

વેત્તિ સર્વેષુ ભૂતેષુ તજ્ઞાનં વિદ્ધિ રાજસમ્ ॥ ૨૧ ॥

પૃથક્ત્વેન=ભિન્નતાથી; તુ=વળી; યત્=જે; જ્ઞાનમ્=જ્ઞાન; નાના-
ભાવાન્=વિવિધ ભાવોને; પૃથગ્વિધાન્=જુદા જુદા ભેદવાળા; વેત્તિ=
જાણે છે; સર્વેષુ=સર્વમાં; ભૂતેષુ=ભૂતોમાં; તત્=તે; જ્ઞાનં=જ્ઞાનને; વિદ્ધિ=
જાણ; રાજસં=રાજસ.

વળી સર્વ ભૂતોમાં જે જ્ઞાન, વિવિધ ભાવોને ભિ-
ન્નતાથી જુદા જુદા ભેદવાળા જાણે છે, તે જ્ઞાનને “રાજસ”
જાણ. ૨૧

યત્ કૃત્સ્નવદેકસ્મિન્ કાર્યે સત્તમહૈતુકમ્ ॥

અતત્ત્વાર્થવદત્ત્વં ચ તત્તામસમુદાહૃતમ્ ॥ ૨૨ ॥

યત્=જે-જ્ઞાન; તુ=વળી; કૃત્સ્નવત્=પરિપૂર્ણ રીતે; એકસ્મિન્=
એક; કાર્યે=કાર્યમાં; સત્ત્વં=આસક્ત; અહૈતુકં=કારણ વગર; અત્ત્વાર્થ-
ત્વં=તત્ત્વાર્થહીન; અત્ત્વં=અદ્ય; ચ=અને; તત્=તે; તામસં=તામસ;
આહૃત=કહ્યું છે.

વળી એક કાર્યમાં જે જ્ઞાન પરિપૂર્ણ રીતે આસક્ત

કારણ વગરનું, તત્વાર્થહીન અને અદ્ય છે તે જ્ઞાન “તામસ” કહ્યું છે. ૨૨

નિયતં સંગરહિતમરાગદ્વેષતઃ કૃતમ્ ॥

અફલપ્રેપ્સુના કર્મ યત્તત્સાત્ત્વિકમુચ્યતે ॥ ૨૩ ॥

નિયતં=નિત્ય; સંગરહિતં (સંગેન રહિતં)=સંગ રહિત; અરાગદ્વેષતઃ (ન રાગાત્ વા દ્વેષાત્ વા ઇતિ)=રાગ અને દ્વેષ વગર; કૃત=કરેલું; અફલપ્રેપ્સુના (ન ફલસ્ય પ્રેપ્સુના)=ફળની ઇચ્છા વગરનાએ; કર્મ=કર્મ; યત્=જે; તત્=તે; સાત્ત્વિકમ્=સાત્ત્વિક; ઉચ્યતે=કહેવાય છે,

સંગ રહિત (એવું) જે નિત્ય કર્મ, રાગ અને દ્વેષ વગર ફળની ઇચ્છા વગરના-પુરૂષે-કરેલું, તે કર્મ “સાત્ત્વિક” કહેવાય છે. ૨૩

ય-તુ કામેપ્સુના કર્મ સાહંકારેણ વાપુનઃ ॥

ક્રિયતે બહુલાયાસં તદ્રાજસમુદાહતમ્ ॥ ૨૪ ॥

યત્=જે; તુ=વળી; કામેપ્સુના (કામસ્ય ઈપ્સુના)=ફળની ઇચ્છા-વાળા વડે; કર્મ=કર્મ; સાહંકારેણ (અહંકાર. યસ્ય અસ્તિ તેન)=અહંકારીવડે; વા=તથા; પુનઃ=વળી; ક્રિયતે=કરાય છે; બહુલાયાસમ્ (બહુલઃ આયાસઃ યસ્મિન્ તત્)=ધણા પ્રયત્નવાળું; તત્=તે; રાજસમ્=રાજસ; ઉદાહતં=કહેલું છે.

વળી જે ફળની ઇચ્છાવાળા, તથા અહંકારી પુરૂષ વડે, ધણા પ્રયત્નવાળું કર્મ કરાય છે, તે “રાજસ” કહેલું છે. ૨૪

અનુબંધ ક્ષયં હિંસામનપેક્ષ્યચપૌરુષમ્ ॥

મોહાદારમ્બયતે કર્મ યત્તતામસમુચ્યતે ॥ ૨૫ ॥

અનુબંધ=સંબંધ. ક્ષય=નાશ; હિંસામ્=હિંસા; અનપેક્ષ્ય=વિચાર કર્યા વગર; ચ=અને. પૌરુષ=શક્તિ; મોહાત્=મોહથી આરમ્બયતે=આરંભાય છે; કર્મ=કર્મ; યત્=જે; તત્=તે; તામસમ્=તામસ; ઉચ્યતે=કહેવાય છે.

સંબંધ, નાશ, હિંસા અને શક્તિનો વિચાર કર્યા વગર મોહથી જે કર્મ આરંભાય છે, તે “ તામસ ” કહેવાય છે. ૨૫

મુક્તસંગોઽનહંવાદી ધૃત્યુત્સાહસમન્વિતઃ ॥

સિદ્ધય સિદ્ધયો નિર્વિકારઃ કર્તા સાત્ત્વિક ઉચ્યતે ॥૨૬॥

મુક્તસંગઃ (મુક્તઃ સંગઃ યેનસઃ)=સંગથી મુક્ત; અનહંવાદી [ન અહમ્ વદતિ इति]=પોતાને કર્તા નહિ કહેનારો; ધૃત્યુત્સાહસમન્વિતઃ (ધૃત્યા ચ ઉત્સાહેન ચ સમન્વિતઃ)=ધીરજ અને ઉત્સાહવાળો; સિદ્ધય સિદ્ધયોઃ [સિદ્ધૌ ચ અસિદ્ધૌ ચ]=સિદ્ધિ અને અસિદ્ધિમાં; નિર્વિકારઃ=વિકાર વગરનો; કર્તા=કર્તા; સાત્ત્વિકઃ=સાત્ત્વિક; ઉચ્યતે=કહેવાય છે.

સંગથી મુક્ત, પોતાને કર્તા નહિ કહેનારો, ધીરજ અને ઉત્સાહવાળો, સિદ્ધિ અને અસિદ્ધિમાં વિકાર વગરનો કર્તા “ સાત્ત્વિક ” કહેવાય છે. ૨૬

રાગી કર્મફલપ્રેપ્સુર્લુબ્ધો હિંસાત્મકોઽશુચિઃ ॥

ઈર્ષ્યશોકાન્વિતઃ કર્તા રાજસઃ પરિકીર્તિતઃ ॥ ૨૭ ॥

રાગી=રાગી; કર્મફલપ્રેપ્સુઃ (કર્મણઃ ફલસ્ય પ્રેપ્સુઃ)=કર્મના ફળની ઇચ્છાવાળો, લુબ્ધઃ=લોભી; હિસાત્મક. (હિસા આત્મનિ યસ્ય સઃ)=હિસક સ્વભાવવાળો, અશુચિઃ=અપવિત્ર; હર્ષશોકાન્વિતઃ (હર્ષેણ ચ શોકેન ચ અન્વિતઃ)=હર્ષ અને શોકવાળો. કર્તા=કર્તા. રાજસઃ=રાજસ; પરિકીર્તિતઃ=કહેવાયો છે.

રાગી, કર્મના ફળની ઇચ્છાવાળો, લોભી, હિંસક સ્વભાવવાળો, અપવિત્ર અને હર્ષ અને શોકવાળો કર્તા, “ રાજસ ” કહેવાયો છે. ૨૭

અયુક્તઃ પ્રાકૃતઃ સ્તબ્ધઃ શઠો નૈષ્ઠકૃતિકોઽતસઃ ॥

વિષાદી દીર્ઘસુત્રી ચ કર્તા તામસ ઉચ્યતે ॥ ૨૮ ॥

અયુક્તઃ=અયોગ્ય; પ્રાકૃતઃ=અસંસ્કારી; સ્તબ્ધઃ=જડ; શઠઃ=શત્રુ; નૈષ્ઠકૃતિકઃ=ઠગ; અતસઃ=આળસુ; વિષાદી=શોક કરનાર, દીર્ઘસુત્રી=મંદ બુદ્ધિનો; ચ=અને; કર્તા=કર્તા; તામસઃ=તામસ; ઉચ્યતે=કહેવાય છે.

અયોગ્ય, અસંસ્કારી, જડ, શત્રુ, ઠગ, આળસુ, શોક કરનાર અને મંદબુદ્ધિનો કર્તા, “ તામસ ” કહેવાય છે. ૨૮

બુદ્ધેર્મેદં ધૃતેશ્ચૈવ ગુણતત્ત્રિવિધં શૃણુ ॥

પ્રોચ્યમાનમશોષેણ પૃથક્ત્વેન ઘનંજય ॥ ૨૯ ॥

બુદ્ધે=બુદ્ધિના; મેદમ્=ભેદને; ધૃતે=ધૃતિના; ચ=અને; એવ=જ; ગુણતઃ=ગુણથી; ત્રિવિધં=ત્રણ પ્રકારના; શૃણુ=સંભળ; પ્રોચ્યમાનમ્=કહેવાતા; અશોષેણ=સંપૂર્ણપણે; પૃથક્ત્વેન=જુદા; જુદા; ઘનંજય=હે અર્જુન.

બુદ્ધિના અને ધૃતિના ગુણથી ત્રણ પ્રકારના સંપૂર્ણ-
પણે કહેવાતા ભેદને હે અર્જુન ! જુદા જુદા તું સાંભળ. ૨૯

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च कार्याकार्ये भयाभये ॥

बन्धं मोक्षं च या वेत्ति बुद्धिः सा पार्थ सात्त्विकी ॥ ૩૦ ॥

પ્રવૃત્તિમ્=પ્રવૃત્તિને; ચ=અને, નિવૃત્તિમ્=નિવૃત્તિને; કાર્યાકાર્યેઃ
(કાર્યમ્ ચ અકાર્યમ્ ચ)=કાર્યને અને અકાર્યને; ભયાભયે (ભયં ચ
અભયં ચ)=ભય અને અભયને. બંધમ્=બંધને. મોક્ષમ્=મોક્ષને; ચ=
અને; યા=જે; વેત્તિ=જાણે. બુદ્ધિઃ=બુદ્ધિ. સા=તે. પાર્થ=હે અર્જુન;
સાત્ત્વિકી=સાત્ત્વિકી.

પ્રવૃત્તિને અને નિવૃત્તિને, કાર્યને અને અકાર્યને,
ભયને અને અભયને, બંધને અને મોક્ષને, જે બુદ્ધિ જાણે,
તે બુદ્ધિ હે અર્જુન ! “ સાત્ત્વિકી ” છે. ૩૦

यथा धर्ममधर्मं च कार्यं चाकार्यमेव च ॥

अयथावत्प्रजानाति बुद्धिः सा पार्थ राजसी ॥ ૩૧ ॥

યથા=જે-બુદ્ધિવડે; ધર્મમ્=ધર્મને, અધર્મમ્=અધર્મને; ચ=અને;
કાર્યમ્=કાર્યને; ચ=અને; અકાર્યમ્=અકાર્યને, એવ=જ, ચ=અને,
અયથાવત્=અવાસ્તવિક, પ્રજાનાતિ=જાણે. બુદ્ધિઃ=બુદ્ધિ; સા=તે; પાર્થ=હે
અર્જુન; રાજસી=રાજસી.

જે બુદ્ધિવડે ધર્મને અને અધર્મને, કાર્યને અને
અકાર્યને (પુરૂષ) અવાસ્તવિક જાણે તે બુદ્ધિ, હે અર્જુન !
“ રાજસી ” છે. ૩૧

અધર્મ ધર્મમિતિ યા મન્યતે તમસાઽઽવૃતા ॥

સર્વાર્થાન્વિપરીતાંશ્ચ બુદ્ધિઃ સાપાર્થ તામસી ॥૩૨॥

અધર્મમ્=અધર્મને; ધર્મમ્=ધર્મ; इति=એમ; યા=જે-બુદ્ધિ; મન્યતે=માને છે; તમસા=અજ્ઞાનથી; આવૃતા=ઢાંકાયેલી; સર્વ-અર્થાન્ (સર્વાન્ અર્થાન્)=ખીજા સર્વ અર્થોને; વિપરીતાન્=વિપરીત; ચ=અને; બુદ્ધિઃ=બુદ્ધિ, સા=તે; પાર્થ=હે અર્જુન; તામસી=તામસી.

અજ્ઞાનથી ઢાંકાયેલી જે બુદ્ધિ અધર્મને ધર્મ છે, એમ અને (ખીજા) સર્વ અર્થોને વિપરીત માને છે, તે બુદ્ધિ હે અર્જુન ! “ તામસી ” છે. ૩૨

ધૃત્યા યયા ધારયતે મનઃપ્રાણેન્દ્રિયક્રિયાઃ ॥

યોગેનાન્યમિચારિણ્યા ધૃતિઃ સા પાર્થ સાત્ત્વિકી ॥૩૩॥

ધૃત્યા=ધૃતિવડે; યયા=જે; ધારયતે=ધારણ કરે છે; મનઃપ્રાણેન્દ્રિય-ક્રિયાઃ [મનસઃ ચ પ્રાણાનામ્ ચ ઇન્દ્રિયાણામ્ ચ ક્રિયાઃ]=મન પ્રાણ અને ઇન્દ્રિયોની ક્રિયા; યોગેન=યોગવડે; અન્યમિચારિણ્યા=અન્યભિચારી-અચળિત; ધૃતિઃ=ધૃતી; સા=તે; પાર્થ=હે અર્જુન, સાત્ત્વિકા=સાત્ત્વિકી.

યોગવડે અચળિત એવી જે ધૃતિવડે (પુરૂષ) મન પ્રાણ અને ઇન્દ્રિયોની ક્રિયાને ધારણ કરે છે. તે ધૃતિ, હે અર્જુન ! “ સાત્ત્વિકી ” છે. ૩૩

યયા તુ ધર્મકામાર્થાન્ ધૃત્યા ધારયતેઽર્જુન ॥

પ્રસંગેન પછાકાંસી ધૃતિઃ સા પાર્થ રાજસી ॥ ૩૪ ॥

યયા=જે; તુ=વળી; ધર્મકામાર્થાન્ (ધર્મઃ ચ કામઃ ચ અર્થઃ ચ તાન્)=ધર્મ કામ અને અર્થને; ધૃત્યા=ધૃતિવડે, ધારયતે=ધારણ કરે છે; અર્જુન=હે અર્જુન; પ્રસંગેન=પ્રસંગે; ફલાકાક્ષી (ફલસ્ય આકાક્ષી)=ફળની ઇચ્છાવાળો; ધૃતિઃ=ધૃતિ, સા=તે; પાર્થ=હે અર્જુન; રાજસી=રાજસી.

વળી હે અર્જુન ! જે ધૃતિવડે (પુરુષ) ધર્મ કામ અને અર્થને ધારણ કરે છે, અને પ્રસંગે ફળની ઇચ્છાવાળો (થાય છે) તે ધૃતિ, હે અર્જુન “રાજસી” છે. ૩૪

યયા સ્વપ્નં ભયં શોકં વિષાદં મદમેવચ ॥

ન વિમુચતિ દુર્મેધા ધૃતિઃ સા પાર્થ તામસી ॥૩૫॥

યયા=જે-ધૃતિવડે; સ્વપ્ન=સ્વપ્ન-નિદ્રા; ભયમ=ભય; શોકમ્=શોક; વિષાદં=વિષાદ; મદ=મદ, એવ=જ; ચ=અને; ન વિમુચતિ=મુક્તો નથી; દુર્મેધાઃ=દુર્બુદ્ધિ; ધૃતિઃ=ધૃતિ; સા=તે; પાર્થ=હે અર્જુન; તામસી=તામસી.

જે ધૃતિવડે નિદ્રા, ભય, શોક, વિષાદ અને મદને દુર્બુદ્ધિ (પુરુષ) મુક્તો નથી, તે ધૃતિ, હે અર્જુન ! “ તામસી ” છે. ૩૫

સુખં ત્વિદાનીં ત્રિવિધં શ્રુણુ મે ભરતર્ષભ ॥

અભ્યાસાદ્રમતે યત્ર દુઃસ્વાન્તં ચ નિગચ્છતિ ॥૩૬॥

સુખં=સુખને; તુ=વળી; ઇદાનીમ્=હવે; ત્રિવિધમ્=ત્રણ પ્રકારનો; શ્રુણુ=સાંભળ; મે=મારાથી; ભરતર્ષભ=હે અર્જુન; અભ્યાસાત્=અભ્યાસથી; રમતે=આનંદ કરે છે; યત્ર=જેમાં; દુઃસ્વાન્તમ્ [દુઃસ્વસ્ય અન્તમ્]=દુઃખના અંતને; ચ=અને; નિગચ્છતિ=પામે છે.

વળી હે અર્જુન ! હવે ત્રણ પ્રકારના સુખને તું મારાથી સાંભળ, જે સુખમાં (પુરુષ) અભ્યાસથી આનંદ કરે છે અને દુઃખના અંતને પામે છે. ૩૬

યત્તદગ્રે વિષમિવ પરિણામેઽમૃતોપમમ્ ॥

તત્સુખં સાત્ત્વિકં પ્રોક્તમાત્મબુદ્ધિપ્રસાદજમ્ ॥૩૭॥

યત્=જે, તત્=તે; અગ્રે=પરિણામમાં; વિષમ્=ઝેર; ઇવ=જેવું; પરિણામે=છેવટે; અમૃતોપમ (અમૃત ઉપમા યસ્ય તત્)=અમૃતના જેવું; તત્=તે; સુખમ્=સુખને; સાત્ત્વિક-સાત્ત્વિક; પ્રોક્ત=કહેલું છે; આત્મબુદ્ધિ-પ્રસાદજ=(આત્મનઃ બુદ્ધેઃ પ્રસાદાત્ જાતમ્)=આત્મબુદ્ધિના પ્રસાદથી ઉત્પન્ન થયેલું.

જે સુખ શરૂઆતમાં ઝેર જેવું, (છતાં) છેવટે અમૃતના જેવું છે, તે આત્મબુદ્ધિના પ્રસાદથી ઉત્પન્ન થયેલું સુખ “ સાત્ત્વિક ” કહેલું છે. ૩૭

વિષયેન્દ્રિયસંયોગાદ્ યત્તદગ્રેઽમૃતોપમમ્ ॥

પરિણામે વિષમિવ તત્સુખં રાજસં સ્મૃતમ્ ॥૩૮॥

વિષયેન્દ્રિયસંયોગાત્ (વિષયેભ્યઃ ઇન્દ્રિયાણામ્ સંયોગાત્)=વિષયો અને ઇન્દ્રિયોના સંયોગથી ઉપજેલું; યત્=જે; તત્=તે; અગ્રે=શરૂઆતમાં. અમૃતોપમ=અમૃતના જેવું; પરિણામે=છેવટે; વિષમ્=ઝેર; ઇવ=જેવું; તત્=તે; સુખં=સુખને; રાજસ=રાજસ; સ્મૃત=કહેલું છે,

વિષયો અને ઇન્દ્રિયોના સંયોગથી ઉપજેલું જે સુખ છે, તે શરૂઆતમાં અમૃતના જેવું અને છેવટે ઝેર જેવું છે, તે સુખ “ રાજસ ” કહેલું છે. ૩૮

યદગ્રે ચાનુબંધે ચ સુખં મોહનમાત્મનઃ ॥

નિદ્રાલસ્યપ્રમાદોત્થં તત્તામસમુદાહતત્ ॥ ૩૯ ॥

યત્=જે, અગ્રે=શરૂઆતમાં; ચ=અને; અનુબંધે=છેવટે; ચ=અને
સુખ=સુખ; મોહન=મોહ ઉપજાવનાર; આત્મનઃ=આત્માને-બુદ્ધિને;
નિદ્રાલસ્યપ્રમાદોત્થ [નિદ્રા ચ આલસ્યં ચ પ્રમાદઃ ચ તેભ્યઃ ઉત્થિતમ્]=
નિદ્રા, આળસ અને પ્રમાદથી ઉત્પન્ન થયેલું; તત્=તે; તામસં=તામસ;
ઉદાહત=કહેલું છે,

જે સુખ શરૂઆતમાં અને છેવટે બુદ્ધિને મોહ ઉપ-
જાવનાર છે, તે નિદ્રા આળસ અને પ્રમાદથી ઉત્પન્ન થયેલું
છે, તે સુખને “ તામસ ” કહેલું છે. ૩૯

ન તદસ્તિ પૃથિવ્યાં વા દિવિ દેવેષુ વા પુનઃ ॥

સત્ત્વં પ્રકૃતિર્જૈમુક્તં યદેભિઃ સ્યાત્ ત્રિભિર્ગુણૈઃ ॥ ૪૦ ॥

ન=નહિ; તત્=તે; અસ્તિ=છે, પૃથિવ્યામ્=પૃથ્વીમાં, વા=કે; દિવિ=
સ્વર્ગમાં; દેવેષુ=દેવલોકમાં; વા=અથવા; પુનઃ=તો; સત્ત્વં=સત્ત્વ-પદાર્થ;
પ્રકૃતિર્જૈઃ=પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થયેલા, મુક્તં=મુક્ત; યત્=જે; એભિઃ=આ-
સ્યાત્=હોય; ત્રિભિઃ=ત્રણ; ગુણૈઃ=ગુણોથી;

પૃથ્વીમાં કે સ્વર્ગમાં, અથવા તો દેવલોકમાં તે-કેઈ
પદાર્થ નથી, કે જે આ પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થયેલા ત્રણ
ગુણોથી મુક્ત હોય. ૪૦

બ્રાહ્મણક્ષત્રિયવિશાં શૂદ્રાણાં ચ પરંતપ ॥

કર્માણિ પ્રવિધક્તાનિ સ્વમાવપ્રભવૈર્ગુણૈઃ ॥ ૪૧ ॥

બ્રાહ્મણક્ષત્રિયાવિશામ્ (બ્રાહ્મણાનામ્ ચ ક્ષત્રિયાણામ્ ચ વિશામ્ ચ) =
પ્રાહ્મણ્યુ ક્ષાત્રય અને વૈશ્યોનાં; શુદ્રાણામ્=શુદ્રોનાં; ચ=તથા; પરંતપ=હે
અર્જુન, કર્માણિ=કર્મો; પ્રવિભક્તાનિ=ભુદાં ભુદાં છે; સ્વભાવપ્રમયૈઃ=
સ્વભાવથી ઉપજેલા; ગુણૈઃ=ગુણોવડે.

હે અર્જુન ! પ્રાહ્મણ્યુ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યોનાં તથા
શુદ્રોનાં કર્મો સ્વભાવથી ઉપજેલા ગુણોવડે ભુદાં ભુદાં
છે. ૪૧

શમો દમસ્તપઃ શૌચં ક્ષાંતિરાર્જવમેવ ચ ॥

જ્ઞાનં વિજ્ઞાનમાસ્તિક્યં બ્રહ્મકર્મ સ્વભાવજમ્ ॥ ૪૨ ॥

શમઃ=શમ; દમઃ=દમ; તપઃ=તપ; શૌચ=શૌચ; ક્ષાતિઃ=ક્ષમા;
આર્જવ=સરળતા; એવ=જ; ચ=અને; જ્ઞાનં=જ્ઞાન, વિજ્ઞાનં=વિજ્ઞાન;
આસ્તિક્યં=આસ્તિકતા; બ્રહ્મકર્મ (બ્રાહ્મણ. કર્મ)=પ્રાહ્મણોનાં કર્મ;
સ્વભાવજં=સ્વભાવજન્ય;

શમ (મનોનિયંત્ર), દમ (ઇન્દ્રિય નિયંત્ર), તપ,
શૌચ (પ્રવિત્રતા), ક્ષમા, સરળતા, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન અને
આસ્તિકતા, એજ પ્રાહ્મણોનાં સ્વભાવજન્ય કર્મ છે. ૪૨

શૌર્યં તેજો ધૃતિર્દાક્ષ્યં યુદ્ધે ચાપ્યપહ્લાયનમ્ ॥

દાનમીશ્વરભાવશ્ચ ક્ષાત્રં કર્મ સ્વભાવજમ્ ॥ ૪૩ ॥

શૌર્યમ્=શૌર્ય; તેજઃ=તેજ, ધૃતિઃ=ધીરજ; દાક્ષ્ય=ચતુરાઈ; યુદ્ધે=
યુદ્ધમાં; ચ=અને; અપિ=પણ; અપહ્લાયન=નાસવું નહિ તે; દાનં=દાન;
ઈશ્વરભાવ. [ઈશ્વરસ્ય માયઃ]=ઈશ્વરભાવ; ચ=અને; ક્ષાત્રં=ક્ષત્રિયનાં;
કર્મ=કર્મ; સ્વભાવજં=સ્વભાવજન્ય.

શૌર્ય, તેજ, ધીરજ, ચતુરાઈ, યુદ્ધમાં નાસવું નહિ તે, દાન અને ઇશ્વરભાવ એ સ્વભાવજન્ય ક્ષત્રિયનાં કર્મ છે. ૪૩

કૃષિગોરક્ષવાણિજ્યં વૈશ્યકર્મ સ્વભાવજમ્ ॥

પરિચર્યાત્મકં કર્મ શૂદ્રસ્યાપિ સ્વભાવજમ્ ॥ ૪૪ ॥

કૃષિગોરક્ષવાણિજ્ય [કૃષિઃ ચ ગોરક્ષ્ય ચ વાણિજ્ય ચ]=ખેતી, ગૌરક્ષા અને વેપાર; વૈશ્યકર્મ (વૈશ્યાનામ્ કર્મ)=વૈશ્યનાં કર્મ; સ્વભાવજં=સ્વભાવજન્ય છે; પરિચર્યાત્મક (પરિચર્યા આત્મા यस્ય તત્)=સેવા રૂપ; કર્મ=કર્મ. શૂદ્રસ્ય=શૂદ્રનું; અપિ=પણ. સ્વભાવજં=સ્વભાવજન્ય છે.

ખેતી, ગૌરક્ષા, વેપાર, એ સ્વભાવજન્ય વૈશ્યનાં કર્મ છે. અને સેવારૂપ કર્મ શૂદ્રનું પણ સ્વભાવજન્ય કર્મ છે. ૪૪

સ્વેસ્વે કર્મણ્યભિરતઃ સંસિદ્ધિં લભતેનરઃ ॥

સ્વકર્મનિરતઃ સિદ્ધિં યથા વિદતિ તત્કૃણુ ॥ ૪૫ ॥

સ્વેસ્વે=પોતપોતાનાં. કર્મણિ=કર્મમાં; અભિરતઃ=તત્પર; સંસિદ્ધિમ=સંસિદ્ધિને; લભતે=પામે છે; નરઃ=પુરૂષ; સ્વકર્મનિરતઃ (સ્વસ્ય કર્માણ નિરતઃ)=પોતાના કર્મમાં તત્પર. સિદ્ધિમ્=સિદ્ધિને. યથા=જેવી રીતે; વિદતિ=પામે છે; તત્=તે રીત; કૃણુ=સાંભળ.

પોતપોતાના કર્મમાં તત્પર પુરૂષ સંસિદ્ધિને પામે છે, પોતાના કર્મમાં તત્પર પુરૂષ જેવી રીતે સિદ્ધિને પામે છે, તે રીત સાંભળ. ૪૫

યતઃ પ્રવૃત્તિર્મૂતાનાં યેન સર્વમિદં તતમ્ ॥

સ્વકર્મણા તપમ્ભ્યર્ચ્ય સિદ્ધિં વિદતિ માનવઃ ॥૪૬॥

યત = જેનાથી; પ્રવૃત્તિઃ = ઉત્પત્તિ; મૂતાનામ્ = મૂતોની; યેન = જેવડે;
સર્વમ્ = સર્વ; ઇદં = આ; તત = વ્યાપ્ત; સ્વકર્મણા = પોતાના કર્મવડે; તમ્ =
તેને; અમ્ભ્યર્ચ્ય = પૂજીને; સિદ્ધિમ્ = સિદ્ધિ; વિદતિ = પામે છે; માનવઃ = મનુષ્ય.

જેનાથી મૂતોની ઉત્પત્તિ થાય છે, જે વડે આ સર્વ
વ્યાપ્ત છે. તેને-ઈશ્વરને-પોતાના કર્મથી પૂજીને મનુષ્ય
સિદ્ધિને પામે છે. ૪૬

શ્રેયાન્ સ્વધર્મે વિગુણઃ પરધર્માત્સ્વનુષ્ઠિતાત્ ॥

સ્વભાવનિયતં કર્મ કુર્વન્નાપ્નોતિ કિલ્બિષમ્ ॥૪૭॥

શ્રેયાન્ = અતિ ઉત્તમ છે. સ્વધર્મ = સ્વધર્મ, વિગુણઃ = અધુરો;
પરધર્માત્ (પરસ્ય ધર્માત્) = પરધર્મથી; સ્વનુષ્ઠિતાત્ = સારી રીતે સેવેલા;
સ્વભાવનિયત (સ્વભાવેન નિયતં) = સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થયેલા; કર્મ = કર્મ;
કુર્વન્ = કરતો; ન = નથી; આપ્નોતિ = પામે છે. કિલ્બિષમ્ = પાપને.

સારી રીતે સેવેલા પરધર્મથી અધુરો સ્વધર્મ અતિ
ઉત્તમ છે, સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થયેલાં કર્મ કરતો (પુરુષ)
પાપને પામતો નથી. ૪૭

સહજં કર્મ કૌતેય સદોષમપિ ન ત્યજેત્ ॥

સર્વારંભા હિ દોષેણ ધૂમેનાગ્નિરિવાવૃતાઃ ॥૪૮॥

સહજમ્ = સ્વભાવજન્ય, કર્મ = કર્મ; કૌતેય = હે અર્જુન; સદોષમ્ =
દોષવાળું; અપિ = તોપણ; ન ત્યજેત્ = તજવું નહિ; સર્વારંભાઃ [સર્વે

આરંભાઃ]=સર્વ ધર્મ; હિ=કારણકે; દોષેણ=દોષવડે; ધ્રમેન=ધુમાડાવડે; અગ્નિઃ=અગ્નિની; ઇષ=પેઠે, આવૃતાઃ=ઢંકાયલાં છે.

હે અર્જુન ! સ્વભાવજન્ય કર્મ દોષવાળું (હોય) તે પણ તજવું નહિ, કારણ કે સર્વ ધર્મ ધુમાડાવડે અગ્નિની પેઠે દોષવડે ઢંકાયલાં છે. ૪૮

અસક્તબુદ્ધિઃ સર્વત્ર જિતાત્મા વિગતસ્પૃહઃ ॥

નૈષ્કર્મ્યસિદ્ધિ પરમાં સંન્યાસેનાધિગચ્છતિ ॥ ૪૯ ॥

અસક્તબુદ્ધિઃ (અસક્તા બુદ્ધિઃ यस્ય સઃ)=વિરક્ત બુદ્ધિનો; સર્વત્ર=બધે; જિતાત્મા [જિત આત્મા यस્ય સઃ]=જીતાત્મા, વિગતસ્પૃહઃ (વિગતા સ્પૃહા યસ્માત્ સ)=સ્પૃહા વગરનો; નૈષ્કર્મ્યસિદ્ધિમ્ [નિર્ગતાનિ કર્માણિ યસ્માત્ સ. નિષ્ક્રમ તસ્ય ભાવઃ નૈષ્કર્મ્યમ્ તસ્ય સિદ્ધિમ્]=નૈષ્કર્મ સિદ્ધિને; પરમામ્=પરમઃ સંન્યાસેન=સંન્યાસવડે; અધિગચ્છતિ=પામે છે.

બધે વિરક્ત બુદ્ધિનો, જીતાત્મા, સ્પૃહા વગરનો (પુરૂષ) સંન્યાસવડે પરમ નૈષ્કર્મ સિદ્ધિને પામે છે. ૪૯

સિદ્ધિ પ્રાપ્તો યથા બ્રહ્મ તથાપ્નોતિ નિબોધ મે ॥

સમાસેનૈવ કૌંતેય નિષ્ઠા જ્ઞાનસ્ય યા પરા ॥ ૫૦ ॥

સિદ્ધિમ્=સિદ્ધિ; પ્રાપ્તઃ=પામેલો, યથા=જેવી રીતે; બ્રહ્મ=બ્રહ્મને; તથા=તે રીતે; આપ્નોતિ=પામે છે; નિબોધ=જાણુ; મે=મારાથી; સમાસેન=ટુંકામાં; એવ=જ; કૌંતેય=હે અર્જુન; નિષ્ઠા=નિષ્ઠા; જ્ઞાનસ્ય=જ્ઞાનની; યા=જે; પરા=પરમ,

સિદ્ધિ પામેલો (પુરુષ) જે રીતે બ્રહ્મને પામે છે,
જ્ઞાનની જે પરમ નિષ્ઠા છે તે, હે અર્જુન !

મારાથી ટુંકામાંજ જાણુ. ૫૦

बुद्ध्या विशुद्ध्या युक्तो धृत्यात्मानं नियम्य च ॥

शब्दादीन्विषयांस्त्यक्त्वा रागद्वेषौ व्युदस्य च ॥५१॥

બુદ્ધ્યા=ભુદ્ધિથી; વિશુદ્ધ્યા=વિશુદ્ધ; યુક્તઃ=યુક્ત; ધૃત્યા=ધીરજથી; આત્માને
(આત્માને=આત્માને; નિયમ્ય=નિયમમાં લાવી; ચ=અને; શબ્દાદીન્
(શબ્દઃ આદિઃ યેષામ્ તાન્)=શબ્દ આદિઃ વિષયાન્=વિષયોને; ત્યક્ત્વા=
તજીને; રાગદ્વેષૌ (રાગઃ ચ દ્વેષઃ ચ)=રાગ દ્વેષનો, વ્યુદસ્ય=ત્યાગ
કરીને; ચ=તથા,

વિશુદ્ધ ભુદ્ધિથી યુક્ત (પુરુષ) ધીરજથી આત્માને
(મનને) નિયમમાં લાવી, શબ્દાદિ વિષયોને તજીને, તથા
રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરી, (બ્રહ્મના સાક્ષાત્કાર માટે સમર્થ
થાય છે.) ૫૧

विविक्तसेवी लब्धाशी यतवाक्कायमानसः ॥

ध्यानयोगपरो नित्यं वैराग्यं समुपाश्रितः ॥५२॥

વિવિક્તસેવી [વિવિક્તં સેવતે इति]=એકાંતમાં રહેનાર. લબ્ધાશી=
(લબ્ધુ અસ્નાતિ इति)=થોડું ખાનાર; યતવાક્કાયમાનસઃ (યતા વાક્
ચ કાયઃ ચ માનસં ચ यस્ય સઃ)=વાણી કાયા અને મનને વશ રા-
ખનાર; ધ્યાનયોગપરઃ (ધ્યાનં ચ યોગઃ ચ પરઃ यस્ય સઃ)=ધ્યાન યોગ
પરાયણ; નિત્યમ્=નિત્ય; વૈરાગ્યમ્=વૈરાગ્યનો, સમુપાશ્રિતઃ=આશ્રય
કરીને રહેલો;

એકાંતમાં રહેનાર, થોડું ખાનાર, વાણી, કાયા અને
મનને વશ રાખનાર, નિત્ય ધ્યાન યોગ પરાયણ, વૈરાગ્યનો
આશ્રય કરીને રહેનાર, (પુરૂષ બ્રહ્મ સાક્ષાત્કારને માટે
સમર્થ થાય છે.) પર

અહંકારં બલં દર્પં કામં ક્રોધં પરિગ્રહમ્ ॥

વિમુચ્ય નિર્મમઃ શાંતો બ્રહ્મભૂયાય કલ્પતે ॥ ૫૩ ॥

અહંકારં=અહંકાર; બલં=બળ; દર્પમ્=મદ; કામં=કામ; ક્રોધં=ક્રોધ; પરિગ્રહ=પરિગ્રહ, વિમુચ્ય=તણ દધને; નિર્મમઃ=મમતા રહિત; શાંતઃ=શાંત; બ્રહ્મ ભૂયાય [બ્રહ્મણઃ ભૂયાય]=બ્રહ્મ સાક્ષાત્કારને માટે; કલ્પતે=સમર્થ થાય છે,

અહંકાર, બળ, મદ, કામ, ક્રોધ અને પરિગ્રહ તણ દધને, મમતા રહિત, અને શાંત થયેલો પુરૂષ બ્રહ્મ સાક્ષાત્કારને માટે સમર્થ થાય છે. ૫૩

બ્રહ્મભૂતઃ પ્રસન્નાત્મા ન શોચતિ ન કાંક્ષતિ ॥

સમઃ સર્વેષુ ભૂતેષુ મદ્ભક્તિં લભતે પરામ્ ॥ ૫૪ ॥

બ્રહ્મભૂતઃ=બ્રહ્મરૂપ થયેલો; પ્રસન્નાત્મા (પ્રસન્નઃ આત્મા यस્ય સઃ)=પ્રસન્ન મનવાળો; ન શોચતિ=શોક કરતો નથી; ન કાંક્ષતિ=પ્રત્યાષ્ઠા કરતો નથી; સમઃ=સમ દષ્ટિવાળો; સર્વેષુ=સર્વ; ભૂતેષુ=ભૂતોમાં; મદ્ભક્તિમ્ [મયિ ભક્તિમ્]=મારી ભક્તિને; લભતે=પામે છે; પરામ્=પરમ;

બ્રહ્મરૂપ થયેલો, પ્રસન્ન મનવાળો (પુરૂષ) શોક કર-

તે નથી, કે ઈચ્છા કરતો નથી, સર્વ ભૂતોમાં સમ દૃષ્ટિ-
વાળો પુરૂષ મારી પરમ ભક્તિને પામે છે. ૫૪

ભક્ત્યા મામભિજાનાતિ યાવાન્યથાસ્મિ તત્ત્વતઃ ॥

તતો માં તત્ત્વતો જ્ઞાત્વા વિશતે તદનંતરમ્ ॥ ૫૫ ॥

ભક્ત્યા=ભક્તિવડે; મામ્=મને; અભિજાનાતિ=સારી રીતે જાણે છે.
યાવાન્=જેવડો; યઃ=જે; ચ=અને; અસ્મિ=હું છું; તત્ત્વતઃ=તત્ત્વથી;
તતઃ=તેથી-ભક્તિથી; મામ્=મને; તત્ત્વતઃ=તત્ત્વથી; જ્ઞાત્વા=જાણીને,
વિશતે=પ્રવેશ કરે છે; તત=તે; અનતરં=પછી-મરણ પછી.

હું જેવડો (પરિભાણુવાળો) અને જે (સ્વરૂપવાળો)
છું, તે મને ભક્તિવડે તત્ત્વથી સારી રીતે જાણે છે, અને
તત્ત્વથી મને જાણીને મરણ પછી (મારામાં) પ્રવેશ કરે
છે. ૫૫

સર્વ કર્માણ્યપિ સદા કુર્વાણો મદ્વ્યપાશ્રયઃ ॥

મત્પ્રસાદાદવાપ્નોતિ શાશ્વતં પદમવ્યયમ્ ॥ ૫૬ ॥

સર્વકર્માણિ (સર્વાણિ કર્માણિ)=સર્વ કર્મેણે; અપિ=પણ; સદા=
હમેશા; કુર્વાણ=કરતો છતો; મદ્વ્યપાશ્રયઃ [અહ વ્યપાશ્રયઃ યસ્ય સઃ]=
મારેજ શરણે રહેલો; મત્પ્રસાદાત્ (મમ પ્રસાદાત્)=મારી કૃપાથી;
અવાપ્નોતિ=પામે છે; શાશ્વતં=શાશ્વત; પદં=પદને; અવ્યયં=અવ્યય;

હમેશા સર્વ કર્મેણે કરતો છતાં પણ મારેજ શરણે
રહેલો પુરૂષ, મારી કૃપાથી શાશ્વત અને અવ્યયપદને
પામે છે. ૫૬

चेतसा सर्वकर्माणि मयि सन्यस्य मत्परः ॥

बुद्धियोगमुपाश्रित्य मच्चित्तः सततं भव ॥ ५७ ॥

ચેતસા=ચિત્તવડે; સર્વકર્માણિ=સર્વ કર્મેતે; મયિ=મારામાં સન્યસ્ય=સમર્પણ કરી; મત્પર.=મારે પરાયણ થઈ; બુદ્ધિયોગ=બુદ્ધિયોગનો; ઝપાશ્રિત્ય=આશ્રય કરી; મચ્ચિત્તઃ (મયિ ચિત્તમ્ यस્ય સઃ)=મારામાં ચિત્ત રાખનાર; સતતં=નિરંતર; ભવ=થા.

ચિત્તવડે સર્વ કર્મેતે મારામાં સમર્પણ કરી, મારે પરાયણ થઈ, બુદ્ધિયોગનો આશ્રય કરી, નિરંતર મારામાં ચિત્ત રાખનાર થા. ૫૭

मच्चित्तः सर्वदुर्गाणि मत्प्रसादात्तरिष्यसि ॥

अथ चेत्त्वमहंकारान्न श्रोष्यसि विनक्ष्यसि ॥ ५८ ॥

મચ્ચિત્તઃ=મારામાં ચિત્ત રાખનાર, સર્વદુર્ગાણિ (સર્વાણિ દુર્ગાણિ)=સર્વ મુશીબતોને; મત્પ્રસાદાત્=મારી કૃપાથી; તરિષ્યસિ=તરીશ, અથ=પણ; ચેત્=જે; ત્વમ્=તું, અહંકારાત્=અહંકારથી; ન શ્રોષ્યસિ=સાંભળીશ નહિ; વિનક્ષ્યસિ=નાશ પામીશ

મારામાં ચિત્ત રાખનાર તું મારી કૃપાથી સર્વ મુશીબતોને તરીશ, પણ જે અહંકારથી તું મારે સાંભળીશ નહિ તે નાશ પામીશ. ૫૮

यदहंकारमाश्रित्य न योन्स्य इति मन्यसे ॥

मिथ्यैव व्यवसायस्ते प्रकृतिस्त्वां नियोक्ष्यति ॥ ५९ ॥

યત્=જે; અહંકારં=અહંકારનો; આશ્રિત્ય=આશ્રય કરી; ને યાત્સ્યે=

નહિ યુદ્ધ કરું; इति=એમ; मन्यसे=તું માને છે; मिथ्या=મિથ્યા; एव=જ; व्यवसायः=નિશ્ચય; ते=તારો; प्रकृतिः=પ્રકૃતિ; (स्वभाव.) त्वाम्=તને; नियोक्ष्यति=જોડશે.

અહંકારનો આશ્રય કરી “ નહિ યુદ્ધ કરું ” એમ જે તું માને છે, તે નિશ્ચય મિથ્યાજ છે. તારો સ્વભાવ તને (યુદ્ધમાં) જોડશે. ૫૯

स्वभावजेन कौंतेय निबद्धः स्वेन कर्मणा ॥

कर्तुं नेच्छसि यन्मोहात् करिष्यस्यवशोऽपि तत् ॥६०॥

સ્વભાવજેન=સ્વભાવજન્ય; કૌંતેય=હે અર્જુન; નિબદ્ધઃ=અધાયલો; સ્વેન=પોતાના; કર્મણ=કર્મવડે; કર્તુમ્=કરવાને; ન ઇચ્છસિ=ઇચ્છતો નથી; યત=જે; મોહાત્=મોહથી; કરિષ્યસિ=કરીશ; અવશઃ=પરવશ થઈને; અપિ=પણ; તત્=તે;

સ્વભાવજન્ય પોતાના કર્મવડે અધાયલો તું, હે અર્જુન! મોહથી જે યુદ્ધ કરવાને ઇચ્છતો નથી, તે પરવશ થઈને પણ કરીશ. ૬૦

ईश्वरः सर्व भूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ॥

भ्रामयन्सर्व भूतानि यंत्रारूढानि मायया ॥६१॥

ઈશ્વરઃ=ઈશ્વર; सर्वभूतानाम्=સર્વ ભૂતોના; हृद्देशे (हृदः=हृद)=હૃદય દેશમાં; अर्जुन=હે અર્જુન; तिष्ठति=રહે છે; भ्रामयन्=ભ્રામયતા; सर्व भूतानि=સર્વ ભૂતોને; यंत्रारूढानि (यंत्रे आरूढानि)=યંત્ર ઉપર બેસાડેલાં [પુતળાની પેઠે] मायया=માયાવડે;

યંત્ર ઉપર બેસાડેલાં પુતળાંની પેઠે, સર્વ ભૂતોને
માયાવડે ભમાવતા ઈશ્વર, હે અર્જુન ! સર્વ ભૂતોના
હૃદયદેશમાં રહે છે. ૬૧

તમેવ શરણં ગच्छ सर्वभावेन भारत ॥

तत्प्रसादात्परां शान्तिं स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम् ॥ ६२ ॥

તમૂ=તેને-ઈશ્વરને; એવ=અ; શરણ=શરણે; ગચ્છ=જા; સર્વભાવેન
[સર્વેણ ભાવેન]=સર્વ રીતે; ભારત=હે અર્જુન; તત્પ્રસાદાત્ (તસ્ય
પ્રસાદાત્)=તેની કૃપાથી; પરમૂ=પરમ; શાંતિમ્=શાંતિને; સ્થાનમ્=સ્થા-
નને; પ્રાપ્સ્યસિ=પામીશ; શાશ્વતમ્=શાશ્વત.

હે અર્જુન ! સર્વ રીતે તેને જ-ઈશ્વરને-શરણે
જા, તેની કૃપાથી પરમ શાંતિને અને શાશ્વત સ્થાનને
પામીશ. ૬૨.

इति ते ज्ञानमाख्यातं गुह्याद्गुह्यतरं मया ॥

विमृश्यैतदशेषेण यथेच्छसि तथा कुरु ॥ ६३ ॥

इति=આ પ્રકારે; તે=તેને; જ્ઞાનમ્=જ્ઞાન; આખ્યાતમ્=કહ્યું;
ગુહ્યાત્=ગુહ્યથી; ગુહ્યતરમ્=ગુહ્ય; મયા=મેં; વિમૃશ્ય=વિચાર કરીને;
એતત્=એતો; અશેષેણ=સંપૂર્ણ રીતે, યથા=જેમ; ઇચ્છસિ=ઈચ્છતો હોય;
તથા=તેમ; કુરુ=કર.

આ પ્રકારે મેં તને ગુહ્યથી ગુહ્ય જ્ઞાન કહ્યું, એનો
સંપૂર્ણ રીતે વિચાર કરીને જેમ ઇચ્છતો હોય, તેમ
કર. ૬૩

સર્વગુહ્યતમં ભૂયઃ શ્રુણુ મે પરમં વચઃ ॥

ઇષ્ટોઽસિ મે દદમિતિ તતો વક્ષ્યામિ તે હિતમ્ ॥૬૪॥

સર્વગુહ્યતમ (સર્વેભ્યઃ ગુહ્યતમં)=સર્વમાં અત્યંત ગુહ્ય; ભૂયઃ=ક્રીડી. શ્રુણુ=સંભળ; મે=મારું; પરમ=પરમ; વચઃ=વચન; ઇષ્ટ=પ્રિય અસિ=છે, મે=મારો; દદમ્=અતિશય, इति=કારણે તત=તે માટે વક્ષ્યામિ=કહું છું; તે=તારા; હિત=હિતને;

ક્રીડી સર્વમાં અત્યંત ગુહ્ય મારું પરમ વચન સંભળ, કારણ કે તું મારો અતિશય પ્રિય છે, માટે તારા હિતને કહું છું. ૬૪.

મન્મના ધવ મદ્રક્તો મદ્યાજી માં નમસ્કુરુ ॥

મામેવૈષ્યસિ સત્યંતે પ્રતિજાને પ્રિયોઽસિ મે ॥૬૫॥

મન્મના=મારામાં મન રાખનાર; ધવ=થા; મદ્રક્ત=મારો ભક્ત મદ્યાજી=(મામ્ યજતે इति)=મને પૂજનારો; મામ્=મને નમસ્કુરુ=નમસ્કાર કર; મામ્=મને; एव=જ; एष्यसि=પામીશ; સત્યં=સત્ય; તે=તું પ્રતિજાને=પ્રતિજ્ઞા કરું છું; પ્રિય=પ્રિય, અસિ=છે; મે=મને

મારામાં મન રાખનાર થા, મારો ભક્ત થા, મને પૂજનારો થા, અને મનેજ નમસ્કાર કર, હું સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરું છું, કે તું મનેજ પામીશ, તું મને પ્રિય છે. ૬૫

સર્વધર્માન્પરિત્યજ્ય મામેકં શરણં વ્રજ ॥

અહં ત્વા સર્વપાપેભ્યો મોક્ષયિષ્યામિ માથુચઃ ॥૬૬॥

સર્વધર્માન્ (સર્વાન્ ધર્માન્)=સર્વ ધર્મનો; પરિત્યજ્ય=પરિત્યાગ કરીને; મામ્=મને, એકં=એકને; શરણં=શરણે; વ્રજ=આવ; અહં=હું; ત્વામ્=તને, સર્વપાપેભ્યઃ=(સર્વેભ્યઃ પાપેભ્યઃ)=સર્વ પાપોથી; મોક્ષયિष્યામિ=મુક્ત કરીશ; માશુચઃ=શોક ન કર,

સર્વ ધર્મનો પરિત્યાગ કરીને મને એકને શરણે આવ, હું તને સર્વ પાપમાંથી મુક્ત કરીશ, તું શોક ન કર. ૬૬

इदं ते नातपस्काय नाभक्ताय कदाचन ॥

न चाशुश्रूषवे वाच्यं न च मां योऽभ्यसूयति ॥६७॥

इदं=આ-ગીતા શાસ્ત્ર; તે=તારે; ન=નહિ, અતપસ્કાય=અતપ-સ્ત્રિને; ન=નહિ; અભક્તાય=અભક્તને; કદાચન=કદાપિ; ન=નહિ; ચ=અને; અશુશ્રૂષવે=અસેવકને; વાચ્ય=કહેવું, ન=નહિ; ચ=અને, મામ્=મને; યઃ=જે; અભ્યસૂયતિ=નિંદે,

તારે કદાપિ આ-ગીતાશાસ્ત્ર-અતપસ્વીને, અભક્તને, અસેવકને, અને જે મને નિંદે, તેને કહેવું નહિ. ૬૭

य इदं परमं गुह्यं मद्भक्तेष्वभिधास्यति ॥

भक्तिं मयि परां कृत्वा मामेवैष्यत्यसंशयः ॥६८॥

યઃ=જે; इदं=આ; પરમ=પરમ; ગુહ્ય=ગુહ્યજ્ઞાન; મદ્ભક્તેષુ (મમ ભક્તેષુ)=મારા ભક્તોમાં; અભિધાસ્યતિ=સ્થાપન કરશે, ભક્તિમ્=ભક્તિ મયિ=મારામાં; પરામ્=પરમ; કૃત્વા=કરીને; મામ્=મને એવ=જ; એષ્યતિ=પામશે; અસંશયઃ=સંશય નથી;

મારામાં પરમભક્તિ કરીને, જે (પુરૂષ), આ પરમ
ગુણ જ્ઞાન મારા ભક્તોમાં સ્થાપન કરશે, તે મનેજ પામશે,
એમાં સંશય નથી. ૬૮

न च तस्मान्मनुष्येषु कश्चिन्मे प्रियकृत्तमः ॥

भविता न च मे तस्मादन्यः प्रियतरो भुवि ॥६९॥

ન=નથી; ચ=તથા; તસ્માત્=તેના કરતાં; મનુષ્યેષુ=મનુષ્યોમાં;
કશ્ચિત્=કોઈ; મે=મને; પ્રિયકૃત્તમઃ=બહુ પ્રીતિવાળો; ભવિતા=થવાનો;
ન=નથી; ચ=અને; મે=મારો; તસ્માત્=તેના કરતાં; અન્ય.=બીજો;
પ્રિયતરઃ=વધારે વહાલો; ભુવિ=પૃથ્વી ઉપર;

વળી, મનુષ્યોમાં તેના કરતાં કોઈ મને બહુ પ્રીતિ-
વાળો નથી, અને થવાનો નથી, તેમજ તેના કરતાં બીજો
પૃથ્વી ઉપર મને વધારે વહાલો નથી. ૬૯

अध्येष्यते च य इमं धर्म्यं संवादमावयोः ॥

ज्ञानयज्ञेन तेनाहम् इष्टः स्यामिति मेमतिः ॥७०॥

અધ્યેષ્યતે=અધ્યયન કરશે; ચ=અને યઃ=જે, ઇમ=આ-ગીતા-
શાસ્ત્રનું; ધર્મ્યમ્=ધર્મરૂપ; વાદ્=સંવાદરૂપ; આવયોઃ=આપણા; જ્ઞાનયજ્ઞેન
[જ્ઞાનસ્ય યજ્ઞેન]=જ્ઞાન યજ્ઞવડે; તેન=તેણે-તે પુરૂષવડે; અહ=હું; ઇષ્ટ=
પૂજ્યો; સ્યામ્=છું; ઇતિ=એમ, મે=મારું; મતિઃ=મત-નિશ્ચય.

અને, જે પુરૂષ, આપણા સંવાદરૂપ અને ધર્મરૂપ
આ ગીતાશાસ્ત્રનું અધ્યયન કરશે, તે પુરૂષવડે હું જ્ઞાન
યજ્ઞવડે પૂજ્યો છું, એમ મારું મત-નિશ્ચય-છે. ૭૦

શ્રદ્ધાવાનનસૂયશ્ચ શ્રણુયાદપિ યો નરઃ ॥

સોઽપિ મુક્તઃ શુભાલોકાન્ પ્રાપ્નુયાત્પુણ્યકર્મણામ્ ॥૭૧॥

શ્રદ્ધાવાન્=શ્રદ્ધાવાન; અનસૂયઃ=અનિદક થઈને; ચ=અને; શ્રણુયાત્=સાંભળશે; અપિ=પણ-ફક્ત; ય=જે; નરઃ=પુરૂષ; સ=તે; અપિ=પણ; મુક્તઃ=મુક્ત થઈને; શુભાન્=શુભ, લોકાન્=લોકને; પ્રાપ્નુયાત્=પામશે; પુણ્યકર્મણામ્ (પુણ્ય કર્મ જેવામ્ તેવામ્)=પુણ્ય કર્મીઓના.

શ્રદ્ધાવાન્ અને અનિદક થઈને જે પુરૂષ, ફક્ત આને-ગીતાશાસ્ત્રને-સાંભળશે, તે પણ મુક્ત થઈને, પુણ્ય કર્મીઓના શુભ લોકને પામશે. ૭૧

કચ્ચિદેતચ્છ્રુતં પાર્થ ત્વયૈકાગ્રેણ ચેતસા ॥

કચ્ચિદજ્ઞાનસંમોહઃ પ્રણષ્ટસ્તે ધનંજય ॥૭૨॥

કચ્ચિત્=શું; એતત્=આ મારે કહેવું; શ્રુતં=સાંભળ્યું; પાર્થ=હે અર્જુન; ત્વયા=તેં; એકાગ્રેણ=એકાગ્ર, ચેતસા=ચિત્તવડે; કચ્ચિત્=શું; અજ્ઞાનસમોહઃ (અજ્ઞાનસ્ય સમોહઃ)=અજ્ઞાનરૂપી મોહ, પ્રણષ્ટઃ=નાશ પામ્યો; તે=તારો; ધનંજય=હે અર્જુન.

હે અર્જુન ! તેં એકાગ્ર ચિત્તવડે શું આ મારે કહેવું સાંભળ્યું ? અને હે અર્જુન ! શું તારો અજ્ઞાનરૂપી મોહ નાશ પામ્યો ? ૭૨

અર્જુન ઉવાચ ॥

અર્જુન બોલ્યા—

નષ્ટો મોહઃ સ્મૃતિર્લબ્ધા ત્વત્પ્રસાદાન્મયાચ્યુત ॥

સ્મિતોઽસ્મિ ગતસંદેહઃ કરિષ્યે વચનં તથા ॥૭૩॥

નષ્ટ=નાશ પામ્યો; મોહ:=મોહ; સ્મૃતિ:=સ્મૃતિ; લઙ્ઘા=પ્રાપ્ત થઇ; ત્વત્પ્રસાદાત્ [તવ પ્રસાદાત્] =તમારી કૃપાથી; મયા=મારો; અચ્ચુત, હે અચ્યુત, સ્થિત=ઉભો; અસ્મિ=હું; ગતસંદેહઃ (ગતઃ સંદેહઃ यस્ય મદેહ વગરનો; કારિધ્યે=કરીશ; વચનં=વચનઃ તવ=તમારું,

અર્જુન બોલ્યા—હે અચ્યુત ! તમારી કૃપાથી મારો મોહ નાશ પામ્યો, ને સ્મૃતિ પ્રાપ્ત થઇ છે. :(હવે) હું સંદેહ વગરનો ઉભો છું, તમારું વચન (પાલન) કરીશ. ૭૩

સંજય ઉવાચ ॥

સંજય બોલ્યા—

इत्यहं वासुदेवस्यपार्थस्य च महात्मनः ॥

संवादमिममश્રौषमद्भुतं रोमहर्षणम् ७४॥

इति=આ પ્રમાણે, અહ=મેં; વાસુદેવસ્ય=વાસુદેવ-શ્રીકૃષ્ણનો; પાર્થસ્ય=અર્જુનનો, ચ=અને, મહાત્મનઃ=મહાત્મા; સંવાદમ્=સંવાદ; અમ=આ; અશ્રૌષિ=સાંભળ્યો, અદ્ભુતં=અદ્ભુત; રોમહર્ષણ (રોમ્ણામ્ દર્ષણં યસ્માત્ તત્)=રવાડાં ઉભા થાય તેવો,

સંજય બોલ્યા—આ પ્રકારે મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણનો અને અર્જુનનો અદ્ભુત અને રવાડાં ઉભા થાય તેવો આ સંવાદ મેં સાંભળ્યો. ૭૪

व्यासप्रसादाच्छ्रुतवानिमं गुह्यमहं परम् ॥

योगं योगेश्वरात्कृष्णात्साक्षात्कथयतः स्वयम् ॥ ७५॥

વ્યાસપ્રસાદાત્ (વ્યાસસ્ય પ્રસાદાત્)=વ્યાસની કૃપાથી; શ્રુતવાન્=સાંભળ્યો, એતત્=આ; ગુહ્ય=ગુહ્ય; અહં=મેં; પરં=પરમ; યોગં=યોગ;

યોગેશ્વરાત્ [યોગસ્ય ईश्वरात्]=યોગેશ્વર; કૃષ્ણાત્=શ્રીકૃષ્ણથી; સાક્ષાત્=સાક્ષાત, કથયતઃ=કહે છે; સ્વયં=પોતે

આ પરમ ગુહ્ય યોગ, યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણથી-પોતે સાક્ષાત કહે છે તે-મેં વ્યાસની કૃપાથી સાંભળ્યો. ૭૫

રાજન્સંસ્મृत્ય સંસ્મૃત્ય સંવાદમિમમદ્ભુતम् ॥

કેશવાર્જુનયોઃ પુણ્યં હૃષ્યામિ ચ મુહુર્મુહુઃ ॥૭૬॥

રાજન્=હે રાજા વૃતરાષ્ટ્ર, સંસ્મૃત્ય સંસ્મૃત્ય=સ્મરી સ્મરીને; સંવાદં=સંવાદને; હમ=આ; અદ્ભૂતં=અદ્ભુત; કેશવાર્જુનયોઃ [કેશવસ્ય ચ અર્જુનસ્ય ચ]=શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનના પુણ્ય=પુણ્યરૂપ; હૃષ્યામિ=હું હર્ષ પામું છું. ચ=અને; મુહુર્મુહુઃ=વારંવાર;

હે વૃતરાષ્ટ્ર રાજા ! આ અદ્ભૂત અને પુણ્યરૂપ, શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનના સંવાદને સ્મરી સ્મરીને હું વારંવાર હર્ષ પામું છું. ૭૬

તच्च સંસ્મૃત્ય સંસ્મૃત્ય રુપમત્યદ્ભુતં હરેઃ ॥

વિસ્મયો મે મહાન્ રાજન્ હૃષ્યામિ ચ પુનઃ પુનઃ ॥૭૭॥

તત્=તે, ચ=અને; સંસ્મૃત્ય સંસ્મૃત્ય=સ્મરી સ્મરીને; રુપમ્=રૂપ; અત્યદ્ભુતં=અતિ અદ્ભુત; હરેઃ=શ્રીકૃષ્ણનું; વિસ્મયઃ=વિસ્મય; મે=મને; મહાન્=ધણે; રાજન્=હે રાજા; હૃષ્યામિ=હું હર્ષ પામું છું; ચ=અને; પુન.પુનઃ=વારંવાર;

અને શ્રીકૃષ્ણનું એ અતિ અદ્ભૂત રૂપ, સ્મરી સ્મરીને હે રાજા વૃતરાષ્ટ્ર-મને ધણે વિસ્મય થાય છે. અને હું

વારંવાર હુષં પામું છું. ૭૭

યત્ર યોગેશ્વરઃ કૃષ્ણો યત્ર પાર્થો ધનુર્ધરઃ ॥

તત્ર શ્રીર્વિજયો ભૂતિર્ધ્રુવા નીતિર્મતિર્મમ ॥૭૮॥

યત્ર=જ્યાં; યોગેશ્વરઃ=યોગેશ્વર; કૃષ્ણઃ=શ્રીકૃષ્ણ, યત્ર=જ્યાં; પાર્થઃ=અર્જુન; ધનુર્ધરઃ=ધનુર્ધર; તત્ર=ત્યાં; શ્રીઃ=લક્ષ્મી, વિજયઃ=વિજય; ભૂતિઃ=વૃદ્ધિ; ધ્રુવા=અચળ, નીતિઃનીતિ, મતિઃ=મતિ, મમ=મારી.

જ્યાં યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ અને ધનુર્ધર અર્જુન છે, ત્યાં લક્ષ્મી, વિજય, વૃદ્ધિ, અને અચળ નીતિ છે, એમ મારી મતિ છે—મારું માનવું છે. ૭૮

અધ્યાય અઢારમો સંપૂર્ણ.

॥ શ્રી કૃષ્ણગીતામહાત્મ્યમ્ ॥

ગીતાશાસ્ત્રમિદંપુણ્યં યઃપઠેત્ પ્રયતઃપુમાન્ ॥

વિષ્ણોઃ પદમવાપ્નોતિ ભયશોકાદિવર્જિતઃ ॥૧॥

ગીતાશાસ્ત્રમ્=ગીતા શાસ્ત્રને, ઇદમ્=આ; પુણ્યમ્=પવિત્ર; યઃ=જે; પઠેત્=ભણે-વાંચે; પ્રયતઃ=તત્પર થઈ; પુમાન્=પુરુષ; વિષ્ણોઃ=વિષ્ણુના; પદમ્=પદને; અવાપ્નોતિ=પામે છે; ભયશોકાદિવર્જિતઃ=ભયશોકાદિથી રહિત થયેલો.

જે પુરુષ તત્પર થઈ આ પવિત્ર ગીતા શાસ્ત્રને વાંચે છે, તે ભયશોકાદિથી રહિત થયેલો એવો વિષ્ણુના પદને પામે છે. ૧

ગીતાઽધ્યયનશીલસ્ય પ્રાણાયામપરસ્ય ચ ॥

નૈવસન્તિહિપાપાનિ પૂર્વજન્મકૃતાનિ ચ ॥૨॥

ગીતા-અધ્યયન શીલસ્ય=ગીતાનું અધ્યયન કરનારને; પ્રાણાયામ-પરસ્ય=પ્રાણાયામ કરવામાં તત્પર હોય તેને; ચ=અને; ન=નાહિ; એવ=જે; સન્તિ=છે; હિ=ખરેખર; પાપાનિ=પાપો; પૂર્વજન્મકૃતાનિ=પૂર્વજન્મનાં કરેલાં; ચ=અને.

ગીતાનું અધ્યયન કરનારને અને પ્રાણાયામ કરવામાં તત્પર હોય તેને પૂર્વજન્મનાં કરેલાં પાપો ખરેખર છેજ નહિ-અર્થાં પાપો નાશ પામે છે. ૨

મલનિર્મોચનંપુંસાં જલસ્નાનંદિનેદિને ॥

સકૃદ્ગીતામ્પ્રસિન્નાનં સંસારમલનાશનમ્ ॥૩॥

મલનિર્મોચનમ્=મેલ મટાડનાર; પુંસામ્=પુરુષોને; જલસ્નાનમ્=જળનું સ્નાન; દિનેદિને=દરરોજ; સહત્=એકવાર કરેલું; ગીતામ્ભસિ-સ્નાનમ્=ગીતારૂપી જળમાં કરેલું સ્નાન; સસારમલનાશનમ્=સંસારરૂપી મળનો નાશ કરનાર.

જેમ પુરુષોને દરરોજ જળનું સ્નાન મેલ મટાડનાર છે તેમ ગીતારૂપી જળમાં કરેલું સ્નાન સંસારરૂપી મળનો નાશ કરનાર છે. ૩

ગીતાસુગીતાકર્તવ્યા કિમન્યૈઃ શાસ્ત્રસંગ્રહૈઃ ॥

યાસ્વયંપદ્મનાથસ્ય મુખપદ્માદિનિઃસૃતા ॥૪॥

ગીતાસુગીતાકર્તવ્યા=ગીતાનું સારી ધેઠે અધ્યયન કર્યું હોય; કિમ=શું; અન્યૈઃ=બીજાં; શાસ્ત્રસંગ્રહૈ=શાસ્ત્રોના, સંગ્રહથી; યાં=જે ગીતા; સ્વયમ્=પોતે-સાક્ષાત્ પદ્મનાથસ્ય=શ્રીકૃષ્ણના. મુખપદ્માત્=મુખ કમળ માથી; વિનિઃસૃતા=નીકળેલી છે;

ગીતાનું સારી ધેઠે અધ્યયન કર્યું હોય, તો બીજાં શાસ્ત્રોના સંગ્રહથી શું?—બીજાં શાસ્ત્રોની શી જરૂર છે? કારણ કે જે ગીતા સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણના મુખકમળમાંથી નીકળેલી છે ૪

ભારતામૃત સર્વસ્વં વિષ્ણોર્વક્ત્રાદિનિઃસૃતમ્ ॥

ગીતાગંગોદકં પીત્વા પુનર્જન્મ ન વિદ્યતે ॥૫॥

ભારતામૃત સર્વસ્વમ્=ભારતરૂપી સર્વસ્વ અમૃત; વિષ્ણોઃ=શ્રીકૃષ્ણના; વક્ત્રાત્=મુખમાંથી, વિનિઃસૃતમ્=નીકળેલું છે; ગીતાગંગોદકમ્=ગીતારૂપી

અંગાજળ; પીત્વા=પાન કરીને-પીને; પુનર્જન્મ=પુનર્જન્મ, ન વિદ્યતે= થતો નથી;

ભારતરૂપી સર્વસ્વ અમૃત શ્રીકૃષ્ણના મુખમાંથી નીકળેલું છે આ ગીતારૂપ અંગાજળ પીને-પીનારને પુનર્જન્મ થતો નથી. ૫

एकं शस्त्रं देवकीपुत्रगीतं एकोदेवो देवकीपुत्रएव ॥

एकोमंत्रस्तस्य नामानियानि कर्माप्येकं तस्यदेवस्यसेवा ॥६॥

एकम्=એકજ, શાસ્ત્રમ્=શાસ્ત્ર; દેવકીપુત્રગીતમ્=દેવકીના પુત્ર શ્રી-કૃષ્ણનું ગાયત્રી; एकः=એક; देवः=દેવ, દેવકીપુત્ર=દેવકીના પુત્ર-શ્રીકૃષ્ણ; एव=જ; एकः=એક; मंत्रः=મંત્ર, तस्य=તેના-શ્રીકૃષ્ણના, नामानि=નામો; यानि=જે; कर्म=કર્મ; अपि=જ; एकम्=એક; तस्य=તે; देवस्य=દેવની; सेवा=સેવા;

દેવકીના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણે ગાયત્રી આ ગીતાશાસ્ત્ર એ એકજ શાસ્ત્ર છે, દેવકીના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ એ એકજ દેવ છે, શ્રીકૃષ્ણના જે નામો એ એકજ મંત્ર છે, અને એ દેવની-શ્રીકૃષ્ણની સેવા એ એકજ કર્મ છે. ૬

इति श्रीकृष्णगीतामाहात्म्यम्.

પ્રથમથી ગ્રાહક થનાર ગૃહસ્થોની નામાવળી.

પ્રત	નામ	પ્રત	નામ.
૫૦	રા. રા. જુગલરાય છોટાલાલ પંડિત.		મહેતાજી, કૃષ્ણ ગુ. શાળા તા. કડી.
	નારદીપુર-હાલ-ચાણદાર સાહેબ. વારાંહી	૧૦	રા. રા. પુન્નભાઈ ખોડીદાસ પટેલ રફલ
૨૫	રા. રા. ગીરધરલાલ દેવશંકર યાજ્ઞિક.		માસ્તર સરદાર તા. કુલોલ.
	બી, એ, એલ, એલ, બી. વિસનગર-	૫	રા. રા. જયપ્રસાદ મણિલાલ જાની.
	હાલ-સમોડિનેટ જાળ, કરજત [દક્ષિણ]		હેડમાસ્તર સાહેબ. એ, વી. રફલ કુલોલ.
૨૫	રા. રા. ભોગીલાલ રામરામ મહેતા.	૫	રા. રા. ગોકળદાસ જોધારામ મહેતા.
	નારદીપુર-હાલ મુખ્ય દલાલ સ્ટ્રીટ.		વિસનગર-ભાંડીઆ પોળ
૨૫	રા. રા. મુળચંદ્ર હર્ષદાસ શાહ.	૫	રા. રા. ચંદ્રશંકર કૃપાશંકર ભટ્ટ
	અવિધા [નાંદોદ] હાલ વાપસ-હેડમાસ્તર,		હેલ્થ ઓફિસર સાહેબ ડોક્ટર
	નર્મદા હાઇસ્કૂલ-શુક્રતીર્થ.	૫	રા. રા. શિવલાલ જગનલાલ ત્રવાડી.
૨૫	રા. રા. શંકરલાલ લક્ષ્મીભાઈ કડીકર,		હેડમાસ્તર બીલોદરા ગુ. રફલ.
	બી, એ, એલ, એલ, બી. વમીલ કડી.	૫	રા. રા. કૃષ્ણભાઈ મુળજીભાઈ પટેલ.
૧૫	રા. રા. ત્રિકમલાલ કેવળરામ ત્રિપાઠી		પાટણ સોનીવાડો હનુમાન પાસે.
	રા. રા. વિઠ્ઠલરાય મોતીરામ પંડ્યા તરફથી, રંગુન [બરમા]		
૧૧	રા. મનહરરાય વિઠ્ઠલરાય પંડ્યા	૧૧	,, ભગવાનદાસ રાયચંદ પટેલ
૧૧	,, સુમનલાલ બી. ઝવેરી	૧૧	,, ગણેશદાસ જોશીનદાસ પટેલ

ક્રમ	નામ	ક્રમ	નામ
૧૧	રા. વિદ્યારાય કાશીરામ મહેતા	૨	રા. ભોળાનાથ મોહનલાલ નાયક
૧૦	,, મણિશંકર ભૂલેશ્વર દેવાશ્રયી	૨	,, શંકરલાલ ઇશ્વરલાલ ભેષિ
૭	,, પુંજરામ ગણેશદાસ પટેલ	૨	,, ચુનીલાલ ગણપતરામ પંડ્યા
૭	,, વિદ્યુદાસ હરજીવનદાસ પટેલ	૨	,, ચીમનલાલ ત્રિભુવન ઝવેરી.
૫	,, ત્ર્યંબકલાલ નરસિંહભાઈ મહેતા	૧	,, મણિલાલ આલુભાઈ દલાલ
૫	,, ચીમનલાલ ડાહ્યાચંદ ભણુસાલી		ચાંપીચો [ખરમા]
૫	,, આશાભાઈ દેશાઈભાઈ પટેલ	૫	રા. પુરુષોત્તમ ખુશાલદાસ પટેલ
૪	,, ગંગવંતરાય હરિશંકર અખ્તરુ		હેનઝાડા [ખરમા]
૪	,, નથુભાઈ પ્રભુદાસ પટેલ	૫	રા. મોહનલાલ જીવીદાસ પટેલ
૨	,, તુળશી નાગજી દરજી		ખસીન [ખરમા]
૨	,, મગનલાલ જીવીદાસ પટેલ	૨	રા. સોમનાથ લક્ષ્મીભાઈ પટેલ

રા. રા. સોમશંકર ભાઈશંકર ઝવેરી તરફથી, ઇનામઝાડી [ખરમા]

૫	રા. બાબુ ભીમસેનજી મહારાજ		પ્રોમ [ખરમા]
૫	,, સોમશંકર ભાઈશંકર ઝવેરી	૩	રા. ભોગીલાલ ભાઈશંકર ઝવેરી
૨	,, મોતીલાલ પુંજદાસ પટેલ	૨	,, ચીમનલાલ ભાઈશંકર ઝવેરી
૨	,, ડાહ્યાલાલ લાલજી પાઠક		મીન્યુ [ખરમા]
૧	,, વિદ્યુદાસ રેવાભાઈ પટેલ	૫	રા. હીરાલાલ લક્ષ્મીભાઈ ઝવેરી

પ્રત

નામ

પ્રત

નામ

૩૬

- ૩ રાં ઇન્દુનાય હીરાલાલ પંડ્યા
 ૨ „ ચંદુલાલ લક્ષુભાઈ „
 ૨ „ નર્મદાશંકર હિમતરામ મહેતા
 ટાટમ્બો (ખરમા)
 ૫ રાં ડાહ્યાલાલ ભાઈશંકર ઝવેરી
 ૨ „ બાબુરાય જગનલાલ પંડ્યા.
 ૧ „ અમૃતલાલ મણિલાલ „

ઝીઆવાડી [ખરમા]

૫ રાં વિકૃલરાય નાનાલાલ ઉપાધ્યાય.

નાગપુર [મધ્યપ્રાંત]

- ૨ રાં પ્રાણુલાલ શંકરલાલ ઝ્યા.
 ૨ „ છોટાલાલ ભુલાભાઈ ભત્તી.
 ૧ „ વિકૃલરાય પ્રભુરામ પંડ્યા.

રાં રાં અંબાલાલ જુગલરાય પંડિત તરફથી, નારદીપુર તાં કલોલ,

- ૧ રાં મણિલાલ છોટાલાલ પંડ્યા
 ૧ „ બુધરભાઈ મોતીરામ „
 ૧ „ ડાહ્યાલાલ મગનલાલ „
 ૧ „ જોડાલાલ શંકરલાલ „
 ૧ „ વાડીલાલ હરગોવિંદ ભટ્ટ
 ૧ „ અંબાલાલ જયશંકર „
 ૧ „ મોતીરામ મગનલાલ મહેતા.
 ૧ „ નારાય ભાઈશંકર પંડ્યા
 ૧ „ વિકૃલરાય છોટાલાલ „

- ૧ રાં અંબાલાલ જુગલરાય પંડિત
 ૧ „ ભોગીલાલ માણેકલાલ „
 ૧ „ ભાઈશંકર ઉમિયાશંકર ભગત
 ૧ „ હરિલાલ ઉમિયાશંકર રાવળ
 ૧ „ નારાયણ લીલાવંર ભટ્ટ
 ૧ „ લાલશંકર પ્રાણુશંકર મહેતા
 ૧ „ મોહનલાલ ગીરધરલાલ ઝ્યા
 ૧ „ વિશ્વપ્રસાદ હરગોવિંદ ઝ્યા
 ૧ „ ગિરિજાશંકર દેવશંકર ભટ્ટ

૧૫૫૫૫૫૫૫

ક્રમ	નામ	ક્રમ	નામ
૧	૨૧૦ રામનાથ હરિલાલ ઝયા	૧	૨૧૦ કાળીદાસ દલસુખરામ દવે પુંજપરા.
૧	,, ત્રિકમલાલ કાશીરામ મહેતા	૧	,, વિહારાય મુળચંદ ઝયા
૧	,, રવિશંકર જયશંકર મહેતા	૧	,, મોહનલાલ જીભાઈ ભાવસાર
૧	,, પ્રદ્યોત્તમ મગનલાલ રાવળ	૧	,, મહોતજી ચેનજી વાઘેલા
૧	,, માધવલાલ ભાઈશંકર મહેતા	૧	,, સદુજી ગોખરજી વાઘેલા
૧	,, નાથાલાલ સાંકળેશ્વર દવે	૧	,, ત્રિકમલાલ મણીલાલ સોની
૧	,, જમીયતરામ લક્ષ્મીરામ પંડ્યા	૧	,, મંગળદાસ મોતીદાસ મુખી
૧	,, ડાહ્યાલાલ યુનિલાલ ,,	૧	,, અમીચંદ હરગોવન પટેલ
૧	,, ગોડળરામ જયશંકર રાવળ	૧	,, પ્રભુદાસ મોહનદાસ પટેલ
૧	,, કેશવલાલ લાલશંકર મહેતા	૧	,, નાથાલાલ ઉમેદદાસ પટેલ
૧	,, ઉગરચંદ ભલાભાઈ જાની	૧	,, માલદાસ ઉજ્જમદાસ પટેલ
૧	,, અંબાલાલ મણિલાલ જોષી,	૧	,, રામદાસ રણછોડદાસ પટેલ
૧	,, બાળકૃષ્ણ નાનાલાલ મહેતા	૧	,, મોહનદાસ નાનદાસ પટેલ
૧	,, દેવશંકર જયશંકર ઝયા બી, એ,	૧	,, જોડાલાલ ઇશ્વરદાસ મીસ્ત્રી
૧	,, અમથારામ દત્તરામ ઝયા	૧	,, જોષ્ટારામ શામળદાસ નાયક
૧	,, ચુતીલાલ જાભાભાઈ પલ્લભટ કલોલ		

વેડા, તા. ૦ કલોલ,

૧ ૨૧૦ શીવપ્રસાદ સાંકળેશ્વર ભટ્ટ,

૧ ૨૧૦ હરગોવિંદ મનસુખરામ ભટ્ટ

પ્રત	નામ	પ્રત	નામ
૧	રા૦ અમૃતલાલ મોહનલાલ ભટ્ટ	૧	રા૦ પરસોતમ પુખરામ ભટ્ટ
૧	,, વિષ્ણુપ્રસાદ જીવણલાલ ત્રિવેદી	૧	રા૦ ભોળીલાલ મોહનલાલ ભટ્ટ
૧	,, કેશવલાલ અંબાલાલ ભટ્ટ		

પાલણપુર

૧	રા૦ અમૃતલાલ જગનલાલ મહેતા	૧	રા૦ વજ્રલાલ પ્રાણુલાલ પંડ્યા
૧	,, શિવશંકર ચુનીલાલ મહેતા	૧	,, ઉમીયાશંકર મુગટરામ
૧	,, જોશિંગલાલ લાલજીભાઈ શ્વેતભટ્ટ		

દીઓદર-પોષ્ટ પાટણ

૧	,, કુમારશ્રી હિ મતસિંહજી વિજયસિંહજી
---	-------------------------------------

અમદાવાદ

૧	રા૦ ભગવાનદાસ મનમુખરામ વાઘ	૧	રા૦ શિવપ્રસાદ ચુનીલાલ વાઘ
૧	,, ભાનુપ્રસાદ મગનલાલ વાઘ		
૧	,, જોટાલાલ જગનલાલ મહેતા	૧	,, મંગુભાઈ ચુનીલાલ મહેતા
૧	,, કેશવલાલ મુળશંકર ઝવે	૧	,, કીર્તિલાલ રેવાશંકર મહેતા

વિસનગર

૧	,, મહારાજા બાલકૃષ્ણ ચુનીલાલ	૧	,, મહારાજા અનિરુદ્ધ બાલકૃષ્ણ
૧	,, અમથાલાલ જગનલાલ મહેતા	૧	,, મંગળપ્રસાદ નાયુરામ પંડ્યા

પ્રત	નામ	પ્રત	નામ
૧	આચ્છવલાલ દેશરજાલ દવ	૧	ચંદુલાલ રેવાશંકર મહેતા
૧	મનુભાઈ ભોળાનાથ ભટ્ટ માંથળ	૧	ઈશ્વરલાલ ભાઈશંકર પંડ્યા દેહેગામ
૧	ગવજીભાઈ ચતુરભાઈ આ. દેહેગામ	૧	ચુનીલાલ મોતીલાલ ભાટગોર
૧	ભીખાલાલ પ્રભુરામ ભટ્ટ લાવણજી	૧	જગનલાલ કીલાભાઈ માસ્તર ડીસા
૧	હર્ષદરાય જમનલાલ મહેતા પ્રાતિજ	૧	ડાહ્યાભાઈ નથ્યુદાસ પટેલ રૂપાલ
૧	ભોળાનાથ મુળજીભાઈ લુણાવાડા		

૨૧૦ ૨૧૦ ત્રિભુવન જોશિંગભાઈ આરોટ તરફથી આદરજ મેરડા તા. ૦૩

૧	૨૧૦ બબાભાઈ જગન્નાથ રાવળ	૨	૨૧૦ મયુરદાસ રણછોડદાસ પટેલ
૨	મોહનલાલ ચકુદાસ પટેલ	૧	માધવજી નારણદાસ પટેલ
૧	જોઈતાભાઈ દેવજીરાણદાસ પટેલ	૧	પરસોતમ માધવજી પટેલ
૧	નાથાભાઈ બહેચરદાસ પટેલ	૧	ચીમનલાલ રણછોડલાલ રાવળ
૧	પરસોતમ રણછોડદાસ પટેલ	૧	મોહનલાલ જોશિંગભાઈ રાવળ
૧	ત્રિભુવન જોશિંગભાઈ આરોટ	૧	જગનદાસ પ્રભુદાસ પટેલ
૧	ભોળીદાસ ગીરધરદાસ પટેલ	૧	અંબાગામ ચેલદાસ પટેલ
૧	કુમ્ભનગમ હીરદાસ પા.	૧	શીવાભાઈ જોડીદાસ પટેલ
૧	નાથાલાલ મુળશંકર રાવળ		

૧૭૭૭૭૭૭૭

૭૭

પ્રત

નામ

પ્રત

નામ

૨૧૦ ૨૧૦ શોભારામ મોતીરામ ત્રવાડી તરફથી.

સંબંધ તાં કલોલ

૦૨૭

૧ ૨૧૦ મોતીરામ લક્ષ્મીરામ રાવળ	૧ ૨૧૦ મોહનલાલ મહામુખરામ રાવળ
૧ „ રમણિકરાય છગનલાલ રાવળ	૧ „ બખારામ લક્ષ્મીરામ રાવળ
૧ „ ભાઈલાલ કાકુભાઈ મુખી	૧ „ માણેકલાલ સુરજમલ કલાલ
૧ „ ગાંડાભાઈ આત્મારામ દરજી	૧ „ શંકરલાલ લલ્લુભાઈ શેઠ
૧ „ બૂલાભાઈ જેઠીદાસ પટેલ	૧ „ મથુરદાસ રૂપદામ સાધુ
૧ „ વિદ્યાશંકર ભવાનીશંકર મહેતા	૧ „ શોભારામ મોતીરામ ત્રવાડી

કલોલ

૧ „ ત્રિકમલાલ રણછોડલાલ મીસ્ત્રી બી.એ.	૧ „ પ્રભુદાસ વલ્લભભાઈ મીસ્ત્રી
૧ „ પુરુષોત્તમ સાંકળચંદ મીસ્ત્રી	૧ „ માધવલાલ ખોડીદાસ મીસ્ત્રી
૧ „ કેસવલાલ લલ્લુભાઈ જોષી	૧ „ છોટાલાલ અમીરામ ભટ્ટ
૧ „ મણિલાલ મહામુખરામ ભટ્ટ	૧ „ છગનલાલ હરજીવનદાસ ભટ્ટ

૨૧૦ ૨૧૦ છગનલાલ શિવલાલ પટેલ તરફથી.

અમદાવાદ

૧ „ ચુનીલાલ સોમનાથ પંચા	૧ „ નારણદાસ ત્રિભુવનદાસ શાહ

૧૨૫૮૨૦૬ પૃષ્ઠ

પ્રત	નામ	પ્રત	નામ
૧	આત્મારામ ગંગારામ સુથાર	૧	જીવરામ વલ્લવદાસ સુથાર
૧	પરસોત્તમ મહતલાલ પટેલ	૧	લક્ષ્મીભાઈ બહેચરદાસ પટેલ
૧	શિવરામ જીવિંગદાસ પટેલ	૧	મગનલાલ હરિભાઈ કાડિંગ ભારતર
૧	બાળચંદ લગવાનદાસ પટેલ	૧	વીસાભાઈ જીવિંગદાસ પટેલ
૧	જીવિંગભાઈ ત્રીકમદાસ પા.	૧	હરિભાઈ મોતીદાસ પા.
૧	હરજીવન ત્રિભુવનદાસ પા.	૧	છગનલાલ શિવલાલ પા.
૧	ધનાજી મુળાજી ગરાસીઆ	૧	છગનદાસ જીવજીદાસ મોચી
૧	ખોડાભાઈ મુરજીદાસ મોચી	૧	જુગાભાઈ સેંધાભાઈ મોચી
૧	પરમાનંદ જોડાલાલ ક્ષત્રી	૧	ચુનીલાલ મંગળદાસ ક્ષત્રી

૨૧૦ ૨૧૦ જયરાંકર બાપાલાલ જોષી તરફથી.

૫ ૨૧૦ બાબારાવ બળવંતરાવ વઝીલ મહેસાણા ૫ ૨૧૦ લગવાનદાસ કાશીદાસ વઝીલ મહેસાણા

૫ ૨૧૦ હીરાલાલ વિઠલદાસ શેઠ ૫ ૨૧૦ ચુનીલાલ વિઠલદાસ વડોદરા

લાંઘણુજી તાં મહેસાણા

૨૧૦ ૨૧૦ મણિલાલ મયારામ પંડયા તરફથી.

૧ ૨૧૦ પુંજીરામ છગનલાલ જાતી

૧ ૨૧૦ જીપતભાઈ વીરચંદ પટેલ

૧ ૨૧૦ બાભાઈ મેપાળદાસ પટેલ

૧ ૨૧૦ કરસનદાસ વઢાલદાસ પટેલ

૧ ૨૧૦ મનોરલાલ મહેતાજી અંલજી રકુલ

૧ ૨૧૦ માણેજીલાલ વેણીરામ ભટ્ટ

પ્રત	નામ	પ્રત	નામ
૧	સાંકળેશ્વર સુરજરામ ભટ્ટ	૧	૨૦ પોપટલાલ મુળચંદ્ર રાવળ
૧	અમથાલાલ હિંમતરામ રાવળ	૧	ગૌરધનદાસ ઇશ્વરદાસ શેઠ
૧	સોમાભાઈ ગોવિંદભાઈ પટેલ	૧	રેવાભાઈ બાજીદાસ મુખી પટેલ
૧	માનાભાઈ જગનભાઈ	૧	પોપટલાલ જીવાભાઈ
૧	અંબારામ નયુભાઈ	૧	સેંધાભાઈ ઇશ્વરદાસ
૧	રામાભાઈ જગનલાલ	૧	અળદેવજી હળદેવજી મહારાજ
૧	વિશ્વનાથ ગીરધરલાલ શુક્લ		

૨૦ ૨૦ હીરાલાલ અંબાલાલ ત્રવાડી તરફથી.

૧	૨૦ અંબાલાલ મયુરાદાસ ત્રવાડી	૧	નાથાલાલ જગનલાલ ત્રવાડી
૧	ડીસનલાલ ખુશાલરાય બની અમ૦	૧	વનમાળી નાનજીભાઈ મીસ્ત્રી અમદાવાદ
૧	અમાભાઈ બાભાઈદાસ પટેલ.	૧	હરગોવિંદ મયુરાદાસ ત્રવાડી

૨૦ ૨૦ નારણભાઈ ઇશ્વરભાઈ અમીન તરફથી. વડાવલ્લી તા. ચાણેસમા

૧	૨૦ શંકરભાઈ રૂપાભાઈ સુથાર	૧	માધાભાઈ ખુશાલભાઈ ધાંચી
૧	લક્ષ્મણપુરીજી અમરપુરીજી બાવા	૧	વિક્રમભાઈ ભાઈચંદ્ર ધાંચી
૧	મોહનલાલ પિતાંબર પટેલ	૧	જોષ્ઠાભાઈ ચેલદાસ મુખી પટેલ
૧	પ્રભુદાસ ખુશાલભાઈ પટેલ	૧	જોષાભાઈ માનદાસ પટેલ

પ્રત

નામ

પ્રત

નામ.

ચાણુરમા.

- ૧ „ ભાવસંગભાઈ હરજીવનદાસ તલાટી ૧ „ ગોવિંદભાઈ ધનુભાઈ દેશાઈ સમી
૨ „ ખુશાલદાસ શંકરભાઈ પટેલ છમીજી ૧ „ હરિલાલ સાંકળચંદ પટેલ
૧ „ નર્મદાશંકર જીવરામ પંડ્યા મણુંદ ૧ „ નારણભાઈ ઇશ્વરભાઈ અમીન મણુંદ

રા૦ રા૦ મણિશંકર જોષ્ઠારામ જાની [કડા] તરફથી

- ૫ રા૦ પ્રહલાદજી કેશવરામ જાની મુંઝ ૫ રા૦ જગન્નાથ ખેમરામ જરીવાળા મુંઝ
૫ રા૦ મણિશંકર ગણપતરામ જાની મુંઝ

રા૦ રા૦ મરઘાભાઈ નાગરાસ પટેલ તરફથી. વમાસણા તા૦ કલોલ.

- ૧ રા૦ મગનભાઈ નાગરદાસ મુખી ૧ રા૦ ગોવિંદભાઈ ઇશ્વરભાઈ પટેલ [કલોલ]
૧ રા૦ મંગળદાસ ઇશ્વરદાસ શેઠ ૧ રા૦ આદરભાઈ ગોવિંદભાઈ પટેલ
૧ રા૦ શંકરભાઈ જગનલાલ પટેલ ૧ રા૦ અંબાલાલ નરસિંહભાઈ પટેલ
૧ રા૦ શંભુલાલ લલુભાઈ ભટ્ટ ૧ રા૦ અંબાલાલ સોમાભાઈ પટેલ
૧ રા૦ જયશંકર ગીરધરલાલ જોષિ ૧ રા૦ હરિલાલ મોતીરામ એડન
૧ રા૦ મોહનલાલ પ્રાણશંકર જોષિ

રા૦ રા૦ હીરાલાલ મોહનલાલ દવે તરફથી, રૂપાલ તા૦ કલોલ

- ૧ રા૦ ચીમનલાલ જોષ્ઠારામ દવે ૧ રા૦ પ્રેમશંકર મોહનલાલ દવે
૧ રા૦ દેવશંકર મોહનલાલ દવે ૧ રા૦ પુત્તલાલ કામેશ્વર ત્રવાડી.

૧૧૨૫૮૬૬ ૫૪

૬૨૬

પ્રત

નામ

પ્રત

નામ

૧ રા. પુરુષોત્તમ ભાઈશંકર પયોળી

૧ રા. મનસુખ જયચંદ શાહ

૧ „ મનસુખ ગોરવન શાહ

સરસાવ તાં કડી.

૧ રા. શતાલાલ ખાપુલલાલ પાખ્યા.

૧ રા. ભવાનીશંકર કામેશ્વર પાખ્યા.

કોલવડા તાં વિભાપુર.

૧ રા. નર્મદાશંકર લક્ષ્મીરામ જાની

૧ રા. સોમનાથ રામશંકર જાની

રાં રાં મહારાજ રણુછોડાસજી કેસરીદાસજી (નારદીપુર શ્રીરામજી મંદીર) તરફથી.

૪ મહારાજ રણુછોડાસજી કેસરીદાસજી

૧ મહારાજ મથુરદાસજી દ્વારકાદાસજી કુકરવાડા

૧ „ ત્રિકમદાસજી ગોરખનદાસજી પિતુદરા

૧ રાં રસિકલાલ જળવંતરાય સાધુ ખડાલ.

૧ રાં કેશવલાલ નારણુદાસ પટેલ લપકામણ.

૧ „ ગમજી મલજી ડાભી ખોરજ.

૧ મહારાજ પ્રેમદાસજી સેવાદાસજી કોઠા.

રાં રાં મંડરભાઈ ઉમેદદાસ પટેલ તરફથી. શેરથા તાં કલોલ.

૧ રાં માધાભાઈ ત્રિકમભાઈ પટેલ

૧ રાં રામાભાઈ ભાઈજીભાઈ પટેલ

૧ „ ધરંભાભાઈ ત્રિકમભાઈ પટેલ

૧ „ ગોકળભાઈ પ્રાણુદાસ પટેલ

૧ „ કાશીભાઈ પ્રભુદાસ પટેલ

૧ „ રણુછોડાસ શ્રીભાઈદાસ પટેલ

૨૨૫

નામગીરી

પ્રત	નામ	પ્રત	નામ
૧	,, ધુળાભાઈ ઉમેદદાસ પટેલ	૧	,, રેવાશંકર પ્રભુરામ ત્રવાડી
૧	,, જમજીવન ભાઈશંકર ત્રવાડી	૧	,, શિવશંકર કેવળરામ ત્રિપાઠી

૨૧૦ ૨૧૦ છોટાલાલ કુલચંદ શાહ તરફથી.

૧	૨૧૦ છોટાલાલ કુલચંદ શાહ ડાંગરા.	૧	૨૧૦ દલસુખ ગોવિંદ ડાંગરા
૨	,, ગોકળદાસ હમનદાસ શાહ પાદરા.	૧	,, માણેકલાલ હરિલાલ શાહ પાદરા.
૧	,, ધર્મશંકર મથુરભાઈ વડીલ	,,	

૨૧૦ ૨૧૦ ધનેશ્વર ગુલાબરાય ભટ્ટ તરફથી.

૧	૨૧૦ ધનેશ્વર ગુલાબરાય ભટ્ટ સાંઘળ	૧	૨૧૦ આનંદરાય દયાશંકર ભત્તી સાંઘળ
૧	,, દામોદરદાસ ગીરજાશંકર ભેટાણા	૧	,, મણિલાલ મગનલાલ રાવળ ભેટાણા
૧	,, રવિશંકર રણછોડલાલ ચાલાસણા		

૨૧૦ ૨૧૦ હીરાલાલ નરસિંહરામ મહેતા તરફથી.

૧	૨૧૦	હીરાલાલ નરસિંહ મહેતા છત્રાલ.	૧	૨૧૦	પ્રહલાદભાઈ સાંકળચંદ પટેલ છત્રાલ	
૧	,,	નાનાલાલ કેશવરામ ત્રવાડી	,,	૧	,,	ચીમનલાલ મણિલાલ શાહ
૧	,,	શીવલાલ કહાનજી ખારોટ	,,			

૨૧૦ ૨૧૦ દેવશંકર ત્રિભુવન ત્રિવેદી તરફથી.

૧	૨૧. દેવશંકર ત્રિભુવન ત્રિવેદી, લીંચ	૧	૨૧૦ અંબાલાલ તુલસીરામ ભેપિ લીંચ
૧	,, અંબારામ માતા પરમાર	,,	

૧૧૭૮૬૦૬

૧૨૬

પ્રત

નામ

પ્રત

નામ

૫૨૬

પરચુરણ આહુડો.

૨	૨૦	શંકરલાલ તુલજીરામ ઉપાધ્યાય	૧	૨૦	નૌતમલાલ સોમેશ્વર ઠક્કર ઉમરેઠના
		ઉનાઉ (ખાળવા) તાં કલોલ હાલ ખેડા.	૧		મોહનલાલ ગોવિંદરામ પિલુદરા
૧		પ્રદેહદાસજી બળદેવદાસજી મહારાજ	૧		શંભુદાસ બાજીદાસ પટેલ મહારાજ
૧		જેઠાલાલ રાયચંદ પટેલ પીલુદરા	૧		પ્રશ્વરભાઈ ત્રિકમભાઈ અમીન સાલડી
૧		કૃષ્ણારામ દલસખરામ પાધ્યા કાલવડા	૧		ફકીરચંદ દામોદરદાસ કાલવડા
૧		વિઠ્ઠલભાઈ હરગોવિંદ જાતી મહેસાણા	૧		સોમાલાલ જગનલાલ મહેતા ઉનાઉ
૧		જેઠાલાલ શિવશંકર ઝા. અમદાવાદ	૧		અંબાલાલ મગનલાલ આબોલ
૧		મણિલાલ બહેચરદાસ ખરણા	૧		ડાહ્યાલાલ અંબારામ પંડ્યા મુંબાઈ
૧		રણછોડલાલ કાળીદાસ પંડ્યા મુંબાઈ	૧		માણેકલાલ મહામુખરામ પંડ્યા
૧		મફતલાલ હરિરામ પલિયડ	૧		ગોબરસિંહજી મોતીસિંહજી વાઘેલા પલિયડ
૧		માણેકલાલ મોતીરામ પંડ્યા સોજ	૧		લાલશંકર લક્ષ્મીરામ પંડ્યા સોજ
૧		અમૃતલાલ કેશવલાલ	૧		જગનલાલ કેશવલાલ
૧		કૃષ્ણશંકર રેવાશંકર અમદાવાદ	૧		નટવરલાલ ચુનિલાલ વાસણા
૧		માધુજી રણછોડજી ચાવડા	૧		અંબાજી ગગાજી વાઘેલા
૧		ગલાખજી મોતીજી ચાવડા	૧		વજલાલ સારથરામ ભટ્ટ
૧		જીગુજી ખુશાલજી ચાવડા	૧		જીજીદાસ ભક્તિદાસ પટેલ
૧		ત્રિકમલાલ ડાહ્યાલાલ પંડ્યા	૧		નાથાલાલ મૂળચંદ ભાવસાર

શ્રી કૃષ્ણપીતા.

અગત્યની ભૂતોનું શુદ્ધિપત્ર=

પૃષ્ઠ	અધ્યાય	શ્લોક	સંખ્યા	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧	૧	૧	૧	યુયુત્સવઃ	યુયુત્સવઃ
૨	"	૩	૬	ધૃષ્ટદ્યુમ્ને	ધૃષ્ટદ્યુમ્ને
૪	"	૭	૧	દ્વિજોત્તમ.	દ્વિજોત્તમ.
૪	"	૭	૨	તાન્વર્ષામિ.	તાન્વર્ષામિ.
૬	"	૭	૩	અસ્માકમ્	અસ્માકમ્.
૭	"	૧૩	૧	શંખાશ્ચ.	શંખાશ્ચ
૧૧	"	૨૪	"	ગુહાકેશન	ગુહાકેશેન
૧૪	"	૨૯	૨	ત્વકચૈવ	ત્વક્ચૈવ
૨૪	૨	૪	૩	માન્મસ	માન્મસૂ
૨૮	"	૧૨	૨	ભવિષ્યામ.	ભવિષ્યામઃ
૨૯	"	૧૬	૧	પુરુષધમ	પુરુષર્ષમ
૩૦	"	૧૬	"	નાભાર્ષી	નાભાવો
૩૬	"	૨૬	૨	નૈષં	નૈનં
૩૯	"	૩૬	"	દુઃસ્વતરં	દુઃસ્વતર
૪૧	"	૩૯	૧	સારવ્યે	સાંસ્વ્યે
૪૧	"	૪૦	"	વિધતે	વિધતે
૪૬	"	૪૯	૨	કટહેતવ.	કટહેતવઃ
૪૬	"	૬૦	૧	બુદ્ધિયુક્તો	બુદ્ધિયુક્તો
૪૬	"	૬૧	"	ત્યક્ત્વા	ત્યક્ત્વા

४७	॥	५४	॥	समाधिस्थस्य	समाधिस्थस्य
५०	॥	६०	॥	पुरुषस्य	पुरुषस्य
५६	॥	७२	३	ब्रह्मनिष्ठावली	ब्रह्मनिष्ठावाव
७२	३	३६	२	वाण्ण्य	वाण्ण्य
७६	४	२	२	परतप	परतप
८०	४	१२	१	काक्षतः	काक्षतः
८२	४	१५	२	कर्मैव	कर्मैव
८२	४	॥	॥	पूर्व	पूर्व
८५	४	२४	१	ब्रह्म	ब्रह्म
९०	४	३४	२	उपदेक्षयंति	उपदेक्षयंसि
९६	५	६	१	महाबाहो	महाबाहो
९८	५	१०	॥	त्यक्त्वा	त्यक्त्वा
१००	५	१५	२	मुञ्चति	मुञ्चति
१०५	५	२४	॥	निर्वाण	निर्वाण
१०६	५	२८	॥	विगतेच्छा	विगतेच्छा
१०८	६	२	१	य	यं
११६	६	१९	२	यत्तवित्तस्य	यत्तवित्तस्य
१२५	६	३८	२	विमूढो	विमूढो
१२९	६	४७	१	भा छे	भानेक्षे
१३३	७	८	॥	प्रभाऽस्मि	प्रभाऽस्मि
१३५	॥	१४	२	तरं तिते	तरंति ते
१३८	॥	३०	१	कामेस्तै	कामेस्तै
१३९	॥	२३	२	भद्रकता	भद्रक्ता
१४३	८	शब्दात्		अष्टमा	अष्टमो

૧૪૬	૧૭	૪	૧-૨	અધિભૂતં	શ્લોક એવડાયો છે.
૧૪૮	૧૭	૧૧	૧	વદંતિ	વદંતિ
૧૫૦	૧૭	૧૫	૨	પરમોગતા:	પરમાંગતા:
૧૫૦	૧૭	૧૭	૧	નૈની	નથી
૧૫૩	૮	૨૧	૨	ય	યં
૧૭૩	૧૦	૧	૧	શ્રણુ	શ્રણુ
૧૮૫	૧૭	૨૮	પ્રજા ઉત્પન્ન કરનાર દામ હું છું	(વધારો)	
૧૮૬	૧૭	૩૦	મણુના કરનારાઓમાં કાળ હું છું	(વધારો)	
૧૮૬	૧૭	૩૨	૧	ચૈવાહમર્જુન	ચૈવાહમર્જુન
૧૯૦	૧૭	૩૯	૬	તે	તે
૧૯૧	૧૭	૪૧	૧	સત્ય	સત્ય
૧૯૭	૧૧	૧૨	૨	સ્યાદ્	સ્યાદ્
૧૯૭	૧૭	૧૩	,	દેવસ્ય	દેવસ્ય
૨૦૪	૧૭	૨૩	૧	દૃષ્ટ્વા	દૃષ્ટ્વા
૨૦૬	૧૭	૨૬	૧	ધતરાષ્ટ્ર	ધતરાષ્ટ્ર
૨૦૮	૧૭	૩૦	૨	જ્વલદિમ:	જ્વલદિ:
૨૦૯	૧૭	૩૨	૧૨	અત્યંત પછી વૃદ્ધિ નોધએ	
૨૧૨	૧૭	૩૩	૧	શત્રુન્	શત્રુન્
૨૨૨	૧૭	૫૫	૨	વસ	સર્વ
૨૨૫	૧૨	૩	૧	ધ્રુવમ્	ધ્રુવમ્
૨૨૬	૧૭	૬	૭	અવ્યક્ત	અવ્યક્ત
૨૨૭	૧૭	૯	૧	સમાધાતુ	સમાધાતુ
૨૩૦	૧૭	૧૫	૨	ગૈમુક્તો	ગૈમુક્તો
૨૩૪	૧૩	શરૂઆતમાં		ક્ષત્રજ	ક્ષત્રજ

૨૩૬	„	૩	૨	શણુ	શણુ
૨૩૯	„	૨૨	૧	જ્ઞેયં	જ્ઞેય
૨૪૦	„	૧૪	૨	મૃચ્છૈવ	મૃચ્છૈવ
૨૪૪	„	૨૪	૨	સારવ્યે	સારવ્યે
૨૫૪	૧૪	૧૧	૧	સથ	સથ
૨૬૦	„	૨૬	૨	ભૂતાય	ભૂયાય
૨૬૪	૧૫	૪	૨	વ	ન
૨૬૫	„	૭	૧	મમૈ	ઉધડ્યે! નથા
૨૬૬	„	૮	૨	વાયુ	વાયુ
૨૬૬	„	૯	૧	પ્રાણ	દ્રાણ
૨૬૭	„	૧૨	„	જગદ્દાસતે	જગદ્દાસયંત
૨૭૭	૧૬	૧૩	૨	મર્ષિધ્યાત	મર્ષિધ્યતિ
૨૭૮	„	૧૬	૨	શુચા	શુચૌ
૨૮૦	„	૧૯	૧	ક્રાન્	ક્રુગાન
૨૮૧	„	૨૨	૨	આચાર	આચર
૨૮૭	૧૭	૧૦	૧	વાતાયામ	વાતયામ
૨૮૯	„	૧૩	યશ પછી ૬૬ ૨૬૧ ગયું છે.		
૨૯૮	૧૮	૫	૯	કમે	કર્મે
૩૦૯	„	૩૦	૨	મોક્ષ	મોક્ષ
૩૧૩	„	૪૦	૭	દા પછી ૬ જોઈએ	
„	„	„	૮	થયક્ષા પછી ત્રણ જોઈએ	
૩૧૮	„	૫૨	૧	સેવી	સેર્વા
૩૨૦	„	૫૫	૮	તે આમળ છુ જોઈએ	

૩૫૧

..	..	૬૬	૧	છે આગળ પામે જોઇએ	
૬૨૬	..	૬૮	૨	મક્તિ	મક્તિ
૬૨૮	..	૭૫	૧	વાનિમં	વાનૈસત્વ

રૂપીઆ ૧૦૦ સોનું ઇનામ.

તમારા ભયકર દરદોને દૂર કરવા માગતા હો તો નીચેને શીરનામે જલદી મળો.

સૂઅહણી, સુવારોગ, ગળતી, લોહીવા, પ્રદર તથા આમવાળા ઝાડા, વિગેરે ભયંકર દરદોની અમારી અકસીર દેશી દવાઓ નાબુદ કરે છે.

ઉપર લખેલાં દરદો નથી મટતાં એવું સાબીત કરી આપનારને રૂ. ૧૦૦ નું ઇનામ.

વૈધ ભુધરભાઈ મોતીરામ પડ્યા.

મુ. નારદીપુર તા. કલોલ.

ઠે. હનુમાનસ્ટ્રીટ દેશી દવાખાનામાં.

પ્રભુનું ધાયું થાવા દે.

પ્રભુને સર્વ સોંપીને, પ્રભુનું ધાયું થાવા દે.
પ્રભુની આ બદન બસી, પ્રભુને તુ બળવા દે—પ્રભુને૦
પ્રભુના સુરથી ન્યારો—
રહે જે સુર મમતાળો,
પ્રભુના સુરમાં તારો હૃદયનો સુર મિલાવી દે—પ્રભુને૦
ભલે ભવસાગરે તારું—
જીવનનું નાવ હંકાયું,
પ્રભુ લઈ જાય ત્યાં કિંતુ સુખેથી ચાર જાવા દે—પ્રભુને૦
પ્રભુના જગત બાજરે—
બન્યો સેવક વહેવારે
પ્રભુના નામ પર ત્યારે નફો નુકશાન રહેવાદે—પ્રભુને૦
પ્રભુ શિર તાત છે મોટા
પછી શો છે તને તોટા ?
રમ્યા કર વિશ્વની રમતો અહંપદને હકાવી દે—પ્રભુને૦
હિપાધિ આધિ વ્યાધિએ,
હિદાસીન થા ન તું જરીએ
પ્રભુની એમ મરજી છે, ગણી આનંદ વહેવા દે—પ્રભુને૦
ન ધાયું થાય તારૂં તો
નકામો કાં મથી મરતો
પ્રભુને રાજ રહી રમરતો પ્રભુનું ધાયું થાવાદે—પ્રભુને૦

